

ISTORIA

LUI

ȘTEFAN-CEL-MARE

ISTORIA
LUI
ȘTEFAN-CEL-MARE

POVESTITĂ NEAMULUI ROMĂNESC

DE

N. IORGA

Și tipărită pe cheltuiala Ministeriului de Instrucție Publică

EDITIE DE LUX, ADNOTATĂ

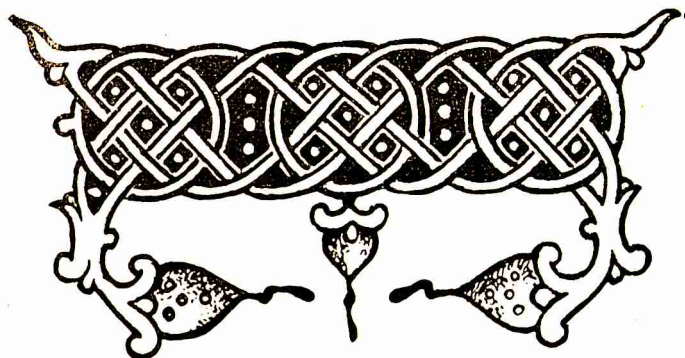
BUCUREȘTI

—
MINERVA, INSTITUT DE ARTE GRAFICE ȘI
EDITURĂ STR. REGALĂ NO. 6 (HOTEL UNION)

—
1904

ȘTEFAN-CEL-MARE DUPĂ EVANGHELIA DE LA VORONEȚ

În ziua de 2 Iulie 1504 Ștefan-Vodă cel Mare se stîngea de o moarte blîndă la Suceava, în desăvîrșita pace măreață ce se boltia asupra întregii țeri pe stîlpii puternici ai biruințelor sale.

Pentru cea din urmă oară porțile cetății se deschidea înaintea celui ce luptase bărbătește cea mai grea din luptele sale. Boierii călări, în haine de urșinic și aur, unii bătrîni ca și stăpînul adormit, ceilalți în toată puterea vîrstei său în avîntul încrezător al tineretelor, încunjura sicriul înfășurat în scumpe stofe. Sulițele ostașilor se ridicau drepte în văzduhul limpede, zîmbitor al zilei

de vară. Alaiul străbătea holdele grele de bogăție, în drumul spre mănăstirea Putnei.

Din turnul de strajă de asupra porții clopotele prindeau a vui de jale. Soborul întreg al Moldovei, supt mitrele scînteietoare de pietre scumpe, Mitropolitul, episcopul de Roman, Mitropolit și el, al Țerii-de-jos, episcopul de Rădăuți, egumenii cari putuse să se încingă pentru această lungă cale, primiau în cîntările iertării de păcate pe stăpînul tuturor. Veșnica pomenire se cerea pentru acela care se făcuse vrednic a fi pomenit de neamul său în vecii vecilor. Apoi întunerecul gropniții umbria tot mai mult fața porunci-toare, acum înseninată, și pletele albe, rare ale bătrînului. Și, pe cînd lacrimile brăzdau cele mai aspre obrazuri, minunata lespede de marmură săpată pecetluia micul mormînt în care încăpuse totuși rămășițele celui Mare.

Domnise aproape cincizeci de ani, o jumătate de veac. Venise tînăr, în vijelia năvălirii, ca să răzbune pe ai săi, ca să-și întemeieze viața și ca să tragă zid de vitejie în jurul țerii sale de moștenire. De atunci toate drumurile spre hotarele dușmane fusese bătute de copitele cailor oștirii sale. Dar peste

sabia lui minunată apăsa o mână sigură, stăpînită de un gînd cuminte. I-a fost totdeauna milă de sîngele oamenilor vărsat în zădar.

A adus cu dînsul rînduiala și buna cîrmuire. Oastea aceia ale cărei steaguri îi fluturau de-asupra sicriului, el o închegase, el o făurise, ca pe o singură armă menită să învingă totdeauna. Boierilor acelora ce-l întovărășiau înainte de a-și lua hotărîtorul rămas bun, el li statornicise chemările și drepturile. Secerînd buruiana roșie a vremilor de restriște și nelegiuire, el curățise țerîna ce băuse sîngele nevinovat, — coborînd în ea sfînte temelii de biserică. Vlădicilor ce se rugau acum la Dumnezeu pentru sufletul său, el li pusese mitra pe cap, după ce știuse că se cuvine s'o poarte.

Gîndul lui de înțelepciune se stînsese în sfîrșit, său, mai curînd, el se coboria ca o rază de bucurie asupra tuturor, trecea ca o binecuvîntare asupra bogăției lanurilor și fremătă ca o amenințare pentru vrăjmașii viitorului prin frunza pădurilor ce ocrotiseră și meniseră luptele învingătoare. Glasul lui nu se mai auzia însă, și icoana lui nu mai stătea înaintea nimăruia.

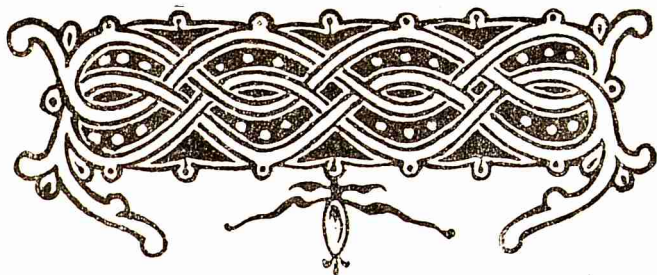
Și candela aprinsă de-asupra mormîntului său s'a stîns une ori, în zile rele. Mîni de hoți aŭ scormonit în mormîntul cel sfînt.

Dar amintirea sa a luminat totdeauna în marea biserică a conștiinții neamului. Une ori mai tare, alte ori mai slab, dar nici un vînt năprasnic n'a putut-o stînge. Și astăzi ea se înnalță puternică, în marea flacără de mîndrie și recunoștință ce pornește din toate inimile noastre la pomenirea celor patru sute de ani de la moartea puternicului Impărat senin al Romînimii.

O scînteie din această flacără e cartea de față.

CARTEA I.

ȚARA MOLDOVEI
PÂNĂ LA ȘTEFAN-CEL-MARE.

I.

Țara Romînilor, Țara-Românească.

Tot pămîntul din care neamul românesc făcea prin cea mai iubită muncă a sa să răsară an de an holdele hrănitoare, tot pămîntul prin buruienile și înnalta iarbă a cărui rătăciau turmele supuse până la piatra goală a munților ocrotitori, toată marginea de mal unde coliba pescarului domnește marele drum de ape al Dunării, toată pădurea nesfîrșită, lungă de zile întregi, în care se înfunda pasul de pîndă al vîntorului, a cărui săgeată făcea să se spulbere un praf de frunze și crengi, — se chema pentru toți aceia cari, de pe la anul 1000 până astăzi, vorbesc cam ca și noi acuma limba românească: pămîntul Romînilor, Țara-Românească.

Întinsa, felurita, bogata, măreața și fericita Țară-Românească își avea fruntea de stîncă în Munte, pe care străinii și oamenii învățați îl numesc Car-

patul, dar care pentru noi n'a avut și n'are nevoie de alt nume, pentru că e *singurul* munte al nostru. Picioarele i se scâldează în Dunărea largă, spre care curge toată viața râurilor noastre, Dunărea împărătească ce le duce pe dinsele și ne îndreaptă pe noi spre Marea-Neagră, care, în seninul tăcut al feței sale albastre din zilele bune, în vălmășagul de valuri verzi și sure vuind în zilele de furtună, pare că înfățișează sufletul de strașnică minie, ce se împacă însă într'un zîmbet de căință și de iertare, al poporului nostru. Un braț atinge rîpa neprietenoasă, săpată în scorburi lutoase, a Nistrului, ce se coboară arcuindu-se spre Mare, ceva mai departe decît gurile Dunării, cu care n'a voit să se amestece, ca Prutul și ca Siretiul, totuși frați buni cu dînsul. Cellalt ajunge pînă la Tisa leneșă, darnică din apele sale încete, mîloase, Tisa gălbuie fără de țermuri.

De la înălțimile Maramureșului, goale sau înveșmîntate în haina verde a pășunilor, pînă la dunga lată a Dunării, de la șesurile în care iunecă spre Tisa Someșul, Crișurile unite, Mureșul, pînă la prăpastia umedă a Nistrului se întinde, verde în primăvară, aurie în lumina roșitoare a verii, neagră ca un pustiū, albă ca un cîmp de gheață și zăpadă din lumile sterpe ale Miază-Noptii, iarna, Țara-Românească.

Alte neamuri, pe care le-au adus întîmplările războaielor sau ale năvălirilor, au împărțit largul ei cuprins, fiindcă fiecare din ele n'a ajuns să stă-

pînească decît o parte din moșia noastră. Ungurii aŭ numit Ardeal cetatea Carpaților în povîrnișul ei de sus, Tatarii aŭ zis Bugeac cîmpiilor netede de la Dunărea-de-jos, Bulgarii, de bună seamă, aŭ numit Vlașca acea parte din marginea Dunării unde aŭ izbutit să locuiască; mai târziu, cînd Nemții, Rușii aŭ smuls bucăți din vechea Moldovă, ei li-aŭ zis cu nume de osebire, care trebuiaŭ să șteargă amintirea de veacuri a Moldovei, a Romînimii : Bucovina, Basarabia.

Romîniî n'aŭ știut însă în țara lor decît de văile rîurilor, în jurul cărora ei mărgeniaŭ o țară mai mică : o Țară a Oltului lîngă lungul rîu harnic, o țară a Crișului, a Mureșului, un ținut al Someșului, al Tîrnavelor acolo unde străiniî găsise un «Ardeal» ; Țara Bîrsei, lîngă culmile Carpaților, unde se strecura un riuleț de munte, Țara Hațegului, după numele ce a trebuit să aibă altă dată Streiul de astăzi. Apoi, dincoace de culmile Muntelui, și o Țară a Jiului, o Țară a Moldovei, și așa se va mai fi zis și altora, fiecăreia după puterea neadormită a rîului său.

În toată Țara-Romănească, și lîngă o apă și lîngă alta, erau sate statornice și stîne schimbătoare. Satul se ascundea în văile păzite, care nu se văd, în hățîșul bălților care taie drumul străinilor ; ici și colo în muntele înalt, până la care nu poate răzbate decît cine-l cunoaște bine ; în șes, aproape de rîuri, satele se făceau una cu pămîntul, coborîndu-se în peșterile bordeielor, sau se răzimaŭ de

frunzișul apărător al pădurii fără drumuri. Ele aveau o bisericuță de lemn și un popă care știa ce este o carte și învățase să cetească, și une ori chiar să scrie, și un scaun de judecată, pentru pământ și moștenire mai ales, căci, în alte împrejurări, pedeapsa hoțului știa s'o dea păgubașul, pedeapsa ucigașului o săvârșia rudele mortului. Județul acesta îl ținea bătrînul jude, zis și vătăman în unele părți, aproape de Ruși, și cinstit une ori pretutindenii cu titlul de cnez, Domn. Hotărîrea lui și a *juraților* ce-l încunjurau era totdeauna părintească, pentru că părțile ce venia înaintea Scaunului său de pajiște sau de prispă erau tot rude mai tinere, satul întreg avînd totdeauna același strămoș, de la care rămăsese pământul, împărțit numai întru cît se găsea de nevoie, și înfățișat, în toate drepturile sale, de acest jude sau vătăman pe care-l învățase viața. Cînd venia primejdia și ea se putea înlătura mai bărbătește decît prin fugă, săteni de la munte grămădiau bolovanii cari trebuia să cadă în strașnică grindină asupra năvălitorului; cei din codri tăiau bătrîni stejari înțînîndu-i numai în coajă; iar cei mai puțin apărați din «oamenii țerii», din țeranii, lua în mîni coasele care secerau picioarele cailor, măciucile care turtiau țeasta fiarelor, și cu atît mai lesne a vînătorilor de pământ străin, și arcurile care făceau să zboare stoluri ucigătoare de săgeți înveninate. În asemenea încercări, juzii mergeau în frunte la judecata lui Dumnezeu.

Peste multe sate ale cnejilor se întindea schip-

trul de pace, sabia ocrotitoare și călăuză a Voevodului, — Domn într'un înțeles mai mare. Erau Voevozi de văi, ca în Apusul Ardealului, în șesul Tisei; erau Voevozi de munte, ca la Bereg și în Maramureș, erau Voevozi de plaiuri ca Litovoii și Bărbat, Olteni, ca Seneslav Argeșeanul, pomeniți cu toții în al XIII-lea veac, când Romîni începeau a -se strînge și a-și da samă de puterea pe care o cîștigă astfel. Voevodul ridica dijma de la cei apărați de dinsul; își avea cetatea în locuri bine asigurate; el își ținea diacul de slavonește, care scria cărți pecetluite și împodobite, în limba învățată a timpului; el avea legături cu străinătatea, care-î știa de nume. Din acești Voevozi trebuiau să se desfacă, după dovezi îndestulătoare de destoinicie cuminte și vitează, Domni de mai tîrziu ai pămîntului nostru.

Străinii cari ajunseseră să ne stăpînească *numai* pentru că eram risipiți, trebuise să recunoască pe alocurea Voevodatul nostru, care putea alcătui singura legătură adevărată între dînșii și supușii de limbă românească. Ungurii păstrase un Voevod în Ardeal, dînd sub ascultarea lui tot Ținutul: cînd se întinseră dincoace de munți, ei recunoscură pe cnejii cu putere de Voevod, ca un Ioan, un Fărcaș, tot din veacul al XIII-lea, pe Voevozii deplin, ca Litovoii și Seneslav. Marele rege ungar Ludovic, de neamul său un Frances din depărtatul regat de cucerire al Neapolei, acest nou întemeietor al Ungariei decăzute, îngădui Romî-

nilor din Miazănoapte, cari păziau un hotar rîvnit și de Litvani, și de Poloni, să-și păstreze cnejii și Voevozii de cari din străvechi timpuri erau deprinși să asculte. Cînd, pe la jumătatea acestui veac al XIV-lea în care el stăpînia peste Unguri, o ieșire războinică a căpitanului de margene ce era la Răsăritul Regatului comitele Secuilor, căruia i se supusese de Ludovic și Sașii din Bistrița și cei din Brașov și Maramureșul întreg, răspinse pe Tatarî, sau mai curînd îi împiedecă de a mai veni în munte ca să-și ia birul și să pedepsească pe cei ce nu voiau sau nu puteau să-l dea, — asupra Romînilor, de curînd cuceriți, între Carpați și Siretiu, se numi un Voevod, de loc din Maramureș, unde ai săi fusese cnezî: Sas, fiul unui Dragoș.

Pe atunci prefaceri mari se săvîrșise în toată Romînimea ce nu era încă supusă de Unguri. Încă de la începutul veacului, un urmaș al lui Seneslav, prin fiul său poate, Tihomir: Basarabă — nume de botez obișnuit pe acele vremi și pe plaiuri, și în părțile vecine ale Ardealului, și în Moldova chiar, — unise în mîna sa puternică amîndouă malurile Oltului și cutezase a-și zice singur stăpînitor neatîrnat, singur Domn al tuturor Romînilor, Mare-Voevod al *Țerii-Romănești* întregi. El bătuse pe Unguri în 1330, dovedise astfel că are drept la acest titlu de mîndrie, și urmașul său Alexandru se vedea a fi un vrednic apărător pentru o tînără țară primejduită.

Încă de mult, de cînd Ungurii trecuse întăiu

de ceasta parte a Carpaților, pe la 1200, botezînd Cumanî, întemeind cetăți și aducînd coloniști de neamul lor, dar mai ales Sași, încă de cînd ei chemase în «Țara de peste munți» (*Transalpina*) pe cavalerii Teutonî, călugări înarmați cari nu mai puteau folosi luptîndu-se pentru Hristos în Locurile Sfinte cu totul pierdute, apoi pe cavalerii francesi ai Sfîntului Ioan de la Spitalul din Ierusalim (Ioaniți, Hospitalieri), cari pierduse și ei aceeași menire,—se întemeiasă orașe în marginea muntelui, dintre care cele mai vechi sînt Cîmpulungul muntean, în valea Rîului Doamnei, și Baia, în valea Moldovei. Ele aveau case și biserici de piatră, șanțuri de apărare, drepturi și scutiri din partea regelui și o cîrmuire deosebită prin șoltuzi, voiți sau județi, pe lîngă cari judecau pîrgarii sau jurați. Un obicei pe care Sașii îl aduseseră cu dînșii în Ardeal din Germania renană, de unde porniseră, și care se îmbrăcase întru cîțva la noi în veșmint romănesc.

Germanii se coboriau de un timp tot mai mulți în Galiția, care ajunsese în sfîrșit pașnică și asigurată supt puterea regelui cuceritor al Poloniei; Armeni din Asia-Mică, goniți de întinderea păgînilor Saracini din Siria și Egipt asupra țărilor lor, trecuseră Marea-Neagră în peninsula, stăpînită mai mult de Genovesi, a Crimeii; acești harnici negustori apucaseră apoi marele drum «tătăresc» al mărfurilor ca să ajungă tot în Galiția aceea, ce era nodul prin care negoțul Apusului se lega de

piețile Răsăritului. Lembergul germano-armenesc, Cracovia curat germană luară astfel un mare avînt, și Germanii ca și Armenii galițieni, dar aceștia mai mult, mai departe și mai trainic, întemeiară colonii, în târgurile ce se înjghebase pentru nevoile satelor între Siretiu și Prut. Siretiul și Suceava ajunseră locuri însemnate pentru negoțul și meșteșugul lor, apoi unda de bogăție atinse în creșterea ei răpede Botoșanii (satul urmașilor lui Botăș), Iașii (satul urmașilor lui Iaș), Vasluiul, Birladul, Tecuciul. Se ajungeau astfel cele două mari porturi de la Miazăzi, până la care nu apucase să înnainteze Domnul Țerii-Românești, stăpîn al țermului dunărean: Chilia, într'un ostrov de la gura marelui rîu, și Cetatea-Albă, de la limanul Nistrului, — amîndouă încă în mîna Genovesilor.

II.

Moldova până la Alexandru-cel-Bun.

Se întîmplă atunci, desăvîrșind astfel lanțul de împrejurări care făcu din Țara Moldovei un Stat, că Voevodul Bogdan din Maramureș, fiul lui Micu, nu putea trăi în pace cu dregătorii Craiului. El se răsculă, îndemnat de sigur și de Litvani, cari pîndiau acest puternic turn de hotar. Apoi fu iertat, și peste puțin se supără din nou, ca un om inimos și neînduplecat ce era. Într'o bună zi — cu ade-

vărat o zi bună și pentru el și pentru noi —, pe la 1360, Bogdan porni din moșia sa spre Răsărit, cu familia și cîțiva căpitani și ostași, credincioși ai săi, — o ceată de vre-o sută de oameni, supt steagul, menit să aducă noroc, care purta bourul cu steaua în frunte, între roata soarelui și se-cerea lunii nouă. O vale îl duse în altă vale, și el se găsi, plin de o mierare bucuroasă, ca toți cei ce au trecut pe acolo, — în țara de vechi păduri frumoase, de culmi rotunzite, de văzduh limpede, care se desface, după trecerea pasurilor, în Bucovina de astăzi. De aici pornia zburdalnică, spre locurile cu tot mai mult soare, o apă ca lacrima, Moldova. Voinicul ascultă de îndemnul apelor, care vorbiau de lupte, de pradă, de ocîrmuire strălucitoare asupra largilor plaiuri. Romîni supuși Ungurilor și judecați de Voevodul Sas se tulburară la venirea străinului, dar nu ca să-și apere pe stăpînitorul de pînă atunci, care fu învins, chemă în zădar ajutorul aceluși ce-l trimesese aici, și muri. Fără folos veni din Maramureș fiul său Balița (Balc), pe care Ludovic Craiul îl împodobise cu Voevodatul maramureșean. Bogdan nu făcuse numai un popas în fuga sa, jucîndu-se puțin și de-a războiul; el *descălecuse*, ceia ce însemna în limba veche că se așezase trainic, pentru viața sa și a neamului său. În locul casei din Cuhea, el căpătă o locuință, o *Curte* de piatră, de la Sașii din Baia, cari văzură cetatea lor prefăcută în Scaunul celui d'întăiu «Domn al Țerii Moldovei».

Titlul nu spunea mult; Bogdan trebuise să-l alege, atunci cînd cel mare și frumos al Țerii-Românești fusese luat de Voevodul dunărean. «Țara Moldovei» era numai un început, un sîmbure. Pretutindenii în zare se vedea pămînturi fără stăpîn, pe care le putea alipi lesne la cucerirea sa d'întăiu războinicul, biruitor al Ungurilor, ce se răzima pe zidul cel tare al Carpaților. În jos, peste multe sate frumoase, era colțul unguresc din văile Bistriței, Trotușului și Putnei, unde străinii, veniți pe la 1200, odată cu episcopul catolic al Cumanilor din cetatea Milcovului, făcuse, în apropierea Ocnelor de sare, tîrguri: Bacăul, Trotușul, Agiudul, Putna, iar mai departe — acum în țara lui Alexandru-Vodă Munteanu — Buzăul. Peste Siretiu, așezările nouă ale Nemților și Armenilor, vechile tîrguri, multe sate, cetățile de la Nistru: Hotinul, Soroca, Tighinea, și pescăriile de la Dunăre aștepta să fie dijmuite, apărate și stăpînite.

Lațco, feciorul întemeietorului, însurat cu o Romîncă, de lege răsăriteană ca și dînsul, duse stîlpîi cu bourul — cari mai tîrziu ajunseră să fie hotarul obișnuit al oricărei moșii — până la Siretiu. El fu recunoscut de marele rege vecin, al Poloniei, și, făcîndu-se a urmî sfaturile cuiva care putea să-i aducă mult rău și mult bine, el chemă în reședința sa un episcop catolic, pe o vreme cînd ortodoxia, de care se ținea cei mai mulți dintre supușii săi, n'avea decît biserica din Rădăuți, unde se îngropă rămășițele lui Bogdan. Un Polon ajungea

astfel, după chiar cererea Voevodului, episcop al Siretiului, de unde socotia, de sigur, că va putea cîrmui Moldova întregă. Călugării minoriți, din shima Sfîntului Francisc, călugări cerșitori, cu picioarele goale, cu capul descoperit și încinși cu funie, se așezară în mănăstirea Maicei Domnului, de unde trebuia să pornească spre biruință legea catolică.

Dacă biruința așteptată s'ar fi săvîrșit, mințile Moldovenilor ar fi fost mai răpede și mai deplin luminate; între Apusul de unde a pornit așezarea noastră în aceste părți ale barbarilor slavî și turci, și noi, ramură răzleață, s'ar fi statornicit nouă și trainice legături. Așa ager cum este poporul nostru, am sta astăzi în rîndurile d'întăiū ale popoarelor de cultură. Însă Vlădica frînc, *Letinul* din Siretiū, n'a fost niciodată un Romîn, nici măcar un Moldovean de lege străină, ci, de la 1371 pînă la 1434, cît a ținut această episcopie de încercare și mîrire, găsești numai Poloni, veniți de-a dreptul din țara regelui Poloniei. Ei nu durează nimic, nu se îngrijesc de cîștigarea de suflete, de întemeierea de școli, de orînduirea adevărată a Bisericii lor. Așa se vedea că rostul lor e altul, un rost primejdios pentru viitorul Moldovei. Leși supuși archiepiscopului din Haliciū, în țara Craiului, ei pare că erau puși în capitala Moldovei ca să însemne și în ceia ce privește legea ascultarea țerii de Polonia, cucerirea ei viitoare de puternicul regat vecin.

Coborîrea din munți a lui Bogdan găsisese însă în Moldova oameni puternici, stăpînitori de pămînt din vechi timpuri, uniî avînd în mîna lor și cîte un tîrg. Cu dînșii se uniră și credincioșii *descălecătorului*, căpitanii lui. Oamenii viteji și pricepuți veniră apoi din Voevodatul vecin, din țerile ce încunjurau Moldova, și se împărtășiră și ei din răsplătirile, din darurile de moșii ale Domnului. Acești fruntași ai Statului celui nou se cheamă *boieri*, ca și fruntașii Bulgarilor, și ca și fruntașii Rutenilor, cu cari se megieșia Moldova de miazănoapte. Singele lor nu era același, dar, luptînd supt același steag, cuprinși în aceleași hotare, ascultînd de aceleași porunci, ei se simțiră îndată Romîni cu toții. În privința legii nu era nici o deosebire între dînșii: credința tuturor a fusesse și rămăsese cea răsăriteană. Și acum să vadă ei, cari n'aveau încă peste popii lor nici un episcop măcar, pe Vlădica străin încuibîndu-se lîngă Scaunul domnesc?! Lațco întrebase la Roma dacă trebuie să se despartă de Doamnă, care nu vroia să părăsească ortodoxia!

Nu se știe în ce chip a murit cel de-al doilea Domn moldovenesc. Lăsă un frate care purta numele de Teodor, adecă, pe slavonește, de Bogdan, al tatălui său, și o fată, Anastasia. Fratele căpătă un colț de țară, pe care-l cîrmui pînă tîrziu, cu titlul de Voevod. Boierii dușmanii ai legii catolice luară asupra lor să mărite pe Anastasia, dîndu-i ca zestre Moldova, întemeiată de bunicul ei, și în

care răsărise această nouă mlădiță domnească. Ei chemară un Litvan, din neamul Coriatovicilor (Koryatowicz), care se luptă tocmai atunci cu Craiul polon pentru Galiția, țară rusească și pravoslavnică. Îl chema Iurg, și rude de-ale lui se amestecase în anii din urmă și în afacerile maramureșene, aducând Ruși de ai lor acolo. Căsătoria i-a fost stearpă, și tot așa de stearpă Domnia : se povestea mai tîrziu că bietul om, care căutase prin locurile noastre alt noroc, a fost otrăvit și îngropat undeva, la o mănăstire din Țara-de-jos.

Moștenirea pare să i-o fi luat, tot numai pentru o clipă, întunecoasă pentru noi, un Ștefan, care ar fi lăsat doi fii mai mari : Ștefan cel de al doilea și Petru, cari se luptară pentru Domnie și aduseră iarăși pe străin în țara ce abia scăpase de dînsul. Mama lor, Marghita sau Mușata, se înrudia cu regele Poloniei, care avea acum iarăși în puterea sa țara de hotar a Galiției.

Ștefan — povestiau mai tîrziu Polonii — fu gonit și ceru ajutorul vecinilor de la Răsărit. Dacă Ungurii fusese bătută pe plaiurile moldovenești, Leșilor nu li se întimplase pînă atunci să încerce vitejia îndărătnică și șireată a țeranilor, a boierilor Voevodului celui nou. Ostași din trei Ținuturi sau Palatinate trecură în Moldova, și crezură că au învins, căci înaintea lor stăteau numai cimpul gol și bordeiele pustii. Dar pădurea era vie : șapte care nu erau ale frunzelor o înflorau, focuri care nu erau ale păstorului pîlpia în poienele cele

mai bine ascunse, și fierăstrăul unor pădurari cari purtau arcul, toporul și ghioaga trecuse prin trunchiul bătrînilor copaci ce se țineau abia într'un petec de scoarță. Cînd biruitorii, beți de vin și de mîndrie, străbătură în neorînduială îngustele cărări ale pădurii răcoroase, în noaptea de vară, ca un vînt de minie nebună scutură culmile frunzoase, și trunchiurile căzură trăsînd asupra șirurilor străine, strivind care, oameni și arme. Mari magnați ai Poloniei, prinși între dărîmături, căzură robi ai țeranului moldovean, și vestitul Sbigniew Olesznicki, străbun de arhiepiscop; răscumpărat de la asprii învingători, nu se mai duse nicî la un război, și, însemnat de ai noștri la picior, schiopătă pînă la moarte.

Petru rămase Domn, dar tot el fu acela care închină mai tîrziu țara străinilor. Mamă-sa era o catolică, care mai clădi o mănăstire la Sireti. Tînăra regină a Poloniei, fata regelui Ludovic — care domnise un timp și asupra Ungariei și asupra Poloniei, timp de înfrînare și frică pentru Moldoveni, — trebuise să primească drept soț al plăpîndelor sale tinerețe pe asprul prinț litvan Jagello, care fusese păgîn mai pînă în ziua cînd ingenunchiă în biserică lîngă Hedviga. Nădejde nu mai putea să fie în războaiele dintre Ruși, Litvani și Poloni, care-î ținuse pînă acum pe toți depărte de hotarele Moldovei, și-î dăduse răgaz de douăzeci de ani ca să se întemeieze. Sînt primejdi care pleacă orice frunte de om cuminte. Petru-Vodă luă cu

sine pe fratele său, Roman, cu care se ajuta în stăpînire, și merse la Lemberg, unde făgădui lui Iagello, botezat ca Vladislav, credință și ajutor în războaie. Ceva mai în urmă, el împrumută și cu bani — frumoși galbeni genovesi, aduși de negustori din Crimeia — pe ruda sa din Polonia, care-i puse zălog Haliciul, de care atirna bisericește Moldova catolică. Mai aproape însă, spre Nistru și dincolo de Siretiu, către Prut și apa îngustă a Ceremușului, era un întins Ținut, bogat în cetăți și tîrguri, plin în munții săi de ciobani romîni, — care se chema al. Sepenicului, în care se află Cernăuții, pe atunci un sat supt cetatea Țeținei (Czeczyn), și poate Hotinul. Bani nu se plătiră, și granița românească se urcă, pentru 3.000 de galbeni, până în părțile Pocuției.

Petru stătu în Suceava, a treia reședință a Domnilor moldoveni. Fratele și urmașul său Roman înălță la vărsarea Moldovei în largul Siretiu o cetate căreia-i dădu numele său. Cu toate că în Țara-Românească ținea cîrma un om ca Mircea-Vodă, cel d'întăiu mare stăpînitor românesc, cu toate că Petru se împrietenise cu acest vecin, pe care-l ajutase să intre în legături cu Poloni, Roman îndrăzni, călcînd drepturile muntene asupra apelor de la Miazăzi, să-și zică Domn «din Munte în Mare». Mîndru și față de regele înaintea căruia fratele său plecase Moldova, el nu-i mai făgădui ajutor până ori-și-unde și împotriva oricui. Vladislav l-ar fi putut scoate numai cu greu dacă s'ar fi încume-

tat să trimeată oști prin cărările temute ale codrilor. Dar el găsi un sprijin între rudele Voevodului.

Moștenirea în Domnie nu era statornicită până atunci, și datina, care răspundea la orice întrebări și făcea ca legile să fie zădarnice, tăcea, firește, în această privință. Singele domnesc era cerut de la tot doritorul de stăpînire, dar în privința treptei de înrudire fiecare era slobod să judece după interesul său. Lui Bogdan îi urmase fiul său cel mai mare, lui Lațco ginerele, lui Ștefan fiul cel mai mic, lui Petru fratele cel mic. Ivașco fiul lui Petru se crezu nedreptățit de unchiul său; venind din adăpostul său de peste graniță, el îl prinse la vre-o petrecere în sate, împreună cu fiii lui, și-l dădu în mîna dregătorilor regelui.

Ștefan, fratele cel mare, învins altă dată, ajunse Domn. Și el se închină Polonilor și se așeză și mai aproape de dînșii, luîndu-și reședința în Hir-lău, mic tîrg cu vii frumoase, mai jos de Botoșani, într'un Ținut înflorit ca o grădină, bogat în pășuni, în livezi, în prisăci, în mori și iazuri. Ungurii, peste cari domniă atunci un om foarte mîndru, din neam împărătesc, și menit să fie și el Împărat, Sigismund, nu voiră să îngăduie în apropierea lor pe acest neascultător urmaș al trădătorului Bogdan. Ștefan cuteză să taie calea la pasuri, dar oamenii Craiului apusean răzbătură printre bolovanii năruiți și ploaia de sulii. Sigismund însuși călcă pămîntul Moldovei, luînd țara în curmeziș, spre

Siretiu, spre Bahlui, ca să prindă pe Domn în cetatea unde se închisese (1394). El ajunsese unde doria, dar se întoarse îndărăt cu minile goale, fără să aibă pe Ștefan în lanțuri, fără să aducă măcar, ca îndreptățire, un petec de hîrtie, cuprinzînd cereri de iertare și făgăduieli. Dar Cronica noastră știe să povestească despre *înfrîngerea* Craiului la Hir-lău, și din porunca lui Ștefan-cel-Mare vorbele le-topisețului s'au săpat pe mormîntul din Rădăuți al învingătorului.

Atîtea fapte grămădite în cîțiva ani — nici o jumătate de veac — dăduseră Moldovei ceia ce este neapărat în viața oricărui Stat: amintirile. Dar ea n'avuse parte încă, căci schimbase șese Domni, de o singură Domnie lungă, în liniștea căreia s'ar fi putut clădi ziduri de piatră și așezăminte: până acum, ca în Scriptură, meșterii lucrase în pripă, pe apucate, cu sabia în mîna. După izbînda din 1394 timpurile se arătară încă mai vi-trege: Ștefan-Vodă piere d'innaintea ochilor, poate ucis, ca Iurg Litvanul. Atunci toți pribegii și mazili se aruncă asupra unei prăzi care era țara lor: și Roman, scos din temnița leșească, și Ivașcu, și Iuga, fiu din flori al celui d'întăiu, care Iuga iea de fapt puterea și dă cărți de întărire celor ce aveau nevoie de dinsele, în afacerile privitoare la moșii. Fii drepți, legiuitori ai lui Roman și Doamnei lui Anastasia, moartă cînd soțul ei stătea încă în Scaun, și înmormîntată la Róman, Alexandru și Bogdan, vin și ei supt arme ca să-și dobîndească dreptu-

rire. Mircea, Domnul muntean, lămurește întru cîtva lucrurile, prinzînd pe Iuga, în împrejurări ca acelea ale prinderii lui Roman, de sigur. Moartea smulge de lîngă Alexandru pe fratele acestuia Bogdan, care dădea poruncile și el, un timp, fără a-și lua însă alt titlu decît acel de «jupîn», pe care-l întrebuița orice boier. Dar încă din 1401, fără să fi murit Bogdan, Alexandru, pe care tatăl său îl numise poate așa după Alexandru Basarab, n'avea de împărțit cu nimeni grijile, răspunderile și răsplata sufletească a unui cîrmuitor de oameni. Era întăiul an al unui veac nou, și un veac nou se deschidea și pentru Moldova.

III.

Alexandru-cel-Bun.

Cu o adîncă recunoștință, urmașii au zis acestui Alexandru: «cel Bun». A fost bun față de țară, pentru că n'a tăiat, n'a prigonit, n'a nedreptățit pe nimeni, și totuși a știut să-și stăpînească boierii fără să miște împotriva lor buzduganul său să ascută sabia călăului. A fost bun față de străini, fiindcă n'a început nici-odată un război nedrept și n'a călcat nici-odată o legătură încheiată și întărită cu jurămînt de dînsul; dar pentru «dreptățile» lui și ale țerii lui el a fost totdeauna, și atunci cînd îl împovărau bătrînețele și moartea-l chema spre odihnă, un ostaș neadormit, viteaz și iute.

De la început, avînd să aleagă între Unguri, de cari abia se dezlipise Moldova și cari-l atingeau la un singur hotar, și acela de munte, lesnicios de apărat, și între Poloni, cari înfășurau din două părți, de sus și de la Răsărit, țara, — el alese pe aceștia din urmă. Li se închină și li dădu ajutoare, care se luptară cu cavalerii Teutonî, departe în Prusia, lîngă cetatea Marienburg, unde ai noștri găsiră cu bucurie păduri, în care știură iarăși să ispitească pe dușmani, acoperindu-î apoi cu ploaia de moarte a săgeților (1410). În dosul lui, doi ani după această luptă, regele Poloniei se înțelegea cu Împăratul Sigismund, și el rege, al Ungariei, pentru a împărți Moldova dacă Domnul ei n'ar voi să ajute pe creștini în lupta cu Turcii pe care cu adevărat n'o începură însă nici-odată (tratatul de la Lublau ; 1412). Alexandru rămase însă neschimbat, și nimeni nu îndrăzni să încerce împărțirea care se putea scrie mai lesne cu condeiul decît cu sabia. Păstrînd însă credința, el știa să șteargă rămășițele rușinoase ale trecutului, să se înalțe neconținut înaintea Craiului prieten. El încheie legăturile cu dînsul altfel decît înaintașii săi șubrezi și se înfățișează în ele ca «Domn», nu ca «Voevod» supus. Odată, pentru un nou împrumut, el capătă și zălogirea Pocuției, cu vestitele ei orașe întărite, Sniatinul și Colomeia, pe cînd înaintea de dînsul se vorbise și de părăsirea țerii Sepenicului. O înaltă doamnă din sînge crăiesc, Rynghalla, i-a fost soție, aducîndu-î măcar cinstea

de la început, dacă nu fericirea în casă, căci Ryn-galla părăsi după cîtva timp, plecînd fără nici un copil, pe soțul ce nu voia să se lepede de legea lui ortodoxă, cu toate că în Baia el făcuse o biserică, o mănăstire, un episcopat catolic.

Încă de pe vremea lui Mircea, Alexandru încheiase prin cucerirea Chilieii, la Dunărea-de-jos, granița de Miazăzi a țerii pe care tatăl său Roman se lăudase mai mult că a întins-o până la Mare. Ceva mai târziu, fără să se lupte cu Genovesii, el își așeză pîrcălabii în Cetatea-Albă, de la gura Nistrului, al doilea turn puternic al acestei graniți amenințate. El ajută Domni munteni să-și cucerească moștenirea părintească, dar știu să răspingă pe același ocrotit de dăunăzi — Dan al II-lea —, cînd el veni să ceară cu armele malul Dunării-de-jos (1429). Turcii, cari porunciau adesea în Țara-Românească, până la granițele căreia ajunsese, trecînd peste Bulgaria în întregime supusă, fură și ei răspinși cînd corăbiile lor de război se iviră supt zidurile, bine întărite de pricepuți meșteri străini, ale Cetății-Albe. În cei din urmă ani ai vjeții sale chiar, Alexandru risipi, în Iunie 1432, o oaste turcească ce-î venise în țară trecînd pe la Munteni. Și tot atunci, în 1432, mîntuind această socoteală, el merse în fruntea oștirii sale ca să iea în stăpînire înaintea morții Pocuția. Cînd închise în sfîrșit ochii, în vara anului 1433, el n'avea nimic de cerut nimăruia și nu era dator cu nimic.

Prin îngrijirea lui, boierimea fu așezată în trepte

și ranguri. Pe lângă vechile mănăstiri: Neamțul și Bistrița, întemeiate de călugări munteni cari învățase la dascăli sîrbi, fugari de peste Dunăre înaintea Turcilor, el clădi Moldavița, chiar lângă Baia, și Pobrata, mai jos, în aceleași părți de munți. Până la el, patriarhia grecească din Constantinopol nu voise să recunoască pe Mitropolitul Iosif, din sînge domnesc, căruia Petru-Vodă îi dăduse supraveghierea nouei Biserici moldovenești, și țara se afla supt blestemul arhiepiscopului Ieremia, trimes de Patriarch. Alexandru ridică pedeapsa afurisaniei fără să jertfească pe Iosif, care împodobi și mai departe cel d'întăiū Scaun bisericesc al Moldovei. Reședința Mitropoliei fu strămutată, împreună cu oasele Sfîntului Ioan cel Nou, de la Cetatea-Albă la Suceava, care rămase de acum o Capitală statornică. În Roman se făcu o episcopie, al cărui păstor fu supus Mitropolitului. Drumurile de negoț fură ținute totdeauna deschise, și privilegiu de asigurare, pentru vămă, se dădură negustorilor străini. În treizeci de ani floarea culturii înflorise pretuindenii din țărîna frămîntată de luptele folositoare, și nu de cele netrebnice. Prin patriarhul acesta, care muria în siguranța biruinții și în binecuvîntarea faptelor sale bune, Moldova-și găsisse al doilea întemeietor, și cel mai mare.

O nouă stare a lucrurilor se întemeiază însă totdeauna prin cel puțin doi stăpînitori. Unul clădește, cellalt, venind la rîndul său, apără clădirea de pornirile dușmane ce se năpustesc neapărat asu-

pră-i cînd s'a dus ziditorul. Luî Alexandru, în gîndurile lui asupra viitorului, și țerii, în desfășurarea înfloririi ei, li trebuia de o potrivă un vrednic moștenitor al coroanei moldovenești.

Dacă din căsătoria strălucită cu Ryngalla s'ar fi născut un fiu, pe care Polonii l-ar fi sprijinit din răputeri, urmarea în Domnie a acestuia ar fi fost mai asigurată. Alexandru lăasă însă o spuză de feciori și de fii din flori, cari se numiaū atunci singuri, în deosebire de ceilalți: «*copii*»¹. Întîiū fusese însurat cu o străină, de bună samă o Polonă, pe care o luase în zilele sale nenorocite, de tinereță pribeagă; Margareta se odihni sub lespezile mării, frumoasei biserici catolice din Baia. De la dînsa n'avu el urmași. Viind în țară ca Domn, Alexandru luă pe Ana saū Neacșa, de care se despărți mai tîrziū — Ana poate să-î fi fost numele de călugărie, căci o Doamnă care pleca de la Curtea soțului ei, se călugăria — și care muri abia în 1427, fiind înmormîntată la Bistrița. Cu dînsa avu el, pe lîngă o fată, pe care o numi Vasilisa, Regina adecă, și un băiat — cel d'intîiū — căruia nu-î putea da alt nume decît pe acela al părintelui său, Roman. Roman trăi însă puțină vreme: ultima oară el mai este pomenit în hrisoavele părintelui său în April 1409; dar peste cîteva luni se naște, în ziua de Sf. Ilie, al doilea fiu, căruia i se zise după hramul ce se serba la nașterea sa. Ryngalla nu suferi la Curte pe acest copil al alteia, și firește că tot în întunec și, mai mult, în taina păstrată de ma-

mele lor și de cîțiva credincioși numai, crescură : al treilea fiu, Ștefan, al unei Stanca, numit așa după unchiul ce bătuse pe Unguri la Hîrlău, al patrulea, Petru, al Mărinei lui Mărin, care fu și mama unei fete², Petru, care amintia pe cellalt unchiu, învingătorul Polonilor în codrul Bucovinei; mai tîrziu numai se născu un Alexandru, care ar fi dus mai departe numele tatălui său, dacă n'ar fi fost răpit de moarte încă în ultimii ani ai acestuia. Cînd Ryngalla se duse, Alexandru chemă pe Ilie în odăile domnești, îi scrise numele în hrisoave, îl făcu ajutorul său în cîrmuire, îl puse să iscălească, dînd ast-fel o chezășie și pentru vremea cînd va domni Ilie, actul prin care se dăruia Ryngallei venitul unor orașe moldovenești. Îndată după aceasta, el îi căută în Polonia o nevastă de neam mare, Marinka, soră cu soția cea nouă a Craiului polon, și el avu bucuria de a vedea botezul întăiului născut al celor doi soți, care primi și el numele de Roman (1426—1427). În cei de pe urmă ani ai Domniei sale, Alexandru îngădui lui Ilie-Vodă să dea cărți domnești de întărire în numele lui singur³.

Rămas adevăratul Domn al Moldovei întregi, după moartea lui Alexandru, Ilie, un tînăr care trecuse abia de douăzeci de ani, întinse o mîna frățească lui Ștefan, pe care tatăl său îl alinta Stețco, precum Ilie era pentru dînsul iubitul Ilieș, dar lăsă la o parte, măcar un timp, nu știm pentru ce dușmănie, pe al doilea frate, Petru. În schimb, el recunoscă întăiū pe un fiu al lui Alexandru, pe

care acesta se sfiise a-l însemna în hrisoavele sale; chiar din ultimele timpuri, cînd aducea mărturia tuturor feciorilor săi. Acest nou frate se chema *Bogdan*, după numele fratelui părintelui său, și de bună seamă el era cel mai tînăr dintre mlădițele domnești. Bogdan e tatăl lui Ștefan-cel-Mare⁴.

CARTEA II.

TATĂL LUI ȘTEFAN-VODĂ.
TINEREȚA LUI ȘTEFAN.

I.

Lupta pentru Scaunul lui Alexandru-cel-Bun.

Ilie face împăcarea cu Poloniă, împotriva căroră — de și o Ruteană, Marinka, sora reginei-mame a Poloniei îi stătea alături ca soție, — el luptase în năvălirea pentru luarea în stăpînire a Pocușiei. Dar, după aceasta, el mai stătu abia cîteva luni în Domnie. Vînturile toamnei smulseră și aruncară peste Nistru pe fericitul Domn al verii.

Îl gonise fratele său Ștefan, înteițit de mamă-sa Stanca — pe care Ilie puse să o înece — și de Domnul muntean Vlad Dracul, care avea o răzbunare de săvîrșit împotriva lui Ilie: căci acesta, împreună cu bătrînul Alexandru, sprijinise pe un alt vînător al Scaunului Țerii-Românești, cu care Vlad se zvîrcolise multă vreme în luptă încleștată, pe un Aldea, care, din recunoștință față de ajutorul său, își zisese Alexandru-Vodă⁵. Vlad era

acuma recunoscut de Turci, Domniî țerii sale, și el chemă la dînsul pe Ștefan și-l ajutâ să iea moștenirea care nu i se cuvenia lui în rîndul întiîu.

Ștefan smulse Polonilor primirea lui ca vecin, năvălind în țara lor, unde se adăpostise Ilie, Marinka și copilul lor, Roman. Regele era încă nevristnic, așa încît nime nu era bucuros de războaie primejdioase în părți care obișnuiau să înghită frumoasele oștiri ale cavalerilor și lefegiilor. Ilie fu oprit într'o găzduire darnică, în care el avea tot dreptul să vadă însă o închisoare. Căci cărările ce duceau la Nistru erau tăiate pentru dînsul.

Dar erau boieri moldoveni cari nu se dăduse cu cel mai puternic, ci ținea, în Moldova sa, peste hotare, cu adevăratul moștenitor. Printre dînșii era neamul Jumătate, Lazăr din Tulova, în părțile de către munte⁶, Duma fiul lui Șandru. Ei îndemnară pe Ilie să fugă de la oaspeții săi, îl aduseră în Moldova și dădură pentru dînsul două lupte, care nu dezrădăcinară însă pe Ștefan, în jurul căruia se strînsese cei mai mulți și cei mai puternici dintre stăpînii de moșii. La urmă el fu răzbit și strîns în Ținuturile de jos ale țerii. Atunci el ceru să se împace, și Poloniî il întăriră în acest gînd, care-i scutia de o mare grijă și de o grea datorie. El căpătă în vara anului 1435, abia doi ani de la moartea pașnicul - Alexandru-Vodă, o întinsă bucată de pămînt, din care era slobod să-și tragă veniturile: de la Vaslui pînă la Chilia și pînă la Cetatea-Albă, patru tîrguri, toate cîmpiile, tot pus-

tiul, toată pădurea, toate drumurile de negoț din jurul lor. Pe lângă aceasta, el rămînea Domn de o potrivă cu Ilie, numai cît acesta avea, pe lângă cinste și locul d'întăi în orice împrejurări, față de ai săi și față de străini, și veniturile cele mai mari, din peste patru cincimi ale Moldovei. În hrisoavele lor, date cele mai multe împreună, supt pecetea lui Ilie singur, nu se întîmpină nici-un alt frate domnesc. Cercul stăpînitorilor și al moștenitorilor se închisese prin învoiala din 1435: el cuprindea pe Ilie, pe Ștefan și pe fiul celui d'întăi, Roman, pe lângă care se adause apoi, de la August 1438 înainte, un al doilea fiu, numit după marele său bunic: Alexandru. Împrejurul lor stăteau toți boierii țerii: moșierii cei mari din Lipnic, Zubrăuți, din Tulova, din Voroneț, din Toporăuți, din Frătăuți, din Serețel, din Șomuz, din Mamuriniți, din Rugășeni, din Cuciur, din Șilișău, din toate satele înfloritoare ce se aflau în preajma Sucevei, Capitala⁷; și cei cu nume de botez ori după părinți: Uncleat, Jumătate, Limbădulce, Vilcea, Hudici, Bîrlici, Popșa, Balș, Buhuș, Turcul, Șendrișor, NESTEAC, Stroici, Berindei, Ponici, Piatră, Negrul, Ureacle, Balcean, Șerbul, Firea, Gîrbovul, Julea, Negrilă, Periciune, Paos («Paiuș»).

De la un timp⁸ însă, Ștefan adăpostia pe lângă dînsul pe fratele Petru, care avea poate vre-o socoteală de cerut lui Ilie. Copiii acestuia creșteau mari, și Roman împlinise în 1444 șeptesprezece ani: Ștefan se temu pentru timpul cînd, în locul lui

Ilie, ar fi avut înaintea sa pe Marinka, sprijinită de nepotul ei, regele Vladislav al Poloniei, ales acum și în Ungaria, om viteaz și foarte îndrăzneț, pe acest Roman, în sfârșit, care nu s'ar fi mulțumit cu o parte din venituri și cu jumătate din putere. Data aceasta, el nu pare să fi pornit cu războiul asupra fratelui său. Trădarea i se păru mai lesnicioasă și mai sigură. Dacă Ștefan nu se prea ducea la Suceava, Ilie venia la Vaslui, în pământurile frățești. Aici fu prins el și înlăturat fără omor din rîndul acelor cari pot stăpîni o țară: prin groaznicul mijloc, obișnuit la Grecii din Bizanț, al arderii ochilor. Nenorocitul fugi la rudele Marinkăi, căreia Ștefan îi aruncă, drept pomană, cetățile pe care odinioară Alexandru le dăduse Ryngallei: de aici o vedem pe dînsa făcînd schimburi și învoielii; cît despre Ilie, el era acum un mort între cei vii, și peste puțin pleoapele se închiseră pentru totdeauna asupra sărmanilor lui ochi orbii.

Ticălosul Ștefan stăpîni apoi trei ani, între Doamna pe care și-o luase, între Petru, învățătorul cel rău, și între puțini boieri⁹. Nu i-a fost dat să-și vadă copii. Dacă a fost îngăduit și atîta vreme, aceasta se datorește mai mult marii nenorociri suferite de Poloni în acest an 1444, toamna, prin înfrîngerea de către Turci, la Varna, a oștirii creștine, în rîndurile căreia căzu, luptîndu-se, și regele Vladislav. Cînd noul Crai Casimir, frate cu Vladislav, se simți sigur pe tronul său, el îngădui Marinkăi, care era acum o văduvă, să cerce

norocul fiului ei Roman, ce împlinise douăzeci de ani. El veni, de sigur, cu ajutoare polone, pornind din Hotin, care era al Polonilor, și puse mîna ușor pe cetățile Sucevei și Neamțului. Ștefan, care trăia veșnic în frica răsplătirii din partea nepotului său pribeag, încheiase abia în Iunie cu regele un tratat în care se asigura că «dușmanul», «vînzătorul» său nu va fi ținut în Polonia. Năvălirea-l apucă pe nepregătitele. El fu prins în luptă, sau dat de ai săi, și Roman îl pedepsi ca pe un ucigaș de rînd, puind să i se taie capul, în ziua de 13 Iulie 1447. Aceasta trebuie să se fi făcut undeva departe, căci abia după trei zile trupul lui, tăiat în două — precum el tăiase în două țara, fericirea și viitorul ei —, fu îngropat în mănăstirea Neamțului, lângă cetatea lui Petru-Vodă cel d'întăiu.

Dar el nu duse cu sine în mormîntul său războiul. Roman fu stăpînul Moldovei-de-sus, deprinsă să asculte de tatăl său Ilie, și-l vedem odată dînd un hrisov din cetatea Sucevei. Însă puțini boieri numai încunjurau pe tînărul Voevod al răzbunării: Vornicii-Marî Oană și Manoil, care ținuse multă vreme Hotinul pentru neamul lui Ilie, Șteful, cel mai mare din feciorii lui Jumătate, Miclea Greul, Vistiernicul Micul, Hodco Știbor, un om nou, și Aprodul Șăndrica¹⁰. În viforul luptelor și supt povara marilor greutăți ale unei astfel de cîrmuirî, Roman își săcătui puterile, și, mai ajutînd și otrava boierilor, Marinka ducea la groapă, în ziua de 2 Iulie

1448, pe fiul ei cel mai mare, din care făcuse un Domn de cîteva luni de zile.

Cei mai mulți dintre puternicii de pînă atunci ai țerii fugiră peste hotar, așteptînd zile mai bune. Dar pentru dînșii, cari nu voiaŭ să-și închine capul, căci se temeaŭ să nu-l și piardă, înaintea Voevodului adus de Poloni, nu era decît o singură graniță deschisă, aceia care ducea, prin pasurile Carpaților, în Ardeal.

Aici avea pe acea vreme toată puterea, precum avea toată puterea și în tot largul cuprins al Țerii Ungurești, guvernatorul Ioan Corvin din Uniedoara (Hunyady). Era un Român dintre grănicerii pe cari Ungurii îi însărcinase să apere, supt judecătorii și căpitanii lor romîni, marginea apuseană a Ardealului de năvălirile veșnic înprospătate ale Turcilor, cari se oploșise în Serbia. Ai lui îi ziceaŭ Iancu, și el era fiul lui Voicu, grănicer ca și dînsul. Încă de pe vremea Împăratului Sigismund, dușmanul lui Alexandru-cel-Bun, Iancu din Uniedoara se luptă departe în Croația, și în țara de lumină a Italiei, apărînd pentru banii interese străine. Întors înapoi acolo unde ai săi stăteaŭ la pîndă neadormită înaintea păgînilor, el căpătă moșii zălogite de Coroana ungurească și dregătorii de cinste și de primejdie. Peste cîțiva ani el era Ban al țerii Săverinului, — adecă o parte din Banatul unguresc și din Oltenia noastră, — care se luase de la Domniia creștină și nu se putea apăra împotriva

Sultanului turcesc. Mai era apoi comite al Timișoarei, unde se ținea piept acelorași dușmani, comite al Bistriței, al Secuilor și Voevod al Ardealului. În lupta ce se deschise între Elisabeta, fata lui Sigismund și văduva regelui Albert, și între regele polon Vladislav pentru stăpânirea Ungariei, Ioan se dădu de partea acestui din urmă, care îi lăsă cu desăvârșire toate grijile trebilor răsăritene. Încă din 1442, începuse lupta cu Turcii, cari se îngrămădiau la pasurile Carpaților, în avântul lor spre bogățiile Europei. El îi bătuse de două ori în acest an, cu Romîni săi din Ardeal și cu ajutorul românesc al Domnului muntean, care era pe atunci un om rău, dar ager și fără frică, acel Vlad, căruia i se zicea Dracul, pentru șiretenia lui crudă. Se înțelese și cu Moldovenii pentru a înfășura cu două aripi pe dușmanul tuturor. În 1443, el făcu în toamnă o minunată năvălire în Serbia, unde așeză din nou pe Domnul ei creștin, Gheorghe Brancovici, ce stătea de mai multă vreme adăpostit în Ungaria. Toți creștinii din Răsărit, siliți la părăsirea legii lor sau la plata de grele biruri și la lupta supt steaguri necurate, vedeau în Iancu-Vodă un sol dumnezeiesc al mîntuirii prin sabie, al curățirii prin sînge.

Îi mai rămînea să trezească din morți Împărăția Bulgariei. În 1444 o frumoasă oaste pleca spre pasurile Balcanilor, care, odată cucerite, ar fi arătat în zare minunea de albastru și aur a Constantinopolei, unde Împăratul grecesc era strîns

din toate părțile de zidul de oțel al Turcilor, ce-și avea capitala și mai aproape de munți, la Adrianopol. Regele Vladislav însuși mergea acum în fruntea oștilor creștine; corăbiile venite din Apus supt steagul Veneției, marea Republică italiană, supt steagul cu cheile Sfântului Petru al Papei și supt flamura depărtatului duce frances al Burgundiei, se apropiau de strîmtorile ce despart Europa de Asia, ca să împiedece fuga păgînilor, ce se socotia sigură. Dar Sultanul Murad bătrînul ucise pe Rege și imprăștiè oastea.

În zădar veniră pe urmă, în primăvara următoare, corăbiile Apusului în Marea Neagră și pe Dunăre, arzînd și îspitind cetățile turcești ale malului stîng. Ioan nu putu să se coboare decît o clipă dincoace de munți, căci Ungaria, lipsită de regele său, fierbea de vrajbă. Abia în 1446 se făcu liniște, alegîndu-se cel mai viteaz ca guvernator al țerii.

Acum Ioan nu mai trebuia să asculte de poruncile nimănuî, și toate puterile regatului se afla în mîna sa întocmai ca și spada lui. El se gîndi iarăși la deșteptarea Răsăritului creștin prin brațe românești. Vlad Dracul, care încheiase și el pace, cînd toți părăsise lupta cu Turcii, nu i se mai părea un sigur ajutor: de Crăciun, în anul chiar cînd fusese ales locțiitor de rege, Iancu-Vodă trecu munții, prinse pe Vlad, care ținea pe o fată a lui Ilie-Vodă, o soră a lui Roman, și-l ucise, împreună cu singurul dintre feciorii săi ce se găsia în țară.

În locul lui puse Domn pe un om slab, dar credincios, care se chema Vladislav și era fiul unui Dan Voevod orb. Și din Moldova trebuia să se facă un ajutor bun pentru lupta cu Turcii: Roman, făptura Leșilor, feciorul Marinkăi, vărul regelui Casimir, nu putea să fie îngăduit. El ar fi fost un braț mort în lupta ce era să se încingă iarăși, pentru binele creștinătății.

Încă de pe cînd trăia acest tînăr fără noroc, Iancu-Vodă se înțelesese cu Petru, tovarășul lui Ștefan la izgonirea și orbirea lui Ilie. Petru acesta purtase întăi un război împotriva chiar a lui Ștefan, cu care înțelegea să domnească împreună, ca Ștefan însuși cu Ilie ¹¹: el era astfel în 1444 la Roman, cu cițiva boieri, ca Bratul, Mîndzul, un Cupcici, tovarășii săi de răscoală ¹². Învins, el se împăcase. Dar, măcar după moartea lui Ștefan, el înțelegea să-l moștenească, și, avînd împotriva sa pe Poloni, cari apărau drepturile ramurii lui Ilie, el alergă la Iancu-Vodă. Acesta-l primi bine și, ca să se asigure mai deplin de dînsul, îi dădu de nevastă pe o soră a sa, care nu se măritase pînă la o vîrstă destul de înaintată. În Septembrie 1448, cîteva luni abia după moartea lui Roman, el era Domnul din Suceava, și boieri de frunte dintre ai fratelui său iscăliau ca marturi în hrisoavele sale ¹³; între ei și puternicul Logofăt Neagoe, care mersese pentru Domni Moldovei și la soborul cel mare de împăcare între Biserica Răsăritului și a Apusului, ce se ținuse la Florența ¹⁴. Până și regele Poloniei,

cînd primi vestea morții lui Roman, se lăsă mîngîiat ușor pentru moartea vărului său. Se făcuse, ce e dreptul, întăiū a porni la oaste împotriva lui Petru, strînse ostași din toate cele cinci Palatinate în care se împărția țara Rusiei de peste apa Nistrului, se coborî în fruntea lor pînă la Lemberg, unde ajunse la 21 Iulie, și apoi pînă la Haliciū, unde i se înfățișă nenorocita mătușă Marinka, pentru a cere să i se dea ajutor acum într'un nou războiū pentru Domnia copilului cel mic Alexandru, născut în 1438 și care n'avea decî maî mult decît zece ani, încă neîmpliniți. Dar, în loc de sprijinul de luptătorî pe care-l aștepta ea, Craiul îi îngădui numai să stea la Colomea, marea cetate din Pocuția, împreună cu cei două sute de oameni ce-și legase soarta lor de a ramurii șubrede a lui Ilie-Vodă. Încă de la 9 August Casimir intră cu oștile sale în puternica strajă de la hotare a Cameniții, în fața Hotinului. Aici Petru-i trimese o mare solie de supunere, avînd drept căpeteniî pe Neagoe și pe Mihul, doi foști Mari-Logofeți, adecă întăi boierî ai țerii. La 13 Craiul dădea dușmanului său de pănă atunci o carte de asigurare, dacā va trece apa pănă la dînsul ca să i se închine. Petru însă, cu toate că n'avea încă treizeci de ani, nu era dintre cei ce se încred lesne. El tărăgăni sosirea sa pănă ce regele socoti că e prea cald în Camenița și că e bine să se grăbească spre Litvania, unde avea să ție o adunare saū dietă a regatului.

Iancu-Vodă, care se gătise iarăși împotriva Tur-

cilor, era atunci în drumul spre Severin, unde trecu Dunărea la 28 Septembrie. De la Mediaș el scrisese la 1-iulie August regelui arătînd unde-l chiamă datoria sa cea mai sfîntă și cît de mult s'ar cuveni ca pînă atunci cumnatul să-î fie lăsat în pace. Alt semn de viață nu putea să deie. Astfel, la 22 August, a doua zi după plecarea lui Casimir, Petru și boierii înnoiau legăturile de supunere cu Polonia¹⁵. Și într'acestea ei se îndatoriau a nu înstrăina nimic din Moldova fără voia Polonilor, ci a căuta să cîștige iarăși ce fusese înstrăinat. Vorbe, care nu se spuneau de altceva, decît pentru că același Domn dăduse cu cîteva luni înainte Chilia în mîna Muntenilor, după cererea lui Ioan Guvernatorul. Petru nu s'a ținut nici-odată poate de îndatorirea sa războinică față de Poloni, dar lui Iancu-Vodă nu putea să-î fie ascuns multă vreme că «fratele și prietenul său», cum îi zicea, și-a schimbat stăpînul. Petru-Vodă dărîma Domnia sa crezînd c'î înțărăște.

Noi nu mai știm astăzi în ce chip i-a venit pe-deapsa. O moarte înainte de vreme, soarta, ca un blestem, a tuturor urmașilor lui Alexandru-cel-Bun, îi seceră și lui tinerețele, grele de păcate.

II.

Bogdan-Vodă, tatăl lui Ștefan-cel-Mare.

Atunci veni rîndul *copiilor din flori* ai lui Alexandru-Vodă, pe care acesta nu-î recunoscuse nici-odată. Între aceștia trebuie să se numească un Domn pentru

«două luni», căruia i se zicea Ciubăr și care ca Domn își va fi spus de sigur altfel. Veni apoi Bogdan.

De multă vreme el lipsia din Moldova. Adăpostul său în zilele de schimbări răpezi și primejdioase fusese Țara-Românească, unde Vlad Dracul ținea pe o nepoată a fugarului. Aici el se însură luînd pe Oltea, al cărei nume nu e așa de obișnuit în vechime: această Oltea căpătă, credem în călugărie, după moartea soțului ei, un alt nume, supt care o pomenește fiu-său în 1466, cînd ea nu mai era în viață: Maria. Fratele ei se chema Vlaicul, și, cînd Ștefan, singurul rod al acestei căsătorii, ajunsese și el Domn al Moldovei, acest «unchiū» se învrednici a fi pîrcălab de Hotin, apoi de Orheiū, și unul dintre cei d'întăiu boieri ai țerii ¹⁶. El muri pe la 1480 abia, lăsînd un fiū Duma, și el pîrcălab de Hotin, și după moartea lui Ștefan ¹⁷. Acestea sînt rudele de pe mamă ale marelui Domn, și e păcat că se poate ști așa de puțin despre femeia care a dat vechii Moldove și neamului românesc pe cel mai cuminte dintre vitejii lor.

Dar mintea poetică a poporului nu se mulțamește nici-o-dată cu un nume, scăpat singur din prăpastia de uitare a trecutului. Ea dă chip și glas acelora prin cari s'aū făcut lucruri ce nu se pot întuneca. Astfel aū ajuns oamenii să spună că Oltea, călugărița Maria, ar fi trăit încă în cea mai nenorocită clipă din viața de lupte și uriașe silinți a fiului său, atunci cînd Moldova toată era înneacă de valurile de Turcime biruitoare, în 1476,

după frământarea ultimă de la Războieni. La un ceas de noapte, străjerii din Cetatea Neamțului ar fi auzit chemarea grăbită a unui drumeț singeros, care era Domnul lor, a cărui urmă se pierduse. Cu cîtă bucurie n'ar fi deschis ei porțile aceluși care încercase cît poate un om pentru a înlătura peirea! Dar porțile ar fi fost ținute supt zăvoare la glasul neînduplecat al unei mame care aminti fugarului că «pasărea în cuibul său piere» și că nimic nu se cîștigă îndărăt în strînsoarea îngustă a zidurilor de cetate. Cu acest îndemn ar fi plecat Ștefan ca să-și facă o nouă oaste și să învingă, pe cînd minunata femeie păstra stînca Neamțului pentru fiul ei ¹⁸.

Cu prilejul năvălirii din 1447, Iancu-Vodă va fi cunoscut pe Bogdan. Pe atunci el nu se gîndia că acest tînăr putea fi întrebuițat ca să cîștige Moldova pentru dînsul. În 1448 cel mai puternic și mai vestit dintre Romîniî timpului său fu învins de Turci în Serbiă și, la întors, Despotul de acolo, Gheorghe Brancovici, îl ținu în prinsoare. Abia în 1449 putu Ioan să se gîndească, pentru a treia oară, la stringerea mănunchiului românesc pentru luptă. Ungurii răspingeau pacea pe care o înfățișase Turcii, și Iancu-Vodă încheia, în toamnă, cu regele Bosniei o legătură împotriva păgînilor ¹⁹. Dar tot în acest an Pêtru Moldoveanul își încheia rostul, și Poloniî, cari nu mai erau legați astfel prin jurămintele față de dînsul, dădură drumul din Colomea Marinkăi și fiului -ei Alexandru, căruia în

Polonia i se zicea Olechno. Boierii, deprinși să aibă asupra lor un urmaș al vechiului neam domnesc, îl primiră cu bucurie, și cei mai de samă dintre sfetnicii lui Ilie și lui Ștefan se găsiau lângă nepotul lor, ultimul coborîtor legiuit al lui Alexandru-cel-Bun: la Roman în Maiu, la Suceava în Iunie 1449²⁰. Legătura între copil și Poloni era așa de firească, așa de asigurată, încît nici nu mai fu vorba de a se face noi învoielă și jurăminte.

Dar Iancu-Vodă era din nou destul de puternic pentru ca să înlătore din Scaunul Moldovei o păpușă leșească. Bogdan veni pe la dînsul, și unul din pasurile de către Ardeal ale Moldovei lăsă să treacă, în toamna aceluiași an 1449, o mică ceată care venia să vîneze noroc pe plaiuri. Boierii lui Alexandru strînseră puteri pe care le trimeseră îndată împotriva năvălitorului, care tăgăduia nepotului său dreptul de a domni, cită vreme trăiește el, Bogdan, fiu al marelui Alexandru. Cele două cete se ciocniră într'o zi rece de Octombre, la 12 ale lunii, în preajma satului Tămășeni, lângă apa Moldovei. Bogdan se dovedî, de la această întîie încercare, un cuceritor de biruințe. Pe cîmpul de luptă rămaseră doi însemnați boieri, tînărul Oancea, ginerele lui Iurghici și care fusese Logofăt încă supt Ștefan, și Costea, fiul lui Andronic, care u-jise și pe Petru-Vodă²¹.

Alexandru, primind vestea cea rea, rămase totuși în țară. În zadar intră Bogdan la învoială cu starostele Cameniței și al întregii Podolii, stă-

pînul-malului leșesc al Nistrului, făgăduindu-î un dar de «zloți turcești», adecă: galbeni de aur, poate venețieni, de vin obișnuit, de vin dulce zis de Malvasia, care se aducea cu cheltuieli și greutatea mari din Grecia îndepărtată, de stofe rare, camocate, coftiri, ce veniau din Răsărit, dacă el îl va îmbuna cu Craiul, făcînd prin sfaturile și măsurile sale să nu-l mai supere «Alexandru fiul lui Iliăș, nici Doamna mama lui, nici boierii, nici slugile lui» (2 Decembre)²². Plăpîndul Olechno rămase ocrotitul Regelui, și un mic ajutor polon, venit pe la Crăciun, îi dădu măcar cetățile de sus: Hotinul, în care cetate era pîrcălab un bătrîn și inimos boier cu numele de Castea, care luptase și pentru fratele cel mare, Roman²³, Neamțul și Suceava.

Bogdan se întoarse înapoi în Roman. De aici. făcu jurămînt de supunere fiască și frățească față de guvernatorul unguresc, pe care-l va ajuta și cu oastea, primind în schimb, la nevoie, ca de la un părinte și frate, ajutor din partea lui. Alt Domn nu va căuta, și ei doi, făcătorul și făptura, vor avea aceiași prieteni și aceiași dușmani. Cu toată sprijinirea lui Alexandru de Poloni, el izbutise să cîștige pe cei mai mulți dintre boieri, cari erau mai bucuroși să aibă în fruntea lor un om isprăvit ca dînsul.

Credința lor avură prilej aceștia s'o dovedească în curînd. Încă din Martie 1450 Poloni se gătiau de o nouă intrare în Moldova, și Regele, care voia să trimeată în ajutorul lui Alexandrel pe nobilii din

Rusia megieșită, li dădea asigurare, că nu se va cere de obicei o asemenea neplăcută slujbă de la dinșii, cari apucase a fi iertați de greutățile și oboselile unui război cu Moldovenii șireți și îndărătnici. În Iunie se puseră în mișcare, mergînd însă încetinel, boierește și leșește, ostașii, mîndrii ostași călări, pedestrașii cu gloata și tunurile greoaie, avînd în fruntea lor pe Palatinul din Lemberg, castelanul de Sandomir și castelanul-căpitan al Podoliei. De Sîn-Pietru corturile se întinsese lîngă Camenița, pe cîmpia înflorită supt care scînteiau apele de oțel ale Nistrului. Atita oaste polonă nu amenințase nici-odată Moldova.

Dar ostași ca aceștia nu se grăbesc spre cîmpuri de luptă primejdioase, unde nu se poate culege prada. Sărăcia noastră nu ispitia pe puternicii și bogații Poloni, pe oamenii de rînd cari-și vindea pe bani priceperea războinică și vitejia. Ei cerură să mai fie odată încredințați că nu vor mai fi trimiși peste apa Nistrului, să li se dea plata ca oricărui lefegiū, cincî mărci de argint de fiecare sulită, și să fie chizeși pentru răspunderea acestor bani Regele însuși, ducele Muzoviei și, la nevoie, castelanii și Palatinul. Cînd li se învoi și aceasta, luntrile duseră pe războinicii cu simbric sigură spre pămîntul Moldovei, care aștepta, tăcut și amenințător, cele ce erau să se îndeplinească.

Costea, episcopul lui Alexandrel, boierii ceilalți din moștenirea lui Ilie-Vodă, oameni din satele lor erau călăuzii străinului. În toiul verii, supt ar-

șița crudă, drumeții dușmanii înaintau încet, cu pază, înfiorați înaintea necunoscutului ce-i pîndia în zărilor de foc. Satele erau moarte și buciumele tăcuse pe dealuri.

Polonii și sprijinatorii romîni ai lui Alexandrel trecură și Prutul și se înfundară apoi în Ținutul de dealuri învălmășite ale Vasluiului, în marginea codrilor stăpîni, cari acoperiau culmele și mîncau cea mai mare parte din văile înguste. Oastea străbătu până la Lipovăț, astăzi un sat mai măricel, lîngă care pe la 1870 codrul stăpînia încă peste o mie trei sute de pogoane. Aici se zăriră dușmanii; ei socotiră numărul năvălitorilor și se pierdură iarăși pe dealuri, unde începu pretutindenî munca răz-bunătoare a tăierii trunchiurilor.

Polonii vor fi fost lipsiți de apă și de hrană, căci Moldovenii obișnuiau să lase oaspeților ce veniau la dînșii cu armele în mîni un drum de dărîmături și cenușă, de fîntînă astupate și otrăvite. Nobilii ce abia se hotărîseră a trece Prutul nu voiau să-i apuce toamna în pustietățile pline de curse ale Moldovei, — și Septembrie venise acum cu toanele sale. Smeriți, sosiră atunci, ca trimeși de Dumnezeu, boierii de la Bogdan²⁴, care fusese privit până acum ca o căpetenie de hoți și el însuși un hoț de Domnie. Stăpînul lor cerea numai să i se lase țara în samă, până ce moș-tenitorul legiuit va împlini măcar cincisprezece ani; până atunci el va plăti, pentru ținerea lui Alexandru-Vodă, și pentru a se cunoaște că Mol-

dova e închinată Poloniei, un bir, care ni se pare uimitor de ridicat și care se va fi părut Leșilor strașnic de ispitor: 70.000 de galbeni turcești. Se putea ajunge astfel la o învoială, cu toate că porunca Regelui era să se așeze copilul în Scaunul părintelui și bunicului său. După șapte zile de dezbatere, amîndouă părțile se înțeleseră, cu toate stăruințele bătrînului Costea, care știa ce soartă așteaptă pe tovarășii săi de tabără.

Noaptea de 5 Septembrie se petrecu în siguranța păcii, cu mîncare, băutură și veselie. În mijlocul petrecerii însă, veni Logofătul, scriitorul lui Bogdan, care trădase pentru a destăinui Polonilor ce strașnică primejdie-i amenință. Un Sfat de război se ținu în pripă, și Costea plecă în întunec cu lucrurile, carele și micul Domn, care era în deosebi amenințat. El putu să treacă pădurea, prin frunzișul negru al căreia fișiiuă însă săgeți țintite de mîni nevăzute, împuținînd numărul drumeților, ce se strecurau cu inima scăzută. Polonii nu îndrăzniră să iea același drum: ei știau bine, de la Costea care-i scăpă astfel de la o moarte grozavă și rușinoasă, că pădurea întreagă, tăiată, stă să se dărîme asupra lor.

Ei porniră abia în zori, ocolind desișul. Cît drum se întindea de la Crasna, sătișorul lîngă o rîpă la care ajunseră, și zidurile apărătoare ale Cameiței, unde se putea petrece în voie cerînd lefi mai mari de la Craiul! Mulți vor fi avut aceste gînduri, cînd, la ridicarea ceței de de-asupra văii

adâncite, se văzu venind, în tropotul mărunț al cailor de țară, Voevodul, lângă care se strîngeau gloatele cu ciomege, coase și furci.

Polonii se temeau numai de pădurea Moldovenilor, unde înălțase atîtea oase de cavaleri în războaiele vechi pe care ei le pierduseră. De stolul boierilor, Curtenilor și vitejilor, de mulțimea zgomotoasă a țeranilor ce se îndemnau ca la o vîntoare de fiare, primejdioasă, dar dulce, ei nu se temură. Pedestrîii lor se împărțiră în opt cete, iar călărimea se strînse la un loc, pentru asalt. Boierii primiră ciocnirea, la care răspunseră, apoi, dîndu-se în lături, făcură loc țeranilor.

Atunci începu frămîntarea hotărîtoare. «Oastea Craiului», scrie cu durere un povestitor polon de pe acea vreme, Dlugosz, «pierdu mulți ostași». Pe rînd cei trei căpitanî periră din fruntea ei, trei vestiți viteji ai Poloniei, și rîndurile se clătinau supt loviturî; din înălțimea arborilor bătrîni săgețile se avîntău lacome asupra mulțimii oboșite, care știa că dușmanul învins în această țară nu se mai întoarce acasă.

Dar Costea își scăpă prietenii. El aduse Romîni împotriva Romînilor. Aruncătorii săgeților fură vînați de pe ramurî cu alte săgeți. În ura lor veche, boierii se încleștară cu boierii. Văzînd că, data aceasta, cursa n'a oprit prada, Bogdan se făcu nevăzut cu aceeași răpeziciune cu care se ivise odată cu zorile. Țumbrele sèrii îl înghițiră, și Costea, setos de lupte nouă, se înfundă și el în întunec, pe

drumul ce ducea către Birlad. Polonii rămaseră singuri, împruținați, obosiți, avind în fața lor pădurile negre, din care se înălțau gemete de mustrare în noaptea răcoroasă de Septembrie. Ei plecară a doua zi, fără biruință, fără pradă, fără pace.

Încă de la începutul anului se întilnește lângă Bogdan fiul său Ștefan, numit astfel după unchiul lui, Alexandru-cel-Bun, mai de grabă decît după Ștefan-Vodă cel tînăr, care orbise pe fratele său. Peste șese ani acest fiu de Voevod era în stare să înceapă războiul fără epitrop, să biruiască și să întemeieze țara. Decî în 1450 -el își învăța meșteșugul de viteaz : el își destindea aripile la vederea largului avînt de biruință al tatălui său. Bogdan nu va fi lăsat pe singurul său fiu între zidurile de cetate care adăpostiau pe femei, pe prunci și pe bolnavi, — căci pentru lupte nu erau bătrîni pe acea vreme. Îl va fi luat cu dînsul, ca să-l aibă supt ochi, ca să-î deprindă brațul și să-î oțelească sufletul. Poate și la Tămășani încă, el văzuse fugind înaintea steagului său steagurile dușmane ; la Crasna el va fi călărit pe deal, în lumina roșie a zorilor, spre văile albe de neguri, și pieptul lui va fi sorbit cu sete înviorătorul văzduh al dimineții reci, străbătută de un vînt prevestitor al morții. Și inima lui va fi bătut mai răpede de bucuria chiotelor de triumf ce-î răsuna în împrejur, acoperind plîngerile învinșilor căzuți pe pajiște, roșie de frunzele moarte și de sîngele viu ²⁵

În curînd el văzu cum țara întreagă se supunea

părintelui său. Alexandru era poate în Hotin, poate peste Nistru, sârmană jucărie a împrejurărilor grozave. Încă înainte de a se măsură cu Polonii, la 2 Iulie, din Suceava, Bogdan întărise legăturile sale cu Iancu-Vodă, făgăduindu-și și aceia că nu va urmări dobândirea înapoi a Chilieii, cum încercase fratele său Petru. Guvernatorul prăda în Serbia, mai sigur decît oricînd de norocul lui și de puterile regatului. În Rusia lăsată fără pază, pe cînd cavalerii de acolo rătăciau prin Moldova după dușmanul nevăzut, se lăsase stolul de lăcuste nesățioase al Tatarilor, cărora Bogdan li va fi dat poate de știre că pe malul stîng al Nistrului stăpîniții nu sînt acasă. Bogdan trimese cete din oamenii săi ca să vadă dacă nu se poate prinde Marinka și pușorul de Domn de supt aripile ei.

Aceasta ceru iarăși ajutorul nepotului ei, Regele. Deocamdată i se dădură daruri și făgăduiala că ea va fi bine păzită de căpitanul de Lemberg. Apoi, din adunarea nobililor Poloniei, Regele însuși, ai cărui solii fusese rău primiți de Bogdan, se îndreptă spre Rusia. Dar trei castelanii singuri plecară spre hotare. Bogdan îi întimpină la Cămeșița cu cereri de pace, și Polonii erau gata să scadă birul la 50.000 de galbeni. Învoiala se dezbatea încă în această cetate, cînd se înfățișă în tabăra Polonilor un om, necunoscut pînă atuncî tuturor, care arăta un drum nou, mai bun decît orice pace pentru acei ce erau jigniți de stăpînirea lui Bogdan.

Fugarul se chema Aron, un călugăr poată; el se

dădea drept cel din urmă din fiii lui Alexandru-cel-Bun, dintre cari el va fi scos pe Bogdan, ca neadevărat. El cerea o ceată de ostași, ca să înlătore prin omor pe Domnul din Suceava. Firește : nu pentru dînsul, care s'ar fi mulțămît cu o răsplată în banî sau în dregătorii, cu venituri în vre-un colț de țară, — ci pentru Alexandru, Voevodul legiuit al Moldovei.

Reusenii sînt un sat lingă Suceava, unde astăzi se află o biserică de piatră, ridicată de Ștefan-cel-Mare, pentru pomenirea tatălui său ucis prin trădare. Acolo-și avea moșia o rudă a lui Bogdan, care va fi serbat o nuntă, un botez, și chemase pe Domn ca să-i cinstească petrecerea prin venirea lui. Petrecerea ținu până noaptea tîrziu, în zingănit de păhare și în chiote de bucurie, pe cînd străjile păziau în noaptea de Octombre (era o Vineri spre Sîmbătă, 15—16 Octombre 1451). De-odată casa fu încunjurată de un stol de o sută de călăreți, și Aron pătrunse în cămara unde stătea Bogdan. El puse mîna pe fratele său și, scoțîndu-l din casă, făcu să i se despartă capul de trunchiū, înroșind cu sîngele unei îndoite fără-de-legi, față de o rudă și față de un Domn, sfîrșitul ospățului de bucurie. Zorile de ziuă răsăriră asupra priveliștii ticălosului omor.

III

**Domnia lui Petru-Vodă Aron, ucigașul
lui Bogdan-Vodă.**

Va fi fost Ștefan în jurul mesei din Reusenî? Va fi străbătut cu sabia printre rîndurile ucigașilor? Va fi văzut atunci întăiași dată chipul omului ce era să-și răsplătească apoi păcatul prin minile fiului, scăpat de la moarte, al lui Bogdan-Vodă? Ori va fi fost lăsat în cetatea Sucevei, de unde credincioși adevărați vor fi găsit mijlocul să-l strecoare până la granița munteană, unde-l aștepta o bună primire de la Vladislav Dan, prietenul lui Iancu-Vodă? Acestea nu se mai pot ști astăzi.

Deci el se întoarse în pribegia de unde venise, și scurtul său popas în Moldova îl ajută numai să cunoască împrejurările și oamenii, de cari era să se slujească pe urmă cu o atît de desăvîrșită măiestrie. Între cei d'întăiu boieri ai săi ca Domn al Moldovei se întîlnesc patru fruntași, cari iscăliseră jurămîntul lui Bogdan-Vodă către Guvernator, în Februar 1450, la Roman: Duma fiul lui Brae, adecă Brăescu, Oaîă al lui Julea, Costea Orăș și Costea al lui Dan.

Deocamdată boierii aceștia aveaû să aleagă între Aron, care-și luă numele domnesc de Petru Voevod, și între Alexandru. Ucigașul lui Bogdan nu înțelegea de loc să fi ajutat numai copilului Domn; el voia pentru sine puterea spre care in-

tindea brațe pline de sînge. Ocrotitul Polonilor trebui să fugă înnaintea lui Petru, precum fugise înnaintea lui Bogdan. Mica oștire de la Camenița nu-î folosi mult, și vîntul iernei o risipi pe acasă, dar cuminția episcopului Costea pîrcălabul păstră lui Alexandru măcar două puternice cetăți, una în Moldova-de-sus, cealaltă la vărsarea Nistrului: Neamțul și Cetatea-Albă, pe care Petru nu era în stare să le supuie. Anul 1451 se încheie lăsînd Moldovei, din nou dezbinată, iarăși doi Domni, un fiu și un nepot al lui Alexandru-cel-Bun, un copil din floră și un moștenitor legiuit.

Dar Petru-și pierdu răpede sprijinitorii, și cîtva timp, doi ani întregi adevă, nu se mai auzi de Voievodul sîngeros încununat prin omor la Reusenî. Frunțașii țerii încunjurău la 27 Octombrie 1452 pe Alexandru în Suceava²⁶, care întăria moșiile lui Costea, fiul lui Vrană. Polonii îl cam lăsase în părăsire, și ei se îngrijau așa de puțin de hotarul apusean al țerii lor, încît în vara acestui an Podolia avu să îndure din partea Tatarilor o strașnică pradă, care rămase nerăzbunată²⁷. Ba încă Domnul Moldovei fu poftit în toamnă să vie la oastea castelanului și Palatinului de Cracovia, trimeși în Rusia în potriua Tatarilor²⁸: decî greutăți în loc de ajutor.

Alexandru se gîndi atuncî la Iancu-Vodă, care nu mai avea acum îndatoriri față de alt Domn moldovenesc. Din Vaslui, la 12 August 1452, el întăria, pentru a măguli pe Guvernator, vechile drepturi

de negoț ce aveaū Brașovenii în țara lui²⁹. La 17 Februar ale anului următor, din Suceava, Alexandru se închina lui Iancu-Vodă, făcînd o învoială în toate asămănătoare cu aceia încheiată odinioară de Bogdan³⁰. De Paști în 1453 un nou ropot de Tătărime arse malul leșesc al Nistrului³¹.

Cu o lună înnainte însă, Constantinopolul ajungea în mîna Turcilor, crucea bisericilor împărătești cădea în noroiul plămădit cu sînge la picioarele păgînului învingător; Sultanul Mohammed al II-lea, om cu gînduri mari, cu mintea luminată, cu voința de fier, așezîndu-se în Curțile bogate ale urmașilor lui Constantin-cel-Mare, trîmbiță spre cele patru părți ale lumii creștine amenințările sale. Vechi Scaune crăiești se cutremurau de această mare lovitură de sabie. Marea ducea însă pe Turci până supt zidurile Cetății-Albe, până la gurile Dunării; bietul Alexandrel, care dădu Polonilor vestea grozavă a luării Țarigradului, îngheță de spaimă pe jilțul său. Iancu-Vodă nu mai era Guvernător al Ungariei, căci regele cel tînăr Ladislas fusese adus în țară, și grija cea mare era pentru Unguri întărirea Scaunului regal. În sfîrșit, Alexandrel împlinia în acest an 1453 cei cincisprezece ani cari dădeaū voie unui Domn moldovenesc să domnească fără epitrop. Acum el era dator să se închine la rîndul său vărului Craiul de peste Nistru. Astfel, la 23 Septembrie 1453, el făcea jurămîntul de credință, în forma obișnuită, lui Predbor Koniecpolski și Ioan Kmytha, cari veniseră anume pentru aceasta în

cetatea Siretiului ³². Făgăduia să vie în Polonia chiar, pentru a se înfățișa Regelui la Camenița, la Sniatyn sau la Colomea.

Și acestea rămaseră cuvinte goale. Regele se însură cu deosebită pompă și lăsă grijile pe a doua zi, și apoi din zi în zi mai departe. Când el ieși iarăși în adunări și în fruntea oștilor, primejdii depărtate îl chemău în Prusia. Hotarul Nistrului și ruda de peste acest hotar erau uitate cu desăvârșire.

Atunci Aron, care-și zicea Petru Voevod ³³, ridică fruntea sa îndrăzneată. Se pare că omoriturul fratelui său știa să umble neted cu oamenii de cari avea nevoie, pe când Alexandru, a cărui mamă trăia însă, sfătuindu-l în zădar, se vădi un desfrinat și un bețiv, care făcu să-i fugă de la Curte, setoși de a-și răzbuna necinstea, mulți boieri mari și mici. Astfel vedem de o dată pe unchiul Petru petrecînd în ziua de 25 August 1454 în inima Moldovei, de la viile Cotnarelor până la satul Băicenii, care era al lui Ioan Băiceanu, însemnat sfetnic domnesc. Lîngă dînsul stăteau oameni cari, în 1451, 1452 și 1453, sprijinise pe legiuitul moștenitor, pe copilul fără păcate, pe Veniaminul Polonilor : Oană Pîntece, Băiceanu, Duma Braevici, Costea Orăș, Hodco al Crețului, Micul Păharnicul, și unii dregători noi : Lazea Piticul, Ioan Vistierul, Toma Cîndea, Ignat Popescul, Ioan Bourean, Fedor posadnicul, Dragoș Păharnicul, Petru Iezereanul Comisul. Era socotit destul de tare, pentru ca, din unghiul de către Ardeal,

lingă Baia, călugării de la Moldavița să vie să-î ceară scutiri care se întindeau asupra Moldovei întregi ⁸⁴.

Alexandru rămase strâns în Țara-de-jos. Nicî de la unul, nicî de la altul nu mai avem știri din acest an; Cetele lor de boieri și țeranî se încăierau în întîlniri a căror amintire s'a pierdut. Iarna-î împacă însă prin liniștea ei albă. În primăvară, și Petru și Alexandru, care rătăcise un timp pe la hotare, cerînd, din Bănîla în Bucovina, ajutor Polonilor ⁸⁵, scoaseră oști, și ele se întîlniră în ziua de 25 Mart, serbătoarea Bunei Vestiri, la Movile, poate prin părțile Vasluiului. Nepotul fugi înnaintea unchiului, și în Cetatea-Albă, unde se ascunse, în vederea Mării, boierii strecurară otravă în băutura lui. Buna Vestire îi adusese înfrîngerea, Paștile-î dădură moartea.

În August găsim pe Petru-Vodă stînd în liniște la Suceava. În fința lui netrebnică se cuprindea încă sîngele lui Alexandru-cel-Bun, căci de Ștefan uitase cei mai mulți, și de aceia întreaga boierime a Moldovei se adună în jurul aceluî în care singur mai trăia neamul vechilor Domni, întemeietorilor. El îi primi pe toți cu dragoste, știu să-î ierte, să-î împace, să-î dăruiască; aproape ca pe un tovarăș de Domnie, el luă pe lingă sine pe Mitropolitul Teoctist, care datorîa cîrja sa lui Alexandrel ⁸⁶. Abia încap numele în mărturiile bogate care întăresc hrisoavele lui ⁸⁷.

Polonii se gîndiseră întăiū să ridice în potrive

lui, care otrăvise pentru dînsul, după ce tăiasse pentru alții, pe «un Litvan», care trebuie să fie Berindei acela cu care a avut de lucru pe urmă Ștefan-cel-Mare ³⁸.

Dar ei erau prea mult înlănțuiți de greutatea cu Prusia, și, dușmăniți de prinți litvani încă nesupuși, ei erau așa de puțin siguri de Podolia, în graniță cu Moldova, încît în 1456 regele se văzu silit a mai cere un jurămînt de credință de la dregătorii aceluî Ținut ³⁹. Petru nu putea să fie scos numai de străini; pentru a întezi pe cei de țară, ar fi trebuit un coborîtor al lui Alexandru-cel-Bun, și unul ca acela nu se afla în țerile Craiului. Era decî mai bine ca Petru, care trebuia să rămîie, să fie prieten.

Încă de la 6 Octombre 1455, decî, invingătorul veni la Hotin, unde se înțelese cu dregătorii Regelui, făgăduind supunere și asigurînd Marinkăi, care nu mai avea acum nici soț, nici copii, afară de o fată, Anastasia, numită așa după străbună-sa, veniturile cetăților adeseori înstrăinate: Siretiul, Volovățul, Hotinul ⁴⁰. În Ianuar 1456 Petru întăria drepturile negustorilor din Lemberg ⁴¹. În ziua de Sîn-Petru, el întregia făgăduelile sale față de Casimir: va sfărîma orice legături va fi avînd cu alții, va asculta numai de acest rege, îi va da ajutor de călăreți împotriva Prusienilor, cu cari urmă lupta în depărtare, împotriva Tatarilor, cari, supt o căpetenie saŭ supt alta, veniaŭ din timp în timp să-și culeagă hrana pe cîmpiile roditoare ale

Podoliei. Va da Marinkăi Siretiul și Volovățul, și se va judeca pentru Țețina și Hotin. Va înzestra pe Domnița Anastasia. Va veni însuși în Polonia înaintea regelui, dacă nu-l vor opri Tatarii sau alți dușmani ⁴².

Petru se închinase spre Răsărit; peste puțin el plecă genunchii cu fața spre Miazăzi. După ce, în 1454, corăbiile turcești brăzdaseră Marea-Neagră, în 1456, mărețul Sultan Mohammed, pe care, ca pe întregul său neam, îl ardea o nestînsă sete de aur, străbătea, prădînd Serbia. El porunci Domnului de la Dunărea-de-jos, care nu plătise până atunci bir ca Muntenii, să răspundă, în fiecă an, Vistieriei sale împărătești 2.000 de galbeni venețieni, de ducați, căci altfel va fi rău de dînsul. Petru chemă pe toți boierii la Curte în Vaslui, luă sfatul tuturor, și-i puse pe toți să iscălească o hîrtie de încuviințare, în care se furișase și încredințarea că și altă dată țara dăduse bir Turcilor, așa încît umiliința de acum nu era nouă. Mihul Logofătul merse să caute pe Sultân în Serbia, și la 5 Octombrie acesta punea, într'o amenințătoare țidulă, un soroc de trei luni pentru schimbarea făgăduielii lui în galbeni buni. Aceasta se făcu la Brusa, capitala din Asia a pămînturilor turcești, și, în schimb, se asigură Moldovei liniștea, iar negustorilor din Cetatea-Albă negoț slobod cu Adrianopol, Constantinopol și Brusa însăși ⁴³.

IV.

Lupta dintre Ștefan și Petru Aron.

Această îndoită siguranță rușinoasă nu ținu însă multă vreme, și Aron Călugărul nu ajunsese în Scaunul Moldovei vrîsta de argint a lui Alexandru-cel-Bun. Înnainte de a pleca să despresure Belgradul Sîrbesc, bătut cu furie de toate puterile lui Mohammed al II-lea, Iancu-Vodă se îngrijise să aibă în urma lui, pentru orice împrejurări, un prieten sigur, un «fiu» și «frate». Vladislav Dan i se va fi părut prea slab, prea șovăitor, prea greu de adus la războiul cu păgîni, prea gata de ceartă cînd i se atingeau drepturile în Făgăraș și Amlaș, stăpîmirile ardelenegate de Domnia munteană, și, astfel, în locul lui el statornici pe unul din fiii ce stătuse la Turci în 1447, al lui Vlad Dracul, pe care tot el, Iancu, îl ucisese pentru necredință. Și tînărul pui al Dracului se chema Vlad, și avea și el vitejia îndrăcită, șireată a tatălui său. Iancu-l va fi cules cîndva, în călătoriile sale războinice prin Balcani: i se dădură cîțiva ostași; pribegii cu dor de țară și de moșiile, de veniturile țerii se alcătuiră în ceată împrejurul lui. În April el trecu munții pe neașteptate, prinse pe Vlad, făcu pe fratele acestuia, Dan, să fugă, și strînse Domnia în ghiarele sale sîngerate, de uliū fără de milă ⁴⁴.

Iancu-Vodă scăpă Belgradul din mîna Turcilor, dar muri, de oboseala vrîstei și a luptelor, la 11

August. Dracul se închină atunci tinărului rege (Septembre), și făcu asigurări de prietenie văduvei eroului mort, fiului ei Ladislas — și el un Vlad vra să zică, Român după tată, dacă după mamă era Ungur —, care părea că va lua moștenirea de putere a părintelui său, și lui Mihaï Szilágyi, unchiul lui Ladislas, căruia îi rămăsese în samă granița Dunării. Cu toate că Ladislas ar fi vrut să-l schimbe cu Dan Fugarul, cu toate că Sașii din Ardeal țineaă la dânșii pe un popă răspopit ce se dădea drept fratele lui Vlad, al cărui nume îl purta și el, Domnul muntean nu se înstrăină de Unguri, în cari vedea pe apărătorii săi, firește împotriva Turcilor.

Dar firele vieții de Stat se încurcău tot mai mult în Țara Ungurească. Ladislas Hunyady făcu să se taie în bucăți comitele de Cilly, care fusese și dușmanul tatălui său. Despotul sîrbesc, un bătrîn de nouăzeci de ani, fu rînit la mină, se răscumpără numai cu greu, și muri îndată. În sfîrșit, la jumătatea lunii lui Mart 1457, cel mai mare dintre feciorii Iancului-Vodă fu prins din porunca Regelui și pierdu capul, de securea calăului, ca trădător față de domnul și stăpînul său. Nimeni n'ar mai fi putut spune acolo ce mai era să urmeze.

Până a nu se auzi despre acest lucru, care l-ar fi oprit poate, Vlad Dracul, care se privia ca un om al Huniazilor încă, luă o hotărîre care era să aibă cele mai mari urmări în viața tuturor Romînilor. Petru Aron era de la închinarea sa în 1456 omul Turcilor, și Vlad avea în sufletul său o ne-

potolită ură împotriva păgînilor, în cetățile cărora stătuse, cu coasa morții de-asupra capului, atunci cînd, în tinereță, el fusese zălog la Sultanul pentru credința părintelui său. Așa un vecin nu-î mai trebuia. El aruncă decîi asupra lui, îndată ce primăvara deschise drumurile, pe Ștefan-Vodă cel nou și tînăr.

Petru-Vodă nu se grăbi să iasă înaintea unui dușman pe care avea dreptul să-l desprețuiască. Totuși el chemă la dînsul în Suceava pe Muzilo de Buczacz, castelanul de Sniatyn, Colomea și Carapciū, cel mai mare dregător al Pocuției, și se înțelese cu dînsul pentru orice împrejurări. Un Moldovean cu numele de Leul prădase în Pocuția; Petru-l dădu lui Muzilo, căpătînd asigurarea că Regele nu va mai ridica plîngerî în această privință. Pentru împlinirea pagubelor, el statornicia o zi de cercetare, dacă până atunci nu va fi turburat de dușmanii ce-î avea acum: «Muntenii», Ungurii și «Togtocomanovicii» (vre-o ceată de Tatarî) și «dacă până atunci și până în acea zi va căpăta pacea și liniștea care sînt de nevoie pentru a se face dreptate». Hoții vor fi spînzurați, și, pentru siguranța hotarului, Moldova își va pune pîrcălabi sau staroști la Hotin și la Cernăuți, pe Prut. Petru se îngrijia să capete ajutor de la Muzilo împotriva oricărui dușman și să fie adăpostit, cînd soarta rea l-ar goni din țară, în castelele vecinului, ale căror venituri le-ar strînge el atunci⁴⁵,

Apoi oștirea domnească porni asupra lui Ștefan, pribeagul cel îndrăzneț.

Acesta venia din părțile Putnei, de pe drumul cel mare care lega Buzăul muntean cu Bacăul moldovenesc, și pe care treceau neconținut, în marginea Siretiului, carele negustorilor armeni și nemți din Galiția, mare drum de negoț și drum bun de oaste. Merse tot din a stînga Siretiului până în Ținutul Roman, mai sus de cetatea unde năvălitorul de acum stătuse, cam pe aceiași vreme a anului, cu șapte ani în urmă, lîngă tatăl său. În dreptul satului Doljești, Siretiul face o încovoietură, un *corn*, și pe acolo, unde se întâlneau cele trei Ținuturi ale Românilui, Sucevei și Hirlăului, se trecea, în Hreasca, pe malul stîng al apei printr'un vad. Ai lui Petru Aron, venind din Suceava, țînură aici vadul ca să oprească o trecere a dușmanului în părțile răsăritene ale Moldovei, dar Ștefan îi împrăștié și-și urmă drumul pe același term, mai aproape de pasurile Carpaților, care i-ar fi asigurat viața, dacă ar fi fost învins (12 April). El luă valea rîului Moldova în sus, și la Orbic, în Ținutul Neamțului, oamenii domnești încercară iarăși să-î taie drumul. Nicî aceștia n'aură noroc. Ajungînd în sfîrșit sus, în Bucovina de astăzi, învingătorul coti la dreapta prin păduri, în părți unde acum, mulțămîtă biruinții lui Ștefan, sînt sămănate pretutindenî turnurile mănăștirilor. Petru-Vodă fugi înaintea fiului omului trădat și omorît de dînsul, ca înaintea vedeniei răsplătitoare a păcatului său.

Clipa de rușine, durere și primejdie la care se gândia abia cu două săptămîni în urmă, cînd încheia legătura cu Muzilo, sosise răpede. Polonii primiau un oaspete costisitor în țerile lor, deprinse a adăposti domnești pribegî.

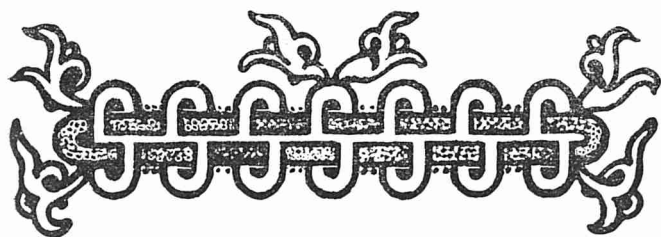
Boierii cari-l slujise până acum se desfăcură de o dată de dînsul. Mitropolitul Teoctist lăsă în plata lui Dumnezeu pe prietenul fără noroc, și, luînd cu el mirul sfînt ce se turna pe creștetul Domnilor, după cum odinioară proorocul Samuil făcuse prin ungere cu mir din Saul, un rege al Iudeii, el ieși până la Siretiu înnaîntea lui Ștefan. Aici, în locul zis Direptate pentru că aici se țineau poate judecățile cele mari de către Voevozii ieșiți la cîmp, supt cort, pentru ca să audă plîngerile orîcăruia dintre supușii lor, el săvîrși între suliți, nu fără oarecare sfială, slujba ungerii Voevodului ⁴⁶.

Ștefan era Domn acum, în puterea sîngelui său, care era al lui Alexandru-cel-Bun, în puterea biruinții ce cîștigase de două ori asupra unui ucigaș și hoț de Domnie, în puterea binecuvîntării rostite de cel d'întăiu preot al țerii. El se coborî de sigur îndată de cealaltă parte a Siretului, cercetînd, împăcînd și judecînd pretutindenî, cîștigînd lesne pe fugarii îngroziți, ce veniau să i se închine tremurînd.

Venise ca Domn pașnic, în înțelesul lui Alexandru-cel-Bun, așezînd pacea pe roadele războiului, și gata să le apere cu armele.

CARTEA III.

DOMNIA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE
PÂNĂ LA
LUPTELE CU TURCII
(1457—75).

I.

Cele d'întăiū legături cu Poloniū. Împăcarea boierilor.

Un povestitor mai târziū, care a strîns într'o întinsă lucrare scrisă în românește, pe lîngă știrile cuprinse în vechea cronică slavonească, și amintiri, vechi de abia un veac și jumătate, care pe vremea lui erau păstrate încă în toată puterea lor de popor, spune că Ștefan, luînd Domnia, «nu cercă să așeze țara, ce de războaie se găti. Că aū împărțit oastei sale steaguri și aū pus hotnogi și căpitanî; care toate cu noroc i-aū venit ⁴⁷.»

Cu adevărat așa trebuia să se înfățișeze urmașilor, celor mai apropiați chiar, omul care cîștigase treizeci și patru de biruinți și dăduse de treizeci și șese de ori piept cu dușmanî de toate limbile, cum mărturisia el singur în cei din urmă anî ai bătrîneții sale glorioase ⁴⁸: un leū tînăr, flămînd

de mărire, care-și rotește ochii lacomi, gata să se răpeadă asupra prăzii.

Dar Ștefan-cel-Mare n'a fost un scornitor de războaie. Nicî-odată el n'a căutat un dușman, nicî-o dată n'a avut o toană sîngeroasă, cheful unei mari vînători de oameni. Firea unui Vlad Dracul, unui Vlad Țepeș, al doilea Dracul, cel din urmă cu deosebire bucuros de a vedea suferinți, de a-și scâlda sufletul sălbatec în strigătele de durere ale rîniților, era străină de dînsul. În alte vremi el ar fi fost un bun păstor de oameni, un Împărat cu iubire și credință, țesînd firele de aur ale unor zile pașnice, în mijlocul mulțămirilor ce s'ar fi înălțat de pretutindenî spre bunătatea lui. Dar, bătută de valurile tuturor furtunilor, țara avea nevoie de un paznic neadormit. Și el fu acela, — omul viteaz, dar nu crunt, pe care-l cereaŭ vremile.

Deocamdată el avea altă grijă, destul de mare ca să-î stăpînească toate faptele. Trebuia să împace cu Domnia lui nouă pe toți acei cari sprijinise pe fugarul Petru Aron și se înfruptase din daniile lui lesnicioase și îmbielșugate. El izbuti, cu toate că era numai nepotul lui Alexandru-cel-Bun, al cărui fiu trăia încă în Cămenița și se putea lăuda cu găzduirea de astăzi, poate apoi cu sprijinul de mîne al Polonilor.

În 1458, al doilea an de stăpînire, de Paști, Ștefan avea lîngă dînsul în Curtea din Suceava, care era să se trezească la o nouă viață, plină de suflet și de mișcare, pe bătrînul Manuil, care nu mai stăpîniă

Hotinul, căci, mulțămită lui Petru Aron, oamenii Craiului stăteau în puternica cetate de la Nistru, pe unchiul Vlaicu, căruia i se dădu mai târziu o pîrcălăbie, pe Vornicul Goian, pe Toma Cînde, pe Mic Craiul, pe Hodco Știbor, pe Iliăș Modruz, pe Lazea Piticul, pe Petru al lui Ponea (Ponicî), pe nepotul lui Șandru, pe Albul Spătarul, pe Hodco al Crețului, pe Stețco, pe Isaia pîrcălabul de Neamț, pe Petrica al lui Iachim, pe Slăvinca, pe Cozmița ce fusese Vistier, pe Sacîz Spătarul, pe Toader Păharnicul, pe Zbiarea Stolnicul, pe Bourean Comisul, pe Buhte, Fetion, Iuga Vistierul, Crasniș Postelnicul și pe Logofătul Dobrul⁴⁹. Și peste cîteva luni, în ziua de 24 Ianuar 1459, cînd Petru Aron arăta că a primit niște bani de la starostele Podoliei, Mihaï Buczacki, el putea să pomenească numai *cincî* tovarăși ai nenorocirii lui: pe Duma al lui Brae, pe Ștanciul, Costea al lui Dan, Ion pîrcălabul și Vascò al lui Leul, celui ce făcuse prada de prin 1457⁵⁰

O altă grijă, era să împace pe Poloni, făcînd astfel ca Petru să-și caute alt loc de pîndă, de unde putea fi prins mai ușor, ca să se sfîrșească odată cu dînsul. Ce e drept, Regele n'ar fi poruncit ca Domnul să fie ajutat a-și cîștiga iarăși moștenirea. Petru nu era, ca Alexandrel, un văr regal, ci un străin desăvîrșit. El adusesese moartea ocrotitului Polonilor, și numai după lungă stăruințe i se dăduse iertare. Nicî-o legătură nu îndatoria

pe Rege să dea fugarului mai mult decît un colț pentru odihna lui și ceva venituri din care să se poată hrăni. Însă, orî-cum, învinsul din Camenița stătea Domniei celei nouă ca un spin în ochi, el putea fi întrebuintat cine știe de cine și în ce împrejurări. Până la peirea lui, Ștefan nu aduna în el toate drepiturile de stăpînire ale vechii dinastii, nu era singurul moștenitor al țerii Moldovei.

Împăcarea cu vecinii de la Răsărit se zăbovi doi ani în capăt, până în primăvara anului 1459. Ștefan o grăbise pe o cale care se dovedise totdeauna sigură, aruncînd prin vadurile Nistrului în Polonia călăreții săi prădalnici, tăind legăturile între cetatea Hotinului, care avea nevoie de hrană, de fin, de lemne, și brașul de dedesupt, oprind răspunderea vămiei ce se obișnuia să se ridice aici, gonind pescariii ce veniau din Hotin la Nistru. Măsurî împotriva lui nu se puteau lua : și în 1457 și în 1458 urmează războiul Craiului împotriva Cavalerilor Teutonî, departe în Prusia ; Casimir se mai gîndia apoi să se amestece, pentru a mai căpăta o coroană, în Ungaria, - unde regele Ladislas murise, și o parte dintre magnați ridicaseră pe Matiaș, fiul cel mai mic al lui Iancu-Vodă, — care Matiaș era pe atunci un băiețaș de vre-o cincisprezece ani și se găsia în mîni străine. Astfel se ajunsese la pace.

Veniră ca s'o încheie, la Nistru, unde Ștefan se oprise cu o mică oștire, cuprinzînd pe toți boierii săi de căpetenie, la Overchelăuți (« Owerkielowicze »),

căpitaniî Ținuturilor de margene, cel din Rusia și cel din Podolia. Se făcu numai o înțelegere vremelnică, până ce Craiul va putea să vie el însuși în Rusia, ca să facă socoteala pagubelor, să încheie pacea veșnică și adevărată și — Polonii nu ziceaŭ o vorbă ca aceasta, dar aveaŭ de sigur în minte înțelesul, — să primească jurămîntul noului stăpînitor al Moldovei, de atîtea ori închinată până atunci. Deocamdată granița nu va fi călcată dușmănește, năvălirile făcute din partea regatului se vor aduce liniștit la cunoștința dregătorilor, Hotinul va fi lăsat în pace cu toate drepturile și legăturile lui. Dacă Petru-Vodă nu va trece Nistrul ca să intre în cetate, dacă va sta la Smotrycz, mai în sus, unde rămînea să se strămute din Camenița prea apropiată, atunci și boierii lui își vor căpăta veniturile ce aŭ în Moldova. Drumurile vor fi sigure pentru negustori, cari, de alminterea, le întrebuițase și până atunci, fără să-i supere nimeni ⁵¹ Ștefan nu va sluji altui Domn decît Craiului, pe care la întîmplare îl va ajuta împotriva «păgînilor», prin cari se puteaŭ înțelege până atunci numai Tatarii, cari ajutaŭ întîmplător pe regele creștin împotriva cavalerilor creștini din Prusia, dar nu-și puteaŭ lăsa așa de răpede vechiul obiceiŭ al prăzii, ce era și hrana lor cea mai sigură ⁵².

Craiul nu veni în Rusia nici în acest an, nici în anii ce urmară, vînuînd pe alte poteci un noroc care nu voia să-i iasă în cale. El n'avu decî nici-

un folos după această învoială. Ștefan folosi aceia că, pe rînd, pușinii credincioși ce mai rămăseseră pe lîngă Petru-Vodă, se desfăcură de dînsul. Duma a lui Braș se afla în Sfatul domnesc încă din 1459⁵³. În 1460 Ștefan cucerise și pe Costea feciorul lui Dan⁵⁴, și tot în acest an Stanciul vine îndată după Duma, fruntașul sfetnicilor: din el făcu Domnul un pîrcălab al Cetății-Albe; în 1473 Stanciul și cu fiul său Mîrza trec înnaintea tuturor boierilor⁵⁵. Cozma Șandrovici, alt stîlp al Domniei lui Petru Aron, se îndeamnă și el de se întoarce⁵⁶. Mitropolitul Teoctist, care miruise poate cu de-a sila în 1457, ajunsese încă din 1459 mîna dreaptă a tînarului cîrmuitor, pentru care uită cu totul credința ce o datorîa lui Petru Aron.

Maî mult decît atîta. Pentru a desăvîrși unirea boierilor Moldovei, el se gîndi și la prietenii lui Alexandru, vechi pribegi, cari rătăciau prin Polonia saū se așezase acolo statornic. Încă din 1460, cînd Domnul făcu o călătorie de judecăți și cercetare a granișilor dinçolo de Siretiū, oprindu-se în primăvară la Roman, iar în toamnă la Bacău, fu chemat printr'o carte de trecere slobodă vestitul Logofăt Mihul. Mihul, care avea doi frați, Duma și Hodor, era un om foarte cunoscut în Polonia, un mare negustor, care mijlocia schimbul de mărfuri între orașele galișiene și Moldova, unde va fi avut întinse moșii⁵⁷. Mihul nu luă nici o dregătorie la Curtea lui Ștefan-Vodă, dar el se va fi întors

— măcar mai târziu — în țară pentru afacerile sale, și va fi întărit și el intru cîtva starea Domniei celei nouă.

II.

Luptele lui Vlad Țepeș cu Turciî. Încercarea lui Ștefan de a-î lua Chilia.

Această asigurare prin strîngerea într'un singur mănunchiū a tuturor puterilor țerii era cu atît mai folositoare, cu cît din toate părțile ape tulburî de primejdie băteau pămîntul Moldovei. Prietenul, ocrotitorul, «părintele» muntean se pierdea din ce în ce mai mult în visurî sîngeroase de măcelurî mari și neobișnuite, care-l făcură în scurt timp groaza lumii. Gustul puterii i se părea atunci mai dulce cînd vîrfurile ascuțite ale țepii străbăteau măruntaiele vinovaților. său nevinovaților, cari se zvîrcoliau, crescîndu-și chinurile și grăbindu-și moartea, în jurul parului strașnic. În cugetul lui de bolnav nu scăpăra nici-o muștrare care să-î arăte mărimea păcatelor ce săvîrșia aproape zilnic; la spasmele feții celor ce muriau de o înfiorătoare moarte, Domnul ținăr și frumos răspundea cu bucuria drăcească ce-î scînteia din ochii mari și limpezi. În adevăr părea că Dracul, de la care-și luase numele părintelui său, întorcea spre rău însușirile de vitejie, de agerime și îndrăzneală care împodobiau pe Vlad, zis de acum înaintea Țepeș, ca pe pușinî

alții din vremea sa. Un blestem tiran părea că apasă asupra lui, asupra țerii și vecinilor lui.

Sașii din Ardeal, dintre cari unii adăpostiaŭ pe Dan cel Tânăr, iar alții pe Vlad Călugărul, văzură prefăcîndu-se în fapte amenințările neomenosului Domn. Întăiŭ o pățiră Brașovenii, al căror Domnișor — adecă vînător de Domnie românească — era mai neastîmpărat și mai în stare să-și capete Domnia luptînd. În 1459, Dan se dădu de partea Împăratului din Germania, Frederic, pe care unii puternici din Ungaria îl alesese Craiŭ în locul lui Matiaș Corvinul, care li se părea și prea tânăr; de la «Chesarul-Craiul», om cu nume mare, dar altfel cu inimă puțină și puteri slabe, își aștepta el Domnia ⁵⁸. Sașii țineau firește cu stăpînitorul nemțesc, care era de un neam cu dînșii. Din potrivă, Vlad era tot în legătură cu partidul Craiului Matiaș, care poruncise în 1458 Brașovenilor să nu mai supere pe Domnul muntean, care poate să se răzbune așa de crud ⁵⁹.

El prigoni întăiŭ, după obiceiul său, cu țapa, pe negustorii și spioniș Brașovenilor, pe cînd Dan se afla nu departe de cetatea acestora, în Feldioara. În anul următor, Craiul Matiaș stătea ceva mai sigur în Scaunul său de stăpînire; și Dan socoti că poate vorbi în numele acestui nou cîrmuitor. Ca omul lui Matiaș el ceru sprijin de la Sași, și, unind cu simbriașii lor pribegii lui, mulți la număr, el năvăli în țară, călcîndu-i bucuros hotarul ca un prag de Domnie sigură.

Vlad nu era dintre aceia pe cari-i răstoarnă o adiere a poftelor altuia. Dușmanul fu bătut și prins. A fi în minile lui era să fie cineva în ghiarele morții, și Dan peri. Vlad, respectînd într'însul neamul său însuși, nu-l înfipse totuși în țepile aurite pe care le gătia osîndiților de cinste. Țepile stăteau înălțate în cîmp pentru ceilalți prinși, chiar pentru femeii; pe Dan îl aștepta, lingă groapa căscată, calăul cu toporul. Bietul tînăr își ascultă întăiū prohodul, slujit de preoți înspăimîntați; apoi capul său se rostogoli în mormîntul care primi în clipă și trupul ciuntit.

Acum Vlad, scăpat de o grijă, ceru Brașovenilor pe fugarii ce se putuse strecura până la dînșii. Ei se codiră, căci Dan fusese bun pentru dînșii și li dăduse tot felul de răsplătiri. Atunci el întoarse răul ce i se făcuse, cu o dobîndă potrivită cu strașnicile lui porniri. Spre sfîrșitul lui August, el intră în Țara Bîrsei, a cărei capitală e Brașovul, arse satele, călcă sămănăturile în picioarele cailor, tăie, fripse, spîrcui și măi ales trase în țapă pe cine-î ieșia înaintea, necruțînd nici-o vrîstă, nici-o slăbiciune, nici-o frumuseță, împlîntîndu-și, rînjind, minile și în sîngele neamului său, al Romînilor din Ardeal. El însuși, sau o altă ceată de ostași, care va fi trecut prin pasul oltean al Turnului Roșu, merse spre Sibiiu ca să dea o pedeapsă tot așa de neomenoasă celor ce dăruise locuință și hrană lui Vlad Călugărul. Voevodul Ardealului era dus prin alte locuri, în frămîntările ce zguduiau Ungaria, și grozăviile acestea se săvîrșiră în toată siguranța ⁶⁰.

Cînd însă Matiaș Corvinul ajunse în adevăr Domn al țerii pe care o apăraseră așa de stăruitor și cu atîta strălucire tatăl său, cînd din Roma Papei, care era pe atunci vestitul învățat și scriitor Più al II-lea, un cunoscător bun al afacerilor Răsăritului, veni știrea că Apusul își sumete brațele pentru o mare luptă împotriva Turcilor, cari aveau de lucru în Asia, să dărîme Împărăția grecească a Trapezuntului, la Marea Neagră, și să înfrîngă puterea amenințătoare a Caramanului, alt stăpînitor păgîn,—Vlad se făcu Țepeș pentru alți nenorociți, și cruzimea lui nepotolită ajută măcar gîndului mare de a scăpa, de a întregi, de a asigura Creștinătatea. El se făcu un chinuitor de Turci, și capetele pe care le socoti de acum înaintea, cu o răbdare potrivită cu bucuria sa năprasnică în a stînge viețile, fură capetele supușilor lui Mohammed al II-lea. De furtuna pe care o chema astfel asupra capului său, nu-i păsa unui om ca dinsul. Căci, va fi judecat el, și învinșii, pînă-î atinge sabia, aș încă plăcerea de a ucide.

De așa ceva însă nu se bucura Ștefan, Domnul Moldovei, cumintele și cumpănitul în toate faptele sale. În vrajba ungurească, el a fost de sigur pentru «Chesarul-Craiul», ca și Dan, — căci cine putea să prevadă biruința copilandrului Matiaș, căruia atîția îi ziceau numai comite al Bistriței? Și mai tîrziu, cînd se luptară pentru stăpînirea Ungariei un «Che-

sar» german și un prinț vecin, Ștefan a fost pentru «Chesarul», pentru depărtatul Împărat creștin.

În cei d'întăiu doi ani de Domnie, deci de la 1456 la 1458, Vlad și-a plătit după cuviință birul turcesc la care de mult era supusă Țara-Românească ⁶¹. Nicî Ștefan nu va fi uitat — și era marele Sultan Mohammed al II-lea omul care să lase a se uita o îndatorire bănească luată față de dînsul? — că toată boierimea Moldovei împreună cu Petru Aron făgăduise Împăratului păgin cele două mii de galbeni, care erau o sumă foarte mică față de liniștea ce se asigura printr'însa, față de ușurințele de negoț pe care le chizășluia. Închinarea către cineva mai puternic, răscumpărarea prin bir ca să nu fii prădat de cine putea lesne să te prade, — nu erau privite de nimeni pe acea vreme ca o înjosire.

Și iată acum că nebunul de Vlad aprinde de jur împrejurul Moldovei flăcări zădarnice, în care nu se poate făuri nici un viitor. Așa va fi gîndit despre viteazul nesocotit viteazul cel cu socoteală.

Vlad nu plăti birul; în 1461 Sultanul i-l ceru printr'un sol anume, Grecul Katabolinos, care-și lepădase legea pentru o slujbă. I se mai ceru să se înfățișeze la Poartă, cum se cuvine unui birnic al Împărăției și cum făcuse mulți înnainte de dînsul, să-și îndrepte hotarul țerii de către cetățile dunărene, care se aflaū de vre-o treizeci de ani în minile Turcilor, și să mai dea pe fiecare an cincizeci de copii, cari să se turcească și să intre în vestita

oaste a Ienicerilor, și cincizeci de frumoși cai de război⁶².

De o parte și de alta se întinseră curse, se făgădui turcește: doar își petrecuse Vlad atîția ani din tinereță la Curtea Sultanului, unde stătea încă, avînd o menire rușinoasă, frumosul Radu, fratele lui! Vlad petrecu până în marginea raielei — adică pămîntului turcesc — de la Giurgiu pe diacul împărătesc, căruia-i dăduse asigurarea că va îndeplini fără zăbavă tot ce se cerea de la dînsul; aici trimesul era așteptat de subașa, de căpitanul de Nicopol și de Vidin, păzitorul graniții de la rîu, Hamza-beg, unul din ofițerii cei mari ai Ienicerilor între cari era Șaingi-bașa, *căpetenia șoimilor*. Pe ascuns, și Românul și Turcul adusesese cîte o ceată de luptători siguri: cel d'întăi^u voia să prindă, să ucidă pe oaspetele și vecinul său; celui de-al doilea îi trebuia să puie mîna pe Vlad cel înțeles cu Ungurii, cel supus Craiului Matiaș, cel logodit cu o înaltă Doamnă din sîngele Corvinilor. Dracul sări mai iute asupra prăzii, în avîntul său flămînd, de tigr^u: Hamza căzu în capcană, și peste trei zile el poruncia lîngă Tîrgoviște, din țapă, asupra unei mici oștiri străpunse de țepe. În învălmășală, cînd Turcii îngroziți se răpeziră spre porțile Giurgiului, de unde ieșiseră, Romîniⁱ lui Vlad pătrunseră odată cu dînșii. Cetatea, pe care tatăl lui Țepeș o luase cu ajutorul tunurilor burgunde în 1445⁶³, se prefăcu prin dogoarea flăcărilor în ziduri înnegrite,

crăpate, care nu mai puteau sluji deocamdată la nimic.

Se făcuse iarnă acum, între anii 1461 și 1462. Dunărea era rău păzită, căci toate puterile turcești fusese grămadite în Asia, unde ele dărîmau o Împărăție creștină. Odată ce Hamza, stăpînul hotarului întreg, stătea în țapă la Tîrgoviște, supt corbi ce se rotiau de-asupra înălțimii sale, subașii ceilalți nu știau ce să facă. Prin mai multe vaduri de-odată izbucniră pe malul stîng, călcînd pe apa încremenită de ger, cetele boierilor și țeranilor lui Vlad: ei aveau poruncă să nimicească tît fără a mai întreba de neam sau de lege, să dea foc satelor și cetăților, să măcelărească pe bărbați, să aducă pe ceilalți locuitori în turme pentru a hrăni țepile de lingă Capitală, să adune pentru răsplata lor și faima lui capete, urechi și nasuri, după deprinderea sălbatecă a Turcilor.

Se făcu așa: lipsa de vitejie se pedepsia la Vlad cu țapa; lipsa de cruzime era la dînsul de o potrivă cu mișelia. Prin mîinile multora ucise decî acest singur mare ucigător de oameni. Pe rînd se prefăcură într'un pustiū grozav, unde bălți de sînge înghețau lingă ruinele negre, Oblucița, pe unde se trecea din Dobrogea în Moldova, satele de lingă Chilia, unde păziau Ungurii de-ai Corviniilor, cu tunuri pecetluite cu stema lui Iancu-Vodă⁶⁴, așezările bulgărești și românești de la gurile Dunării, Cartalul, Rasova, Turtucaia din fața Olteniței noastre, Nicopolul, unde se tăie capul

subașei, fiul vestitului Pașă Firuz, acel Mehmed fiul lui Firuz care apăruse bine la 1445 linia Dunării împotriva lui Vlad Dracul ⁶⁵; apoi Șiștovul, Samovitul, Ghighiul la gura Oltului, Turnul, cetatea turcească așezată în fața Nicopolei, pe pământul nostru, Rahova, unde se çucerii și castelul, așa încît Vlad putu să-și așeze acolo un căpitan, pe Neagoe. Pașii vecinii fugiră, și groaza pătrunse, se zice, până în Constantinopol. Socoteala rămășițelor sîngeroase din desagiile războinicilor, făcută cu de-amănuntul, ca socoteala banilor la Vistierie — poate chiar supt ochii crîncenului Voevod —, dădu suma de 23.783 de morți, și, dînd samă despre această ispravă Craiului prieten, Vlad amintește încă, suspinînd că nu-î poate număra și pe aceia, de «oamenii ce au fost arși în casele lor sau ale căror capete n'au fost înfățișate dregătorilor noștri» ⁶⁶.

La 11 Februar 1462 fapta de sînge prin care Domnul muntean rupsesese lanțurile turcești ale Dunării străbune, era încheiată. Vlad stătea încă în Giurgiu, și de aici el cere ajutor Craiului unguresc în cuvinte puternice și hotărîte, cum de mult nu le mai spusese un Domn român. Biruințile lui viitoare, spune Vlad, vor fi doar pentru cîntea întregii Creștinătăți, iar, «dacă vom izbîndi rău și această țerișoară a noastră va peri, nici Măriei Tale nu-ți va ieși un folos din aceasta și nici-un ajutor, căci ar fi spre paguba tuturor creștinilor». Cît despre dînsul, orî ce ar fi, se va lupta:

«căci nu voim a fugi de cruzimea Turcilor, ci în tot chipul voim să avem războiul cu dînșii».

Nu e sigur că Vlad a spus aceleași cuvinte Domnului moldovean, «fiul» său din alte vremuri. Aici nu era nici bucurie de făcut cu astfel de știri, și de aici nu se putea aștepta nici-un ajutor. Moldovei îi trebuia încă liniște, ca să-și adune puterile pentru silințele ce o așteptau în viitor, și Ștefan nu înțelegea să împiedece închegarea țerii sale pentru deșertăciunea unui nume mare său pentru plăcerea omorurilor. Prădăciunile Muntenului erau pentru dînsul o mare pagubă, căci legăturile de negoț ale Moldovei până la poarta de spre Mare a Cetății-Albe erau acum întrerupte pe mult timp. Ici și colo tăciunarii lui Vlad vor fi nemerit și pe pămînturile moldovenești apropiate. În sfîrșit, primejdia turcească, ce trebuia să se abată fără întărire asupra «țerișoarei» lui Țepeș, nu putea să nu prindă în bulboana ei și Moldova.

Ba încă, pe încetul, receala dintre cei doi Domni romîni se prefăcu într'o dușmănie fățișă. Vlad era omul, ruda lui Matiaș Corvinul; Ungurii acestuia făceau pază bună în Chilia, puternic întărită încă de la începutul Domniei lui Țepeș⁶⁷, acea Chilie pe care Dan cel de-al doilea o ceruse cu armele de la Alexandru-cel-Bun, pe care Petru, unchiul lui Ștefan, o dăruise numai de nevoie lui Iancu-Vodă, pe care Bogdan, tatăl lui Ștefan, se învoise numai cu inima strînsă să nu încerce a o lua îndărăt,

pe care Petru însuși o ceruse de la Poloni. Ștefan avuse, din potrivă, pace bună cu Sașii, cari ajutase pe «Chesarul», ce-și părăsia tocmai pe această vreme drepturile asupra Ungariei. Prin pacea lui de la 1459 și făgăduielile cuprinse în ea, el putea trece drept omul celuiilalt Craiū, al Leșilor, care-î ceruse și ajutor în războiul ce se prevedea cu Boemii, în 1460⁶⁸. În sfârșit, orice putință de înțelegere cu Ungurii peri cînd, în 1461, anul prădăciunilor lui Vlad, Petru Aron își luă rămas bun de la dregători Podoliei și Rusiei, căci un mai bun culcuș i se pregătise în Ardealul supus acum lui Matiaș. Ștefan răspunse îndată, cum făcuse și cu Polonii, pentru același cuvînt, printr'o năvălire în țara Secuilor, începută în ziua de 5 Iulie, precum mărturisește însemnarea mai veche a isprăvilor sale.

Se deschisese acum primăvara, lăsînd drum oștilor celor mari. Am văzut cum Vlad chemase într'ajutor pe Ungurii, și la 4 Mart Craiul cetia solului venețian, Petru de Tommasi, scrisoarea Domnului muntean și-l asigura că «se va coborî în Ardeal cu ajutorul lui Dumnezeu, pentru ca, la nevoie, să se poată uni cu acel Voevod și face ce se cuvine să facă un principe creștin»; solul scria acasă, îndemnînd să se dea un sprijin acestui război pentru Cruce. Porunci se trimeteau în Ardeal ca Vlad să nu fie lăsat singur la o astfel de încercare⁶⁹.

Cu două zile înainte, la 2 Mart, Ștefan al Mol-

dovei se înțelegea în Suceava cu soli Craiului celuiălt, vechiul cunoscut Muzilo, care fusese în anul trecut și la Vlad, de bună samă însă numai pentru afaceri de negoț, și Stanislav, căpitanul de Haliciu ⁷⁰. El făcea înaintea lor jurământul pe cruce. Se îndatoria să nu aibă alt Domn decît pe Casimir, căruia, cînd i se va cere, e gata a i se închina și de față; să ajute însuși, ori-unde și împotriva ori-cui, pe același rege, să nu primească pe fugarii poloni, sau să-i dea îndărăt dacă vor pătrunde în țară; în sfîrșit, să nu trimeată pe fiii fostului Han Seid-Ahmed, pe cari-i găsisese prinși în Moldova încă de pe vremea lui Petru Aron, nici Litvanilor, nici Muntenilor, nici Hanului de acum, nici Turcilor și nici Ungurilor. Mitropolitul, în numele tuturor boierilor, adăugea încă o chezășie învoielii, făgăduind ca, după moartea chiar a lui Ștefan, să nu se primească Domn decît de la Leși ⁷¹.

Îndată după aceasta, Domnul Moldovei și acela al Țerii-Românești începură lupta între dînșii, și, de vreme ce se știa despre această luptă la începutul lui April într'un loc așa de depărtat cum e orașul Caffa, în Crimeia, trebuie să ne închipuim că ciocnirile pornise încă din Mart. Pare să fi început Ștefan, care află în curînd că, trei zile după Sfîntul Gheorghe, data cînd Turcii își încep războaiele, Mohammed al II-lea a pornit spre Dunăre cu o nesfîrșită oaste.

Astfel veniau de la Adrianopol gloatele turcești, *Ienicerii* credincioși și răbdători, legiune sfântă a Împăratului păgîn, înaintînd buluciți în jurul calului pe care călăria stăpînul, frumoși ostași cu haine lungi, iatagane și pălării de pîslă albă cu surguciuri de pene ce unduia în mers; *timargiîi* călări, stăpîni de moșii cari plătia acest dar al Sultanului prin slujba ostășească a frumoasei lor călărimii, strălucitoare de stofe bogate și podoabe de aur; *achingiîi*, cei mai îndrăzneți dintre luptătorii tuturor neamurilor, a căror simbrie li se găsia în vârful săgeților; *beșliîi*, cari primiau plată încincită și erau socotiți în stare a secera atîția dușmanii cît cincii ostași de rînd; *gemliîi*, cari învîrtiau mai bine decît orice tovarăși de steaguri și sulia și sabia, fiind și minunați arcași; *muselmîi*, cari întăria tabăra la popasuri; *saialele*, cari se luptau ca să nu plătească biruri și erau întrebuințați mai mult la deschiderea drumurilor; *salahoriî*, țeranii cari duceau greul muncii celei mai puțin aducătoare de laude; *ceaușiî*, cari țineau buna rînduală lovind umerii răzvrătiților cu măciucile lor de fier. Se zice că numărul tuturoră întrecea o sută de mii, dintre cari însă adevărații ostași puteau să fie socotiți numai spahii (timargiîi), la 40—50.000 și cei vre-o 20.000 de Ienicerii ⁷².

La începutul lui Maiu flota turcească își întinse pînzele în bătaia vîntului de miazăzi care o ducea spre gurile Dunării, pe cînd luntri se ridicau spre vărsarea rîului Morava, în număr de trei sute. Ele

trebuiaŭ să treacă mulțimile pe pămîntul românesc și să li aducă hrană.

Ștefan trebuia să se hotărească. O împăcare cu Vlad i-ar fi dat prilejul de a-și dovedi vitejia în luptă cu dușmanul firesc; ea ar fi adus poate răspingerea de la hotar saŭ o mare înfrîngere a năvălitorilor, căci Domnul Moldovei știuse a-și face o oaste gata orîcînd de luptă, supt pedeapsă de moarte pentru boierul ce ar rămînea în urmă, pentru țeranul ce n'ar avea gata arcurile, săgețile și săbiile ⁷³, și Vlad, din partea lui, strînsese sub steagul său vre-o 20.000 de apărători ai pămîntului țerii. Dar, făcînd această unire cu fostul prieten, cu ajutorul de la început, cu cellalt Voevod al Romînilor, el ar fi trebuit să uite pagubele îndurate, să părăsească gîndul, așa de ispititor, de a smulge acum Chilia din mîna obosită a lui Vlad, și ar fi trebuit iarăși să lase pe Poloni și să sprijine interesele răsăritene ale Craiului Matiaș.

Poate că ar fi făcut și aceasta, dacă ar fi văzut pe Matiaș alergînd spre Ardeal, gata de a se încăiera cu Mohammed Sultanul; dar, pe de o parte, Regele n'avea banii cari îi veniră mai tîrziu numai, de la Venețieni; apoi, grija lui cea mare era împăcarea cu Împăratul Frederic, pentru care se deschise o dietă tocmai în Maiu, la Buda, cîștigarea lui Giskra, stăpînul mercenarilor prădalnici cari țineaŭ atîtea castele ale Coroanei sale, și găsirea mijloacelor trebuitoare pentru a face față îndatoririlor ce se

luase în aceste învoieli, prin care singure Matiaș ajungea adevărat Crai unguresc. Cu toate poruncile ce se dădură în Ardeal Voevodului, acesta nu putu să miște pe Șași ca să scape de peire pe acela ce li făcuse atîta rău.

Ștefan va fi chibzuit toate aceste lucruri. El nu era un om pornit, nu era un suflet dorit de faimă, nu era un poet al războaielor, ci un om de cîrmuire care cîntărește puterile, prevede sfîrșitul încăierărilor, și, rece între prieten și dușman, între creștin și păgîn, se îndeamnă numai la fapte în adevăr folositoare țerii sale. El porni decî spre Ținutul Putnei, care se afla în mîna Moldovenilor și la sfîrșitul Domniei lui Alexandru-cel-Bun ⁷⁴: la 15 Maiu îl vedem la Bacău ⁷⁵. Pe atunci, pîrcălabii ungurești ai cetății Severinului scriau Craiului că luntrile din Serbia intrase acum în Dunăre și se aflau lîngă Vidin și că Vlad trimesese pe cei ce nu puteau să se aperse în munte, la Poienari, și prin alte cetăți, în ostrovul întărit al Snagovului și în adîncimile codrilor; el luase cu dînsul și cei mai tineri dintre flăcăii satelor și stătea gata cu ochii la Dunăre. Împrejurările îl înălțase: el nu mai era un schingiuitor de oameni pentru plăcerea sa nebună; duhul sfînt al bunilor strămoși, adormiți în lupte pentru țară, se coborîse asupra frunții sale îndrăznețe; el îi scînteia acum din ochii strașnici.

În cele d'întăiū zile ale lui Iunie, Mohammed întindea corturile pe malul apei largi. Îi venise luntrile din sus și cele din jos, după ce arsese așe-

VLAD ȚEPEȘ.

zările românești ce găsisse în cale, între altele și bogata Brăilă. Vizirul cel mare trecu întâi la Nicopol, spre Turnu, cu câteva mii de oameni, mai ales Ieniceri, a căror îndărătnicie putea face drumi celorlalți. Trecerea se săvârși noaptea, pe șeptezeci de bărci, care duceau și o sută douăzeci de tunuri, și malul stîng fu atins în cea mai mare tăcere, ceva mai jos de locul de unde porniau îndelungul zilei săgețile și chiotele Romînilor. Vlad văzu cu bucurie a doua zi că i-au sosit în sfîrșit oaspeții, și-î primi așa de călduros, așternînd pămîntul cu dînșii, încît Mohammed se temu că i se nimicesc «mielușei» cu totul. Dar tunurile nu erau cunoscute țeranilor noștri — și în 1445 ei se mirase mult și chiuise tare văzînd cum se descarcă de zgomotos minunata unealtă de peire —; cînd ghiulelele de piatră prinseră a cădea, ucigătoare, asupra lor, ei se dădură în lături, și norul de săgeți ce străbătea Dunărea, încetă. Atunci Sultanul trecu, și Vlad se făcu nevăzut, înghițit de codrii apropiați.

Pe la vre-o 7 Iunie gloata turcească porni în sus printre movilele Teleormanului, care erau pe atunci o singură pădure mare, de la care se trage și numele Ținutului. Sultanul voia să prefacă Țara-Românească într'o provincie a Împărăției sale, așa cum căutase și izbutise une ori să facă prin deosebite unghiuri ale peninsulei balcanice și ale Asiei-Mici de peste mare. Alt Domn nu avea de gînd să puie, și, dacă luase cu dînsul pe frumosul Radu,

fratele lui Vlad, aceasta n'o făcuse pentru a-i da un steag de stăpînire, ci pentru că păcatele urite ale marelui Împărat erau legate de acest nenorocit tînăr. Mohammed căuta cu ochii în depărtări cetățile, cuiburile de boieri, reședințele domnești ale țerii, pentru a-și îndrepta tunurile asupra lor, pentru a li ucide sau robi apărătorii și a așeza în ele ostași de-aî lui și subași, căpitani, ca în orașele dunărene, ca ei să cîrmuiască din ele și prin ele toată întinderea pașalîcului celui nou. Pentru ca locuitorii să se împace cu această orînduire, el poruncise aspru să nu se prade nici un capăt de ață.

Dar acest pămînt nu era ca altele pe care le călcase, supuindu-le în același timp, piciorul Împăratului păgîn. În drum nu se ivia nimic decît sate arse, fîntîni din care nimeni nu cuteza să scoată apă, lanuri secerate fără de vreme, pășuni dogorite și, din toate părțile, înainte, în urmă, la dreapta, la stînga, uriașa pădure de sălcii și fagii.

Prin aceasta se strecura un însoțitor tăcut, pe care năvălitorii nu erau lăsați să-l uite, căci, de cîte ori o ceată care plecase în căutarea hranei, în descoperirea turmelor și cirezilor, nu se mai întorcea înapoi, se știa că ea a rămas la tovarășul de cale din codri, și prietenii celor pierduți se rugau pentru dinșii la Allah care deschide porțile raiului celor morți pentru credință.

În aceste părți joase, zilele erau de foc și căderea nopții toropia în corturi pe ostașii opriți la

popasuri, cari nu se mai gîndiaŭ la paza bună a taberii lor, la șanțurile largi, apărate cu pari legați prin șanțuri, la închiderea cămilelor ce purtau poverile între acest lanț d'întăiu și un al doilea întărit cu un gard de sulii împlîntate, lîngă care apoi veghiaŭ neadormiți până'n ziuă străjerii dintre salahori, *saiale* și *muselmî*⁷⁶. Toți se lăsaŭ în voia Domnului și adormiaŭ supt singura strajă a stelelor, ochii de foc ai lui Allah, care a hotărît fiecăruia numărul zilelor. De zgomotele nopții, de freamătul pădurii ei nu se îngrijiaŭ.

Dar iată că într'o noapte nouroasă oameni mlădioși ca fiarele ieșiră, învăluiți în prietenosul întunec, de supt bolțile frunzelor negre : cete-cete, până se făcură vre-o zece mii. Eraŭ țeranî cu opincî, cu o sabie aspră la coapsă, cu ciomege pe umeri ; nici încălțămîntea, nici armele lor nu făceaŭ cel mai mic zgomot ; nemărgenita groază față de stăpîn, care eră în mijlocul lor, dorința strașnică de a-și răzbuna pe acei ce venise pentru a li prăda și risipi avutul, li amuțise gurile. Cînd ajunseră numai la marginea lagărului, unde se odihniaŭ cămilele și catîrîi ușurați de greutatele ce purtau, un chiot sălbatec cutremurâ văzduhul fără lumină și secerătorii începură, după poruncă, să taie un drum drept spre cortul Sultanului. Căci gîndul nebun al lui Vlad fiul Dracului nu era altul decît să scape de dușmanî ucigîndu-li Împăratul în mijlocul taberei întregi.

Cortul împărătesc, încunjurat de miile de cor-

turii ale Ienicérilor, avea la dreapta pe călăreţii Asiei, cu beglerbegul lor, iar la stînga pe beglerbegul şi călăreţii Europei. Cele două mai mari căpetenii ale oştirii erau aceşti beglerbegi, cari se chemau atunci Mahmud şi Isac. Din locul unde se găsea, tocmai în fund departe, acolo unde era inima, viaţa taberei, Mohammed se deşteptă în strigătul de luptă al țăranimii româneşti, pe care-l urmară urlete de spaimă, țipete de durere, tropotul dobitoacelor înspăimîntate, fuga zgomotoasă a spahiilor cari sărise pe cai şi se împrăştiase pe drumurile necunoscute unde-î aştepta adese ori altă moarte. Nemărgenitul furnicar vuia de un zgomot îndrăcit în noaptea greoaie, pe care o despicau numai faclele lui Vlad care-şi căuta drumul spre cortul Sultanului.

Până să nu ajungă secerătorii morţii şi răzbnării, crainici împărăteşti călări sunară din trîmbiţi în toate unghiurile cetăţii adînci care încunjura de aproape pe Sultan, poruncind tuturoră supt pèdeapsă de moarte să nu se clinească din cor-turi, rămîind, orice s'ar întîmpla, pe loc ca să apere pe «părintele» lor, Padişahul. Ienicerii făcură zidul lor de diamant în jurul lui Mohammed, şi va-lurile înnebunite ale călăreţilor, lovindu-se de acest zid, fură despicate cu săbiile ca nişte duşmani. Aripile beglerbegilor se închiseră apoi înnaintea Ienicirimii, aşteptînd.

Un ceas de noapte trecea după cellalt, şi duş-manii noi răsăriau înnaintea luptătorilor noştri, cari

se obosiaŭ culcînd lanurile vii. Se mîntui în sfîrșit cu spahiii; și pe dînșii îi înghiți noaptea în fugă. Atunci șirul strîns al Ienicerilor, gata să moară pînă la unul, numai să-și scape mărețul Domn, răsări negru, mut, în raza roșie a faclelor de rășină. În fund se înroșiaŭ zorile, ca din prisosul sîngelui ce se vărsase. Era ziua, care număra prin lumina ei destăinuitoare puterile fiecăruia. Romîni cotiră, ei pătrunseră în tîrgul cel mare din mijlocul taberei, în bazar, îl prădară, și vîntul iute al dimineții îi fură în codrul de unde veniseră.

Cine putea să se gîndească a-î urmări, cînd se văzu în sfîrșit cu groază ce lăsaseră în urmă, cînd Ienicerimea singură stătea supt arme în mijlocul cîmpului sămănat cu movile de trupuri, pe cînd din zare se întorceaŭ sfioși fugarii pe caii lor oboșiți? Ali-beg, fiul vestitului Mihaloglu, sosia tocmai dintr'o raită de pradă și aducea cu dînsul cîteva sute de țerani, «mai mult femei și copii», pe cari-î strînsese pentru că aveaŭ preț în tîrgurile de robî ale Răsăritului; se zvoni dintr'aceasta, ca o mîngiere, că Ali a întîlnit pe hoții nopții, că s'a luptat cu dînșii, i-a bătut și a putut aduce acești voinici. Bieții oameni fură uciși în chinuri, unii tăiați în două cu fierăstraiele, ca trunchiurile nesimțitoare. Din gura nimăruî însă nu ieși un cuvînt de destăinuire: știaŭ unde se află Domnul, — mărturisiră ei în ceasul morții, — dar nu voiaŭ să spuie. Pentru întăia oară Mohammed al II^{-lea},

neobositul războinic, găsisese, în sfârșit, suflete care-l uimiau prin puterea lor tăcută și fără trufie.

Turcii știau însă drumul spre Tîrgoviște. Aici măcar ei se vor fi așteptat la o adevărată luptă, dînd un folos sigur și trainic. Cetatea stătea însă moartă și pustie: nici guri de tun, nici apărători, nici locuitori măcar. Vlad nu era aici. Dar fapta lui se văzu îndată, cînd în apropiere de oraș se deschise înaintea Turcilor întinsa cîmpie a țepelor. Mii de oameni — acum oase negre, în care, după ce corbiî rupsese cu pliscurile de fier, paseri mărunte ciupiau din cuiburi verzi, ca de supt strășina unei căsuțe fericite — stăteau în șiruri lungi, luptători învinși împotriva morții; erau între ei ostași ai Islamului, țeranî de la Dunăre, femeî, copii și, mai presus de toți, Hamza, subașa mort al Giurgiului ars, purtînd încă pe ciolanele sale mucede zdrențe de catifea roșie. Sultanul trecu înaintea, turburat de gînduri rele.

Unde era Vlad? Pe un trist drum, la capătul căruia nu era nici-o cinste pentru dînsul, nici-un folos pentru neamul întreg!

El aflase, prin ștafete răpezi, că Ștefan Moldoveanul, care părea că și-a oprit drumul pe malul drept al Siretiului, a trecut apa la vadul cel mai apropiat, a răsărit îndată peste Prut și s'a oprit înaintea Chiliei, înaintea cetății celei nouă făcută de Ungurii lui Iancu-Vodă pe uscat, în fața

ostrovului pe care se înălțau încă ruinele negre ale vechii Chilii sau Licostomului Genovesilor. Pe apa Dunării se oprise în același loc, aruncînd greoaiele ghiulele de piatră, stolul corăbiilor și luntrilor turcești.

Vlad știa că Sultanul nu-î va putea stăpîni țara, care nu era, nici ca locuri, nici ca oameni, dintre acelea ce se pot stăpîni. Dar Chilia putea să fie cucerită, și atunci țerii sale i se închidea drumul spre Marea care aducea bogăție. I se păru că Ștefan e în această clipă o mai mare primejdie pentru dînsul decît Mohammed. Lăsă decî în mîinile unui boier cîteva mii de oameni ca să facă și mai departe aripa de amenințare pentru oastea Sultanului, ca să culeagă pe fugari, pe prădători, pe bolnavi și să-î dea morții. Iar el însuși, luînd ce avea mai bun cu sine, se răpezi spre cetatea sa de la Dunăre.

Întîmplarea cruță amintirii noastre povestește unei mari lupte între acești doi puternici și viteji ai neamului nostru, cari erau chemați mai tîrziu să lucreze împreună. Dacă Turcii 'aveau tunuri, Ungurii din Chilia puteau să li răspundă cu ghiulele măcar tot așa de bune, și de sigur mai bine țintite. Azapii de pe luntri și corăbiu, plătiți cu cincî aspri de argint pe zi ca să fie viteji, hrăniră peștiți apelor. Atunci Ștefan va fi încercat un asalt împotriva zidurilor înalte, pe care le ridicase, pentru alți vrăjmași, bunicul său Alexandru-cel-Bun. Dar n'avu noroc. El fu lovit la glesnă de o ghiulea, în

ziua de 22 Iunie, și oastea se întoarse îndată înapoi, spre Suceava, ducînd cu dînsa pe Domnul rînit, care suferi mult timp de această rană și numără pățania de la Chilia ca întăia din înfrîngerile sale,— numai două. Prin suferințele sale, prin rușinea sa, el scăpă poate Moldova de o mare nenorocire. În adevăr, dacă ar fi căzut Chilia, în ce chip ar fi putut-o păstra pentru sine, cînd luntrile, tunurile, Azapii Turcilor ar fi stat înaintea cetății învinse?

Vlad n'avea răgazul să urmărească și să-și răz-bune. El se răpezi înapoi spre țara sa, crezînd că poate să-i ajute încă, să încheie mai repede rătăcirea fără folos a Sultanului.

În lipsa lui, căpitaniî înnoiseră încercarea de a sfărîma tabăra. Dar străjile, care păziau acum mai bine, aflară din vreme, și Pașa Iusuf porni împotriva dușmanilor. El fugi însă înaintea lor. Numai Omar, fiul lui Turakhan, al căruî frate fusese prins la Giurgiu de Vlad Dracul în 1445, izbuti să aducă în vîrfurile suliiilor capete de Romîni. Dacă a fost o adevărată luptă, rămîne însă îndoielnic: ca și Vlad însuși, oamenii lui nu căutau un război frumos, ci zdrobirea prin vicleșug, uciderea cu de-amăruntul a năvălitorilor.

Fără să facă nimic, Sultanul mîntuise tot, căci în Ardeal nu-î dădea mîna să pătrundă, în halul în care i se afla oastea, ruptă de oboseli, chinuîță de sete, slăbită de o hrană puțină și rea. Caii flămînzî erau duși de căpăstru. În dogoarea cea

mai mare a veriî un vînt de ciumă bătea asupra nesfirşitei mulţimi pe drumurile sămănate de leşuri putrede. Oastea porni înapoi spre Dunăre, şi așa de răpede, încît la 11 Iulie Sultanul era în Adrianopol.

El lăsase în urmă, într'un noroc şi fără multă nădejde, pe frumosul său tovarăş, Radu, căruia-i dăduse caftanul de catifea ţesută cu aur, calul şi steagul roşu ale Domniei nouă, pe care rămînea să şi-o cucerească. În lipsa lui Vlad, el găsi ajutoare în ţară. Într'unul din adăposturi, poate la Snagov, o ceată de Turci, trimeasă de dînsul, prinse, zăloage scumpe, o sumă de rude, femei şi copii ale boierilor. Nu li făcu de alminteri nici un rău, şi vorbi tuturor, de-a dreptul său prin ştafete, de o stăpînire bună, fără calău şi fără ţepe. Se auzi în zădar la Constantinopol, pe la jumătatea lui Iulie, că şi el s'a înălţat într'o ţapă; Radu se urcase numai în Scaunul lui Vlad, unde-i stătea, ce-î dreptul, tot așa de bine. Straşnicul frate încercă în zădar să înceapă o luptă. Toţi îl trădase; Saşii din Ardeal făcură pace bună cu Radu încă în luna lui August; Ştefan din Moldova era un duşman. O singură scăpare rămînea lui Vlad: să meargă la Craiul Matiaş.

Acesta se urnia foarte greu. Ca să se suie pe calul său de război, el aştepta vestea sigură că Mohammed, cu care nu ţinea de loc să se lupte, a şi trecut Dunărea îndărăt. Încă la 15 Iulie, cînd nu se ştia de întorsul Turcilor, el era tot la

Buda, de unde se lăuda că vine îndată. La 10 August, îl vedem la Seghedin pe Tisa, unde fusese chemate puterile de luptă ale Ungariei. Până la Turda, în Ardeal, el făcu cinci săptămîni de drum. De la Turda ajunse la Brașov, supt munte, numai la sfîrșitul lui Novembre.

El voia lucruri mari, acuma cînd ele se puteau îndeplini fără multe silinți. Vlad era să fie iarăși Domn la Munteni. Dar nu numai aici era să se petreacă o schimbare de stăpînitor. Regele auzise despre încercarea lui Ștefan-Vodă de a lua Chilia, pe care tatăl său o dăruise Țerii-Românești și în care păziau, supt steagul unguresc, Ungurii; el aflase despre legătura acestuia cu Turcii. Înnainte de a pleca din Buda, decî în Iulie, el își aduse aminte că Petru Aron zace undeva în Ardeal, și el porunci Voevodului acestei țeri, care nu voise să se miște în folosul lui Vlad și înțelegea încă mai puțin să sprijine pe Petru, a trimete pe acesta din urmă, fără întăzriere, la Curte.

Petru-Vodă se afla decî în lagărul lui Matiaș. Cît despre Vlad, el era mai grăbit. Înnainte de sosirea oștilor la Brașov, el căpătase un ajutor, în fruntea căruia stătea un om, cu care el se asemăna în multe, Giskra, căpetenia tálharilor războinicî, cu care Regele se împăcase abia în această vară. Ceî doî tovarăși trecură munții, și la 9 Novembre ei se găsiau acum la Rucăr.

Vlad era, de sigúr, credincios Corvineștilor, îm-

potriva căroră n'a lucrat nici-odată. Dar el știa că, dacă Scaunul muntean se poate căpăta cu puterea Ungurilor, nu-l poate păstra decît acela care e recunoscut de Turci. Știa și aceia că Turcii, cari mint, primesc minciuni, cînd aū interesul s'o facă. El puse decî să se scrie o rugăciune de iertare către Împăratul păgîn, căruia-î făgăduia să-l ajute — ca oarecînd Vlad Dracul — în Ardeal, unde știe toate potecile. El își călcă pe inimă și scrise și lui Ștefan-Vodă, cerîndu-î a pune un cuvînt bun pentru dînsul.

Ștáfeta care ducea aceste două răvașe de înșelare, și pe acela către Marele-Vizir, căzu în mîna oamenilor lui Radu. Acesta avu astfel nemărgenita bucurie de a fi găsit o armă care nimicia pe frațele dușman. Cu cea mai mare grijă, hîrțiile lui Vlad fură trimese în lagărul de la Brașov, și ajunseră la cunoștința Craiului. Matiaș ascultase și pînă atuncî destule plîngerî împotriva lui Vlad din partea Sașilor, cari avuseră atît de mult să sufere din partea lui. Războiul acesta muntean era apoi foarte greū pe o vreme cînd Carpații se înveșmîntează în groase pături de zăpadă ; băniî, ceruți de plățile față de Împărat, față de Giskra, nu se prea găsiaū în lăzile oștirii ; luptătorii erau puțini, și abia acum putu Matiaș să pregătească Ardealul pentru întîmplări de războaie ; tragere de inimă pentru un astfel de creștin și un astfel de prieten ca Vlad, n'avea nimeni. Descoperirea făcută cu ajutorul lui Radu nu putea să vie în mai bune împrejurări : se porunci îndată lui Giskra să prindă

pe nerușinatul trădător al creștinătății; ceia ce se și îndeplini înaintea de 26 Novembre ⁷⁷.

Îndată oștile porniră îndărăt, ducînd ca prins, învinuit de strașnice greșeli, — care nu-î aduseră însă tăierea capului, cum s'ar fi întîmplat de sigur dacă Matiaș n'ar fi avut nici-o îndoială în privința păcatului lui Vlad—pe acela ce trebuia să fie pus din nou în stăpînirea țerii sale. Trecînd prin Mediaș, Craiul era înaintea de sfîrșitul anului la Baia-de-Criș, și de aici apucă în grabă spre Buda, pe cînd Țepeș era îndreptat spre cetatea Vișegradului, ale cărei porți se închiseră pe multă vreme asupra nenorocirii lui ⁷⁸. Frumosul Radu, care se însură îndată cu Doamna Maria, petrecea în liniște serbătorile de iarnă, în cetatea Dîmbovița a Bucureștilor, în care se simțea mai sigur, fiind în apropierea Turcilor din Giurgiul ce se întăria din nou. El se îndatorise fără îndoială și față de regele ungar, așa că din toate părțile — și din spre Moldova, unde durea încă rana de la Chilia, — el se putea crede asigurat pentru mulți ani de zile.

Cu anul următor 1463, războiul plecă în alte părți, lăsînd în Țara-Românească pacea putredă a lui Radu, iar în Moldova pacea mîndră, bine asigurată a lui Ștefan.

III.

Căsătoria lui Ștefan. Luarea Hotinului și a Chilieî. Luptele cu Matiaș Corvinul.

Domnul moldovean, care avea din legătura sa cu o femeie anume Mărușca un fiu Alexandru, numit astfel după Alexandru-cel-Bun, spre mărirea liniștită a căruia se duceau toate gândurile lui, Ștefan se însură ⁷⁹ în acest an, la 5 Iulie 1463. Pînă la dînsul, Domniî urmași ai lui Ilie, care ținuse pe Marinka, fiică de cneaz rutean și cumnată de rege polon, își luaseră neveste din țară, fete de boierî, căci în afară nimenî nu s'ar fi încuscrit bucuros cu neînsemnătatea și netrăinicia lor. Ștefan peți și el, ca și unchiul său Ilie, la prinții din vecinătate. Nevasta și-o găsi tot printre fruntașii Rutenimii: ea era Evdochia, soră cu Simion cneazul din Chiev. Simion fiul lui Olelko, care avea un frate, Mihail, un fiu și o fiică, era un vestit războinic, un strașnic vînător de Tatarî, care, la moartea sa, în 1471, lășă regelui Casimir, ca amintirea cea mai scumpă despre sine, «calul și arcul» ⁸⁰.

Nunta se va fi serbat în Suceava, unde Ștefan se întorsese, după ce, la începutul anului, el petrecuse cîțva timp în Iași, cari erau pe atunci numai un biet tîrgușor de case de lemn, în drumul negustorilor armenî și nemți ce veniau din Galiția spre porturile Dunării și Mării Negre ⁸¹. La un astfel de prilej rar, cînd cununa mirelui se

coboria pe un cap împodobit cu cununa țerii, vor fi fost de față pentru a lega și binecuvînta, toți fruntașii clerului moldovean: Teoctist Mitropolitul, Tarasie episcopul de Roman, egumenii de la Bistrița, Neamț, Moldavița, Pobrata: Teodor, Ioasaf, Anastasie și Stahie⁸².

Dar căsătoria nu fu fericită. În 1466 (după 9 Iulie) sau 1467, Doamna se stîngea fără să fi văzut adevărata mărire a soțului ei. Ea n'a fost mama copiilor Iiaș, Bogdan și Petru, cari nu se ivesc nici prin mărturiile hrisoavelor cît timp ținea încă această d'intăi căsătorie a tatălui lor⁸³, ci abia în 1472-3, toți trei în același timp, cînd Ștefan avea lîngă dînsul acum o a doua Doamnă⁸⁴. A Evdochiei a fost numai singura fică a lui Ștefan, Elena, care pentru aceasta putu să se și mărite în Moscova, luînd, cum vom vedea, pe un fiu de Țar, care era să fie Țar el însuși, dacă acest neam ar fi avut mai mult noroc⁸⁵.

Până la moartea înainte de vreme a Evdochiei, Ștefan avu însă două mari izbînzî, care-î întregiră hotarele fără multe silinți, iar cea de-a doua chiar fără vărsare de sînge. El cîștigă din nou Hotinul, care se înstrăinase la înfrîngerea lui Petru Aron, și izbuti să așeze, după o întrerupere de vre-o douăzeci de ani, căpitani, *pîrcălabi* moldoveni în Chilia.

Încă din Septembrie 1463, între boierii lui Ștefan se înseamnă și un pîrcălab de Hotin, anume Goian, care intrase în Sfătul lui Vodă de foarte puțină

vreme. Va să zică pe atunci, un an după ispitirea Chilei, Hotinul nu mai avea în el oaste leșească, ci primise oameni de-ai Domnului Moldovei. Cum și ce fel — fără îndoială însă, pașnic — s'a făcut schimbarea de stăpînire în această puternică strajă a Nistrului, nu se spune nicăiri. Regele Poloniei se plînsese pentru încălcarea făcută de Ștefan împotriva păcii din 1459, prin mareșalul său Rytowski. La 4 Octombrie 1466, stăteau la Hotin soli din amîndouă părțile pentru a se înțelege hotărîtor : din partea lui Casimir venise arhiepiscopul de Lemberg, Palatinul Rusiei și Mihaï Buciațchi (Buczacki), Palatin al Podoliei și comandant al cetăților din Pocuția,—cari aveau amîndoi drepturi asupra Hotinului, iar ca trimes de-a dreptul al Craiului, fără nici-un interes în afacere, venise Nicolae Grimalo ; Goian pîrcălabul, Vlaicul, unchiul domnesc, peste puțin și el pîrcălab în Hotin, și bogatul Vistier Iuga vorbiau în numele lui Ștefan-Vodă. Pentru unele lucruri se trimisese apoi la o nouă întîlnire, care era să se facă în anul următor, de Sf. Gheorghe ⁸⁶.

În 1466 se mîntuise și cu străinii din Chilia, și Dunărea-de-jos era moldovenească, precum fusese pe vremea puternicului moș, Alexandru-cel-Bun.

Și în vara anului 1464 — pe cînd Matiaș Corvinul era împiedecat de afacerile din Boemia și Turcii aveau de lucru în Asia, așa încît minile lui Ștefan puteau să se miște în voie spre îndeplinirea

unor planuri neapărate și de multă vreme chibzuite — Domnul Moldovei se coborî în Țara-de-jos, stînd în Curțile din Vaslui, undelocuse odată alături frații Ilie și Ștefan ⁸⁷. La începutul lui 1465, regele Matiaș fusese silit a se întoarce din Serbia, unde iarna și alte greutăți îl împiedecaseră de a lua cetatea Zwarnik ⁸⁸. Gîndul lui nu se putea întoarce asupra acestui colț de stăpînire munteană prin Unguri care era Chilia. În toiul iernei, Ștefan răsări pe marginea Dunării înghețate, în miezul nopții, la 23 spre 24 Ianuar. Acum el avea tunuri, și ele începură să bată a doua zi în părății cetății puternice. Toată ziua i se răspunse din dosul ei cu alte lovituri omoritoare, dar a treia zi porțile se deschiseră. Cu bucuria celui ce și-a îndeplinit un mare vis al vieții sale, intră Ștefan printre dărîmături în cetatea unde trăia amintirea Corvinului celui mare, Iancului-Vodă, «părintele» părintelui său. Ștafete vestiră pretutindenî în jurul Mării, unde erau negustori și prietenî ⁸⁹, și până la Caffa în Crișnea Genovesilor cu multe corăbii și frumoși bani de aur, că portul Chilieii e deschis pentru oricine, acum cînd el se găsește supt steagul nou al Domniei moldovenești. După trei zile, cuceritorul plecă înapoi spre Capitala sa, dînd cheile în mîna celor doi pîrcălabi: Isaia, care păzise până atunci Neamțul, și Buftea.

Regele Matiaș suferi și aceasta, ca unul ce avea aiurea scopuri mai înalte de urmărit decît pedeapsa

Voevodului nesupus al țerii *sale* — așa scria el încă în 1462, când întăria drepturile unui Scaun secuiesc de la hotar ⁹⁰ — Moldova. Pentru ca el să alege în Ardeal și de aici peste trecătorile muntelui, pentru ca să creadă că a sosit în sfârșit ceasul de răsplătire pentru păcatele nouă și cele vechi ale vecinului din Răsărit, trebui să se petreacă aici, în Carpați, ceva deosebit de zguduitor, și care nu putea fi trecut cu vederea. Aceasta fu răscoala Ardealului în 1466, atunci când Ștefan se înțelegea cu Polonia pentru Hotin și când Casimir se îndușmănise cu Matiaș pentru moștenirea ispititoare a bătrînului Gheorghe Podiebrad, regele Boemiei.

Dărilor pe care le punea Matiaș asupra tuturor supușilor săi erau foarte grele, căci, cu cîte gînduri de mărire îi umblau în mintea tinăra și îndrăzneată — doar avea douăzeci și cinci de ani numai mîndrul fiu al lui Iancu-Vodă, feciorul de opincă învingătoare și norocoasă! — trebuia plată în multe locuri, la prieteni, la ajutători și la dușmani. Țeranii erau deprinși de mult să sufere orice, dar negustorii orașelor, cari puteau să se și lupte, mai ales în părțile de graniță, erau mai puțin răbdători față de regele cheltuielilor prea mari. Firește cu deosebire în Ardeal, care se deprinsese a trăi cam de o parte, a fi îngrijit părintește de cel d'întăiu Corvin, un Ardelean trăit mai mult între ai săi, a vedea că, în cumpănirea împrejurărilor, interesele sale trec înnainte. Sașii, cari întemeiasă cu două-trei veacuri în urmă în-

floritoarele cetăți din această țară de munte și de margene, nu privise bine de la început alegerea copilului Matiaș, supt care era să stăpînească, deocamdată unchiul de pe mamă, Mihaï Szilágyi; ei nu ținură în samă multă vreme pe regele-ales, recunoscînd în locul lui pe Împăratul Frederic. Până și în războiul din 1462, ei nu ascultară de poruncile ce dăduse Craiul ca să ajute pe Vlad ce se lupta cu moartea; la sosirea lui Matiaș, ei nu-l încunjurase, nu-î dăduse bani și-l silise oarecum să părăsească pe ocrotitorul lor. Măsura luată de rege la întoarcerea sa în Buđa ca Ardealul să fie apărat de acum înnainte de cea mai mare parte a locuitorilor lui, și nobilî și iobagi, supt călăuzirea Voevozilor saŭ a Vicevoeodului, va fi trezit, destulă nemulțămire printre cei ce de la 1442 încă nu mai avuse să dea piept cu vre-un dușman, ci își căutaŭ în liniște de meșteșugul și negoțul lor prin păsurile muntene și moldovenești ale Carpaților. Astfel se ajunse la hotărîrea lui Benedict Roth de a aprinde o răscoală în acești munți răsăriteni ai Țerii-Ungurești.

El voia neatîrnarea Ardealului, de care Ungaria avea nevoie, dar care n'avea nevoie de Ungaria, ci mult mai mult de vecinii ce se aflaŭ pe cealaltă clină a munților. Radu-Vodă, mai mult omul Turcilor, și, pe lingă aceasta, dator cu recunoștință Sașilor pentru ajutorul de căpetenie ce i-l dăduse, de la început, în 1462, n'avea de ce să răspingă îndemnul ce i-ar fi venit de la răsculați. Ștefan

el, ar fi fost cum nu se poate mai bucuros de o astfel de prefacere: cu Ardelenii el n'avuse nimic, ci stătuse, împreună cu dînşii, de partea Împăratului; năvălirea în Secuime o făcuse pentru a găsi acolo pe Petru Aron, care se găsia acum departe de aceste locuri, la Curtea Craiului. Un Voevod ardelean care n'ar fi avut nici-o altă grijă, care nu şi-ar fi risipit puterile după tronuri mari şi depărtate, ca Matiaş, ar fi fost în adevăr pentru Domnul moldovean, ca şi pentru un Domn muntean asemenea cu dînsul, un «frate», un prieten sigur, un tovarăş în marile lupte de apărare faţă de vecinii puternici. Ar fi fost atunci trei Ţeri-Româneşti, apărînd creştinătatea supt trei steaguri nedezlipite unul de altul.

Voevodul se găsi. Magnaţii, şi mai ales magnaţii din margene, ca, de pildă, contele de Zips, sus, către Polonia, se înfiorău de minie supt aspra mîna de fier a necruţătorului tînăr regal, care înţelegea să domnească de fapt asupra tuturor, să dea întregii Ungarii un singur suflet, al său. Voevodul Ardealului era un-comite Ioan de Posing şi Sankt-Georg, de loc din Austria vecină, om puternic, bogat, cu multe rude. Şi el stătuse cu mîinile în sin la 1462, cînd poruncile regale îl mînau spre Carpaţi, într' ajutorul lui Vlad. Şi el se simţise jignit de apucăturile stăpînitore ale tînărului Crai. Hotărîrea acestuia de a pune în Ardeal totdeauna doi Voevozi, de a li alipi un vice-Voevod, măsurile lui de părtenerie a iobagilor nu-î vor

fi fost de loc pe plac. Astfel el se învoi, așteptându-se și la sprijin din partea Polonilor, la cari fugi după înfrângere Roth. Prin târguri și sate meraseră crainicii pentru a vesti oamenilor că s'a ales un noă Craiū unguresc, din Ardeal și pentru Ardeal, Măria Sa Ioan. Focuri se aprinseră pe dealuri, sabia crușită de sînge se purtă prin toate unghiurile țerii, tobele vuiră pretutindenă, chemînd la oaste pentru neatîrnare, pentru birurile ușoare și cîrmuirea părintească.

Încinsă răpede, flacăra se stînsese îndată. Încă în August, se putea spune la Buda că Ardealul s'a întors supt ascultarea lui Matiaș⁹¹. Luînd cu d'nsul 8.000 de călări și 4.000 de pedestri, între cari și pe Giskra, un om foarte potrivit pentru războaie ca acel din 1462 și ca acesta, regele alergă în Ardeal ca să potolească lucrurile cu totul. Nicăiri n'avu nevoie să se lupte cu sprijinatorii lui Ioan, care, la venirea adevăratului Craiū, se făcu de la sine Voievodul de până ieri. Matiaș era la Cluj la ziua de 28 Septembrie, și se îngrijia ca Sibiiul, unde era pe la 20 Octombrie, să nu cadă în mîna neprietenilor săi. Înnaintarea lui se făcu foarte încet însă, cu multă cumpănire și sfială, dezlegînd pe încetul, cu răbdare, multele legături ale răscoalei. Abia la 2 Novembre regele se afla în Sighișoara; numai spre mijlocul lui Novembre el ajungea la graniță. Frunțașii răscoalei fugise, fusese aruncați în străinătate — mulți, de sigur, în Moldova saă, prin Moldova, în Polonia; alții përiseră de mîna calăului; însă, în

descurcarea firelor pînzei de trădare, Matiaș găsia tot mai multe lucruri nouă. Între altele, sprijinul vădit pe care-l dăduse Ștefan-Vodă al Moldovei. Cele aflate trebuie să fi fost de mare însemnătate, de vreme ce Matiaș, care era, altfel, deprins cu războaie de iarnă, porni asupra Moldovei pe un astfel de timp, lăsînd în urmă o țară ce mai trebuia să fie încercată în credința ei nouă.

Ștefan nu era dintre oamenii ușurateci și leneși ce se prind fără de veste. Știa că drumul Craiului, care venia aducînd cu dînsul și pe Petru Aron⁹², nu se va opri la Carpați, că gîndurile rele de la 1462 vor fi duse mai departe în paguba Domniei, a libertății, a vieții sale. De mult, la pasuri lucrau satele vecine, grămădind asupra bolovanilor risipiți de pe munte, trunchiuri de copaci tăiate din pădurile bătrîne, lațuri de mărăcină, pînza înțepătoare a spinilor. Locuitorii din margenea drumului plecau în bejenie, lăsîndu-și căsuțele pustii. Toate ușurințele călătorului erau nimicite în calea dușmanului ce trebuia să sosească neapărat. Până și din cetăți se scoaseră pîrcălabii și ostașii, lăsînd parmaclicurile de lemn neapărate. Ca și Vlad în 1462, el înarma împotriva dușmanului pustiul, cu piedecile, primejdiile, foamea și setea lui.

Matiaș intră în țară la începutul lui Novembre prin pasul Oituzului, cel mai apropiat de Brașov⁹³. Oastea lui, de care se alipiseră o mulțime de luptători ardeleni, era în adevăr frumoasă; Ștefan o prețui la 40.000 de oameni. În jurul Craiului că-

lăriaă, pe lângă acela ce se visa iarăși Domn al Moldovei, pe care n'o mai văzuse de zece ani, episcopul de la Cinci-Biserici, apoi: îndrăznețul Giskra, Palatinul Mihaï al Ungariei, Ioan Gara și Ladislas de Kanizza, din neamuri care se amestecase deseori cu arma în mână în afacerile românești, Voevodul cel nou al Ardealului, Ioan de Darócz, Nicolae Bánffy, Ștefan Báthory, care peste puțin era să fie, el, un isteț și harnic Voevod ardelean. Tunuri vuiău pe stînca muntelui și pe pămîntul înghețat al plaiurilor; căruțe și trăsuri se înșirău în urma oștirii. În vîntul rece al Carpaților fluturau, sigure de biruință, steaguri ce nu se mai văzuse în Moldova de trei șferturi de veac, — de cînd ele fugiseră.

Se ajunsese la Trotuș în ziua de 19 Novembre⁹⁴, după ce trecătorile fură curățite de piedeci prin sabie și foc. Tîrgușorul de Unguri era tot așa de mort ca și toate-ășezările omenești ce răsăriau în cale. Tot așa la Bacău, unde nici călugării catolici nu ieșiră înaintea marelui stăpînitor de legea lor. Întăriturile de lemn ale Romanului, unde Ungurii stătură o săptămînă (29 Novembre—7 Decembre), arseră și ele fără să primejduiască pe nimeni, căci pîrcălabul Oancea nu era aici. Tot astfel lipsia Bouraș din Neamț, cînd tăciunarii Regelui dădură foc cetății părăsite. Dacă va fi uitat soarta lui Mohammed în Țara-Românească, Matiaș putea crede că această «țerișoară», îngrozită s'a ascuns în adîncurile pămîntului înaintea pedepsei de care se

făcuse vrednică. Urmînd din a stînga Siretiului, pe o cale ce fusese aleasă și de Ștefan cu zece ani înainte, cînd se așezase în Domnie, Craiul ajunse la Baia. De aici se deschidea în dreapta, fără nici o îngustare primejdioasă, fără nici o înălțime amenințătoare, cu vaduri ușoare, drumul spre Suceava, Capitala de mîne a lui Petru-Vodă Aron.

Baia, astăzi un sat, nū prea departe de Fălticeni, într'un Ținut al Sucevei ce nu mai cuprinde Suceava, care ni s'a luat de Austriaci, era atunci un mare tîrg, locuit de Sași ce venise din Ardeal. Pe lîngă căsuțele țeranilor noștri, erau clădiri trănice de piatră ale negustorilor, cari se lăudaū în pecetea lor că au venit dincoace de munte în anul 1200 ; Alexandru-cel-Bun înălțase o biserică a Sfîntei Fecioare, cu cincî altare, unde se slujia după datinele Apusului, o frumoasă biserică de cărămidă tare, împodobită cu stilpî și podoabe de bolți în piatră, acoperită cu zugrăveli îngrijite ; de jur împrejur se întindeaū ziduri de mănăstire, și un turn înalt păzia de-asupra pieții. Mai departe era altă biserică, tot cațolică, a Sfîntului Petru, unde stătea episcopul de Baia. Două strade mari duceaū la piață. În jurul locuinților orășenești se întindea o împrejmuire de răchită și spinî, prin care nu puteaū străbate călăreții, ziduri înflorite vara, păzind cetatea harnică în zuzătul albinelor de aur.

Și Baia era pustie. Episcopul nu mai stătea de mult aici. Vodă nu ținea pîrcălabi. Sașii se îm-

MATIAȘ CORVINUL.

prăştiaseră. Iar țeranii erau unde nu se duceau gîndurile puternicului Craiū, atunci cînd păharele se ridicaū la masa-ī strălucită în sunetul vesel al trîmbițelor care uraū noroc în războaie; ei erau, cu săgeți, ciomege și săbiī, cu măciuci și coase, în codru la Vodă, în codrul alb din preajma Crăciunului.

În sara de 14 spre 15 Decembre, un trădător strică veselia neîmpărțită a ospățului: el vesti Craiului său — căci era un Ungur venit pentru afaceri în Moldova,—că pădurile din prejur sînt vii și că le străbate, clipă de clipă, fiorul răzbunător al mer-sului ostașilor. Putință de plecare nu era,—nici un pas nu se afla pe aproape, și, cu astfel de dușmani ca Moldovenii, cine s'ar fi înfundat într'o trecătoare necunoscută, și pe ce drum s'ar fi putut ajunge cu siguranță acolo? Lupta trebuia așteptată în Baia, «o luptă pentru viață, nu pentru cinste», scrie Italianul care a fost chemat ca să cînte laudele Craiului Matiaș. Două sute de pedestri încercați în războaie fură așezați în jurul Regelui însuși; cealaltă oaste fu împărțită pe unde se credea că poate fi mai de folos. Ochiī tuturoră căutaū cu spaimă în noaptea de unde trebuia să vie dușmanul: ce dușman și de unde, cine putea să știe?

Era abia întăia strajă a nopții, după socoteala ostașilor, cînd zori de flacără înroșiră cerul într'un întreit răsărit de groază, și un lung chiot sălbatec zgudui văzduhul de ger. Eraū Moldovenii, cari-și

aprinsese făcliile și se îndemnau la lucru, un iucru lung și greu, care putea să ție până dimineața. Învălmășala începu, nebună prin ulițele înguste, în piața înghesuită, în livezile ai căror copaci goi se desfăceau ca de aramă nouă pe cerul de sînge. Unii se luptau sătui, beți, din fală, din credință pentru Rege, din setea de a trăi, de a vedea pe ai lor de acasă; ceilalți veniseră să răstoarcă oboșelile lor, suferințele sărmanilor aruncați în Decembre pe potecile de zăpadă înghețată ale muntelui, jignirea adusă Domnului lor, amenințarea de nimicire saū de îngenunchiare, aruncată țerii. Ziua singură descleștă brațele ce se strîngeau cu furie: ea arată învinșilor pe unde să fugă.

Baia, țirgușorul pașnic, era un rug pe care ardeaū morții, inii de oameni din oastea năvălitoare, mai toată Secuimea și Săsimea pe care o adusesse Voevodul Ardealului, care rămase între ai săi, în mormîntul de flacări. Lăsînd în urmă toată bogăția prădată și cea adusă de acasă, Ungurii se întorceau spre Oituz, fără să-i neliniștească cineva, și, dacă nu s'ar fi văzut așa de împutinați, ei ar fi putut crede că a fost numai visul rău al unei nopți vrăjite. Steagurile filfiaū acum în altă parte, în mîinile celor ce le răpise. Călăreții mîndri erau ruți de oboșeală și pătați de sîngele prietenilor. Iar Craiul nu mai călăria în frunte, ca un tînar eroū ce cucerește jucîndu-se: îl duceau pe targă. El avea trei rănii pe dînsul, și fierul unei săgeți

țerănești îi rămăsese, nu în față, ca să se poată mândri măcar, — ci în spate.

Hotarul se trecu în învălmășeală, printre bușteni, măracinii și spinăria care crescuseră la loc de cînd Matiaș își deschisese un drum prin acest zăgaz sălbatec. Trăsurile fură date focului; tunurile se ascunseră în gropi ca să nu cadă în minile Moldovenilor. Oastea de fugari — care și acasă uită aproape să se laude⁹⁵ —, pripindu-se în stolul lacom al săgeților și grindina strivitoare a bolovanilor, se găsi în sfirșit acasă pentru serbătorile de Crăciun. Matiaș, care stătu multe zile în Brașov, oprit în loc de rănile sale, era așa de tulburat în suflet de ce i se întîmplase pe pămîntul moldovenesc, încît nu mai cruță nici un vinovat din timpul răscoalei. El, care iertase atîta pînă atunci, puse să se rupă de vii cu cleștele la Cluj cîțiva dintre trădătorii ardeleni și tăie capul pribeagului muntean Mihail. Mînia nu i se putea risipi altfel, — și față de Ștefan el nu-și plăti nici odată datoria de sînge⁹⁶.

Mulți vor fi crezut că învinsul se va întoarce, și Ștefan căută să se asigure pentru orice împrejurare.

El trimese peste Nistru ca să ceară sfaturi asupra viitorului pe Stanciul pîrcălabul de Cetatea Albă, împreună cu diacul Teodor al lui Prodan. La 28 Iulie 1468, soli poloni, Dobko Bysowski și Stanislav Tencinski, se găsiau astfel în Suceava, pentru a primi un nou jurămint din partea Dom-

nului Moldovei, care vestise lui Casimir biruința sa și-i trimesese la Vilna câteva din steagurile dobândite de la Unguri. Ștefan se învoi față de dînșii a fi pentru Polonia ceia ce a fost bunicul său, marele Alexandru. Împotriva oricui, «creștin sau păgîn» — creștinul fiind une ori mai rău decît păgînul —, el va da ajutorul cuvenit Craiului. Nicî-un război nu-l va începe fără de voia acestuia. Dar Casimir să-l apere în schimb, și de Turci, și de Tatarî, și de Unguri, acei de la cari până acum avea să se teamă. Dacă, ferească Dumnezeu, Ștefan ar fi silit a-și părăsi țara, el va fi adăpostit de dregătorii regalî. Și, dacă Regele va veni cîndva, îngăduindu-l alte trebî din cele multe, la Camenița, sau în cetățile Pocuției, Domnul va merge la dînsul și i se va închina de față ⁹⁷. Casimir, care venise până la Cracovia, nu mai era de mult în acest oraș cînd oamenii lui încheiară cu Ștefan această învoială.

Asigurat astfel din partea Leșilor, Ștefan se aruncă iarăși asupra Secuilor, cari avuse menirea să-l supravegheze și se vor fi luptat la Baia cu învierșunare. Ca o săgeată trasă dintr'un arc încordat voinicește, el străbătu în câteva zile de vară Scaunele secuiești, cu 1.800 de călăreți după dînsul, tot boierî și Curtenî. Vicleșugul desăvîrși cu acest prilej ceia ce începuse vitejia. În adăpostul său, Petru Aron primi o carte iscălită de mai mulți boierî, prin care era poftit să se întilnească cu ei pentru a pregăti peirea lui Ștefan. El găsi însă

astfel peirea lui, căci la locul de întâlnire stătea ostășii Voevodului dușman. Acel care ținuse în mâinile sale, de și nevrednice, mai mulți ani de zile frânele Moldovei, fu osîndit la moarte și peri așa cum ucisese, prin tăierea capului ⁹⁸.

Așa se mîntui, odată cu viața acestui nenorocit vînător de Domnie cu ajutorul străinilor, lunga vrajbă sîngeroasă între urmașii lui Alexandru-cel-Bun, dintre cari nu mai trăia acum decît o soră a lui Petru-Vodă cel d'întăiū, zisă *Cheajna*, Doamna. Așa rămase cel mai vrednic dintre urmașii marelui Domn singurul moștenitor al bunicului măreț, singurul om care putea zice că are în sîngele său drepturi asupra Moldovei. Sufletul celui ucis fără de vină la Reusenî se odihni în sfîrșit.

IV.

Luptele lui Ștefan cu Tatarii.

Amenințări turcești. Clădirea mănăstirii Putna.

Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Radu-cel-Frumos și cu Basarab Laiotă.

Căsătoria cu Doamna Maria din Mangop.

Dar după războiul împotriva rudelor începu, fără zăbavă, un alt războiū dintre acelea care n'ar fi trebuit să fie, în altfel de împrejurări: războiul împotriva celui lalt Domn român, a lui Radu.

Pentru ce a fost început, e ușor de înțeles. Prin lovitura izbutită din 1465 Ștefan gonise Țara-Românească din stăpînirea gurilor Dunării. Până în 1469

Radu fu împiedecat de a răspunde, prin slăbiciunea sa, prin siguranța că nimeni nu-î va veni într'ajutor. În sprijinul regelui ungar el nu mai putea pune temeiul de acum înnainte, căci afacerile din Boemia și Silesia îl cuprinsese cu desăvîrșire pe Matiaș, cerîndu-î gîndurile, ostașii și banii. Dar de mai multă vreme Turcii lepădase de pe umeri povara războiului cu Caramanul, în Asia, și marele lor dușman din Europa, șoimul Pindului, Scanderbeg, cel mai mare om pe care l-aū dat vitezii Albanesi din muntele de stîncă goală, murise. Subașii înșirați pe malul drept ca și pe cel stîng al Dunării, supt poruncile neadormitului Alibeg, fiul lui Mihaloglu, străjerii prădalnici, despre mișcările cărora se vorbise în 1466 ca și în 1468, aveau acuma răgaz să se îmbogățească prin lupte de acelea, în privința cărora nu era obiceiul să se mai întrebe Sultanul.

Încă din luna lui Mart 1469 se vorbea în Ardeal de oștile pe care le-ar fi strîns unul împotriva altuia cei doi Domni. Dar nici-o ciocnire între Rîmîni nu pătă acest an⁹⁹. Atunci pentru întăia oară Tatarii, cari nu mai călcase pămîntul nostru încă din zilele rele ale lui Ilie și Ștefan, podidiră Moldova, în vara acestui an 1469.

Tatarii, ca un puhoiū revărsat, ce înnecă bogățiile și le mîlește, stăpîniseră odată întreg șesul de buruiană sălbatecă ce se întinde de la Nistru până în adîncimile sterpe ale Asiei, de unde veniseră.

Aveaŭ în fruntea lor un Han, Împărat al Împărăților pentru dinșii, al cărui palat de corturi de pîslă era astăzi într'un loc, mine în altul. Prădăciunile lor țintiaŭ pe rînd cele patru unghiuri ale lumii. Mulțimea Tatarilor urîți, cu fața galbenă brăzdată încă din tinereță de adînci săpături, cu ochii mărunți, înfundați de amîndouă părțile nasului cîrn, cu părul rar și aspru, cu buza de sus spîină, se hrănia din bogățiile tuturor vecinilor, îngrămădite prin furtișaguri învingătoare în satele lor murdare, cu bordeie nevăruite, în care numai robii munciaŭ păzind turmele, culese în jafuri. Hanul, într'o locuință ceva mai răsărită, primia darurile mîrzacilor, cari erau boierii tatarî, și birul învinșilor. Aceștia erau Tatarîi, — dușmanii cei mai grozavi ai tuturor celor ce nu se pot apăra.

Ei n'aveaŭ, la dreptul vorbind, o țară, și nici nu-și recunoșteaŭ vre una. Ei, oamenii, erau și țara. La un loc, toți se mîndriaŭ cu numele strălucitor al *Hordeii de aur*. Însă Rușii, pe cari-i ținuse odată supt biciul lor, scăpaseră de robie și îngustaŭ neconținut raza de stoarcere a foștilor lor stăpîni. Pămîntul tătăresc intrase tot mai deplin în minile acelor ce-l lucraseră și până acum pentru a-și ținea viața și a hrăni pe marele Împărat păgîn. În mijlocul nenorocirilor, Horda se desfăcu în bucăți. Tatarîi așezați în peninsula Crimeii, căreia bătrîni noștri îi ziceaŭ Crîmul — un colț zîmbitor de stînci și grădini în bătaia valurilor calde ale Mării Negre — făcură o Împărăție deosebită pentru agera lor

căpetenie Hagî, din neamul Ghirailor. Aceștia erau Tătariî cari primiau baniî, caftanele, zaharicalele Genovesilor, ce durase pe coastă minunate orașe, între care Caffa scînteia ca o piatră scumpă a Răsăritului; și tot ei veniauî în fuga cailor mărunți ca să facă din vreme în vreme în Rusia și Podolia secerișul muncii străine.

Dar în 1469 Mengli-Ghirai, fiul și urmașul lui Hagî întemeietorul, era împăcat cu regele Poloniei, de la care va fi primit un dar ca să nu mai prade. O astfel de pace nu se statornicise însă și cu Hanul cel mare al Tatarilor celor mulți ce stăteaî la Răsărit de marele rîu Volga. Acest Împărat al hoșilor păgîni se chema Hanul Mamac. Pe cînd Casimir al Poloniei se afla, cu familia și Curtea sa, departe, în Lituania, — în mijlocul verii, cînd grijile secerișului strîng pe locuitoriî în sate, ordia tătărească din șesul fără de margeniî fu mînată spre Âpus de furtuna aprigă a poftelor. Aproape de apa Nistrului, ea se rupse în trei: o jergie de foc arse spre Jitomir, o a doua spre Trembovla. Cea de-a treia luă în curmeziș Moldova.

Aiciî însă jefuitoriî nu se putură desfășura în voie, căci lipsia cîmpia netedă, goală, precum lipsiau și satele bogate înfățișîndu-se fără frică înaintea trecătorului. Călărimea pustiului mărêș se încurcă lesne în hățîșurile codrilor ce nu știaî de secure. Ștafetele de la graniță sosiră la timp în Suceava cu vestea că se prăpădește Ținutul dintre

Nistru și Prut. Călăreții Domnului se luară în pripă după călăreții Hanului, cari căutaă acum vadul, totdeauna depărtat, pe unde să fugă. În locuri strîmte, trecători ale codrilor, se ciocniră Romîni cu săbiî și Tatarii numai cu arcurile. Norocul fu al boierilor și Curtenilor noștri, cari nu știaă, ca Poloniî, de haine frumoase și de petreceri; apărători aspri ai unui pămînt sărac. Fugarii pripiră atunci spre apa de hotar, dar, pînă a nu o vedea înaintea, în Ținutul Sorocei de mai tîrziu, ei fură ajunși din urmă. O cumplită încăierare se încinse în dumbrava de lîngă satul Lipia, unde-și avuse Curțile boierul Vilcea al lui Alexandru-cel-Bun, un vechiă fruntaș al Sfatului ¹⁰⁰. Nu numai că Hanul fu bătut cu desăvîrșire și că pe pragul de ieșire îi fu măcelărită o bună parte din gloată, de mîni răsplătitoare, dar fiul lui poate, și de sigur fratele, anume Eminec, căzură în robie, în ziua de 20 August, cînd Moldova fu răzbunată ¹⁰¹.

Mulți se bucuraă pe această vreme, între păgîni și între creștinî, la banii cu cari se răscompăraă, une ori foarte scump, cînd era vorba de oameni însemnați, robii de război. Tatarii mai ales făceaă un adevărat negoț cu aceștia, și, într'o măsură ceva mai mică, Turcii de la graniță. O aruncătură de funie norocoasă putea să aducă astfel o bogăție.

Dar Ștefan nu înțelegea lucrurile astfel. El nu se ducea peste graniță la nimeni ca să prindă oameni și să-i vîndă. Dacă prădase în Polonia, fă-

cuse aceasta pentru a-și goni de supt ochi pe Voevodul învins, Petru Aron. Tot pentru a scoate din bîrlog pe acest fugar năvăli el de două ori în țara Secuilor, unde acesta se oploșise. Cu vecinul său Radu el avea o veche socoteală, și nu gustul de pradă îl mîna de la o vreme pe pămînturile omului împărătesc al Turcilor. În schimb, cine venia la dînsul ca să rupă pacea, ca să prade bogăție, ca să iea supușilor săi libertatea sau viața, acela-i era dușman de moarte. Așa frate de Han cum era, Eminec fu aruncat în temniță, la Cetatea-Albă cu vechile ziduri groase, unde stătuseră, de sigur, ca în tainița cea mai bine păzită, și feciorii Hanului Seid-Ahmed. Mamac trimese, după grosolanul său obicei de sălbatec trufaș, soli în turbane, cari să ceară Voevodului moldovenesc, cu cele mai strașnice amenințări, pe rudele stăpînului lor, Împăratul urdiilor.

La asemenea prilejuri Ștefan, cuprins de mînia lui cea strașnică, din care fulgera totdeauna pe-deapsa, nu putea să ierte: se spunea că fiul de Han ar fi fost adus înaintea Trimeșilor și rupt în patru bucăți; oricum, oamenii împărătești se suiră în virful țepelor, după datina lui Vlad Voevod cel sîngeros, și numai unul, cu nasul tăiat, spre batjocură, fu pus din nou pe cale ca să spuie acasă că Ștefan-Vodă Moldoveanul nu se teme. Cît despre Eminec, el tînji doi ani în cămăruța sa neagră din Cetatea-Albă, de-asupra limanului Mării, până putu să fugă, în luna lui Februar a anului 1473¹⁰².

Năvălirea Tatarilor nu se făcuse, fără sprijinul turcesc. Ștefan fusese înștiințat despre aceasta, și el se temuse pentru orașele sale de la Dunăre și Mare, mai ales pentru Chilia, asupra căreia în deosebî erau de multă vreme ațintite privirile Sultanelui și pe care el nu apucase încă a o întări mai bine. Cu toate că avuse neînțelegeri cu Genovesii din Crîm pentru că nu-i făcuse o sabie după placul său, și cu toate că el puse să i se aducă înaintea într'un car cu boi un fost consul de acolo, care trecea prin Moldova lui, Ștefan trimese la Caffa, după ajutor de corăbii sau tunuri, niște solii pe cari-i vedem acolo la 28 Iulie. Încă de la începutul acestei luni, citeva corăbii și luntri turcești se opriau la locul zis Saline, fiindcă acolo se scotea sare din vre-un iaz dunărean, lângă Chilia. Frica prinsese acum pe toți locuitorii porturilor Mării-Negre. Dar neizbînda Tatarilor, priveliștea pazei bune ce se făcea pretutindenî, și cine știe ce alt lucru opri încercarea de a cuceri Chilia printr'o singură lovitură năprasnică ¹⁰³.

În urma dușmanilor, Ștefan luă măsuri nouă de asigurare. Încă din Octombre era un pircălab, un păzitor de margene la Orhei, o cetate care fusese așezată pe țărmul Răutului, nu departe de vărsarea apei în Nistru, ca să împiedece altă dată trecerea Tatarilor jefuitori. Acest pircălab se chema Gangur: el fusese printre cei d'întăiu boieri ai lui Ștefan; mamă-sa, «Gănguroaia cea bătrînă», avea

moșie lângă Puhoiul, în Ținutul Lăpușnei, tot peste Prut ¹⁰⁴.

În toamnă Domnul stătu de față la cea mai mare serbare bisericească din toată vremea stăpînirii sale. Încă după luarea Chilieii, în 1465, el se gîndise a mulțami lui Dumnezeu, stăpînul biruinților și Domnul oștirilor, prin înălțarea unei mănăstiri care să întrecă pe celelalte toate cîte împodobiau pămîntul Moldovei: Rădăuții Bogdăneștilor, bisericuța, care primi cele d'întăiū mormente de Domni ¹⁰⁵, egumenie cu dreptul de episcopat; Neamțul lui Petru Mușat și al celui d'întăiū Mitropolit moldovenesc, Moldavița lui Alexandru-cel-Bun, Bistrița aceluiași Domn, unde începuse să se scrie cea d'întăiū cronică; Pobrata, mănăstirea din Poiană, pe care urmașii lui Alexandru-Vodă o acoperiră de daruri, precum se zice că făcuse, mult înainte de dînșii, Ștefan fratele lui Roman, ctitorul cel d'întăiū al mănăstirii ¹⁰⁶. Pentru ctitoria sa, Ștefan alese o vale de rîuleț limpede, coborîndu-se în susur blînd din culmile bogat împădurite, care sînt muntele acestui unghiū bucovinean. Apa zglobie a Putnei își găsește răpede sfîrșitul în cursul iute al Sucevei, și aceea duce la Capitala Moldovei din vremurile mari. În acest pașnic unghiū de țară, unde gîndul rugăciunii se desface de o potrivă din înălțarea către cer a muntelui, din adînea pace măreață a codrilor și din șoapta neobosită a apei trimeasă ca o bine-

cuvîntare, pușe Domnul învingător temeliile bisericii sale, la 4 Iunie 1466. Povestea mai târzie mărturisește că locul pristolului a fost arătat de vîrful săgeții domnești trase de pe înălțimea cea mai apropiată, că poarta și clopotnița au fost așezate acolo unde putură săgeta văfavul copiilor de casă și unul dintre copii dați supt poruncile lui și că un al doilea, care nemerise mai departe decît Domnul său, și-a plătit norocul prin pierderea capului tocmai pe locul unde se vădise biruința lui în întrecerea cu arcul. Ștefan-cel-Mare n'ar fi pedepsit de sigur în așa chip o întîmplare care nu era măcar o greșală, și alții decît arcașii vor fi arătat unde trebuie să fie intrarea, turnul de pază și altarul mănăstirii Putna. Dar în această veche povestire trăiește un adevăr: săgeata a hotărît temeliile Putnei, săgeata învingătoare trasă supt zidurile Chilieii ¹⁰⁷.

Pe atunci se lucra încet la lucruri mici, frumoase și trainice, și de la meșterul cel mare până la cel din urmă lucrător toți aveau credința că sînt prin munca mînilor lor rugători ai lui Dumnezeu; și rugăciunea nu se face în pripă ca atîtea lucruri din lume. Abia în 1469, clădirea fu gata. Întors din codrii Sorocei, unde se vărsase sînge, Domnul se spală în apele limpezi ce curgeau din aceștia alți codri, ai Bucovinei, își curăți cugetul înfierbîntat de luptă prin închinare, și sfinți în ziua de 3 Septembrie, trei săptămîni aproape după ciocnirea sa cu dușmanii, mănăstirea Putnei. Așa un sobor cum

a fost adunat aici, așa o serbare cum s'a făcut în acest loc nu se mai pomeniseră în scurta viață bisericească a Moldovei, unde de vre-o cincizeci de ani nu se mai făcuse nici-o clădire sfântă, ci atîta vreme, în loc, fapte nelegiuite. Ceî doi episcopi, Teoctist al Sucevei, Mitropolit al țerii, Tarasie din Roman, slujiră, împreună cu toată preoțimea, 64 de oameni, și cu toți egumenii, dintre cari acel de Neamț, Ioasaf, trecu la ctitoria domnească, cea d'intăiū dintre mănăstiri acuma, lăsînd în locul său pe Silvan ¹⁰⁸. Îndată, călugări cărturari, cunoscînd bine limba învățată a timpului, care era cea slovenească, luară în mîna condeii pentru a însemna, spre luminarea și mîndria urmașilor, isprăvile ctitorului strălucit.

Apoi din nou se făcură pregătiri de războiū, — data aceasta împotriva lui Radu. Turcii erau în războiū cu puternica Republică italiană a Veneției, care așea atuncî multe porturi, cetăți și Ținuturi dincoace de Marea Adriatică: în Dalmația, în Albania, în Morea, în ostroave. Sultanul clădise o sumă de corăbii și se gătia să lovească marea insulă Negroponte, care se prelungește în fața continentului grecesc, în Archipelag. Ștefan cumpără decî în mijlocul iernei arme de atacat cetățile de la Brașoveni, cu cari trăia în pace bună, și se răpezi asupra Brăilei, ce se ridicase acum din cenușa în care o prefăcuseră Turcii în 1462. În zădar se grăbi Radu să apere acela din toate ora-

șele sale care-î aducea mai multe venituri, podoaba Dunării muntene, unde se opriău. corăbiî cu toate steagurile, cel mai vestit loc de pescărie din țara sa întreagă. La 28 Februar el ajunsese abia la Buzău și cu o zi înainte Brăila prinsese a arde în flăcări¹⁰⁹. Ștefan nu voia să cucerească nimic, ci numai să-și răzbune împotriva lui Radu pentru punerea la cale a îndoitei lovituri păgîne ce i se pregătise în 1469. El se întoarse îndată înapoi.

Dar el se îngriji să împiedece o răzbunare a lui Radu, pe care l-ar fi ajutat Turcii de la Dunăre. În vara anului acestuia 1470, regele Poloniei se coborî iarăși spre Miazăzi, și el stătu mai multe săptămîni la Lemberg, unde avea cu dînsul și 3.000 de ostași. El pofti pe Ștefan la Camenița, pentru ziua de 15 August, Sîntă-Măria Mare, ca să se închine în sfîrșit, lucru pe care-l zăbovise până atunci, socotindu-l ca umilitor. Se schimbară mai multe solii pentru această afacere. Domnul trimîse pe Stanciu, care nu mai era acum pîrcălab la Cetatea-Albă, și pe Iuga Postelnicul, care e aktul decît Vistierul¹¹⁰; cu dînșii veni, aducînd scrisori regale din care nu lipsiau nici amenințările, Ioan Palatinul de Podolia, vecinul de peste Nistru. Ștefan se învoi la un nou jurămînt făcut de dînsul în Suceava, înaintea omului crăiesc, și întărit în scris, cu pecetea boierilor, și făgădui să vie la 1-iu Maiu 1471. Dar, și la începutul tîrguieilor și la sfîrșit, el arată că, dacă nu-și poate părăsi țara

pentru a-și îndeplini vechea datorie față de Casimir, vinovat nu e altul decît Radu, care nu voiește pacea. Regele primi rugăciunea lui, cam fățarnică, de a trimete solî pentru împăcare la Voievodul muntean și, cît pentru venirea lui Ștefan în Polonia, ceru să fie înștiințat cu șese luni înaintea, ca să aibă vreme să se coboare din nou.

La năvălirea de iarnă a lui Ștefan în 1470, Radu, care nu uitase batjocura de la Brăila, răspunse printr'o altă năvălire de iarnă, aproape în aceleași zile ale aceleași luni din 1471. Ștefan nu va fi crezut că vecinul său e în stare să dovedească atîta îndrăzneală. Radu fusese îndemnat însă și de sfaturile unor boieri moldoveni pentru cari Domnul lor era prea obositor, prea strașnic, prea cheltuitor. Ei vor fi făgăduit lui Radu să-și vîndă stăpînul în luptă saŭ să-l înlătore prin omor, un mijloc care nu se uitase încă în această Moldovă, pînă mai ieri așa de bogată în nelegiuiri. Dar Ștefan fu înștiințat de ceia ce se urzia împotriva lui, și iarăși el fu zguduit de una din mîniile acelea grozave din care-l putea trezi numai vederea sîngelui vinovat. Pentru întăia și cea din urmă oară, el curăți cu sabia Sfatul său în care se furișase trădătorii. Fură tăiați astfel, la 16 Ianuar 1471, cînd se aflase despre pornirea oștirii lui Radu asupra Moldovei, doi boieri mari, Isaia și Negrilă, și un al treilea, Alexa Stolnicul, căruia nu i se poate găsi locul printre boierii pe cari-i aduc înaintea hrisoavele ¹¹¹.

Se făcu apoi o schimbare a tuturor pîrcălabilor afară de Gangur de la Orhei și de Fete Gotcă din cetatea Smeredovei lângă Roman ¹¹². În locul lui Zbie-rea, fost Stolnic, și Mirza, fiul lui Stanciul, pîrcălab de Cetatea-Albă până atunci, el puse pe Luca Stolnicul și pe un Bîlcu, nou între boierii cei mari ai țerii. La Chilia găsim, după Goian, strămutat de la Hotin, și Pașcu, fost Postelnic, pe Neagu și Ivașcu, amîndoi dintre boierii cei mai tineri ¹¹³. Albu pîrcălabul de Neamț făcu loc lui Arbure, întemeietorul unei mari seminții moldovenești. Isaia Vornicul fu schimbat cu Bode, și Negrilă Păhar-nicul cu Dajbog. Sfatul Moldovei era într'o preme-nire războinică ¹¹⁴.

În același avînt de răzbunare, Domnul ame-nințat așa de aproape se aruncă asupra lui Radu, pe care-l găsi, la 7 Mart, la Socî, în Ți-nutul Bacăului, pe cînd el înnainta, ca și Craiul Matiaș odinioară, și spre aceiași soartă, de-a lungul Siretului, pe malul drept, spre Suceava. Vijelia aceasta nu putea s'o înfrunte așa un nevoiaș ca frumosul Domn muntean. Aî săi părăsiră tabăra, și în mîinile biruitorului căzu până și semnul de stă-pînire, schiptrul, buzduganul învinsului, care-l putea pierde fiindcă nu știa ce să facă cu dînsul. O sumă de boieri munteni, întetitori la lupta nouă, căzu în robie, și, uitînd că și ei sînt Romîni ca dînsul, Ștefan se purtă cu dînșii ca și cu Tatarii mai ieri, ca și mîni cu Turcii, ca și cu oricine îi intra în țară prădînd și întinzînd mîna către coroana lui bine

păzită. Fără să aștepte stăruinți și făgăduieli de bani, el tăie pe prinși, iertînd numai pe doi dintre dînșii, Mircea Comisul și Stan Logofătul. Amîndoi aceștia fuseseră tovarăși ai lui Vlad Țepeș, poate prietenii ai lui Ștefan, atunci cînd el se adăpostia la Curtea cumplitului Voevod. Ei se adăpostiseră la Brașov după schimbarea de Domnie din 1462, și Radu, care-î privia ca *hicleni*, ca trădători ai săi, îi ceruse înapoi de la Sași, împreună cu averile lor, într'una din cele d'intăiu scrisori ale sale către dînșii ¹¹⁵.

Dar Radu nu se stîmpără numai cu atîta. Îl îndemnau Turcii dunăreni, ale căror ajutoare îi stăteau în țară, cum se știa aceasta și de Ardeleni ¹¹⁶. Vara, prin Iunie, el se încumetă iarăși a pătrunde în Moldova și, ca să se asigure de Ținutul Putnei, pentru care se luptară de atîtea ori, ca și pentru Chilia, Domniii romîni ai Moldovenilor și Muntenilor, el puse meșteri să-î ridice o cetate de-asupra rîulețului Putna, cetatea Crăciuna ¹¹⁷. Tot atunci de sigur, se ridică, pentru ca să apere vechea capitală a Țirgoviștei, cetatea Teleajinului, pe rîulețul cu același nume, care se varsă în Prahova. Și din același gînd de a face din Țara - Românească un pămînt apărat, așa cum, mai ales prin silințele lui Ștefan, ajunsese a fi Moldova, răsări, tot în acești ani de vînzoleală războinică fără preget, cetatea Bucureștilor, pe Dîmbovița de jos, de-asupra unei înălțimi ce stăpînia drumul turcesc care venia de la Giurgiu.

Ștefan întoarse cu meșteșug cursul Siretiului, luînd astfel apa din șanțurile Crăciunei. În apropierea acestui cuib muntean și turcesc, el dură alte întărituri de supraveghere, așa încît de acum înainte el nu putea să se mai teamă de o lovitură neașteptată ca aceia din iarna trecută. Ceî doi vrăjmași din același sînge rămaseră astfel unul în fața altuia, privindu-și drept în ochi.

Luî Radu nu-î lipsia pofta de a se răzbuna mai departe și mai temeinic, nicî aceia de a lua pentru dînsul pămîntul străin. Dar îl opriră două temeiri, dintre care cel din urmă, desfășurîndu-se mai departe, dădu atîta putere lui Ștefan, încît Scaunul domnesc al neprietenului se risipi în pulbere.

Întăiū Ungaria, un razim al Radului, fu în mare primejdie, acum, în 1471.

Iarăși supușii strălucitorului, mîndrului și vestitului Craiū Matiaș începură să simtă prea greū povara măririi lui costisitoare, care se hrănia cu bani de aur și cu mult sînge. Iarăși ceî mai nerăbdători de angarii și dăjdi se arătară Ardelenii, oamenii pașnici, deprinși să trăiască, supt pavăza Craiului depărtat, pentru dînșii. Cînd Regele Boemiei, în jurul moștenirii căruia se țesuseră până atunci atîtea lațuri șirete și se încleștaseră atîtea brațe rășboinice, muri în sfîrșit, o parte dintre supușii lui aleseră ca al doilea rege neatîrnat al țerii pe Vladislav, cel mai mare dintre ceî patru fii ai lui Casi-

mir. Această alegere, care fu primită fără a sta mult pe gânduri, rupea șubreda prietenie dintre Unguri și Poloni. Vladislav putu pătrunde până la Praga, și se încoronă în această Capitală a Boemiei. În vară apoi, nemulțămiiții din Ungaria, și mai ales din Ardeal, chemară pe fratele lui Vladislav, numit Casimir ca și tatăl său, ca rege al lor, în puterea drepturilor ce le avea de la mamă-sa. Casimir cel tânăr se găti și el de plecare. El luă cu dînsul până și o mie de Tatarî ¹¹⁸, și o mie de călăreți se cerură și lui Ștefan, prin trimesul Suhodolski. Acest ajutor, prevăzut în atîtea legături încheiate până acum, trebuia să aibă în fruntea sa pe fiul domnesc Alexandru, care era un băiețaș de vre-o zece ani numai.

Omul Regelui găsi pe Moldovean la Vaslui, supt arme, gata de a ținea piept unei nouă încercări de năvălire. În astfel de împrejurări, răspunsul, care se dădu la 20 Iulie, din această tabără, fu acela ce se poate înțelege lesne. Copilul nu se poate trimete în războaiele străinătății, fiindcă e încă fraged și fără minte. Ostașii nu pot părăsi țara lor, pentru că Radu abia și-a contenit prădăciunile și cetatea lui cea nouă stă în coasta rînită a Moldovei. Craiul, căruia i se urează tot binele, tot norocul și toată izbînda pentru fiul său, e rugat să îndemne iarăși la pace pe îndărătnicul Domn muntean, să oprească pe un anume Stanislav de «Izchulche» de a mai călca granițele și să nu mai

îngăduie, a se oploși în Polonia oameni cu scopuri rele.

Peste cinci zile de la această scrisoare, noul Crai unguresc pleca spre țara unde-l aștepta trădare și rușine: bătrînul Casimir primi decî fără supărare îndreptățirile lui Ștefan, îi făgădui că pribegii nu vor fi lăsați să urzească nimic, că liniștea se va păstra la hotare, că împăciuitorii se vor duce la Radu și că, pentru ajutorul ce l-ar da, Domnul Moldovei acuma, ar primi, fără îndoială, la nevoia lui, alt ajutor ¹¹⁹.

El nu mai era de nevoie: înainte de a se încheia anul, principele Casimir se întorcea, ca fugăr, și Matiaș se lauda în toate părțile, după obiceiul lui, pentru o biruință pe care n'o cîștigase el. Dar dușmănia începută astfel avu urmări îndepărtate, și, cîtă vreme Matiaș trebuia să ție samă zilnic și de acest dușman, mîna lui nu se putea simți, stăpînitoare, în Ardeal. De almintrelea, cîtă grijă avea acest Rege de credincioși de felul lui Radu-Vodă arată și porunca ce dădu el Sașilor în 1470, tocmai în Februar, cînd începuse războiul cu Moldova, ca să nu se mai prilejească foamete în Ardeal trimețîndu-se, ca până atunci, ovăs, mei și orz în Țara-Românească. Cînd Matiaș se coborî în Ardeal în Mai 1471 ¹²⁰, Radu nu simți niciun ajutor din această apropiere a Craiului de țara sa, pe care o bîntuia nenorocirea războiului. Dintre cei doi Voevozi ardeleni, unul, Nicolae Csupor, era neconținut lîngă stăpînul său în luptele înde-

părtate, în care și peri, iar cellalt, Ioan Pongrácz, pe care Radu-l numește, în 1472, «fratele său»¹²¹, nici nu voia să audă de nevoile «frățești» ale acestuia. Brașovenii prieteni dădeau destui bani pentru Vis-tieria Craiului lor. Din ce în ce mai mult, toată lumea privia pe frumosul Domn muntean ca o unealtă fără voință a Turcilor, — în sama căroră îl și lăsaū.

Ajutor nici de la Turci nu putea să-i vie celui pe care viața între dânșii îl pătase și-l înjosise așa de mult. Încă din 1469 se auzi, ca o solie de mîngîiere venind din Răsărit tuturor închinătorilor lui Hristos, că s'a ridicat în Asia un strașnic dușman al Împărăției turcești, Uzun-Hasan, căpetenie a Turcomanilor din șesurile fierbinți, că el a pus mîna pe trecătorile de munte care duc în Asia-Mică și că, soț al Ecaterinei fata Împăratului din Trapezunt, el umblă să cîștige, cu puterea, moștenirea, hrăpită de Sultan, a acesteia¹²². Caramanul, un vechi dușman turcesc, și Sudanul păgîn al Egiptului și Siriei priviaū cu bucurie isprăvile lui, și cel d'intăiu îi dădu și ajutor. Tatarii pustiului se îngrămădiaū în lagărul lui. Sinope ar fi căzut, spuneaū știrile din 1471, în mîinile noului mare Împărat păgîn, și el s'ar găti să iea în Europa Galipoli, unde stăteaū corăbiile lui Mohammed al II-lea.

Prin Italienii cari se găsiaū pentru negoț în toate colțurile Răsăritului, și prin trimeși anume

ai Venețienilor, prin Greci, de cari încă se află destui și pe la dînsul, învăță Uzun ce dușmani mai are Turcul în lumea mare. În April 1471, Matiaș al Ungariei fu înștiințat de un sol, întors din Roma, al regelui Georgiei, lingă Caucas, că și acest prinț se gătește împotriva lui Mohammed, fiind ruda și prietenul lui Uzun ; prin Ianuar, oamenii acestuia chiar veniaă prin Cetatea-Albă la Cracovia pentru a spune lui Casimir despre biruințele cîștigate și a cere un ajutor ca să le poată duce mai departe. Ei se duseră până la Roma cu un călăuz polon, și Veneția, căreia i se scrise de Uzun cu același scop, printr'o solie ajunsă în Mart, trimese la dînsul pe Catinarino Zeno ¹²³.

În 1472, steaua lui Uzun se ridică sus de tot în cerul biruinților. Însemnatul oraș Tocat fu luat de dînsul cu sabia, și vestea despre aceasta se dădu și Regelui Ungariei, cu nouă cereri de ajutor. În Septembrie, toată oastea turcească se strînse în tabără la Adrianopol, și trecerea începu în Octombrie, pentru ca în primăvara și vara următoare să se dea luptele hotărîtoare. Corăbiile ale Apusului se iviră pe coasta Asiei-Mici și luară, supt căpeteniile venețiene, portul Satalia, care mai văzuse izbînză creștine ¹²⁴.

Ștefan se folosi de războaiele unora și ale altora. Ele îi dădură în 1472 odihnă și creșteri de putere. De frica vecinului, Radu stătu vara în tabără, de unde-l vedem odată întrebînd în Ardeal ce-l aș-

teaptă din partea neîmpăcatului său dușman, pe o vreme cînd el aflase că nici al doilea Voevod ardelean nu e în țara lui. Teama lui era cu atît mai mare, cu cît Ștefan găsise acum pe omul care putea să înlocuiască pe vrăjmașul său muntean.

Pe acest nou doritor al Domniei muntene, cu toate primejdiile mari și puțina mulțămire și cinste ce erau legate de dînsa, îl chema Laiotă,—adecă așa ajunsese a-î zice Ungurii, între cari bietul fecior pribeag de Domn trăise din copilărie chiar. El avea cu adevărat numele de Basarab, care fusese și al celui d'întăiu Voevod al Țerii-Românești care nu-și recunoscuse stăpîn, — nume mare pentru un om mic, cum se întîmplă adesea. Era fiul lui Dan al II-lea, apărătorul țerii sale împotriva Turcilor ¹²⁵, așa încît își putea zice cu mîndrie, potrivit cu datina Domnilor munteni de a-și pomeni în hrisoave părintele : «fiul lui Dan-Vodă». El avuse odată, cîteva clipe numai — înainte de 1453 — stăpînirea asupra Țerii-Românești ¹²⁶. Apoi îl ținură Sașii încă din 1460—cînd se arăta gata să apere, cu 5—600 de oameni Brașovul împotriva lui Țepeș ¹²⁷,—într'un adăpost lîngă Sighișoara, unde era hrănit, în nădejdea foloaselor ce putea aduce în viitor, și alt Basarab. Erau tată și fiu, și trăiau bine împreună, împărțind pînea puțină a sărăciei. Ca să se deosebească unul de altul — lumea-î deosebia, numind pe unul Laiotă, iar pe cellalt, care căpătase deprinderile crude ale lui Țepeș: Țepeș cel mic, *Țepeluș* —,

eî se înfățișău pe sine ca «Basarab cel Bătrîn» și «Basarab cel Tânăr»¹²⁸.

Ștefan chemă la dînsul pe Laiotă, din care făcu. de acum înnaînte o sperietoare pentru bietul Radu. Acesta nu uită să vorbească în 1472 despre grija ce are ca Laiotă să nu-î năvălească în țară împreună cu ocrotitorul său, Ștefan-Vodă¹²⁹; el aruncă, scriînd Brașovenilor, asupra lui vina că ar fi «mîncat» niște oi cu oșteniî lui¹³⁰. Din Laiotă pribeagul, Ștefan era să facă peste puțin timp un Domn așezat în Scaunul lui.

El izbîndi și în altă parte tot în 1472. De mult Secuîi deprinsese frica jafurilor lui. Acum în 1472, cînd și al doilea Voevod ieși din Ardeal, Ștefan era adevăratul lor stăpîn. Dacă el n'ajutase cu armele pe principele Casimir, ales în Iunie 1471 rege al Ungariei, el făcuse ca Secuîi să i se închine, să jure «în mîinile lui» credință către Craiul cel nou, din Polonia¹³¹. Scaunele Odorheiului și Cîcului — căci Secuimea se împărția în Scaune, care erau ca Ținuturile noastre — îi dădeaî lui, ca Regelui pînă atunci, dajde și, mai mult decît atîta, se îndatorise a-î trimete la oastea ce ar fi să adune, tot al zecelea om dintre luptătoriî lor¹³².

Sigur acum de pretutindenî, Domnul Moldovei serbă la 14 Septembrie a doua căsătorie a sa. Mi-reasa, Maria; venise acum din părțile Crîmului. Aici, pe lîngă Genovesiî de pe coastă, pe lîngă

Tatarii din lăuntru, era și un mic Ținut neatîrnat, pe care-l stăpînia din cetățuia sa, închinată Sfințului Teodor, — de unde i se zicea de Italieni *Tedoro*, — domnul Mangupului. Neamul stăpînitorilor acestora era de mare obîrșie: cel d'întăiu dintre dinșii, Alexie, venise din Trapezunt, unde a fost, până în 1461, Împărăție grecească. El și urmașii săi aū purtat decî coroaună pe cap și haine pe care se desfăcea în fir de aur vulturul cu două capete. Alexie lăsă mai mulți fiū, dintre cari unul, Olobei, luă în stăpînire întreg Mangupul. După el se întilnește Isac, care avea un frate Alexandru. Isac stătea încă din 1471 în legături strînse cu Domnul Moldovei ¹³³, și Genovesii din Caffa il puneau, de voie, de nevoie, să stăruie pe lîngă acesta pentru interesele lor. Sora lui Isac decî, Maria, ajunse Doamnă în Suceava ¹³⁴.

Maria nu se învrednici de mai multă fericire, decît Evdochia de la Chiev, întăia soție a lui Ștefan. Ea n'avu copii: lîngă dînsa, Doamna stearpă, crescură copiii din florî ai bărbatului ei, Alexandru, Bogdan, Petru, și acel Iliăș, care se vede o singură dată în 1472, Septembre, pe vremea nunții ¹³⁵ și va fi murit îndată după aceia; în sfîrșit, fetița Evdochiei, Elena. Coborîtoarea Împăraților grecești din Asia văzu lucruri grozave în scurta ei viață: Fratele său mai mic ucise pe cel mare, și în 1475 veniră la Mangup Turcii, cari măcelăriră neamul întreg, afară de un singur copil, care se turci, murind și el astfel pentru ruda lui înstrăinată în

Moldova. Bisericile împodobite cu chipuri încoronate fură dărimate, și cetatea, cu Ținutul ei, în care se numărau 30.000 de case, ajunse pustie ¹³⁶. Peste doi ani de la această grozăvie, la 19 Decembrie 1477, Maria se stîngea în Suceava, după ce simțise, pe lângă nenorocirile neamului ei, spaima celor două războaie ale soțului ei cu Turcii, după ce fugise în 1476 înaintea acelorași oștiri păgîne care nimicise pe cei de-acasă. Mormîntul ei se vede și astăzi la mănăstirea Putnei : acoperemîntul împodobit cu fir o înfățișează în lungi veșminte scumpe, purtînd o cunună mai înaltă decît a Domniei Moldovei și păzită de vulturul împărătesc cu două capete, stema strămoșilor ei, Comnenii ¹³⁷.

În 1473, urmînd lupta între Craiul de la Apus și cel de la Răsărit, Polonii pun în vederea Împăratului că Matiaș va fi lovit în același timp de trei oștiri, dintre care una va fi a lui Ștefan ¹³⁸. Acesta nu fu întreat, de sigur, și gîndurile lui mergeau aiurea decît spre asemenea cîmpuri de luptă, ce-î erau cu totul străine. Tot așa de fără urmări pentru dînsul fu și planul Regelui ungar de a se împăca, luînd pe Hedviga, fata cea mare a lui Casimir, și, ca zestre, între altele, și Moldova, ca și cum aceasta s'ar fi alipit de la sine la stăpînirea unui astfel de mire lacom ¹³⁹. Nicî năvălirea tătărească ce se revărsă asupra părților Chievului nu-l atinse ¹⁴⁰.

Din Răsărit veniaă însă știri de mari războaie, care țineaă pe loc și obosiaă puterea turcească. Teama de o nouă biruință a lui Uzun-Hasan era așa de mare pentru Mohammed, încit toți ostașii săi, toți Ienicerii, Spahiii de pe toate moșiile, fură culeși și trimeseși în Asia. Numai la Adrianopol o mică oștire apăra pe Gem, fiul cel mai mic al Sultanului, rămas pentru a cîrmui pămînturile europene ale neamului său. Ali-bei fiul lui Mihalogli plecă de la Dunăre, și el se luptă la Euftrat cu Perșii; Omar, fiul lui Turakhan, care fusese numit, pentru vitejia arătată în 1462 împotriva lui Vlad Țepeș, Pașă în Tesalia, căzu de sabia dușmanilor. Beglerbegul Rumeliei, căpetenia celei d'întăiu oștiri, peri și el în această luptă nenorocită, împreună cu doisprezece sangeaci, sau guvernatori cu dreptul de a purta steag. E adevărat că la 26 Iulie Mohammed al II-lea izbuti să învingă hotărîtor pe Uzun însuși, care venise cu doi fii, dintre cari unul fu ucis. Însă pierderile Turcilor fură mari. «Otomanul», scria mai târziu Turcomanul către Ștefan-Vodă, «a înfrînt o pîrticică dintre ai mei, dar, unde mi-a fost ucis unul, zece din ai lui aă picat ¹⁴¹». În Polonia se zvoni că și lupta aceasta ar fi fost o biruință a lui Uzun și că Sultanul ar fi fugit spre Constantinopol, unde se știa că se luaă măsuri de apărare ¹⁴². De fapt, și învingătorul și învinsul se putură întoarce în sălașele lor de iarnă, și zguduitură fusese așa de puternică pentru Turci, încit se luară măsuri ca o răscoală să nu izbucnească în Bosnia

și Serbia, unde începuse a se clădi, încă din Iunie 1471, cetatea Șabaț¹⁴³. Uzun-Hasan nu-și pierde nădejdea de a răpune pe Turci în Asia, și, la începutul noului an musulman, el trimise la «domniî Frîncilor» din Europa pe medicul său Isac-beg, pentru a li cere ajutor. Isac veni pe drumul cel drept al Caffei, dar trecu, îndreptîndu-se spre Apus, unde erau Veneția și Papa, sprijinatorii tuturor silinților împotriva Sultanului, și prin Moldova. Către stăpînul acesteia, el aducea o scrisoare a lui Uzun, în care el deslușia cele întîmplate în anul trecut și cerea ca Ștefan să-l ajute a răspîndi în lumea creștinilor fama isprăvilor și mărimea planurilor sale¹⁴⁴.

Astfel se îndemnă Ștefan-Vodă să dea lovitura cea mare lui Radu, adecă Turcilor rupți de obo-seala războiului asiatic.

La 29 Octombree 1473 se știa la Ragusa, pe malul Mării Adriatice, unde veniaă neconținut ștafete din orașele turcești, că Sultanul e încă în Asia și că nu e sigur dacă el va ierna în Brusa sau în Constantinopol¹⁴⁵. La 8 Novembre, Domnul Moldovei, plecat decî cu vre-o săptămînă înnainte, se afla la Milcov, și aici, dînd steaguri cetelor sale, el poruncia războiul împotriva vecinului. Radu era înștiințat de ce-l așteaptă, și el își strînsese boierii și gloata. Abia la 18 ale lunii se dădu lupta la un vad¹⁴⁶, departe trei zile de București, decî chiar lîngă graniță, la Rîmnicul-Sărat. Turcii, de tot pu-

țini, ce se află în oastea munteană, nu putură opri fuga lui Radu, învins după o frământare de trei zile, care arată că și în acest vlăstar al lui Vlad Dracul se deștepta în unele împrejurări îndărătnicia, cerbicia drăcească a neamului său.

Ștefan se luă pe urmele lui, și nu se opri decât înaintea cetății de pe Dimbovița a Bucureștilor. Întăriturile cetăților muntene erau foarte slabe: un șanț noroios și pari bătuți unul lângă altul. Hrana lipsia în Bucureștii prinși pe neprevăzute, și din satul cărora fugise locuitorii. Mai sigur era Giurgiul din apropiere. Radu știa că o Vistierie ca aceia ce ascunsese în Curțile sale bucureștene se poate face la loc din dăjdi și dijme, că nici-o primejdie decât a unei robii încunjurate de toată cinstea nu amenința pe Doamna sa, Maria, și pe cele două fete, dintre care una se chema tot Maria, ce se află lângă dînsul. Pe cînd pentru el a fi prins însemna tăierea capului înaintea lui Laiotă, care se bucura în tabăra lui Ștefan de prada sa apropiată, strînsă în unghiul morții acuma. În noaptea chiar cînd Moldovenii își învîrtiră caii supt movila pe care se înălța cetatea, el se strecură în pădurile apropiate ale Cotrocenilor, și îndată ocrotitorii din Giurgiu îl avură în mijlocul lor.

A doua zi, la 24 Novembre, Ștefan-Vodă și Vodă Laiotă puteau să intre în voie în Bucureștii cari nu mai aveau de ce să se apere. Ștefan încărcă Vistieria fugarului, făcu loc între boierii săi Doamnei și celor două Domnițe, niște fete încă, dintre care una

era să-î fie mai tîrziu soție, ridică mulțimea de steaguri din biserica Curții, și, după obișnuitele ospețe de trei zile, el se întorcea înnainte de sfîrșitul lunii spre Suceava. De aici, el trimetea în Decembre regelui Poloniei douăzeci și opt de steaguri, care mărturisiau pentru oricine biruința pe care o vestia în scrisorile sale. Primirea lor se făcu la Wyslicza în Galiția, unde trecuse Casimir din Cracovia, pentru a petrece serbătorile, la 16 Ianuar 1474, într'o Duminecă ¹⁴⁷.

Laiotă rămăsese Domn muntean, Măria Sa Basarab cel de-al doilea. El domni însă o lună în capăt, de la 24 Novembre la 23 Decembre. În adevăr, Turcii se întorsese acum din Asia, și pe toate drumurile Balcanilor roiau cetele lor care apucau spre moșiile, orașele, cetățile unde erau obișnuiți să stea. Pacea cu Uzun-Hasan se socotia ca sigură, și Sultanul nu oprise în iernatece pe nimeni, rămîind numai cu Ienicerii săi. Cînd auzi despre ce îndrăznise a' face Domnul moldovean în lipsa sa, el porunci îndată noului beglerbeg al Greciei, stăpînul tuturor ostașilor din Europa, Bosniacul Soliman-beg Eunuțul (Hadîm, Hadîmbul), să pedepsească pe călcătorul de pace, care nu-și plătise nici birul pentru anul acesta, să gonească pe omul de paie adus de dînsul — în care însă unii văzuse pe Vlad Țepeș însuși, care stătea acum liber la Buda și doria să tragă în țapă iarăși oameni, pe cînd în închisoare trebuia să

se mîngîie cu șoareci și paseri — și să așeze în București iarăși pe credinciosul Radu.

Știrea despre luarea acestor măsuri de răsplătire sosi la Ragusa prin soliî orașului plecați din Constantinopol la 28 Decembre ¹⁴⁸. Încă de la 23, cu două zile înainte de Crăciun, Laiotă fusese bătut de o armată de 15.000 de Turci, pe care nu avea cu ce s'o înfrunte. Învingătorii săi, oaste mai proastă a sangeacilor de margine, navrapî sau azapî dintre acei ce puteau prăda singuri, dar nu se puteau lupta fără Ieniceri, se luară după dînsul care fugia la «părintele» său din Moldova. Ștefan nu se aștepta la această răpede schimbare a lucrurilor, și ei putură pătrunde până la tîrgul de vamă, neîntărit, al Bîrladului.

Cînd Domnul se coborî însă în Țara-de-jos, făcînd tabără la Vaslui, unde stătu până în Februar, jefuitoarii plecară, zburătăcînd, îndărăt, spre a căuta, în Țara-Românească, a păgubi și ucide pe boierii ce se dăduse de partea Domnului de patru săptămîni. Aici la Vaslui, îl găsiră pe Ștefan Trimeșii poloni, Byszowski și Suhodolski, cari aduceau îndoita făgăduială că oastea Podoliei va veni în ajutor și că se va stărui pentru pacea cu Radu. Ajutorul nu sosi, firește, nici-odată, iar, cît pentru împăcăciune, Ștefan, încă în tot focul mîniei sale, răspunse că nu-î trebuie, căci Radu e una cu Turcii.

Domnul va fi stat în lagăr, unde-și adusesese

Doamna, pe fiul cel mare, Alexandru, și pe fată, Elena, până ce se văzu în Maiu că beglerbegul pleacă asupra Albaniei și că el va avea decî liniște în acest an.

Liniștea aceasta o mai asigura o împrejurare, cu totul neprevestită. Radu nu se putu bucura de izbînda pe care i-o cîștigaseră Turcii. Cine știe cum, bietul om muri, — mai curînd într'o ciocnire cu oamenii lui Laiotă, pe care fără îndoială că Ștefan îl trimesese iarăși, din tabăra sa, și-i dădu neconținut ajutor ¹⁴⁹. Laiotă era un om fără conștiință și fără recunoștință, între altele și fiindcă era foarte slab și fără prieteni. Putea el să se încumete a rămînea Domn fără voia Turcilor? Și puteau să-l rîspingă aceștia, cari nu mai aveau nici-un fiu de Domn la dinșii, cînd el venia să ceară acum iertare Sultanului, făgăduind bir și aducînd bani? El aduse și în oastea turcească, — al cărei rost în Asia, împotriva lui Uzun-Hasan, nu se încheiasă cu totul atuncî cînd scrisorile acestuia răscoliau toată lumea creștină până în Franța ¹⁵⁰ —, un ajutor de cîteva mii de oameni ¹⁵¹. La 26 Iunie el se întorsese și vestia Brașovenilor că «și-a făcut pacea» cu Împăratul păgîn ¹⁵².

Își stricase însă pacea cu creștinii. Deocamdată întoarcerea lui Laiotă se făcu în liniște, căci, după ce i se luase lui Ștefan grija Turcilor, cari duceau acum cu multe greutate împresurarea cetății

Scutari în Albania Venețienilor, — venise grija Tatarilor. Crîmleni, supt călăuzirea unui fiu al lui Hagi-Ghirai, Aidar (Haidar), prădară strașnic, la sfîrșitul lui Iunie, în preajma Nistrului, până supt zidurile Cameniței; Palatinul polon, Mihaï Buciațchi, fugi înnaintea lor. În același timp însă, Trimeși ai Sultanului ajunseră în Moldova, și ei cerură lui Ștefan următoarele lucruri, pe care le putea da numai un învins fără nădejde: ieșirea Moldovenilor, nu numai din Chilia, ci chiar din Cetatea-Albă, și plata birului rămas în urmă ¹⁵³.

Era să fie deci războiul cu Turcii, un mare război hotărîtor pentru soarta Romînimii întregi. Nimic nu-l mai putea înlătura. Și dacă Laiotă, credinciosul Sultanului, va fi, în clipa cea grea, Domn al Țerii-Românești, năvălitorii vor putea pătrunde până la Milcov și neconținut ei vor avea hrana lor din grînare românești. Nerecunoscătorul trebuia înlăturat.

Pentru această goană de Domn, Ștefan găsi un ajutor. În 1474, Voevozii Ardealului erau Ioan Pongrácz și Vlasie Magyar. Acesta din urmă ținea la dînsul pe Basarab-cel-Tînăr, care, de cînd Laiotă era om turcesc, va fi căutat într'una să fie pus în locul lui. Dacă ar fi cerut porunci de la regele Matiaș, care stătea acum departe, în Silesia, la Breslău, cu totul cuprins de alte interese, i s'ar fi răspuns să nu tulbure liniștea la acest hotar. Dar de mai multă vreme Voevozii Ardealului se de-

prinseseră a lua de la sine hotărârile lor, pentru care fapt ei răspundeau. Între Ștefan și Voevodul din Ardeal se făcu o învoială, în puterea căreia Laiotă trebuia să fie înlocuit cu Basarab-cel-Tînăr într'o îndoită năvălire de iarnă.

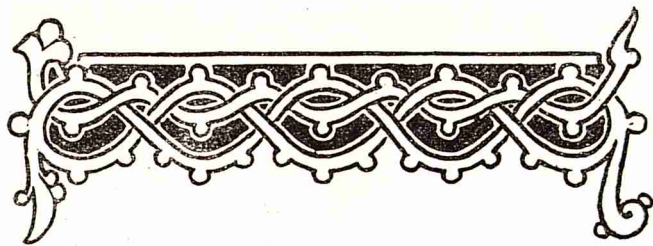
La 1-iu Octombore deci, Ștefan era înaintea cetății Teleajinului, căci încă de la înfrîngerea lui Radu Munteniî nu mai stăteau în Crăciuna și în Ținutul Putna, așa încît singura piedecă în calea dușmanului era această cetate din Prahova. Pîrcălabii fură tăiați, familiile lor, averea lor prinse. Vlasie Magyar saū mai degrabă vicevoeodul și comitele Secuilor, Ștefan Báthory, care fusese de față la Baia și se încredințase cu ochii săi de vitejia și hotărîrea Moldoveanului, sosi cu Basarab-cel-Tînăr în același timp: răs pins întâiū în întîlnirea de la 5 ale lunii, el răzbi la 20 pe Laiotă ¹⁵⁴.

Turcii zădărnicează însă aceste biruinți. Văzînd că orice silinți nu izbutesc în Albania, Sultanul îndreptă pe Soliman beglerbegul asupra Moldovei, cu porunci să aducă de barbă pe Voevod, să ierneze la Cameniță și de aici să se arunce asupra Leșilor și Ungurilor. Ștefan se dădu îndărăt față de cele d'întăiū cete ale Turcilor care trecură Dunărea în ajutorul lui Laiotă. Iarăși el făcu tabără la Vasluiū ca și la începutul anului: aici primi el pe Trimesul venețian Paul Ogniben, care se întorcea din Persia, de la Uzun-Hasan, și-i dădu, la 29 Novembre, o scrisoare către Papă, asigurînd

pe acest căpitan firesc al întregii creștinătăți amenințate, că a primit vești de la Uzun, prin solii acestuia și prin Ogniben, și că, de spre partea lui, e hotărît «a se lupta din răputeri pentru creștinătate»¹⁵⁵. Totuși de nicăiri nu-i venise nici un ajutor însemnat decât Secuiei — vre-o 5.000, după mărturisirea lui Ștefan însuși către Regele Poloniei, — și, pe lângă dinșii, ostași unguri, — 1.800, după socoteala Regelui Matiaș. Pe aceștia i-i lăsase, pe toți, comitele Secuilor întorcându-se acasă, căci Ardealul n'avea voie să înceapă un război, plin de urmări, cu Turcii înșii. Basarab-cel-Tînăr se afla și el pe lângă Ștefan, cu cîțiva fugari. În tabără, între «viteji», Curteni, hînsari, boieri, în mijlocul țeranimii care venia din munți și văi la tabăra lui Vodă ca să apere țara, țara lui și țara lor, — frumoși luptători simpli, cu căciuli înalte, lungi plete și ochi de foc, purtînd unelte de muncă prefăcute în unelte de luptă și arcuri atîrnate pe umeri¹⁵⁶ —, el petrecu serbătorile de iarnă cu mai multă evlavie decît totdeauna. La ospețele de Crăciun păharele păreau a cuprinde pentru mulți, pe cari trebuia să-i aleagă soarta, împărtășenia, sfînta împărtășenie cu neamul lor, înaintea morții. Cu toții se legară a posti patru zile cu pîne și apă, dacă Dumnezeu va scoate din primejdie pămîntul ostnelilor lor.

Căci în zările albe ale miezului iernei înaintău mulțimile negre, zecile de mii de dușmani, Ieniceri, Spahii și gloată, — ca lupii flămînzi.

CARTEA IV.
LUPTELE CU TURCIÎ.

I.

Lupta de la Podul-Înnalt.

Ștefan avea decî o oaste de țerani: vre-o treizeci de mii de țerani, din Nistru — pe unde nu erau încă Rușii — în munte, din codrii Bucovinei — pe unde nu erau încă Nemții — în Dunăre. Vodă-î chemase la vînătoare de iarnă în pădurile Vasluiului și Tutovei, și ei veniseră făcîndu-și cruce la plecare, obișnuita lor rugăciune fără cuvinte, care se ascultă în Ceruri. Erau tot vînători pricepuți și ageri, din neam în neam; astfel ei își îndepliniră sarcina cu destoinicie: mînară fiarele în hățîș și le uciseră.

Soliman Eunucul, beglerbegul Greciei, veni la Dunăre cu vre-o 100.000 de ostași în stare să se lupte cum trebuie și cu vre-o 20.000 de țerani creștini din Bulgaria, cari deschideau drumurile și duceau carele cu proviant. Cu dînsul se unise, poate aici, în preajma apei, amîndoi feciorii lui Mihalogli,

stăpîniî temuți ai acestei granițe dunărene. Domnul muntean, bietul Laiotă, care totuși în fundul cuge-tului — ca orî-cine din neamul său — era mai bucuros să fie cu creștiniî, cu toate că nu putea fără învoirea și sprijinul păgînilor, fu silit să-și adune boierii și satele, pentru a merge, cu inima frîntă și fața aco-perită de rușine, în urma Turcilor ce veniaû ca să dărîme o Domnie românească, să piardă o parte din poporul lui.

Dunărea se trecuse foarte lesne pe la Nicopol. Nu era nevoie de nici-o corabie, căci iarna întin-sese de la un mal la cellalt podu-î de ghiața ninsă. Salahorii bulgari făcură drum larg prin zăpadă și dreseră podurile peste rîpi, bălți și riuri. Hrană era din destul, cît timp se străbătea pămîntul supus al Țerii-Românești. Iarna se îmblinzia, tăindu-și gerul, așa încît și ea se arăta priincioasă năvăli-torilor.

Așa se ajunse la Milcov. De aici însă până la adăpostul măcar al dușmanului nevăzut, — undeva, în vre-o pădure neagră, lingă o apă prăpăstuită, — mai era drum.

Căldura desfundase drumurile, înnecase ogoarele, slăbise ghiața întinsă de asprul Decembre asupra apelor. Sara și dimineața, zarea se pierdea în neguri, în care se năzăriaû stafii de luptători pentru Turcii obosiți, cari aveaû pe sufletul lor povara înfrîn-gerii proaspete de la Scutari. După ce se trecu Si-retiul, rîul de graniță, pustiul se deschise pretu-tindenî: înaintea lor, în dreapta, în stînga; satele

erau o grămadă de dărîmături; focul pus, fără părere de rău, de țeranii plecați la oaste, ale căror familii erau adăpostite departe în Țara-de-Sus, sau spre munte, nimicise căsuțele și borșele. Apă nu se găsea decît în bălțile otrăvitoare. Neconținut se așteptau care cu pîne de la Munteni, căci Moldova nu voia să-și hrănească dușmanii.

Drumul fusese ales foarte rău, numai cu gîndul de a găsi mai răpede pe Ștefan, de a-l zdrobi, a-l «prinde de barbă», cum era porunca, a supune Moldova și a prăda apoi la Răsăritul și la Apusul ei. Pe malul drept al Siretiului se urca larga cale a negustorilor care ducea la Capitala țerii. Dincoace, intrai curînd în Ținutul dealurilor îngrămădite, văilor înguste, rîurilor cu maluri înalte, mlaștinilor făcute de ploii în adîncuri. Nenumărata mulțime frămîntă mocirlele cîteva zile, în umezeala rece a dezghețului, nutrită neîndestulător și fără rînduială, hărțuită de dușmanul, veșnic ascuns, care ucidea fără greș pe cercetași, pe vînătorii de pradă și de hrană, pe bolnavii rămași în urmă și pe cei ce rătăciau.

Lui Ștefan, care vedea cum norocul vine spre dînsul, locurile acestea îi erau bine cunoscute. În codrii Vasluiului, pe cari vara îi curățise de smîrcuri, văzuse el pe tatăl său, Bogdan-Vodă, strivind pe Poloni, dîndu-li jos de pe cai căpitanii, morți, silindu-î să părăsească pămîntul de pustiu și curse al Moldovei. Nu toțmai departe de Crasna, care

văzuse biruința de la 1450, el își așeză oștile în calea Turcilor.

Stătu pe drumul de negoț care ducea la Cetatea-Albă, pornind tot din Suceava. Dușmanii veniau de la Bîrlad, trecuseră de Vaslui și acum ei apucau spre Iași, unde erau Curții domnești din timpuri mai nouă. În locul unde pîrăul Racovățului se varsă în Bîrlad, făcînd o mlaștină între păduri, trecerea era deosebit de primejdioasă. Un pod de lemn lega cele două rîpi¹⁵⁷, pod bun pentru drumeții obișnuiți, chiar și pentru carele de marfă ale Liovenilor, dar cu totul nepotrivit pentru a ținea greutatea cămillelor, a tunurilor, a miilor de cai, a zecilor de mii de oameni, — bulucul, veșnic îngrămădit, al Turcimiî. Din deșisuri guri de tun, ca niște ochi de mort, pîndiau pîdul de-asupra prăpăstiei umede. În marginea codrului așteptau Secuii cu săbiile. Iar în fund ardea în noaptea de Ianuar, a-treia zi după Sfîntul Ioan, 9 spre 10 ale lunii, focurile la care se încălziau țeranii în cojoace, cu arcele pe umăr și ghioagele răzimate de fagi și stejari. Ștafetele spusese că Turcii se apropie, că sînt la cel din urmă popas și vor veni odată cu ziua.

Se ridică atunci o dimineată care nu sîmăna cu dimineata roșie a înfrîngerii Polonilor. Acum era o dimineată oarbă, cu neguri groase lăsate pe lumina ei. În chiote de îndemnare și de îndreptare, venia învîlmășala de călăreți a beglerbegului prin glia cleioasă, tăiată de mărăcinii și de lațurile bu-

ruienilor uscate. Ceî ce apucară a răzbate se suiră pe scîndurile podului, grăbiți spre moartea ce pîndia în ceață.

Tunarii țintiră după zgomot. din amîndouă laturile drumului mare, și podul se prăbuși în răcnete de spaimă și durere pe care le înnăbuși îndată chiotul ce cutremurâ pădurea. Ca o ploaie deasă și iute, ropotiră îndată săgețile: erau așa de mulți dușmanii, așa de învălmășiți în strimtoarea peirii — Termopile ale neamului nostru —, încît arcașii nu puteau greși. Ele veniau din toate părțile, mîinate de un vîrtej de ură. Fuga era cu neputință: gloatele nebune se împingeau tot înnainte, și cei din urmă, grăbiți să răsufle în larg, nu știau ce oprește pe cei d'intăiu.

Groaza dădu aripă acestora. Un iuruș puternic, și poate pădurea blăstămată își va pierde farmecul ucigaș! Strivind trupuri care făcuseră a doua oară un «pod înnalt» de-asupra rîpei în care curgeau acum valuri roșii de-asupra tinei, Spahii în haine bogate, pe cai arăpești, se aruncară asupra izvo-
rului săgeților. Secuii fură călcați în picioare, și se împrăștiară lăsînd multe trupuri în urmă. Ei erau străini, și fuga nu li descoperia căminurile. Țeranii știau însă ce-î așteaptă pe dînșii și pe toți ai lor, din neam în neam, dacă se vor clinti dintre copacii aceștia ai codrului, dacă o spărtură se va face în zidul lor de piepturi goale. Topoarele, securile, ciomegele, ghioagele bătură turbat asupra haitei lupilor; coasele începură să taie holda cruntă

a picioarelor cailor turcești. Cu cît ținea mai mult frămîntarea, cu atîta amestecul se făcea mai strașnic în desișul zăpăcit al dușmanilor. Eî nu mai știaū nicî pe cine aū în față, nicî pentru ce se luptă. Sultanul nu era în mijlocul lor ca să strîngă pe toți în jurul lui și să-i îndrepte, pe cînd dincolo Domnul călăuzia toate mișcărilor. Ziua nu se limpezise încă pe deplin, cînd toată puterea vrăjmașă, pedestrime, călări, salahori, tunuri, lăsă lunca sîngeroasă și fugi, cete-cete, în toate părțile.

Și în ziua aceia de Marți, a desăvîrșitei biruințe — cea mai mare din viața lui Ștefan, și asupra celui mai puternic dușman —, și Miercuri, și Joi, pilcuri de vinători se ținură în urma dușmanilor. Mlaștinile-i înghițiaū, pădurile-i prindeaū în brațele lor negre, dîndu-i în puterea Romînilor, ghiața rîurilor se sfărîma prăbușindu-i în adîncimi. Seceřișul de iarnă al trupurilor urmă ziua și noaptea.

Unii dintre învinși avură mai mult noroc în nenorocirea lor, și nemeriră la vādul cel mai apropiat, al Obluciței, care ducea la Isaccea, pe pămîntul turcesc al Dobrogei. Alții crezură că se asigură mai bine năpustindu-se peste Siretiū înapoi în țara lui Laiotă. Dar acest Domn slab era necredința în chip de om. El știa că în tabăra lui Ștefan se află Basarab-cel-Tînăr, care cercase în toamna trecută să-i smulgă Domnia; el vedea că Turcii nu pot rāpune pe puternicul Domn moldovean, el se aștepta ca Ungurii din Ardeal, cari primiseră cu cea mai mare bucurie vestea izbîndeî

lui Ștefan ¹⁵⁸, ca însuși Craiul Matiaș, care răspîndi îndată în lumea întreagă vestea isprăviilor strălucite pe care o făcuse Voevodul său moldovenesc, să se amestece îndată în afacerile răsăritene. Astfel, ca să se îmbuneze cu creștinii d'imprejurul său, el lovi cîteva frînturi de oaste turcească ce-î ră-tăciau prin țară, privită de Turci ca a lor, și tri-mese unui prieten ungur un steag ca dovadă a vitejiei sale ¹⁵⁹. E drept că și în lupta de la Podul-Înnalt el pare să fi cruțat pe Romîni, cruțîndu-se și pe dînsul, adecă neamestecîndu-se mai de loc în crîncena invălmășală.

Din partea lui, Ștefan rămase în locul unde în-vinsese. El puse să i se aducă înnainte prinșii, foarte mulți la număr, cari scăpaseră de moartea în luptă numai ca să găsească pe urmă una mai puțin cinstită și mult mai dureroasă. Mulți erau fii de oameni vestiți și bogați, așa încît boierii lui Ștefan vorbeiau de răscumpărarea lor. Dar Domnul nu voi să audă de tîrguială pentru a da drumul acelor cari-î călcase țara în picioare și întinseseră o mîna îndrăzneată către cununa sa. «Dacă aveți atîția bani și putere, ce ați căutat aice la mine», strigă el nenorociților, cari fură înfipti în țepile ce împodobiră sălbatec mlaștina cruntă. Singur fiul lui Isac-beg, din marele neam al lui Evrenos-beg, ce se luptase cu Mircea, Domnul muntean, fu cruțat de această cumplită moarte.

Se făcu apoi postul de pîne și apă care se

juruiise lui Dumnezeu în clipele cele grele ale aşteptării. Apoi ȧeranii se împrăştiară pe la satele unde în curînd mîinile lor de viteji erau să trezească sămănăturile nouă. Iar «Ştefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu» — şi a nici-unui om de pe pămînt! — «Domn al ȧerii Moldovei», stînd în Scaunul său din Suceava, pe care nu-l putuseră răsturna duşmanii, scria, la 25 Ianuar, întregii creştinătăţii cele ce se întîmplase, cu ajutorul celui ce sprijine dreptatea, în lunca Bîrladului. «Cînd am văzut noi aşa o ȧaste mare», spune el tuturor acelor oameni vestiţi cari nu prea auziseră de dinsul pînă atunci, ne-am ridicat vitejeşte cu trupul nostru şi armele noastre, şi li-am stătut împotriva, şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, cel atotputernic, am învins straşnic pe acei duşmani ai noştri şi ai Creştinătăţii întregi, şi i-am sfărîmat, şi i-am călcat în picioare»¹⁶⁰.

Mohammed al II-lea, care era acum un om bătrîn şi, mai mult încă, un om îmbătrînit de gînduri prea mari şi de prea multe silinţi, fu lovit în inimă de vestea nenorocirii din Moldova. Mai multe zile în şir el nu primi pe nimeni; pregătirile sale pe apă, de care se temeau atîţia, fură deocamdată întrerupte; Ali-beg fu aruncat la închisoare ca acel cunoscător al lucrurilor româneşti asupra căruia apăsa mai greu răspunderea celor petrecute¹⁶¹. Văduva lui Murad, mama vitregă a Sultanului, Mara, fata Despotului sîrbesc Gheorghe, recunosc

față de Trimesul venețian că așa o înfrângere n'au mai avut să îndure Turcii ¹⁶².

Însă cel mai mare dintre Sultanii pe cari-i avuse până atunci Turcii, cuceritorul Constantinoplei, al Serbiei, al Bosniei, al Caramaniei, nu era dintre aceia cari-și dau înapoi mina după ce n'au isbutit într'o lovitură d'intiui. El se hotărî să meargă însuși ca să pedepsească pe Ștefan, și strînse în același timp o minunată flotă, cu peste trei sute de corăbii, pline de azapî și de cîțiva Ieniceri. La 19 Maiu, corăbiile ridicară ancorele lor din portul Capitalei turcești, și, peste două zile, Mohammed însuși își strîngea cortul pentru a merge la Adrianopol.

Acum era vremea ca toți lăudătorii lui Ștefan să arăte prin fapte că-i sînt recunoscători pentru ceia ce făcuse el în folosul Creștinătății.

Datoria aceasta față de el și față de dînșii toți atîngea întăiū pe Regele Poloniei, căruia Ștefan îi făcuse atîtea jurăminte, căruia și acum îi închinase treizeci și șese din steagurile culese la Podul-Înnalt ¹⁶³. Lui îi scrise decî în cuvinte mai călduroase și mai mișcătoare, la această mare nevoie a sa, cerîndu-i, încă din Mart, 2.000 de ostași deprinși și la apărarea cetăților, ca să-i așeze în Chi-lia și Cetatea-Albă, de care Turcii se apropiaseră pe ghiață și în năvălirea lor trecută ¹⁶⁴. Mai voiă, pe lîngă aceasta, ca oastea Rusiei vecine să se adune la Nistru, ca porțile Cameniței să-i fie și lui

deschise la o nenorocire și ca însuși Craiul să se grăbească a-î veni în ajutor, cu toate puterile.

Mulți dintre Poloni chiar găsiau că așa se cuvine a se face. Dar Măria Sa Craiul Casimir era un om greoiu, care se mișca mai ales cu greu cînd la capătul drumului îl aștepta un adevărat război, plin de răspundere. Trecuseră două săptămîni de la plecarea lui Mohammed al II-lea din Constantinopol, și acest trufaș ocrotitor al Moldovei, mare la vorbe și încetinel la mișcări, era abia la Lublin. Aici stătu de la 5 Iunie pînă la 20, și, cînd, peste două zile de drum, el ajunsese într'un loc încă foarte depărtat de Lemberg, necum de Moldova, ce ardea de nerăbdare,—i se aduse vestea că ostașii coboriți din corăbiile turcești au luat, la 6 ale lunei, capitala negoțului Mării-Negre întregi, Caffa, de care aveau atîta nevoie negustorii poloni. Casimir crezuse că a făcut totuși ceva de folos, pofind pe Sultan, printr'un Polon prins în lupta de la Varna, la 1444, și care știa astfel turcește, să nu cumva să se atingă de Ștefan-Vodă, care stă supt aripa sa de vultur trîndav ¹⁶⁵!

Să fie Ungurul mai bun decît Leahul, își zise Ștefan în fața căruia norul turcesc se ridica tot mai sus în văzduhul străbătut de fulgere războinice. Învinsul de la Baia era, fără îndoială, un om viteaz, un om ager, și neamul lui Ștefan era și neamul părintelui acestui Rege! Străbunii Măriei Sale Ungurului Matiaș purtaseră căciulă, cămașă de

cînepă și opincă și tăiaseră mămăligă pe talger de lemn ca și învingătorii de la Podul Înnalt, sărmanii țerană ai Moldovei! Înnainte de această luptă și în cursul ei chiar, Ungurii se luptaseră alături cu oamenii lui Ștefan, vădindu-se astfel încă odată că, dintre vecinii poporului românesc, cel mai rău era tot Slavul, — adecă Leahul.

Un întâiū sol, om de rînd, nu ceru Regelui alta decît să făgăduiască lui Ștefan un castel în care să se poată oploși în Ardeal dacă l-ar răzbi Turcii, și cărți de trecere pentru Trimeșii de cinste pe cari i-ar îndrepta spre dînsul. Cărțile se dădură, iar, pentru cetate, se lăsă hotărîrea pe mai tîrziu¹⁶⁶. Se dădură și porunci în Secuime pentru ca Moldoveanul să capete trei sute de luptători de acolo¹⁶⁷.

În Maiū încă, porniră spre Curtea lui Matiaș Craiul, care lăsase acum războiul din Silesia depărtată și se găsia în Capitala sa din Buda, trei mari boieră ai Moldovei: bătrînul Stanciul, fost pîrcălab și fruntașul boierimii moldovenești, apoi Duma, fiul lui Vlaicu, decî vărul lui Vodă, și Spatarul Mihaî, un s_fetnic mai tînăr. Ei cereau să vie cu dînșii oameni regali, cu cari să se poată înțelege de-a dreptul stăpînul lor.

Dar aceștia zăboviră. În lipsa lor, Ștefan luă ultimele măsuri pentru apărarea sa. Vasluiul pîrîndu-i-se prea apropiat de dușmanî, prea cunoscut acestora prin cele ce pățiseră acolo, el își întări tabăra la Iași. Cînd auzi că ținta corăbiilor turcești, pe care

le călăuzia Ahmed-Paşa Ştirbul, un vestit căpitan ce se luptase de curînd şi în Asia, e Caffa, el trimise în Crim pe cumnatul său Alexandru ca să apere Mangupul cu ostaşi moldoveni. Alexandru se sui la Cetatea-Albă pe o corabie italiană, ajunse la cetatea părintească, o impresură, şi o cuceri după trei zile, ucigînd pe fratele său Isac, înţeles cu Turcii, şi, astfel, un vechiu duşman al lui Ştefan ¹⁶⁸. Domnul Moldovei ar fi trimes arcaşii şi hînsarii săi şi la Caffa, unde erau destui supuşi ai săi, dacă Genovesii din acest oraş, negustori fricoşi, nu s'ar fi dat înapoi înaintea legăturii pe care Ştefan li-o propunea împotriva lui Isac şi a Sultaniului.

Cam pe aceiaşi vreme, nişte cete de Turci, care veniră în părţile Chilieî prădînd, fură gonite de dregătorii domneşti de la margene, cu pierderi mari pentru năvălitori ¹⁶⁹.

Dar corabia italiană ce dusesese pe Alexandru se întoarse la Cetatea-Albă cu veşti rele. Ahmed-Paşa se înţelesese cu Tatarii; el tăiasă în bucăţi numai pe Moldovenii ce se găsisă în cuprinsul zidurilor Caffei. Ahmed încărcase în corăbii un număr din cei mai frumoşi copii, din copilele cele mai frumoase ale Italienilor de acolo, şi-i îndreptase spre Constantinopol, adecă spre robie şi ruşine. El însă nu avea de gînd să apuce de-a dreptul drumul spre Constantinopol: Sultanul, pe care podagra-l silise a se întoarce înapoi din Adrianopol, împiedcînd astfel pentru anul acesta războiul pe uscat

împotriva Moldovei, i-ar fi poruncit să meargă asupra Cetății-Albe și Chilieii.

Ștefan schimbă pîrcălabii din Cetatea-Albă ; în locul lui Luca și Bîlcu, el puse pe Duma, un pîrcălab de cinste, care lipsia tocmai pe această vreme din pîrcălăbia sa primejduită, și pe un Neamț, Lucian Hermann, *Luțian Hărman*, venit din Ardeal sau din Polonia, unde avea și legături de negoț ¹⁷⁰. Chilia, care se putea apăra mai greu, avînd și ziduri mai puțin tari decît cele ridicate de Genovesii la Cetatea-Albă, fu dărîmată ¹⁷¹. Dar temerile lui nu scăzură prin aceste măsuri de apărare : la 20 Iunie, din Iași, el grăbia pe solii săi la Unguri să se întoarcă împreună cu Trimeșii Craiului și li cerea să îndemne printr'o ștafetă grabnică pe Matiaș însuși a veni spre Carpați, «cît se va putea mai răpede, zi și noapte, cu toată puterea Măriei Sale și cu toate oștile ce i-a dat Dumnezeu, ca să nu ne lase să perim, noi și țara noastră, de acești păgîni». În adevăr, el aflase că Mohammed va pleca spre Dunăre și că Ahmed-Pașa se apropia cu corăbiile sale biruitoare ca să înnoiască pe pămîntul moldovenesc grozăviile și prada din Caffa. Pe Munteni îi socotia că sînt iarăși supuși cu totul Turcilor, că ei îi vor intra iarăși în țară,—«căci Muntenii sînt pentru noi tocmai ca și Turcii».

Scrisoarea lui Ștefan fu primită în ziua de 25 Iunie de oamenii săi la Bistrița ; cu dinșii impre-

ună erau Dominic, prepositul de Alba, care mai fusese trimis în Ardeal în 1473¹⁷², Gașpar de Othwan și Mihaï din Pesta, soliï regelui Matiaș. Ei veniră îndată în Moldova, și încă la 12 Iulie, îndată după sosirea lor, Ștefan făcea să se scrie actul prin care el făgăduia a fi credincios Craiului: dacă Matiaș va veni cu armele în Țara-Românească — în Moldova lui nu-î trebuia să vie, și, cu amin-tirile sale din 1467, nici Regele nu era tocmai bucuros să vadă această țară, — pentru a se bate cu Turcii, Ștefan se va alipi la dînsul cu toată oastea; tot așa va face, dacă nu va fi împiedecat de boală ori de un puternic dușman, și cînd Matiaș va trimete cu același scop un «căpitan» al său; el va ajuta Ungaria împotriva oricui, dar nu împotriva Poloniei; Moldova nu va adăposti neprietenii ai Regelui, certele de hotare se vor lămuri pe cale de judecată; negustorii își vor căuta în pace de trebile lor¹⁷³.

Soliï se întoarseră îndărăt cu această hîrtie. Ei găsiră pe stăpînul lui hotărît să lase deocamdată interesele ce avea în Apus, ca să se facă apărătorul Creștinătății la marginea răsăriteană a pămînturilor sale: putea el, Craiul mare și strălucit, să facă mai puțin decît acest mic Domn Ștefan, cu țara lui săracă? Cu gîndul la cuceririle ce era să îndeplinească în paguba Sultanului bătrîn și bolnav, el iertă cu totul pe Vlad Țepeș, căruia-î dete Domnia asupra Țerii-Românești, rămîind să și-o cîștige el, cu vitejia lui, cu agerimea

lui crudă, drăcească. Aceasta o făcu el pe la mijlocul lui Iunie, și Vlad plecă îndată în Ardeal, unde-l găsim la 4 August în Arghiș, și, în toamnă, la Bălcaciū ¹⁷⁴. Dar, pe urmă, Matiaș se răzgîndi, și el trimese un al patrulea sol, Nicolae, episcopul de Knin, la Basarab, care făcea toate făgăduielile, numai să fie lăsat în pace. Laiotă luă asupra-și îndatoriri ca și cele luate de Ștefan, și rămase Domn.

La jumătatea lui August, înainte de a se afla îndreptarea către creștini a lui Laiotă —, boierii lui Ștefan erau la Buda, și Matiaș iscălia un act prin care încuviința Domnului Moldovei lucrurile pe care se îndatorise a le face acesta. Și Craiul se învoia să ajute însuși pe Ștefan, «dacă nu vom fi ținuți», spune el, «de trebii mai însemnate ale Crăiei noastre». El îi deschidea un adăpost în Ardeal, de unde va putea oricînd să se întoarcă, și va fi sprijinit chiar, la întors; cetatea de adăpost fu încredințată îndată Moldovenilor: era castelul Ciceului, în apropierea munților Maramureșului ¹⁷⁵. Ștefan se va împăca în sfîrșit cu Vlad, și hotarele între cele două țeri vor fi ca pe vremea lui Mircea Munteanul și lui Alexandru-cel-Bun, — cea ce nu însemna că Ștefan va părăsi Chilia sau Putna, căci cea d'întăiu se ținea de Moldova într'un timp cînd Mircea era încă în viață, iar cea de-a doua era în mîna lui Alexandru la sfîrșitul stăpînirii sale.

La această dată, Moldova scăpase de grijă, prin

puterile ei singure, căci Regele cellalt, Casimir, se mulțămise a strînge o adunare la Korczyn, în ziua de 2 Iulie ¹⁷⁶, iar de la Matiaș nu se putea aștepta nimic până la deplina încheiere a învoielii. Ahmed-Pașa se mulțămî să trimeată la Cetatea-Albă cîteva corăbii, care coborîră patru tunuri mari. Romîniî pîrcălabilor ieșiră noaptea din cetate și năpădiră asupra Turcilor cu atîta avînt, încît tunurile rămaseră pe uscat, dar cei ce le aduseseră căzură în apă. La Chilia pustie nu era nimic de făcut. Flota se întoarse astfel întregă la Constantinopol pe la începutul lui August ¹⁷⁷. Iar la 6 Septembrie Ștefan se trezia cu Trimeșii lui Casimir, doi nobili și un canonic, cari-î cerură să întărească față de Craiul nevolnic vechile legături. Ceia ce se făcu,—firește fără urmări, și pentru unul și pentru cellalt ¹⁷⁸.

Era să vie măcar Regele cellalt, despre ale cărui pregătiri pe Dunăre se spuneau lucruri mari și care trimetea pe mai multe drumuri oștile sale împotriva Turcilor?

Corvinul veni în adevăr la Șabaț, pe care-l încunjură multă vreme și-l luă în sfîrșit, cu toate că apărătorul era vestitul Alibeg Mihaloglu. Cum era cam lăudăros, Creștinătatea întregă răsună de vestea acestei isprăvi de iarnă, care nici într'un chip nu se putea pune alături cu isprava de iarnă din 1475 a lui Ștefan. Dar de aici Regele nu merse mai departe. O singură ceată se trimese înnainte

asupra orașelor din Bosnia. În fruntea ei stăteau Despotul Vuc, coboritor al stăpînilor Serbiei, și Țepeș al nostru, cari ei vor fi cerut să li se îngăduie această pradă, pentru care Vlad chemase pe boierii săi adăpostiți în Ardeal. La Srebrnica, unde erau minele cele mari de argint, și în alte două locuri, cele două căpetenii făcură un război cum îl știa Țepeș din zilele sale de Domnie românească : năvălitorii se îmbrăcară turcește într'un rînd, în altul ei încunjurară o pădure și căzură pe la spate asupra țeranilor înarmați ; Vlad rupea cu mîinile sale pe Turci și-i urca în țepi ca odinioară. Cînd se întoarseră ei cu prada, Regele era însă de mult la Buda, Turcii prădasera în Februar pînă la Oradea ¹⁷⁹, și planul marelui război cu Turcii, în care s'ar fi amestecat și Vlad și Ștefan, iar Venețienii ar fi plătit cheltuielile, se împrăștiă ca un vis strălucitor ¹⁸⁰. Veneția trimise numai pe un secretar care să vadă ce se petrece în Moldova ; Papa se mulțami a face episcop catolic al Cătății-Albe pe solul lui Ștefan, Petru ; alții lăudară pe luptătorul viteaz și-l uitară a doua zi ¹⁸¹.

II.

Lupta de la Războieni (Valea-Albă).

În primejdiile nouă îi rămînea lui Ștefan un singur tovarăș : boierimea, și mai ales țeranii Moldovei. Cu ei era să lupte din nou pentru țara lor. Și astfel era să se dovedească adevărul spuselor

solilor săi la Veneția, cari răspuseseră la îndreptățirea că banii se dau doar Regelui ungar, care e Domnul lui Ștefan : «că Ștefan-Vodă nu e supus întru nimic regelui Ungariei, ci Domn al țerii și poporului său»¹⁸².

Data aceasta nu mai răsună lumea de vestea pregătirilor turcești. Casimir al Poloniei putu să se bucure în liniște de nașterea celui de-al unsprezecelea copil al său, bucurie de părinte fericit care-l moleși cu desăvîrșire. Matiaș din Ungaria, mult mai tânăr, avu tot răgazul să se gîndească la a doua căsătorie, care trebuia să-i aducă o nevastă frumoasă, împodobită cu toată creșterea bună, cu toată știința timpului și cu o zestre de 100.000 de galbeni. Iarna trecu în cea mai deplină pace.

În primăvară, Ștefan se coborî din Suceava spre Țara-de-jos. În Maiu 1476, la 22, el se afla în Iași, unde stătuse atîtea zile de așteptare dureroasă în vara anului trecut : acum îl vedem întărind unor supuși ai săi stăpînirea peste pămîntul lor¹⁸³. Nu mai ropotesc, ca altă dată, ștafete în toate părțile.

Pe această vreme Ștefan trebuia să știe însă de pregătirile Sultanului.

Acesta, la care venise un om al Domnului Moldovei ca să afle soarta familiei domnitoare în Mangup, ce fusese prinsă la cucerirea cetății în Decembre trecut, dusă la Constantinopol și măcelărită, răspunse printr'o solie care cerea iarăși ceia ce n'ar fi putut da decît un Domn slab și înjosit :

haraciul pe cei trei ani de zile de cînd ținea războiul, cetățile de la Dunăre, prinșii din oastea beglerbegului, și mai ales fiul lui Isac, robii genovesi cari fugiseră de pe o corabie și se coborîseră la Chilia, de unde fuseseră duși la Suceava și, în sfîrșit, lăsarea la Constantinopol, ca ostatec, a lui Alexandru, moștenitorul Coroanei moldovenești. Ștefan răspinse aceste cereri în chipul sîngeros pe care-l întrebuițase și față de obrăznicia solilor tătărești : el ucise pe aceia pentru cari i se aruncau amenințările și trimese îndărăt cu rușine pe dregătorii împărătești ¹⁸⁴.

Mohammed al II-lea strînsese un mare număr de corăbii pe Mare și în rîurile din apropierea Dunării ¹⁸⁵. Beglerbegul României pornise înnainte, oprindu-se la Sofia, și la 13 Maiu bătrînul Padișah se îndreptă și el spre acest oraș, între albele coifuri de pîslă, tuiurile cu Craiū nou și cozi de cal și sangeacurile verzi, ce-î întovărășiau călătoriile de cucerire și pradă.

Toată lumea credea că el va merge asupra Ungurilor ca să li răsplătească rușinea de la Șabaț și jafurile, neomeniile din Bosnia. La Belgrad se făcea în grabă întărituri. Un Trimes anume al Papei venise la Buda ca să apere cu sfaturi și anateme Ungaria de vre-o năvălire a Polonilor, cari nu încheiase încă o pace trainică.

Din Sofia poate porni, în același timp, o oștire spre Marea Neagră sau părțile apropiate ale Dunării-dejos și alta spre Sava, care despărția pămînturile mai

vechii ale Crăiei ungurești de locurile de veșnice lupte ale Serbiei și Bosniei. În stînga se desfăcură însă numai cîteva cete, care dădură de lucru Ungurilor de la hotare să trecură Dunărea pe furiș prădînd în Banat și în părțile vecine ale Ungariei¹⁸⁶. Frații Mihaloglu aveau și acum grija în aceste părți, unde de mult timp ei se deprinseseră a stăpîni.

Sultanul însuși porni spre dreapta, și la 22 Maiu el se afla la Varna, așteptînd corăbiile care-î aduceau lemne pentru poduri, tunuri și unelte de război de tot felul. Se spune că aici ar fi venit la dînsul, aducînd o frumoasă șubă, împodobită cu aurituri, mărgăritare și pietre scumpe, un Trimes leșesc, care pornise încă din 1475 ca să îmbuneze inima lui față de Ștefan: dacă a fost în adevăr așa, atunci trîndăvia solului era de o potrivă cu încetineala stăpînului său! Oricum, un Trimes al lui Casimir se înfățișă totuși în tabăra întinsă a Împăratului păgîn, care punea să se răspundă — nu la 22, ci încă de la 19 Maiu, — cu vorbe goale vorbelor goale. Apoi crainicii dădură semnul plecării mai departe, în marginea Mării celei rele, pe care primăvara o înseninase prin zimbetul și dezmierdările ei¹⁸⁷.

Atunci Ștefan înțelese că lui i-a venit ceasul luptei cu moartea. De nicăiri nimeni nu se mișca pentru dînsul. Papa era deprins să dea bani numai regelui Ungariei, care se lăuda pretutindenî, mușcîndu-și buzele de năcaz, că Ștefan acesta, cîștiătorul de biruințe, e un căpitan al lui, un Voevod

supus, căruia nu i se poate da nimic de-a dreptul fără a se înjosi cinstea lui regală¹⁸⁹. Venețienii trimeteau pe Domn la Prea-Sfântul Părinte din Roma, care singur are chemarea de a sprijini pe creștinii ce se află în primejdie și apără cu singele lor crucea lui Hristos; cît despre dînșii, bogații negustori își aduceau aminte că au dat 200 de galbeni cu împrumut oamenilor lui Ștefan veniți în orașul lor și-și îndemneau secretariul aflător în Moldova să ceară acești bani pentru a se hrăni acum cu dînșii¹⁸⁹. Se mai gândiau să ridice pe Tatarî asupra Turcilor și astfel, fără cheltuieli, să dea un tovarăș de luptă Moldoveanului¹⁹⁰.

Casimir al Poloniei se întoarce din Prusia abia la jumătatea lui August, ca să întrebe pe magnații săi cum s'ar putea ajuta Moldova, ca să strîngă la Camenița un lagăr, care prădă rău pe țeranii și nobilii vecini și nu voi să se miște până nu vor veni și alți ostași din părți mai depărtate de margene, până nu se va pune în fruntea tuturor Craiul, care nu avea cea mai mică plecare pentru așa ceva¹⁹¹. Matiaș, care primi pe la mijlocul lui Iunie soli ai lui Ștefan, ce-î aduseră aminte de făgăduielile lui de mai dăunăzi¹⁹², avea mintea numai la nuntă, la asigurarea drumurilor pentru mireasă, căreia Turcii de la Marea Adriatică ar fi voit să-î taie calea; el se mai gândia doar la granița sirbească, spre care porniseră jăfuitorii Sultanului și unde se încheștă peste cîtva timp o luptă îndărătnică, la Sementria. Spre Ștefan el îndreptă numai pe Arde-

leni, asupra căroara era Voevod acum învingătorul lui Laiotă, Ștefan Báthory: un om viteaz, dar care, ca toți ai lui, obișnuia să vie totdeauna la sfârșit, cînd se culeg snopiî secerați de altul sau se poate arunca asupra lui răspunderea pentru holdele pierdute. Și, chiar să fi fost el altfel, ce zor aveaî tici-niții Sași, Secuii ce simțiseră cît de adînc taie sabia turcească, iobagiî duși la măcel cu mintea întunecată, ce zor aveaî toți acești Ardeleni ce n'aveaî decît grija Ardealului, ca să stea în calea urdiilor furioase?

Ștefan își făcu datoria, lăsînd celelalte în grija lui Dumnezeu apărătorul. Satele din Țara-de-jos porniră spre munte, pe cînd luptătorii se adunaî cu cealaltă țerănime în tabăra Domnului. Tîrgurile se pustiiră, și făcliile de nimicire eraî ținute gata, cînd dușmanul s'ar fi apropiat de dîsele. Cetățile dunărene, spre care privia cu lăcomie Sultanul, fură întărite după putință, și se pare că la Chilia, unde zidurile fusese date jos în 1475, se întruchipă în grabă un gard de țeruşî legați cu răchită, pe cînd Cetatea-Albă innălța mîndră innaltele-î ziduri vechi.

Domnul se așeză la Bîrlad, cu 30.000 de țeranî și vre-o 10.000 de boierî, Curtenî, «viteji» și hînsari, — adecă puterile ce le avuse și în anul trecut. De aici scria el la începutul lui Iunie prietenilor din Brașov în aceste cuvinte, puține și hotărîtoare:

«Sîntem în lagăr cu toată puterea noastră și mergem asupra Turcilor»¹⁹³.

Aceștia veniau din Dobrogea. Laiotă, care își întărise cetățile și scria la 15 April, la 9 Mai și la 14 Iunie din «Cetatea-Nouă», adevă Gherghița¹⁹⁴, merse înaintea stăpînului său cu 10.000 de oameni, cari nici aceia nu erau bucuroși de un astfel de război¹⁹⁵. Cinci poduri se întinseră peste Dunăre la vadul din Obluciță, vechea și vestita trecătoare.

E de crezut că Ștefan a făcut și el ceia ce făcuse în 1462 Vlad Țepeș, că a stat în dosul mlaștinilor malului jos, oprind cu săgețile trecerea Turcilor, care se zăbovi mult timp. Cumnatul său Șendrea, de bună samă Șendrica, fiu al lui Șandru din Dorohoi, și Vistierul Iuga îl ajutau să apere intrarea țerii sale¹⁹⁶.- Abia pe la 15 Iulie putură trece toți ostașii, jăfuitorii și salahorii Sultanului, revărsîndu-se asupra Moldovei. Sfatul cel bun al ticălosului Laiotă nu-i lăsă data aceasta să se încurce în bălți, rîpe și păduri, de unde-i putea pîndi așa de sigur moartea. Mulțimile Greciei și Asiei trecură Siretiul și prinseră a se sui pe drumul cel mare al malului drept, ca Radu-cel-Frumos, ca Matiaș Corvinul, ca Ștefan însuși cînd mergea spre Suceava ca să ia moștenirea părintelui său.

Cu cîteva zile înainte, prietenii cei noi ai Turcilor, Tatarii, al căror Han, Mengli-Ghiraî, se închinase Sultanului în timpul robiei sale, se arun-

caseră asupra țerii, mulți, iuți și cumpliți. Apucînd calea lor obișnuită de-a lungul Nistrului, ei trecură printr'un vad de sus al apei, fără a putea să fie oprîți de slabele puteri ale pîrcălabului Gangur din Orheiū. Peste Prut ei răzbătură pe la Ștefănești, în Țițutul Botoșani, făcîndu-se a ținti asupra Sucevei, unde stătea adăpostită Doamna Maria. Soția lui Ștefan fugi pe căi ascunse spre Hotin, unde se găsi în siguranță, iar horda se învîrteji asupra pămînturilor de la Siretiū ca o vijelie de pierzare, și plecă tot atît de răpede cum venise, trăgînd după dînsa robî ce nu erau să-și mai vadă țara înapoi, miile de robî săraci ce nu se puteau răscumpăra.

Prin ștafete de spaimă vestea aceasta sosi la Domn, care trecuse și el Siretiul, nevăzut de nimeni, și aștepta clipa în care ar putea prinde la strîmtoare, între codrii prieteni, în preajma unei ape fără pod și fără vaduri, pe marele său dușman. Cînd vestea aceasta se lăți, un strigăt de durere și de milă străbătu rîndurile țerănimii: înaintea ochilor umezi se năzărîră casele în flacări, holdele călcate de tropotul cailor pustiului, bătrîni, nevestele, copiii mînați de ștreangul Tatarilor în robia de unde nu se mai întoarce nimeni. Ei nu se răzvrătiră, vitejii cari răpusese Turcimea în pădurea de la Vasluiū, cari înduraū de două luni de zile suferințele căldurii năprasnice, hranei puține și rele, mersurilor pripite: se rugău numai să li

se dea voie a-și cerceta o clipă vetrele; după care, orice ar găsi, ei se vor întoarce.

Ștefan li îngădui cererea, care era aproape o osîndă pentru dînsul. Vor putea sta două săptămîni, iar pe urmă-l vor căuța în codri, — dacă va mai fi acolo sau undeva, pe pămînt. Strîngînd într'un mînunchiû sfînt care se închinase morții boierimea și Curtea sa, el se înfundă tot mai adînc în văile înguste.

La 24 tabăra turcească ajunse la Roman, — un oraș mort și o cetate pustie. Laiotă mergea înnainte, călăuză bună a duhului rău. Peste două zile, păgîniî, duși de un creștin ca acesta, stăteau înnaintea Cetății Neamțului, ce-și înnălța zidurile pe un deal rotunzit, într'un Ținut înnalt, de o nespusă frumuseță, avînd în fund, ca razim, Carpații.

Ce era să mai aștepte Ștefan care auzia din adăpostul său vuietul mîlțimii, pocnetul sinețelor și zguduitorul cîntec de nimicire al tunurilor? Cevă mai sus era Baia, și, odată ce trecea dușmanul de Baia, el ar fi avut până la Suceava drumul lesnicios făcut de cursul apelor limpezi.

Se așeză deci în marginea Pîrăului Alb, într'o vale strîmtă, bogată în păduri bătrîne. Și, cînd trecu în sfîrșit Sultanul, lăsînd în urmă împresurătorii Cetății Neamțului, — el se vădi prin salutul săgeților.

Acum era însă soarele de Iulie care luminează toate ascunzătorile. Căldura curățise bălțile, uscuse rîurile, care pe aici nu-și sapă prăpăstii. Moldovenii erau puțini, și nu dintre aceia cari se lasă

SULTANUL MOHAMMED.

uciși pe locul unde i-a așezat Domnul lor. Laiotă știa bine țara și oamenii. Și inima Turcimii întregi dădea viață taberii dușmane: Sultanul Mohammed, pentru cinstea bătrînețelor căruia se dădea lupta.

Boierii se închinară frumos înaintea morții, și o primiră în față. Periră astfel — bunicii lângă nepoți, înveșmîntați în același giulgiu de glorie — Stanciul și fiul său Mîrzea, Bodea Vornicul, Pașcu, Buhtea, Ivașcu al Hrincului, Șteful al lui Isac, Mihaî Spatarul, Postelnicul Iuga, Dajbog pîrcălabul Neamțului, Stolnicul Barsu, Ilea Huru Comisul, și atîția alții vrednici de a fi pomeniți în veci pentru bucuria cu care și-au vărsat sîngele gîndindu-se la cei ce vor veni după ei, la noi și la cei ce vor trăi după moartea noastră. Iar Ștefan însuși, pe care norocul îl păstră pentru neamul nostru, vorbește astfel despre această nenorocire, care se poate plînge fără a ne rușina vre-o dată de dînsa : «Eû și cu Curtea mea am făcut ce mi-a stat prin putință, și s'a întîmplat ceia ce știți. Pe care lucru îl socot că a fost voința lui Dumnezeu ca să mă pedepsească pentru păcatele mele, și lăudat să fie numele lui!»

Ștefan nu trecu hotarul, căci nicăiri n'ar fi putut el să aștepte o primire potrivită cu numele său, de nicăiri nu s'ar fi întors cu o oaste nouă. Cei ce au spus că l-ar fi văzut într'o ospătărie la Sniatyn în Pocuția, cu alți pribegî, s'au înșelat : mai bucuros, — dacă ar fi voit să părăsească pămîntul

sfînt al țerii sale, — putea să se odihnească în cetatea-î ardelenească, în Ciceu, unde stăteau încă de la 1475 pîrcălabii lui.

Dar el nu se duse nici acolo ca să milogească în zădar de la aceia despre cari știa bine că «unii se bucură poate de paguba pe care i-au făcut-o lui și țerii lui Necredincioșii»¹⁹⁷. El știa că zarea, acoperită acum de aburii calzi ai celui mai scump sînge al Moldovei, de fumul care se ridica de-asupra tuturor tîrgurilor moldovenești până la Suceava și până la Hotin, se va lumina peste puțin pentru dînsul. Pe două mari nădejdi i se răsima sufletul, pe care jalea nu-l frînsese și nu trebuia să-l frîngă, căci prin acest suflet numai putea trăi Moldova acum și pururea. Întăi, făgăduiala cinstită a țeranilor; boierimea înroșise cu sîngele ei Valea-Albă a pîrăului limpede din codrii Neamțului, umbrele nemîngiate ale Sfatului domnesc plîngeau, în lunca plină de trupuri, pentru biruința, pe care n'o putuseră cîștiga, pentru peirea desăvîrșită a țerii. Dar trăiau sutele de mii de țeranî pe umerii suferitori ai căroră se răsima, atunci ca și acum, toate. După trecerea celor două săptămîni, în care se sărutase fruntea celor vii, se pomeniseră morții și se căutaseră în zădar robii, — pîlcuși, pîlcuși sătenii se suiau pe poteci știute numai de dînșii către Vodă care era în munte și știa să cheme pe ai săi la dînsul. Pe cînd se înfiripa astfel oastea cea nouă, Turcii, pe cari-î lega în jurul Sultanului numai frica unui dușman ce n'ar fi fost

încă învins, se risipiseră pretutindenî și, asupra cetelor răzlețe, pe care din cînd în cînd se găsia cine să le împuțineze, ca și asupra Ienicerimii supuse și strălucitorilor Spahii ai Padișahului, zburau iazmele răzbunătoare ale Ciumei și Foametei. Hrănită de căldurile strașnice ale lui Iulie și August, boala înghiția pe bolnavi în ceasul în care pusese mîna pe dinșii, și pînea se făcuse așa de rară, încît un dărăb se plătia cinci aspri ¹⁹⁸. Oastea biruitoare se topia ca de un blestem.

Din toate părțile veniau pe urmă vești rele. Toate cetățile moldovenești se țineau bine, și, fără cuccerirea lor, fără așezarea Turcilor în ele, la ce folosise baia de sînge din Valea-Albă, la ce folosia prada din fiecare zi, rătăcirea oarbă, așa de obosită de la o bucată de vreme, pe toate cărările Moldovei, supuse numai pe cîteva săptămîni? La Suceava se putu arde numai tîrgul, pe care nici nu-l apăra nimeni; ghiulelele de piatră lovira în zadar, la Apus, în zidurile Neamțului, la Răsărit, în acèle ale Hotinului, amîndouă înălțate în vechi timpuri din stîncă muntelui. Cinci sute de Ieniceri fură prinși lîngă Chilia, și periră. Păzitorii Cetății-Albe se răpeziră asupra unui buluc tătăresc ce se întorcea spre casă, ducînd miî de robi, îl sfărîmară și dădură drumul bieților oameni, cari se socotiau întorși de pe cealaltă lume, așa de mare li era bucuria că se vor întoarce în sfîrșit acasă, unde căsuța arsă se putea ridica din nou la venirea gospodărului din tabără ¹⁹⁹.

Pe Marea albăstră aşteptau corăbiile cu pînze, luntrile ca să treacă înapoi pe Împăratul neînvins, sau cercetau porturile muntene şi crîmlene pentru ca să aducă de acolo hrană la zecile de mii de ostaşi. Dar o straşnică vijelie de August le zgudui ca un cutremur şi deschise adîncurile tulburate pentru veşnica odihnă a corăbierilor Sultanelui. Tot mai mult erau răzbunaţi morţii viteji din Valea-Albă.

În sfîrşit, Ungurii veniaŭ. De la Neamţ, încheind, credea el, cu Ştefan, Mohammed trimesese pe Laiotă ca să prade în Ardeal. Acesta apucă prin pasul Oituzului, dar se dădu răpede înapoi, căci ca un trăsnet îi venise vestea de spaimă că se apropie, cu 30.000 de oameni, Ştefan Báthory, Marele-Judecător al Ungariei, căpitan al oştilor crăieşti împotriva Turcilor, şi cu dînsul acel care ştia să spulbere Domniî şubrede, să cadă din văzduh asupra Turcilor, să înnalte în mărirea ţepilor pe oameniî uşurateci cari doriaŭ ce nu erau în stare să apere: Vlad-Vodă însuşi, Dracul, Ţepeş. Laiotă dădu răpede de ştire stăpînului său, iar el se ascunse în marginea munţilor, la reşedinţa sa din Gherghiţa, unde era la 1-iŭ August, atunci cînd duşmanii săi — căci chemarea oştiî se făcuse numai pe ziua de 24 Iulie, la Turda²⁰⁰ — se clintiseră abia din Mediaş, departe, în Apusul Ardealului²⁰¹.

Ungurii veniră întăiŭ la Oituz, ca să împiedece năvălirea Turcilor în Ardeal. Aici se găsia Báthory,

în satul Brețc, la 16 August, pe cînd Ștefan, al cărui cuib de pîndă îl găsisese în sfîrșit, pîndia din inima muntelui²⁰². Sultanul, care se oprise la Neamț, pe cînd călăreții săi atinseseră Suceava și Hotinul, părăsise împresurarea cetății, silit de nevoi și de veștile rele și pornise spre vaduri. Până la sfîrșitul lui August, valurile tulburî ale Turcimii întregi se strecurară spre Dunăre și Mare, păstrînd ca răsplată pentru atîtea osteneți, ca despăgubire pentru atîtea pierderi, numai prada sărăciei noastre, care nu putea uimi pe nimeni. În urma Sultanului plecat fără ispravă, ducînd cu sine, așa cum îl adusesese, pe Alexandru-Vodă fiul lui Petru Aron, din care voise a face un Laiotă pentru Moldova²⁰³, se înălțau mîndre întăriturile Chilieș și zidurile vechi ale Cetății-Albe. Stăpînul adevărat al Moldovei se coboria din munte, ca un nou descălecător de țară.

Solul venețian, Gerardo, care se oprise la Brașov, pînă se va potoli furtuna, putea scrie, în cele din urmă zile ale lui August, aceste cuvinte care judecă războiul lui Mohammed al II-lea în Moldova: «Sultanul a ieșit din țară cu cetele sale fără a fi luat o singură cetate și fără altă pagubă pentru Moldova decît prada ce a dus cu sine; iar Ștefan-Vodă a ieșit din munți și călărește viteaz prin toată Domnia lui»²⁰⁴.

Pe același timp se aduceau la Buda Turcii prinși în Serbia, cu steagurile, trîmbițele, tobele lor, și

eî mergeaŭ legați, cot la cot în vederea Trimeșilor Creștinătății. Era sigur că până în primăvară Sultanul nu va putea găti nici-o oaste, și că fiara turcească-și va linge numai rănile primite. Ștefan doria din toată inima să aibă de vecin în Țara-Românească pe Vlad Țepeș, care se mișca neconținut, stăruind, aproape și departe, la Ungurii și la Moldovenii — pentru aducerea sa în Scaun, care ar fi pus iarăși întreaga Dunăre în mîna creștinilor, și li-ar fi dat măcar tăria ce o aveaŭ la 1462.

Deci la 6 Septembrie Matiaș porunci ca Sașii, ce se întorseseră acasă de la oaste, socotind că rostul eî e numai să mărturisească despre plecarea Turcilor din Moldova, să se întoarcă înapoi în tabără pentru a pătrunde apoi prin pasuri la Munteni, împotriva nenorocitului de Laiotă²⁰⁵. La 2 Octombrie, căpitanul războiului din aceste părți, Báthory, era în Brașov și cerea locuitorilor să-i încredințeze, cum voiește Craiul, cîteva tunuri și cincizeci de călăreți²⁰⁶. Ajutorul ce dădea Laiotă Turcilor de la Semendria se aflase și ațîțase și mai mult furtuna asupra lui²⁰⁷.

Îndată oastea se coboria pe plaiuri, pe cînd Ștefan veni spre Milcov cu cîte puteri apucase a strînge. Până a nu ajunge el poate, Basarab pierdu o luptă la poalele munților și se făcu nevăzut, cu boierii și cu Turcii lui, apucînd în largul șesului, încă sigur pentru dînsul, spre Giurgiu. Tîrgoviștea fu cucerită, și Vlad făcu să se întărească această veche Capitală a lui, unde va fi văzut cu părere

de rău că lipsește livada lui iubită, a țepelor. Bucureștii, la care se ajunsese după trei zile, la 11 Noiembrie, nu vor fi zăbovit multă vreme pe năvălitori, odată ce stăpînul scăpase ²⁰⁸. Boierimea întreagă, afară de doi fruntași, se închină lui Vlad care secerase atîta în rîndurile ei. Ștefan și Vlad făcură jurămînt, într'o serbare înălțătoare, că-și vor fi buni și adevărați prieteni pe viață ²⁰⁹.

Era un bun sfîrșit pentru anul cel strașnic. Dar binele nu ținu mult, ci trecu odată cu bucuria sărbătorilor de iarnă. Vlad nu se încredea în acei boieri cărora li făcuse atîta rău ce nu se putea uita de azi pînă mîne: el ceruse și căpătase de la Ștefan o strajă de 200 de oameni ²¹⁰. Dar mai erau Turcii de la Dunăre, de cari nu putea să-l apere o mînă de oameni viteji, nici agerimea și bărbăția lui însuși. Greșeala cea mare fu a Ungurilor cari se întoarseră prea răpede, cu toate că nu-i chemaū în Ardeal grijă așa de mare ca acelea care făcură pe Ștefan să se întoarcă îndată în Moldova. Încă de la 5 Ianuar 1477, noutăți rele pătrunsese pînă la Hirilău, unde petrecea Domnul, îngrijindu-se zilnic de îndreptarea țerii pustiite și prădate. El întrebă la Brașov, de unde-î venise o ștafetă, ce se mai aude despre «pricina cu fratele nostru Măria Sa Vlad din Țara-Românească». «Pricina» era foarte rea. Laiotă se întorsese cu Turci mulți, pe cînd Vlad nu era pregătit de luptă. El ieși însă înaintea dușmanului său în preajma Bucureștilor :

Moldovenii se luptară ca niște vrednici ostași ai lui Ștefan, și-și vărsară sîngele cu aceiași credință ca și boierii de la Valea-Albă. Din două sute rămaseră, scrie cu mîndrie, Domnul lor, numai zece. Iar Vlad peri cu dinșii, ca un voinic ²¹¹.

III.

Împrejurările muntene până la așezarea în Scaun a lui Vlad Călugărul.

Dacă această nenorocire n'ar fi luat creștinătății și neamului nostru pe strașnicul Domn al vitejiei sîngeroase, Ștefan s'ar fi simțit altfel față de Turci. Împotriva lor, el n'ar fi început fără îndoială războaie zădarnice, căci era prea cumpănit și prevăzător, prea încredințat că viitorul unei țeri întregi, unui întreg popor atîrnă de faptele sale. Dar încercările Turcilor împotriva lui n'ar fi izbutit și niciodată cetățile de la Dunărea-de-jos n'ar fi ajuns în mîna Sultanului, cum s'a întîmplat în cea mai neagră zi din Domnia lui Ștefan, fără să fi trecut măcar zece ani de la biruința cea mare din 1475.

Cu Laiotă, iarăși Domn muntean, nu putea să fie înțelegere, și nici măcar o adevărată pace. El era spionul și unealta Turcilor, și trebuia să fie gonit. Acel ce pornise trei războaie împotriva lui Radu, nu era să ierte așa de ușor pe omul supt călăuzirea căruia, peste toate legăturile de neam, de lege, de recunoștință, Turcii prădaseră Moldova

și-i nimiciseră boierimea, aruncându-l pe el însuși aproape în gura morții.

Deci la 13 Mart 1477 Ștefan era în tabără, la Vaslui, și Basarab-cel-Tînăr, oaspetele lui, scrie Brașovenilor, cari nici ei nu iubiau pe Laiotă și adăpostiau la dinșii trei pribegii ceruți cu nerăbdare de acesta în 1476, Oprea Logofătul, Voicu Tatul și Horga ²¹³,—că are «mare nădejde în Dumnezeu de a căpăta, cu ajutorul lui, țara sa părintească» ²¹³. Moldovenii ar fi năvălit de sigur peste Milcov dacă ar fi fost siguri de un sprijin din partea Ardelenilor. Aceștia se vor fi bucurat însă de peirea aceluia care risipise odinioară bogăția lor și li vărsase sîngele; precum la primirea lui Vlad în 1462 ei se grăbiseră a se învoi cu Radu-cel-Frumos, Domnul Turcilor, așa și în rîndul acesta, cînd un Domn de la Turci înlocuia pe Țepeș, ei recunoscură din nou pe Laiotă: la Buda se află pe la 13 Februar că este pace cu Țara-Românească.

Dar pacea aceasta nu putea să ție mult nici din această parte. Din Florești, în Județul Ilfov, Laiotă, care părăsise cu totul pe acest timp reședințele cele vechi ale Domnilor, se plînge către Brașoveni, la 9 August, că un dușman al său se află în Făgăraș și că pribegii se adună la Cohalm ²¹⁴.

Și Ștefan se gătia să-l lovească. El își înnoise puterile după marea încercare din 1476 și alesese sfetnici noi în locul celor căzuți: în 1477, el avea lîngă dînsul pe Hrană Vornicul, pe Șendrea, căruia-i dăduse dregătoria, întemeiată după asaltul Turcilor

asupra Sucevei, de Portar al acestei Capitale, pe Costea Spătarul, pe Gherman, pe Ion Ceașnicul, pe Stolnicul Petru, pe Comisul Groza, iar, dintre vechii boieri, pe cei patru pîrcălabi de la Dunăre, pe unchiul Vlaicul, care apăruse Hotinul de Turci, pe Zbiarea, pe Neagu, fost pîrcălab la Chilia, pe dregătorii din Neamț și Orhei, pe Dragoș, ce trecuse pîrcălab la Roman, pe Fete, fostul pîrcălab, pe Iațco Hudici ²¹⁵. Cu aceștia era să pornească la vînătoarea vulpii din vecinătate.

Pe la începutul lui Novembre, printr'un scurt război, a cărui amintire n'a pătruns până la noi prin spusa celor de țară, și abia prin cîteva cuvinte încurcate din partea unui străin, Laiotă fu gonit, și Basarab-cel-Tînăr așezat în locul lui, ca să fie Domn creștin și vecin bun, tovarăș de luptă în potrivea păgînilor ²¹⁶. Ardelenii nu luaseră parte la sfărîmarea stăpînirii lui Laiotă, pe care-l primiră la dînșii pentru ca să aibă, în vederea viitorului, un pribeag domnesc mai mult. Udriște, sprijinitorul de căpetenie al lui Laiotă, căpătă și el o ascunzătoare săsească în Ardeal ²¹⁷. La 28 Ianuar 1478, Voevodul Ardealului, Petru Greb, dădea voie Brașovenilor să primească, să ție la dînșii săi să trimeată îndărăt pe Munteni ce ar fi siliți a veni în cetatea lui ²¹⁸.

Basarab-cel-Tînăr petrecu în liniște cele d'intăiu luni ale stăpînirii sale. Ca să împace pe Unguri, cari nu-l puseseră la cale și deocamdată nu-l voiau,

el trimese, înainte de sfârșitul anului, pe Neagu, mare boier, Vornic, încă de pe vremea lui Radu-cel-Frumos ²¹⁹, și pe Stanciul, care ținea pe Anca, sora Domnului ²²⁰. Firește că solii fură primiți cu o deosebită plăcere.

Prietenia ținu și în 1479, până în toamnă, între noul stăpînitor al Țerii-Românești și Moldova, de o parte, Ardealul de alta. Vecinii îi ziceau numai Basarab-Vodă, și nu lua în samă tînguirile lui Laiotă împotriva răului de «Țepeluș», cum îl cinstia el. Ștefan putu să se odihnească în sfârșit: el n'avu alt năcaz decît cel de acasă: moartea, la 19 Decembrie 1477, a Doamnei Maria ²²¹.

Țemerile sale de a nu vedea întorcîndu-se Turcii la Chilia și Cetatea-Albă, cele două cetăți despre care el zicea pe atunci că «sînt toată Moldova», nu se dovediră întemeiate, căci Mohammed avea de luptă în Albania și în Bosnia; de la Venețieni, la cari trimesese ca sol pe o rudă a sa, un «unchi», Ioan Țamblac, poate o rudă a Mitropolitului Grigore Țamblac ²²², Ștefan nu căpătase, de alminteri, decît obișnuitele laude zădarnice. Cu gîndul la aceiași primejdie, el se grăbise a făgădui, din Roman, la 22 Ianuar 1479, Regelui Casimir, care trimesese un sol la dînsul, că va veni, după chemarea Craiului, la Colomea ca să facă jurămîntul de credință ²²³. Folosul și de aici fu, bine înțeles, același,—nici-unul.

În toamna anului 1479, cei doi Mihalogli trecură însă Dunărea. Un timp, ei stătură nehotărîți asupra

drumului pe care-l vor lua : un pas ducea la Sibiiu, altul la Braşov ; de-a lungul şesului se ajungea în Moldova, care nu făcuse încă pace cu Turcii şi nu li plătia bir. Încă de la 3 Iulie se zvonia că Turcii se găesc în Ţara-Românească şi că Muntenii ar vrea să năvălească la Făgăraş, care se dăduse pentru traiul lui Laiotă ; se lua măsuri neobişnuite pentru pază la Bran, cetatea de hotar care stăpâneşte pasul ce duce la Rucăr şi Cimpulung ²²⁴. Ştefan nu fu mai puţin prevăzător decât Voevodul Ardealului : în Iunie se începu clădirea din piatră a cetăţii de la Chilia, care se mîntui în ceva mai puţin decît o lună, la 16 Iulie, pe malul Dunării, unde fusese împrejmuită de ţeruşii din 1476, în faţa ostrovului cu dărîmăturile vechii Chilii a Genovesilor şi Muntenilor ²²⁵.

Corăbii se iviseră în adevăr în Marea-Neagră, odată cu trecerea begilor dunăreni în Ţara-Românească ; dar ele se îndreptară spre castelul Matrega, pe care-l stăpîniau, mult mai departe, spre Răsărit, Genovesii din familia Ghizulfi ²²⁶. Oastea de uscat, în care se găsea cinci Paşi şi cineva care până acum se arătase bun creştin, dar plecase fruntea înaintea nevoii, ca atîţia înainte şi după dînsul, Basarab-cel-Tînăr însuşi, credinciosul Craiului ungiuresc,—trecu pe la Turnu-Roş asupra Sibiiului, un drum care cruţa de pradă cea mai mare parte din ţara Domnului muntean. Înaintea lor ieşiră, pentru ca să mîntuie bogatul şi frumosul oraş, Báthory, acum Voevod al Ardealului, Pavel

Chinezul, păzitor al graniții dunărene în Banat, și Sîrbul Iaxici. Romîniî Basarabului se lăsară zdrobiți fără a se clinti, în lupta de la 13 Octombree, în Cîmpul-Piniî; dar Turcii fugiră ²²⁷.

S'a spus mai tîrziu că Ardeleniî ar fi urmărit pe fugari și ar fi pătruns până la Gherghița ²²⁸. De fapt, întorsul jalnic se făcu prin aceleași locuri care văzuseră intrarea bucuroasă a Turcilor, de-a lungul Oltului, pe unde se mergea la Nicopol și Vidin, cheile lanțului dunărean din această parte. La Gherghița, care era pe această vreme un fel de Capitală a țerii, va fi venit, după ce se mîntui cu năvălirea, altcineva. Laiotă fusese în Sibiiu, de unde oamenii săi prădară în Țara-Românească; apoi el fu pus, pe la jumătatea lui Decembre, să păzească la Brașov granița, fără să aibă voie a o trece însă pentru a-și mai cerca norocul. Basarab cel credincios răpezi însă de aici o ceată de boieri îndrăzneți, cari, ajutați de oamenii din Zernești și Tohani, prinseră pe Maria, bunica lui Țepeluș, pe Doamna acestuia, Maria, pe o rudă, și ceva mai scump — căci Țepeluș strigă mai tîrziu că nu dă nici doi «bani roșii» ca să-și scoată nevasta din robie —, Vistieria ²²⁹.

Pe acest timp Țepeluș nu era în Scaun. El trimese, încă din lagărul turcesc, la Ștefan Báthory soli ca să-l mintă asupra părții ce luase el la război ²³⁰, arătînd că el îndreptase la Poartă, pentru împăcare, oameni pe cari îi oprise Alibeg la Dunăre. În locul său rămăseseră ca ispravnicî de

Scaun Neagu Vornicul, Vornicul Vlad și Vistierul Cazan, care slujise lui Țepeș. Pe vremea cîrmuirii acestora se făcu năvălirea lui Laiotă, și bieții oameni nu știaū cum să se roage ca să se dea înapoi, înnainte de sosirea Domnului, persoanele și lucrurile răpite. Pe lîngă aceasta, soliī plecați în Ardeal pentru a lămuri amestecul muntean în năvălirea turcească, fusese opriți de a se întoarce, — o măsură foarte firească după cele întîmplate și față de hotărîrea trădătorului de a se închina Turcilor.

La 25 Februar 1480, cînd Voievodul Ardealului dădu în paza Brașovenilor pe Doamna lui Țepeluș, acesta se întorsese de la Turci²⁸¹. La sosirea lui, el nici nu voi să audă de un preț de răscumpărare pe care să-l dea «bătrînului», și, puind mîna pe o fată a lui Laiotă, se lăudă că o ține în lanțuri și o supune la chinuri, dacă nu i se va trimete înapoi nevasta. Vestea că roabele aū fost luate de la dușman de Voievodul ardelean, care și le-ar fi făcut «fete de suflet», îl mîngîie întru cîtva²⁸². Dar cea mai mare mîngîiere fu moartea lui Laiotă, care se stînse în Ardeal, fără să putem ști în ce împrejurări. În Decembre, cînd Craiul cerea Brașovenilor un ajutor împotriva Turcilor, cari năvăliseră în Serbia și în Bosnia spre marea bucurie a lui Basarab-cel-Tînăr²⁸³, ostașii și boierii lui Laiotă se aflaū la Brășov, dar acesta murise, de puțină vreme; ei n'aveaū astfel nici un rost, și Báthory scria orășenilor să tocmească 110

călări dintre ei, cu cîte doi florini, pentru slujba regală împotriva Turcilor ²³⁴.

Basarab-cel-Tînăr scăpase decî de grija «dușmanului» său celui mare, dar el rămăsese pentru Unguri, cum i se zice în vară, «necredinciosul Craiului și al Creștinătății întregi», ²³⁵, decî un om care trebuia gonit orîcînd și prin orice mijloace. Aceasta era cu atît mai îngrijitor pentru dînsul, cu cît, de o parte, regele Matiaș răsbătu, în Novembre, în Bosnia și Pavel Chinezul, de alta, se aruncă asupra Serbiei, cu Sîrbii pribegi în Ungaria și cu Bănățenii săi, învinse în unsprezece lupte și se întoarse cu o biruință desăvîrșită ²³⁶. Pe de altă parte, Ștefan-Vodă nu înțelegea de loc să fi schimbat un om turcesc cu altul, și era cu atît mai sigur că, la cea d'întăiu împrejurare, Moldovenii vor trece încă o dată granița împotriva unui «creștin rău», cu cît Ștefan nu voise să dea Turcilor, în 1480, drumul de pradă spre Cameniță pe care ei îl ceruseră ²³⁷. La dînsul se adăpostia un doritor de stăpînire muntean, care își zicea fiul lui Vlad-Vodă și era fiul lui Dracul cu o jupăneasă din Brăila, anume Călțuna ²³⁸.

Ca să se apere de îndoita primejdie, Basarab luă, în cursul iernii încă, mai multe măsuri. Întăiu el se duse la Poartă, după cum fusese poftit, și căpătă de acolo o întărire care trebuia să-l înnalțe în ochii supușilor săi: el nu se întoarse de la Împăratul decît la 14 Februar 1481 ²³⁹, încă pe cînd el lipsia

și trebile erau purtate de Vornicul Cazan, începu să se ridice iarăși la hotarul Moldovei cetatea Crăciuna, care stătea dărîmată încă din 1474; vedem odată pe Cazan care chiamă pe mai mulți boieri la Crăciuna ²⁴⁰. Vestea se răspîndi în Ardeal pe la 9 Februar, pe cînd Ștefan nu știa sau nu voia să vorbească despre această clădire amenințătoare în coastele sale, și se întări în Mart ²⁴¹. Ca să nu tulbure pe vecinii săi ceîlalți, Sașii, cari se arătau buni cu dînsul și stăruiau pentru împăcaciune pe lîngă Voevodul Ardealului, Basarab li trimese din Argeș, unde se va fi găsit pe la jumătatea lui Februar, până a nu trece însuși la Crăciuna, pe omul său boierul Tudor, rugîndu-se a-i da de tovarăși doi jurați de aî lor și a-l face să ajungă la Craiul Matiaș însuși pentru a-i înfățișa supunerea sa. Báthory însă n'avea nici cea mai mică încredere în luptătorul din Cîmpul Pîinii: din Cluj, unde el pregătia apărarea țerii, chemînd Săsimea și chiar Romîni de pe pămînturile cetăților acestora, la lupta pentru mîntuirea Ardealului, el învăță pe Brașoveni să nu dea niciun jurat și să spuie că pacea o poate încheia numai Voevodul, iar Sibienii să primească pe Tudor la dînșii, dar să nu-l lase a se întoarce înapoi și să nu dea drumul nici negustorilor romîni, căci Alibeg vine în Țara-Românească împotriva Ardealului ²⁴².

Să fi chemat Țepeluș pe ocrotitorul său din ultimele timpuri? De sigur că unui om ca dînsul nu-i era să facă război împotriva nimănuia, și el

care scosese pe Turci, în 1479, prin pasul cel mai apropiat, nu era bucuros ca ei să-i prade acum țara, să i-o stoarcă de hrană. Dar Alibeg voia răzbunare pentru oamenii ce pierduse, pentru prada ce i se smulsese de anul trecut. În Februar se credea că frații Mihaloglu vor ținti iarăși Sibiiul, care li scăpase din mână, sau Brașovul. În April, o ceată lovia cetatea Orșovei, lângă granița munteană, dar fără s'o poată lua, și se poruncia pază bună la Hațeg, pe cînd Voievodul Ardealului se coboria, cu puterile ce putuse aduna, spre tabăra de la Cohalm²⁴³. Se credea că, măcar în vară, o mare năvălire va cădea asupra părților ungurești vecine cu Turcii²⁴⁴.

Țepeluș era însă mulțămît de Brașoveni, cari dădeaū drumul la dînșii oamenilor săi — dintre cari unul voise săucidă prin April pe Vlad Călugărul, fiu al lui Dracul și vînător de Domnie²⁴⁵, — și-i dădeaū și arme. Pe Ardeleni nu voia să-i ridice asupra lui, după ce văzuse cit ține ura lui Báthory, care și acum îl cinstia cu numele de «dușman al nostru și al Creștinătății întregi». Turcilor li trebuia însă o pradă, și Ștefan al Moldovei ținea la dînsul pe *domnișorul* Mircea, pentru care el scria Muntenilor, din Roman, unde avea tabăra încă de la începutul lui Februar, împotriva lui Basarab Țepeluș, îndemnîndu-i să asculte de acest fecior de Domn orfan, Mircea, căruia el îi va fi tată și pe care cu orice preț îl va așeza în Scaunul strămoșesc²⁴⁶.

Deci Domnul Țerii-Românești îndreptă — cum s'a și lăudat mai tîrziu — pe Alibeg și Schenderbeg, prin Maiu, asupra Moldovei. Ei trecură pe la Crăciuna, dar, în loc să apuce spre Chilia, cum se zvonise în iarnă, ei luară Siretiul în sus și ajunseră pînă la Lunca-cea-Mare, în Ținutul Bacăului, arzînd ce mai puteau găsi în țara pe care de sigur că Ștefan însuși o pustiise iarăși în drumul lor. Țepeluș era și el printre jefuitori, făcînd și el acum, al doilea nerecunoscător, ceia ce făcuse Laiotă în 1476 ²⁴⁷.

Ștefan, care oprise în părțile aceste, la Soci, pe Radu-cel-Frumos în 1471, nu lăsă nici pe Țepeluș să treacă mai departe. Ceia ce a făcut pe Turci să se învîrtejească îndată înapoi, nu fu însă numai așteptarea Domnului, cu care ei nici nu dădură atunci o luptă. O ștafetă strașnică sosise în lagărul lor: bătrînul Sultan Mohammed murise în ziua de 3 Maiu, și cei doi fii ai săi, Baiazid și Gem, se luptau pentru moștenire.

Lupta de la Ienișer, care hotări în folosul fratelui celui mare și făcu iarăși liniște în Împărăție, se dădu abia la 20 Iunie. Cine era cuminte și ager, trebuia să se grăbească a întrebuița scurtul ceas de noroc pe care-l dădea desfășurarea vremilor. Ștefan fu printre aceia cari vămuiră norocul.

El porni răpede pe urmele lui Basarab, de la care se vor fi rupt mulți dintre Turci, îndreptîndu-se spre locurile unde-î chemaseră poruncile Sulta-

nului celui nou. Ca în 1472, i se puse întâia piedecă la Rîmnicul-Sărat, unde Domnul muntean își desfășurâ în marginea dealurilor o oștire ce s'ar fi ridicat la 20.000 de oameni. Asupra ei se aruncă Ștefan de pe înălțimi, fără nici un ajutor ardelean, după cît se pare ²⁴⁸. Lupta fu învierșunată, și doi mari boieri căzură în acea zi de Duminecă, 8 Iulie 1481: Șendrea, cumnatul Domnului, și Costea ²⁴⁹

Dar hiruința fu deplină. Basarab fugi, ca atîția înaintea sa, pe aceleași locuri, înaintea miniei aceluiasi om. Moldovenii urmăriră pe Turci până la valurile Dunării, într'o strălucită goană; mai mult încă, ei împresurară cetatea Turnului, în față cu reședința lui Ali-beg, care pe atunci va fi fost încă în Asia pentru războiul frățesc al celor doi Sultani; ei arseră, ca pe vremea lui Țepeș, malul bulgăresc al Dunării, care de multă vreme nu mai văzuse nici-un dușman. Cetățile muntene se închină lui Mircea-Vodă, care scria cu bucurie că și-a luat țara ²⁵⁰; boierii se plecară înaintea acestei umbre trecătoare a puterii lui Ștefan. Treizeci de steaguri fură trimise Craiului Matiaș ca dovadă a marii izbînde, care se ciștigase în numele lui Ștefan și a fiului său iubit Alexandru, care se lupta acum, flăcău de șeptesprezece ani, lîngă părintele său.

Țepeluș știa că n'are ce să aștepte deocamdată de la Turci. Scăpînd din lupta pierdută, el se ascunse în măguri, și prin ele se îndreptă spre Olt, unde-și avea cele mai multe moșii și cei mai

mulți prietenii sfetnicul său de căpetenie, pe a cărei fată, Neaga, o luase în căsătorie poate : Neagu Vornicul ; acesta, celalalt Vornic, Vlad, un om din sînge domnesc și el, Logofătul Vintilă și cîțiva boieri încă stăteau în jurul fugarului, pe care-l vor fi iubit, de vreme ce-î împărtășiau primejdia. Cînd se află la Buda vestea cea bună, învinsul se oploșia la Pitești, unde-l găsim la 6 August ²⁵¹.

Înlocuitorul său, Mircea, va fi perit însă în război. Dar ceia ce se pare mai sigur e că Ștefan Báthory trimesese lui Ștefan pe omul său, asupra căruia Țepeluș întetise ucigașul la Brașov, pe Vlad Călugărul. Timp de douăzeci de ani acesta stătuse adăpostit la Sibiiu, iar dincoace, la Brașov, de la moartea lui Laiotă numai. Vlad-Vodă, fiul Dracului, fratele lui Țepeș și purtătorul aceluiași nume, dar și el un biet om moliu, cu sufletul veșted al unui bătrîn călugăr răsopit, luă astfel puterea.

El se așeză în Tîrgoviște, și de aici el scria Brașovenilor cu bucurie, că s'a început războiul în Asia între cei doi fii ai lui Mohammed și nu-l va tulbura nimeni ; despre Țepeluș, pe care-l urmăria Moldovenii în părțile Severinului, el auzise chiar că a trecut Dunărea ²⁵². Întoarcerea lui Alibeg, cu Turcii lui «istoviți de drum», nu-l sperie : boierii trecuseră în cea mai mare parte la dînsul, și Ali se arăta gata să-l sprijine dacă-î va plăti stăruințele la Poartă. La 20 Novembre era liniște desăvîrșită în țară, și Domnul cel nou stătea în Tîrgoviște ²⁵³.

Dar iarna aduse o întoarcere a lui Țepeluș, ce părea înviat din morți prin mîna făcătoare de minuni a Turcilor de la Dunăre, cari-și călcaseră cuvîntul. Avînd lîngă el ajutoarele lor și pe Barbu și Pîrvu, cunoscuții lui, el trecu Oltul înapoi, și tot pe drumul muncelilor ajunse la Crăciun.

Ștefan nu zăbovi cu răspunsul. Fiul său Alexandru era la Bacău în ziua de 16 Ianuar 1482, ducînd spre Țara-Românească fruntea oștilor părintelui său. La 10 Mart cetatea cădea, și intrau în ea pîrcălabi moldoveni — pentru mai multă siguranță —, Vîlcea și Ivanco²⁵⁴. Atunci învinsul trecu în cetatea lui Laiotă, Gherghița, cu boierii săi tineri și cu însuși Mitropolitul, Macarie: aici se găsea el la 23 Mart, puțin timp după căderea cetății Crăciuna²⁵⁵. Gonit și de aici, el fugi iarăși la Olteni, însă boierii din Mehedinți îl uciseră la Glogova²⁵⁶.

Vlad Călugărul-ajunse răpede Domnul tuturor boierilor țerii sale, cari i se închinară pe rînd: lîngă el staă încă din 1482 Udriște bătrînul, care primise de la Sași Făgărașul, ce-î rămase pînă la moarte; Neagoe al lui Borcea, care slujise pe Radu-cel-Frîmos, Cazan, fostul credincios al înaintașului său, Vintilă din Florești, și el un om al lui Țepeluș, Drăghici, care trecuse prin Divanul lui Radu-cel-Frîmos ca și prin al întăiului Basarab, Vistierul aceluiași Laiot: Manea Negrul; Staico, căruia îi dădu Domnul pe fică-sa Caplea, făcîndu-și-l Logofăt. În 1483 se adauge la acest Sfat bătrînul Dragomir feciorul lui Manea, Crîstian, care fusese pîrcălabul

DIN EVANGHELIA DATĂ DE ȘTEFAN PUTNEI ÎN 1488.

la Tîrgoviște al lui Țepeș în 1476, Nan, Vornicul-cel-mic al lui Vlad ca și al fratelui acestuia, Radu; Vladislav Spătarul. În sfîrșit, la 1487 nemeresc drumul la Curtea lui până și Barbu și Pîrvu, fiii lui Neagoe, Craioveștii, în vitejia și puterea cărora se sprijiniseră cele din urmă zile de Domnie ale lui Țepeluș; Neagu, fiul Neagăi, se vede și el în Divan ca Stratornic, saū Căpitan de oaste, încă de la 1490, —acel Neagu care era să fie apoī Domn și el. Cu aceștia cîrmui Vlad țara până la sfîrșit,—mai mult de zece ani ²⁵⁷.

Ștefan trăia în pace cu acest pașnic Domn căruia el îi dăduse puterea. Sabia lui se odihni cîtăva vreme, și țara se bucură de pacea care-i lipsise multă vreme. Meșterii domnești lucrau în toate părțile la bisericile și mănăstirile ridicate întru amintirea zilelor cînd ajutorul lui Dumnezeu fusese cerut pentru a hotărî după dreptate soarta războiului. Dintre ai săi se duseseră pe rînd, după Doamnă Maria din Mangop, Bogdan-Vodă fiul cel de-al doilea al Voevodului, la 26 Iulie 1479, puțin timp înnaintea năvălirii Turcilor în Ardeal ²⁵⁸, apoī, la 8 August următor, mătușa Domnului, fata lui Alexandru-cel-Bun și a Marinei, și, după trei zile, Marele-Vornic Stanciul, care întărise în 1475 legătura cu Matiaș Craiul ²⁵⁹. La 21 Novembre ale anului următor, se stinse și tînărul Voevod Petru, așa încît din tot neamul lui Ștefan rămaseră numai

Alexandru și Elena, cei mai mari dintre fii, de o parte, iar, de alta, unchiul și vărul, Vlaicu și Duma ²⁶⁰

Dar la 1-iulie Februar 1481 încă Ștefan putea să însemne numele unui nou fiu, născut dintr'o legătură întărită de biserică. La întoarcerea din Țara-Românească, în iarna anului 1473, el adusese cu dînsul pe Doamna învinsului Radu-Vodă și pe cele două fete, care vor fi fost atunci într'o vîrstă cu totul fragedă. Vlăstarele lui Radu-cel-Frumos se vor fi împărțit de însușirea, de singura însușire a acestuia. După moartea Mariei din Mangop, Ștefan-Vodă nu mai avea nevoie să caute în străinătate o mireasă pentru vrîsta sa, cam înaintată acum. Maria, fata Radului-Vodă, era frumoasă și dintr'un sînge tot așa de scump ca și al său. Lepotisețul, care înșiră faptele de căpetenie din stăpînirea marelui Domn, a uitat să spuie cînd s'a încheiat această căsătorie. Dar, cînd Ștefan înfruntă pe Țepeluș în lupta de la Rîmnic, soția sa era coborîtoarea dreaptă a vechilor Domni munteni, și, pe cînd Alexandru, fiul cel mare, în virtua lîngă dînsul paloșul sîngeros, la Suceava plîngea în leagăn un prunc domnesc, și el Român după tată ca și după mamă, dar coborîndu-se de o potrivă din cele două neamuri stăpînitore ale poporului nostru. I se dăduse la botez numele de Bogdan, în amintirea bunicului ucis la Reusen și a fratelui ce fusese abia înmormîntat, și de Vlad, după bunicul mamei sale, Vlad Dracul ²⁶¹.

IV

Căderea Chiliei și Cetății-Albe.

Îndată însă trebuiau să vie zile rele, cele mai rele din toată Domnia aceasta binecuvîntată.

În toamna anului 1483, Banul unguresc al Croației pătrunse în Bosnia, unde prădă cumplit, aducînd mari pagube Turcilor ²⁶². Îndată după aceasta însă, o pace pe cinci ani fu iscălită cu Sultanul, care o ceruse el. Iarăși gîndul lui Matiaș zbură spre cuceriri în Apus.

Ștefan putea să se creadă asigurat: împotriva Domnului muntean n'avea nimic, și cetatea Crăciuna se găsia în mîinile sale. Cu Ungurii din Ardeal trăia frățeste. Cu Poloniî innoise nu de mult legăturile sale. Tatarii nu se mai apropiaseră încă din 1476 de pămîntul Moldovei. Turcilor nu li plătia poate birul, ce e dreptul, dar el se știa cuprins în pacea lor cu Craiul Matiaș, și mai știa și aceea că Baiazid al II-lea n'a dovedit încă prin nimic că va călca pe urmele marelui său părinte; deocamdată ochii Sultanului celui nou pîndiau în Apus mișcările fratelui său Gem, care mersese la creștini pentru ca să li ceară a-l face Împărat păgîn în Constantinopol. În sfîrșit, Ștefan își întărise cetățile, și în 1483 făcu el să se lucreze ziduri de piatră la Roman ²⁶³. De spre Tatarî putea crede că s'ă asigurat și prin căsătoria, care se serbă la Moscova, în ziua de 6 Ianuar 1483, între Domnița Elena, fiică a Domnului moldovean

și a unei principese de Chiev, și între Ioan fiul Țarului muscălesc Ioan și al unei principese de Tver²⁶⁴. Încă de la 1480 Domnul Moldovei schimbase soții cu Muscalul, cari voise întâi să-și însoare moștenitorul cu fata lui Isac de Mangup²⁶⁵, cumnatul lui Ștefan. În 1481 Elena născu un fiu, Dimitrie, căruia îi părea sortită stăpînirea asupra întregii Rusii muscălești²⁶⁶.

În asemenea împrejurări prielnice căzu nenorocirea asupra Moldovei.

Încă de la începutul anului 1484 umbla prin toate părțile zvonul că Sultanul Baiazid strînge mari puteri pentru o lovitură neprevădită, de care se temeau toți vecinii, de la Veneția până la Chios, până la Rodos, lângă coasta Asiei. Se putea aștepta Ștefan ca lovitura să-l atingă tocmai pe dînsul?

Pe la jumătatea lui Maiu chiar, el stătea liniștit în Suceava, îngrijind de trebile țerii în toată siguranța. Țeranii își căutau de munca verii, boierii erau risipiți prin pîrcălăbiile lor sau se găsiau, cei mai mărunți dintre dînșii, la satele ce stăpîniau. Nici un ajutor nu se ceruse de nicăiri.

Se întîmplă însă că Ienicerii, cari de la moartea lui Mohammed al II-lea nu fuseseră scoși nicăiri la căutarea de pradă, la prinderea de robî, la cucerirea faimei, începură a se neliniști, strigînd împotriva Sultanului trîndav, care nu vînează fapte vitejești, ci-și pierde tinerețele între femeî. Unii dintre dînșii spuneau că Baiazid ar vrea să-î măcelărească,

pentru ca în sîngele lor să înnece războaiele viitorului. Sultanul era stăpînul acestor ostași de oțel, dar și robul lor; ei îi dădeau biruința, dar puteau tot ei să-î iea Domnia și viața. Baiazid făgădui răsculaților că va merge însuși în fruntea lor pentru a li dezmoți brațele și a li umplea gurile. Ei nu voră să-l creadă deocamdată și cerură ca Pașii a căror bărbăție li era cunoscută să fie chizeșii Împăratului. Baiazid nu-î puse în primădie: pe la începutul lui Iunie, el pornia spre Dunăre, cu o uimitoare răpeziciune, ca un rîu mînios ce și-a frînt zăgazurile. Ștefan auzi abia despre pornirea Turcilor, cînd ei treceau acum pe luntri prin vadul de la Isaccea.

Trebuie să șpunem că Sultanul cel tînăr nu mai avea, ca odinioară Mohammed, o oaste fără de număr, prelungită prin jefuitoari și prin țeranii bulgari de la Dunăre, cari cer multă hrană, aduc multă zăbavă și aprind, prin îngrămădirea lor, prin foametea, ce-î bîntuie neapărat, biciul dumnezeesc al ciumii, care topește oștirile vestite. Ienicerii, și cîteva mii de Spahii dunăreni poate, ajungeau; corăbii, puține la număr și ele, aduceau tunuri grele pentru împresurarea cetăților moldovenești, care, în hărnicia meșteșugului, negoțului, pescăriei lor, nu se gîndiau la soarta ce le aștepta.

Acel care călăuzia prin aceste meleaguri pe tînărul Sulțan, era, de sigur, un om cuminte. Toate se petrecură în cea mai fulgerătoare grabă și cu cea mai desăvîrșită rînduială. La Isaccea se înfă-

țișară în clipă, urmînd poruncă, de la care nu se putea îndepărta decît cel puternic sau cel ce ar fi ascultat de o chemare neînvinsă, și Vlad Călugărul, cu o mîină dintre ai săi, ciți putuse strînge așa de iute, și Hanul, cu horda care stătea totdeauna gata de pradă și care fusese și mai dăunăzî prin părțile Chievului. La 6 Iulie, ghiulelele izbiau neprecurmat în porțile Chiliei, care nu era pregătită de o lungă apărare și în care se adăpostise, crescînd lipsa, zăpăceala și spaima, săteni de prin prejur. Pîrcălabii, Ivașco și Maxim, care fusese pus în locul lui Neagu la 1480, se împotriviră opt zile întregi, dar tunurile împărătești îi biruiră, sfărîmîndu-li zidurile. Numele lor nu se mai aud niciodată ; ei vor fi murit luptînd pe acest prag al Moldovei, unde era datoria lor să moară.

Turci, Tatarî și Munteni porniră apoi de-a lungul Dunării, de-a lungul mării, cu aceeași siguranță răpede. Peste șese zile de la căderea Chiliei, la 20 Iulie, Sultanul vedea piatra veche a Cetății-Albe de la Nistru oglindindu-se în adîncul liman albastru, care aducea corăbiile până la poarta orașului. Aici pîrcălabii Oană și Ghérman se apărară zece zile, improșcînd din înălțime pe Turcii cari făcuseră pe salahorii lor de puțin preț să umple șanțurile cu țerna malului și cu trupurile lor sfărîmate. Nimeni n'a mai văzut de atunci înaintea nici pe cei din urmă pîrcălabi ai Cetății-Albe. Locuitorii fură luați robi, cu toate că se închinaseră, aruncați în luntri și duși la Constantinopol. Cițiva pescari rămaseră

numai dintre Moldoveni, ale căror locuri fură luate de Ieniceri și Tatarî, totdeauna supt arme ²⁶⁷.

Și astfel, pe cînd în depărtata Suceavă Ștefan, învins fără să se lupte, rinit de moarte prin această lovitură dată în inima țerii sale, își frîngea minile de durere pentru pierderea cetăților ce hrăniau și apărau Moldova, Sultanul biruitor lua, cu aceiași iuțeală cu care venise și cucerise, drumul întorsului, oprindu-se numai o clipă la Chilia pentru a porunci să se dreagă în ostrov cetatea veche. La 1-iu Septembrie, oastea se va fi întors la Adrianopol, încărcată de prada pe care n'o plătise prea scump. Ștefan n'avuse măcar mîngîierea de a ști că s'a împotrivit.

Îi rămînea însă aceia de a se putea răzbuna asupra răpitorilor. La Vlad Călugărul nu se gîndia : bietul om făcuse singurul lucru pe care-l putea face pentru a scuti de peire țara sa, pentru a scăpa de nimicire Scaunul său domnesc. Nimeni nu-l ținea de rău pentru aceasta, și nici Ștefan, care se deprinsese cu nerecunoștința celor slabi. Oamenii pustiului, Tatarii, nu puteau fi găsiți decît cînd îi împovăra prea mult rodul jafului, la un întors spre casă. Cu Turcii trebuia început un război crîncen, îndărătnic, care să răsplătească măcar, dacă nu să dobîndească îndărăt cele pierdute.

Cine era să-l ajute în această grea luptă cu un dușman care se afla acum, ca dincolo, în Țara-Ro-

mănească, așezat pe pământul chiar al țerii, știind tot ce se petrece și gata să se răpeadă oricînd?

Ungurii, nu. Craiul Matiaș scrisese în adevăr în Ardeal, la vestea despre venirea Sultanului, pentru ca să se dea ajutor lui Ștefan, însă, de sigur, numai atunci cînd Domnul ar fi fost învins ca în Iulie 1476 și Turcii s'ar fi apropiat de pasuri. El trimese și un număr de ostași cari să poată apăra Ardealul, dacă armele turcești ar suna și în văile lui; dar întoarcerea lui Baiazid opri la Oradea-Mare pe acești luptători pentru Creștinătate. Regele însuși s'a lăudat că era gata să alerge, dar îl ținea în loc o luptă cu Împăratul creștin, care era să se mîntuie numai cu moartea lui. El scrisese Sultanului cu muștrări că a călcat pacea, însă, cînd acesta răspunse că, din greșeală poate, dar cetățile nu erau cuprinse în ea, Matiaș tăcu, fiindcă era adevărat întăiu, și fiindcă nu-i dădea mîna să lămurască pe Turc că, afară de slova unui tratat, este și înțelesul lui, care, acesta, fusese de sigur călcat ²⁶⁸. De altmintrelea, în vara anului 1485, un sol turcesc veni la Buda, cu alaiu de călăreți, și cu dînsul se învoi Regele, în Iulie, la o prelungire a păcii ²⁶⁹. Iar în luna următoare chiar — se vede că iarăși Ungurii uitaseră a pomeni țara lui Ștefan în hîrtia de învoială! — Turcii se aruncau asupra Moldovei.

Polonii făcură ceva, după ce Ștefan trebui să se coboare la o umilință pe care până acum o tot zăbovise, cu scopul de a nu o îndeplini nici-

odată: închinarea de față înaintea Regelui de peste Nistru. Ei se luptară cu Turcii, măcar odată, se plinseră cu adevărată amărăciune Sultanului, iarăși o singură dată. Nu pentru că se socotiau îndatoriți față de Creștinătate sau față de acest Domn al Moldovei, care, oricum, fusese un bun vecin și un apărător sigur al Poloniei, primind în pieptul său lovituri care, altfel, ar fi atins-o. Ceia ce-i durea până într'atita, încît îi făcu să se trezească din amorțeala cu care se deprinseseră, era închiderea drumurilor de negoț prin care se îmbogățeau orașele lor, prin care se hrăneau vămile și Vistieria regelui.

În adevăr, odată fusese două drumuri mari care lega Răsăritul cu Apusul prin schimbul mărfurilor. Unul străbătea pustiul primejdios al Tatarilor de ajungea la Caffa, pe atunci în mîna Genovesilor. Cellalt, plecînd tot din Cracovia și Lemberg, în Galiția, se coboria la Suceava, iar de acolo țintia, prin Iași, prin Vaslui, prin Bîrlad și prin Basarabia-de-jos, la Cetatea-Albă.

De cînd Caffa căzuse — o mare nenorocire pentru negustorii poloni — rămăsese numai calea aceasta moldovenească, prin care, spre folosul mijlocitorilor poloni, postavurile, uneltele din Apus treceau spre țerile turcești și mărfurile Răsăritului se suiau spre Polonia. Izbînda din 1484 a lui Baiazid dădea și acest drum în mîna unei Puteri care nu ținea samă de nici-o învoială și care făcuse încă de pe atunci din hrăpire, din stoarceri, hrana

obișnuită a dregătorilor ei, până și a celor mai înalți. De aici dragostea Polonilor pentru Ștefan-Vodă, silințele lor de a căpăta de la păgîni acele porți de intrare în Răsărit, care fuseseră Chilia și mai ales Cetatea-Albă.

Încă din Mart 1485 se vorbise decî la dieta din Thorn că ar fi bine să se sprijine Domnul Moldovei, și se cerură pentru aceasta luptători de la cavalerii din Prusia, Teutonii, și de la Țarul din Moscova, care, cu toată înrudirea, răspunse că «luî i-î departe, și de aceia nu poate să dea ajutor»²⁷⁰.

La 4 Septembrie regele Poloniei dădea lui Ștefan, pe care-l numește «prieten» al său, dar și «slugă» — ceia ce nu se mai făcuse până atunci —, o carte de asigurare, dacă va veni cu boierii și ostașii săi la Colomea, precum făgăduise, ca să se închine; după închinare se va sta de vorbă apoi în privința măsurilor ce trebuie luate «împotriva dușmanilor păgîni»²⁷¹. La 16, Domnul făcea jurămîntul, cu toată strălucirea, care pe dînsul îl va fi durut amar: steagul de mătasă roșie, ca sîngele curat ce se vărsase pentru cîntea lui, se plecă înnaintea unui bătrîn încoronat care nu știa să se lupte nici cît cel din urmă dintre boierii ce încunjuraū pe Ștefan. Din partea lui, Casimir se îndatoria între altele să primească oricînd pe Ștefan în țara sa, să-l ajute a-și lua iarăși Domnia, să-l sprijine în căutarea «vechilor hotare» și să nu facă nici-o

înțelegere cu Turcii în această privință până nu-l va înștiința și pe dînsul ²⁷²

Patru zile după aceasta, Suceava ardea în flacări, rămîind numai cetatea, pe care nu mai era acum Șendrea să o apere. O mulțime de Turci, pornind din Chilia și Cetatea-Albă, supt călăuzirea beglerbegului Greciei, Ali Hadîmbul, se aruncase fără de veste, după obiceiul cel nou al războaielor iuți ca trăsnetul, asupra Moldovei, din care plecase Domnul, stăpînul și străjerul. Ei aduseseră și un Domn nou, căruia i se spunea Hromot, cu un nume care se mai întilnește în vremile vechi: poate pe același fiu al lui Petru Aron pe care-l luase Sultanul cel bătrîn supt ocrotirea sa la 1476. Dar, după ce îndeplinesc sarcina lor de a nimici țara îndărătnicului Domn, care nu voia să îngenunche înaintea Împăratului păgîn, beglerbegul, cu bietul doritor de Domnie în cîrcă, se făcură nevăzuți, pe drumurile arse pe care toamna începea să le acopere de neguri.

Ștefan se întoarse cu o mică oștire polonă, vre-o 2.000 de călări în zale, suiți pe cai mari, cari puteau fi, în ciocnirile cu Turcii, un zid puternic, dacă l-ar fi ținut în loc vitejia: la aceștia adause el apoi pe țeranii săi. În Țară-de-jos, se aflau încă, veniți din nou, sau rămași din mersul prădalnic al beglerbegului, sangeacii cei mari ai Dunării, paznicii lui Vlad Călugărul: Ischender-beg Mihaloglu și Balibeg, feciorul lui Malcoci său, pe turcește, Malcocioglu. Asupra lor se îndreptă Ștefan în grabă, și,

prinzînd cîteva mii dintre dînşii lîngă lacul Cătlăbugei, în apropiere de Dunăre, se încăieră cu ei în ziua de 16 Novembre. După o crîncenă frămîntare, el învinse, — aproape în preajma Chiliei pierdute²⁷³.

Dar acum li era uşor Turcilor să se tot întoarcă asupra ţerii din care nici o putere omenească nu-î mai putea scoate cu totul. Primăvara aduse pe Hromot, şi ca o săgeată păgîinii ce-l încunjurău lovire drept la Şcheia lîngă Roman. Duşmanul se apropiase de Capitala Moldovei, care acum se ridica abia din cenuşa celei din urmă prădăciuni, Dar în mijlocul nenorocirii, pe care n'o putuseră înlătura micile biruinţi ca acea din toamna trecută, un ceas de noroc sosi pentru Ştefan. În lupta de la Şcheia, dată la 6 Mart 1486, Hromot fu prins: el avu soarta lui Petru Aron, tăierea gîtului prin calău, de care se făcuse vrednic prin atîta suferinţă adusă de dînsul asupra ţerii sale, peste care voia să domnească²⁷⁴.

Acum se părea că lucrurile se limpezesc iarăşi. De la moartea ruşinoasă a lui Hromot, begii dunăreni nu mai aveau de ce să tot iea drumul Sucevei. Pe cînd Ştefan se gătia de răsplătire, ostaşii poloni porniră din nou spre dînsul, mulţi şi buni, avînd în capul lor pe fiul cel mai mare al bătrînului Regē, Ioan-Albert. Trufaşul tînăr veni în Iunie încă la Lemberg, de unde se coborî pe încetul, dar nu spre Moldova, ci spre Nistru de parte în Răsărit. Înnainte de jumătatea lui Sep-

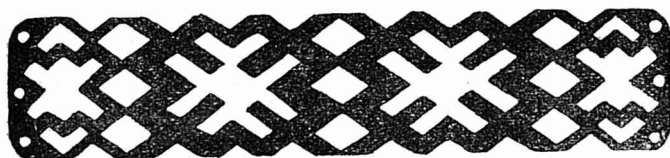
tembre, Ioan-Albert întâlni îndată mulțimi tătărăști care roiau în părțile acestea. Raita increzută se mîntui prin două ciocniri fără însemnătate : la 8 Septembrie și cîteva zile după aceasta. Apoi fiul de Crai se întoarse acasă ca să-și bucure părintele prin povestirea isprăvilor ce făcuse ²⁷⁵.

De fapt, Polonii erau tot așa de bucuroși de pace ca și Ungurii ; un timp, ei nădăjduiră s'o capete împreună cu cele două cetăți. Încă din Iulie 1486, ei stăruise pentru mijlocire la Venețieni, cari pe atunci stăteau bine cu Turcii, și în Septembrie solul lor era încă la Veneția. În 1487, trecură prin Lemberg și doi soli la Poartă, în urma cărora Ioan-Albert își înviri calul prin părțile tătărăști. În Mai 1488, un om al Sultanului veni la Rege, și acesta trimese pe Nicolae Firley de Dambrowycza pentru a cere o ultimă dată Chilia și Cetatea-Albă. I se răspunse firește că nu se poate da înapoi pămîntul călcat de oști turcești învingătoare, pămîntul în care se odihnesc Musulmani, mucenici pentru credință. Atunci solul scăzu cererile și vorbi mai smerit, până ce la urmă, în Mart 1489, el iscăli o pacē care asigura numai negoț slobod pentru negustorii amînduror părților ²⁷⁶.

Ștefan era jertfit de toți prietenii săi. Singur el făcuse cit n'ar fi crezut nimeni, și puterile țerii sale, de atîtea ori prădate și arse, erau stoarse deocamdată. El se supuse soartei pe care nădăjduise s'o învingă : plăti bir și dădu Turcilor ca ostatec pe fiul său Alexandru.

CARTEA V.

CEI DIN URMĂ ANI DIN VIAȚA LUI
ȘTEFAN-CEL-MARE.

I.

Luptele cele d'întăiū cu Poloniū.

Viața lui Ștefan capătă acum o întorsătură hotărîtoare. Odată cu sosirea bătrînețelor, toate se schimbaū pentru dînsul. Prieteni vechi ca Ungurii uitaū cu totul de ființa lui, și de sigur că regele Casimir se supăra fără cuvînt pe Sfîntul Părinte din Roma, care, la cererile de ajutor ale Domnului, socoti, neputînd face nimic din partea lui, să-l îndrepte către Corvinul din Ungaria, cunoscut ca un vechiū luptător împotriva Turcilor. Matiaș nu mai era acela ce fusese în tinerețele sale ; prins cu totul de războiul apusean, cu Împăratul german, el nu se uita decît în treacăt la împrejurările Răsăritului, pe care le potolise pentru dînsul pacea din 1483, și, cînd i se vorbi, în 1489, un an înna-
întea morții lui, de un nou șir de lupte pentru Cruce, el arătă, zîmbind în necaz, că, atunci cînd Poloniū ridică împotriva lui pe Tatarī, el nu poate decît să se bucure de prietenia sigură a Turcilor ²⁷⁷.

Odată numai, în 1488, el dădu voie Ardelenilor, în mijlocul cărora stătea încă Ștefan Báthory, acum

un om cu totul pașnic, să dea lui Ștefan armele ce-î pot fi de nevoie pentru lupta cu păgînii ²⁷⁸.

Dușmănia cu Sultanul o încheiase el de bună voie, precum, cu de-asila, fusese silit să o încheie și Domnul Moldovei. Dar soarta, ce are une ori un zîmbet de muștrare și de batjocură, voi ca în ziua de înaintea morții Craiului, căruia podagra îi petetluse încheieturile, să se primească vestea că asupra Ardealului se pornește cu siguranță o mare oștire turcească, avînd cu dînsa pe Moldoveni și pe Munteni. Poate cea din urmă măsură a lui Matiaș, care muri la 6 April 1490, fu, astfel, aceia de a trimete de la Curte în grabă pe Báthory ca să apere granița ²⁷⁹.

Polonii se bucuraseră atîta vreme de prietenia lui Ștefan care li asigura granița și li făcea atîta cinste. Ei înțeleseseră totdeauna să răspundă la îndatoriri prin vorbe goale și făgăduieli al căror soroc era veșnicia. După ce Ștefan plecase fruntea lui de om mare înaintea nimicniciei trufașe a lui Casimir și îndoise piciorul său rînit în cortul de deșertăciune de la Colomea care se și ridică de o dată pentru ca toată lumea să vadă ce puternici sînt acei ce se închină Regelui polon, — el se alesese numai cu cele 3.000 de călări din 1485, care nu vor fi petrecut nici toată iarna la dînsul. Pe Hromot îl bătuse el singur; feciorul de Crai îl ispitise numai venind până la Camenița, ca să se piardă apoi în pustiul Tatarilor; anul următor aduse tir-

guielile cu Turcii, iar anul 1489, pacea desăvîrșită, decî pentru dînsul plata pe fiecare an a birului lui Petru Aron și înstrăinarea fiului, care se și stînsese între păgîni, la 26 Iulie 1496, lăsînd în locul său ca ostatec pe feciorașul său, numit Ștefan după marele bunic ²⁸⁰.

Nu se răzbină numai faptele rele, ci și nepăsarea. Și nepăsarea Polonilor față de cele mai strașnice nevoi, față de cele mai mari interese, față de cele mai sfinte dureri ale Moldovei, care li dăduse tot ce putea să li dea, întrecuse de mult măsura. Ștefan era un om sărac, și mai sărac de la luarea cetăților decît înainte: din sărăcia lui el trebuia să trimeată acum Împăratului păgîn, ca o cheazășie veșnică a păcii, mîile de galbeni de aur. El își aduse aminte atunci de vechea datorie pe care o avea Polonia aceasta trîndavă, față de strămoșii lui, datorie pentru care se amanetase Pocuția ca să fie luată apoi îndărăt la cea d'întăiū împrejurare priincioasă. Va smulge el țerii sale prădate banii cu cari să-și plătească birul? Va lăsa urmașilor Moldova fără Pocuția, așa cum o primise și el de la înaintași nevrednici? Ștefan se hotărî astfel, necrușîndu-și trupul obosit, să culeagă birul la Leși, cari-l siliseră să-l dea, și să întregească țara la Miazănoapte prin cucerirea Ținutului amanetat.

El începu astfel, după războaiele de apărare, cu Turcii, războaiele de răzbunare, cu Poloni.

Lupta se dovedi ușoară. Încă din vara anului

1490 Ștefan era în Pocuția fără să fi întâlnit un dușman în cale, căci Polonii, cari se temuseră până atunci de Ungurii regelui Matiaș, aveau acum grija moștenirii acestuia. Tatarii arseseră Chievul în 1489 și pricinuiseră pierderi Principelui Albert, trimes împotriva lor; apoi ei veniseră în iarna din urmă până pe la Lublin, «și», scrie un povestitor din acel timp, «nimeni nu plecă asupra lor, în toată Polonia»²⁸¹. Ștefan veni pe urma Tatarilor, nu ca să prade ca dînșii, ci ca să cucerească.

El începu printr'o solie care merse la Casimir spre a cere ca oamenii domnești să poată trece prin Litvania spre Moscova, al cărei Țar, cuscruul lui Ștefan, se înțelese cu Maximilian, regele Romanilor, ales și în Ungaria, ca să năvălească în Polonia dacă Regele de acolo ar încerca să împiedece cu puterea așezarea lui Maximilian în Scaunul unguresc. Boierii moldoveni, cari mai aduceau și unele plingeri, sosiră numai după ce veștile că Ștefan se află în Pocuția ajunseseră la urechile lui Casimir. Acesta răpezi îndată la credinciosul său din Suceava, a cărui faptă nu voia să o creadă,— «cu toate că Măria Ta ar fi spuind pe față că a dat astfel de porunci dregătorilor săi», — pe arhiepiscopul de Lemberg și căpitanul de Haliciu, ca să ceară lămuriri și darea înapoi a cetăților luate cu hapca și fără nici-un cuvânt²⁸².

La 15 Mart 1490 Ștefan era acasă încă, în Suceava, unde pregătia lovitura, pe care o vestise poate prin prădăciuni ușoare²⁸³. El își făcuse încă de la 1487

o nouă Curte pentru luptele cele nouă : Micotă și Reașeș erau acum pîrcălabi de Neamț, Groza, fiul celui d'intăiū, avea grija Orheiului, cu toate că Tatarii erau acum prietenii, dacă nu ajutători — ceia ce n'aū fost nici-odată —, Ion Săcară păzește la Roman, Ion și Șteful, fost Pitar, staū în Hotin, doi pîrcălabi pentru o cetate amenințată ; Spătarul e Clănău ; Boldur, fost Vistier, înlocuitor al Grecului Chiracola, iea Vornicia și stă, împreună cu vechiul sfetnic care era Logofătul Tăutul, în fruntea boierimii moldovenești ; Andreico, apoi Matei, Ceașnicii saū Păharnicii, Ieremia Postelnicul, Șandru Comisul, Petru Stolnicul, Andreico Czartoryski Litvanul (Cïortorovschi) desăvîrșesc Sfatul, împreună cu cîțiva boieri veniți mai tîrziu : Isac, Movilă, Frunteș și Dinga ²⁸⁴.

Ștefan luă îndată,—de-a dreptul saū prin căpitaniū săi —, Colomea și Haliciul, și în August el stătea înaintea cetății Sniatynului. Pe atunci Polonia era cu desăvîrșire lăsată în voia Moldovenilor, a Tatarilor, a țeranilor ruși, răsculați supt o căpetenie cu numele de Mucha ²⁸⁵. Bătrînul Casimir nu se mișca nici ca în timpul de pănă acum, cînd bătrînețele nu-l amorțiseră cu totul. Luptătorul regal din anii trecuți, Ioan-Albert, om pornit, neprevăzător, dar plin de neastîmpăr și viteaz, trecuse granița pentru a smulge Coroana ungurească fratelui său Vladislav, Craiul din Boemia : căci amîndoi fuseseră aleși de unii magnați unguri, și Albert avea mulți sprijinitori, mai ales în Ardeal, pe care cel puțin îl voia ca

despăgubire. În zădar se chemă o oaste care să răspingă pe Moldoveni și să li iea Pocuția : în ziua de 14 Septembrie, sorocul de adunare al apărătorilor Poloniei, puținii se vor fi adunat în tabăra de la Bobrka, lângă Lemberg. Ioan-Albert stătea la Cașovia, în Ungaria-de-sus, Casimir nu îndrăznea să hotărască între cei doi fii, cărora li doria de o potrivă tot binele, și, în sfârșit, se răspîndise pretutindenii vestea, în stare să îngrozească și pe cei mai îndrăzneți, că Sultanul însuși sosește ca ocrotitor și tovarăș de arme al «Moldoveanului»²⁸⁶. Acesta-și puse deci ostașii în cetăți și se întoarse fără nici-o pagubă, ca stăpîn al Pocuției, în care până atunci nu-i mai fusese dat să calce²⁸⁷.

Nimeni nu căută să-l despoaie de cucerirea sa, pentru care el jertfise sînge scump și strămoșii săi plătiseră bani buni. Și în 1491, cei doi feciori de Crai, dintre cari și unul și altul nu se mulțămia cu o singură Coroană, se luptară împreună în Ungaria, care se dovedia tot mai mult că vrea pe molii, pașnicul, plîngătorul Vladislav, și nu sufletul de foc și de vrajbă al fratelui celui mic, iubitul mamei sale, Albert. Cu acest cîntec sălbatec în urechi, muri părintele a unsprezece copii, Regele Casimir, la 7 Iunie 1492. Până atunci din Polonia nimeni nu căutase a ridica arma împotriva lui Ștefan. Chiar la începutul anului, Regatul, fără călăuză, orbecăind în nenorocirea jafurilor și pierderilor de Ținuturi, amenințat de toți vecinii

săi fără deosebire, suferise o nouă dijmuire din partea Tatarilor, cari topiră zăpezile prin focul ce ardea satele pustiite de locuitori²⁸⁸. Nicî îngroparea Regelui nu fu scutită: de această întovărăşire de pradă, robie şi omor, — căci Tatarii se întoarseră la jaf în vară²⁸⁹.

Regele Casimir lăsase cinci fii, dintre cari unul părăsise lumea, un al doilea era arhiepiscop de Gnesen, cel d'intăiū dintre episcopiī ţerii lui, iar ceialţi trei voiaū de o potrivă stăpînirea, — adecă Vladislav din Ungaria, Ioan-Albert, vestit pentru loviturile sale de sabie, cînd foloşitoare, cînd zădarnice, date mulţimilor tătărăşti prădalnice, şi un mai mic frate, Sigismund, care avea veniturile Lembergului şi Zipsului²⁹⁰. Sprijinul bătrînei Crăiese Elisabeta făcu să se aleagă Ioan-Albert, la 27 August. Dar, potrivit cu orînduiala Regelui mort, Litvania, pe care el o moştenise de la tatăl său, ducele Iagello, trecu asupra altui fiū, Alexandru, şi astfel se despărţiră, şi în ceia ce priveşte stăpînitorii, cele două ţeri, ce fusese până atunci în aceiaşi mîină, căreia, ce e drept, nu i se supuneaū de o potrivă. Aceasta era o împrejurare de cea mai mare însemnătate pentru Ştefan, care avea ceva de păstrat împotriva voinţii Crailor leşeşti.

El căută să ajungă la o înţelegere asigurătoare cu Alexandru Litvanul, prin ţara căruia mergeaū din cînd în cînd şoli la Moscova ca să afle cum

maî petrec acolo fiica Elena și micul nepot Ivan, pe cari nu era să-î vadă niciodată aievea. Alexandru se arată prietenos față de Domnul moldovenesc îmbătrînit în gînduri cuminți și fapte viteze, strașnic dușman, dar prieten credincios și de mare folos. Ca răspuns la trimeterea unui sol cu vestea suirii în Scaun a tînărului vecin, Ștefan porunci, în Ianuar 1493, Vornicului său Jurj și lui Iura fiul Șerbului să arate lui Alexandru cît i-a părut de rău — noi avem voie însă să nu credem — pentru moartea «prietenului său Casimir, Dumnezeu să-l ierte», și ce frumos ar fi dacă prin îndemnul cneazului litvan s'ar ridica atîtea rude, atîția prietenî ce are el, asupra Turcilor. În Novembre, Woytech Cuciucovicî și Fedko Gavrilovicî pleacă la Ștefan ca să-î spuie că Alexandru vrea pace și o bună învoială, păstrîndu-se hotarele cele vechi între Moldova și Litvania. Apoi sosesc la Curtea vecină Jurj iarășî și Mihaî Pitarul, tot pentru înțelegerea de care era vorba încă de la început. În sfîrșit, prin Woytech și Fedko, prin Jurj și pisarul Matiaș, prin Fedko și Petru Olechnowicz, prin Ioan Pitarul fiul lui Isaia și diacul Toma se trimet vechile acte de îndatorire, întărite prin jurămînt. Ștefan ceru să se aducă unele schimbări, dar la urmă tot se făcu din amîndouă părțile jurămîntul cel nou, poate în 1496. Ștefan făgăduise și amestecul său la Turci pentru a cîștiga de la aceștia cruțarea graniților litvane. Prietenia dintre el și tînărul Alexandru se răzima și pe legături de fa-

milie, căci soția cneazului Litvaniei era, de la 1495, fata lui Ivan din Moscova, care ajunsese astfel socrul unuia, cuscrul celui alt²⁹¹.

Altfel stătea însă lucrurile cu Polonia. Ștefan își ținea căpitanii în Pocuția pe care el era hotărât s'o apere până la sfârșit și pe care Polonii nu înțelegeau cîtuși de puțin să i-o lase, așteptînd numai clipa potrivită pentru a smulge din minile Moldoveanului, despoietorului țerii lor, «bucata de pămînt ce se întinde de la pădurea de fagi a Haliciului în jos până în Nistru și până în Munți». Starostele moldovenesc care stătea în Cernăuți, astăzi capitala Bucovinei austriace, Ion Grumază²⁹², era pentru acești vecini un spin în ochi, care durea amar și umilia adînc.

Din partea aceasta nu venira decî nici vești de suire în Scaun, nici amintirea legăturilor strînse ce fusese odinioară între Moldova și Polonia, nici îndemnuri spre înnoirea lor pentru binele Creștinătății. Pentru Ioan-Albert, Ștefan era una cu Tatarii, cu Turcii, cu păgîinii aceia cari erau înfățișați ca prietenii statornici și tovarășii de jaf ai «Moldoveanului». În 1493, în anul după începerea Domniei nouă și în Polonia, se strîngeau banî de la locuitorii regatului pentru apărarea hotarelor, așa de mult călcate în timpul din urmă, «de Turci, de Tatarî și alți vecini», dintre aceia ce nu se numesc, dar se urăsc cu atita mai mult. Ioan-Albert nu sămăna, de alminteri, cu tatăl său, «prie-

tenul» Domnului Moldovei. Cu gîndul să lovească el pe alții, tînărul Craiū nu se lăsa lovit. În același an 1493 el se lăuda că-și păzește așa de bine țara, «încît nu mai pot fi năvăliri atît de lesnicioase cum se făcuse obiceiul²⁹³». Ștefan nici nu plănua, din partea lui, asemenea încalcări ale pămîntului leșesc: el luase ce credea că este al său și ce era al său după dreptate — căci banii dați de strămoșii săi nu se plătiseră și zălogul intrase firește în stăpînirea împrumutătorului, — și el nu mai avea arme decît împotriva acelor ce ar fi căutat să-l trimeată în granițele cele vechi.

Siguranța păcii se întări peste puțin, cînd Craiul cel cu scopurile mari, pedepsitorul Tatarilor, dușmanul neîmpăcat al păgînilor, poftitorul Coroanei ungurești, făcu pace cu Sultanul. Solul său era la Poartă pe vremea cînd Turcii cercau Severinul și Belgradul, cînd Sultanul înnainta până la Sofia, asupra Ungariei, a cărei pace se mintuise²⁹⁴. Ali-beg din Semendria — fratele său murise — și Malcoci, adecă Bali-beg, fiul lui Malcoçi, așezat în Vidin acuma, pustietorii Moldovei în 1485, trecură prin Oltenia în Ardeal și fură striviți și săgetați în munți de Romîni olteni și ardeleni de lîngă pasul Turnului-Roș²⁹⁵. În April 1494 se jura la Constantinopol asupra unei păci pe care Ioan-Albert, cu toate că-l prădase abia dăunăzi Tatarii, o întări prin jurămînt, în Iunie²⁹⁶.

Ea trebuia să ție trei ani turcești, decî numai până în 1496. În acest an, prevăzîndu-se jafuri

pentru sfârșitul sorocului făgăduit, Ioan-Albert strângea iarăși bani ca să-și plătească ostașii. Tatarii, după deprinderea lor, apucaseră înainte și, nu numai că dijmuiseră unele părți ale Poloniei, dar arătau chiar că voiesc să rămâie acolo. Pentru a întâmpina mai bine un viitor, care putea să fie greu, Polonia și Litvania se legau a sta totdeauna alături, cum fuseseră atunci când același om le cîrmuia pe amîndouă ²⁹⁷.

II.

Lupta de la Dumbrava-Roșie.

În loc să aștepte pe păgîni, Ioan-Albert, sfătuit de trufia, de neastîmpărul, de lăcomia lui, pe de o parte; iar, pe de alta, de un foarte învățat Italian pripășit la Curtea lui, Ioan Buonaccorsi, ce-și zicea Callimachus — un mare făuritor de planuri zădărnice și costisitoare —, se hotărî să se arunce el pe neprevestite asupra dușmanului veșnic al țerii sale ²⁹⁸. Alexandru Litvanul îi arată, mai târziu, în 1496, ce bine ar fi dacă s'ar căpăta îndărăt de la păgîni Chilia și Cetatea-Albă, gurile în mare ale negoțului Poloniei și Litvaniei, dacă astfel s'ar pune din nou înaintea Tatarilor vechea graniță a Nistrului cu vadurile bine apărate ²⁹⁹. De pretutindenî veniaștiri strașnice despre un nou avînt al Turcilor ce se pregătește pentru a sfărma cine știe ce puteri creștine. În Croația periseră peste 5.000

de Unguri, cărora li se tăiasă nasurile pentru a sluji drept dovadă a sălbaticiei isprăvi păgâne; o sumedenie de oameni din această țară căzuseră în robie. La granița sîrbească se țeseau într'una vicleșuguri, și Pavel Chinezul putea s'o apere numai înfrîngînd sălbătăcia prin altă sălbătăcie. În munții Albaniei umbra lui Scanderbeg îndemna iarăși la luptă pe falnicii săi Arnăuți, cari se scuturau din robie ³⁰⁰. Venețienii, cari simțiau că ochii Sultanului apasă lacomi asupra orașelor lor din Morea, arătaseră, printr'o solie de cinste, încă de la suirea în Scaun a lui Ioan-Albert, ce sarcină ar fi mai potrivită pentru dînsul, și ei aveau galbeni buni și mulți, cari ispătiau ³⁰¹. Din Roma venia, în sfîrșit, glasul de îmbărbătare, cuvintele de binecuvîntare ale Sfîntului Părinte.

Vladislav al Ungariei era învinuit de supușii săi că e prea slab, prea suferitor față de orice jignire. El plecase în 1494 la Leutschau ca să se întîlnească cu frații săi, să-și ierte unul altuia toate greșelile, să-și împartă tot ce mai aveau de împărțit, să-și unească, pentru pace ca și pentru război, regatele și stăpînirile și să fie buni frați în fruntea unor țeri surori, pentru binele Creștinătății răsăritene ³⁰²: cardinalul Frederic serbă liturghia de împăcare și iubire înaintea vlăstarelor lui Casimir, al cărui suflet se însenină în sfîrșit. La întoarcerea de la această întîlnire, în care crescuse inima tuturor Iagellonilor, Domniî Răsăritului,

de la Adriatică la Marea-Neagră, Vladislav merse în Ardeal, unde strînse birurile și lăsă toată grija unui singur om, Bartolomei Drágffy, din sîngele lui Dragoș Moldoveanul, un aspru Romîn din Maramureș, care știa să facă pace, trăgînd în țapă pe turburătorii ei; apoi el se întilni în Banat cu celalalt Romîn de strajă la hotare, cu viteazul și cumplitul Pavel Chinezul, și el un Țepeș binefăcător. Îndată Bartolomei și Pavel trecură Dunărea, arzînd Semendria: ei culeseră o pradă cum nu se mai pomenise de mult și băgară groaza până și în Constantinopol. Pavel muri în toamnă, după întoarcere, cu aceiași mulțămire cu care murise Iancu-Vodă, — cel d'întăiū dintre Romîniū cei mari ai veacului ce sta să se încheie acum, — cînd despresurase Belgradul. Pacea se învoi Turcilor în 1495 numai pe trei ani, decî până în 1497, cînd se mîntuia și pacea lui Albert ⁸⁰⁸.

În sfîrșit prădăciunea la care fusese supusă Țara-Românească în 1493, amenințările Vidinenilor lui Malcoci în 1494, trezirea spre lupte a celor doi prooroci ai peiriū, Malcoci tînărul și bătrînul Ali, care-și smulgea barba de mînie cînd nu-î ajungea sîngele vărsat, puseseră pe gînduri, și pe bietul Vlad Călugărul, care rîvnia iarăși către o călugărie liniștită, și pe Ștefan, care tresări simțînd cum se apropie furtuna. Trimețînd la Turci în 1496, el cercetă cu solie în același timp pe Munteni, — de cari nu voise să știe atîta vreme, pentru că Domnul lor îl trădase și-l păgubise. Se zice că între cei

doi Domni se făcu o înțelegere și că ei ar fi făgăduit Ungurilor 20.000 de oameni pentru războiul creștin³⁰⁴. Și care putea să fie în adevăr cea mai sfântă nădejde a bătrînului din Suceava decît să vadă iarăși fluturînd steagurile salê cu chipuri de sfinți creștini pe zidurile vechi ale Cetăței-Albe, încuprinsul Chilieii înălțate de dînsul, să întinerească o clipă luptînd cu vrăjmașii din tinerețele sale și apoi, văzîndu-și cu ochii mîntuirea, Domn creștin între Domnii creștini, biruitor între biruitori, să plece liniștit pe lumea pe care se duseseră strămoșii săi?

Ștefan va fi fost încunoștiințat din vreme de hotărîrea lui Ioan-Albert, care voia să dea înapoi Moldovei, Poloniei, Creștinătății Chilia și Cetatea-Albă. Pe cînd se îndreptau spre tabăra din Lemberg magnații Poloniei Apusene și ai celei Răsăritene, Mazovienii, Silesienii, cavalerii Ordinului Teutonic, călugării înarmați din Prusia, cu cari se ciocniseră în alte timpuri Moldovenii lui Alexandru-cel-Bun, Domnul se coborî spre Dunăre, și-l găsim în Curțile din Vaslui, — lîngă locul celei mai vestite biruinți ce cîștigase asupra dușmanilor ce erau să simtă din nou puterea brațului său, — în zilele de 13 și 19 Mart 1497³⁰⁵.

Craiul zăbovi însă. În loc să înceapă fulgerător un război de primăvară, el se puse în mișcare abia în Mai, după ce trimesese un sol la Poartă ca să înșele pe Turci. La 19 ale lunii, el își făcu intrarea în Lemberg, unde se făceau pregătiri mari

pentru acest drum de cucerire, ce putea să crească iarăși bogăția orașenilor de aici, vechi negustori prin Moldova. Abia la 1-iulie se ridică de departe Hans von Tiefen, Marele-Maiestru al Teuto-nilor, cu șirurile grele ale cavalerilor săi purtători de cruce. Numai în cea de-a doua jumătate a lunii oștile se îndreptară spre Nistru ⁸⁰⁶.

Ștefan trimese înaintea oaspetelui său dorit pe Vistierul cel nou Isac, un boier mai tânăr, care avea această dregătorie numai din anul 1491 : acesta se întoarse cu o solie regală de lămuriri. Se spuse prin cei doi Trimeși, Creslaū Kuroswanski și Nicolae Podlodowski, pe cari Ștefan nu-i mai văzuse până atunci, că mîntuitorii Moldovei se apropiau. El mulțami Craiului că s'a gîndit la nevoile lui și-l sfătui să se grăbească a străbate prin valea Nistrului, din partea Tatarilor sau din partea lui, spre Dunărea-de-jos ; cînd Polonii vor fi acolo, se va înfățișa și el în lagărul lor și vor lupta frățește luptă creștinească ⁸⁰⁷. Cu acest răspuns plecă Isac, a doua oară, și vechiul credincios al Domnului, Logofătul Tăutul, care se întorsese abia de la Constantino-pol, unde va fi fost pentru același scop ca și solul leșesc. Trimeșii Regelui veniau plini de daruri, și oamenii domnești aduceau și ei daruri viitorului dezrobitor al cetăților de la Dunăre ⁸⁰⁸.

Cei din urmă ajunseră în tabără pe la sfîrșitul lui Iulie, cînd se vedeau acum rîpile înalte ale Nistrului, la gura căruia, hăt în jos, Ienicerii păziau în Cetatea-Albă. Craiul se arată foarte binevoitor pentru cei

doi boieri fruntași ai Moldovei, dintre cari unul păstra pecetea și cellalt Vistieria țerii. Dar, întirziind răspunsul — într'o cale ca aceasta sînt doar atîtea griji! —, el îi luă cu sine mai departe.

Nistrul trebuia trecut la Camenița, dacă era să se aleagă drumul prin Moldova, unde Ștefan făgăduise că va da hrană destulă prietenilor săi. Isac și Tăutul văzură cu mirare că oastea se oprește la satul Mihalcea, mult mai sus, și trece prin vadul de acolo, de unde se putea coborî drept la Sniatynul Pocuției, atingînd pe această cale, scurtă și sigură, Prutul ⁸⁰⁹.

Dar Pocuția era tocmai vechea pricină de vrajbă între Polonia și Moldova, care se chema că se luptă acum umăr lingă umăr împotriva păgînilor. Din vederea locurilor de aici, cetăților ce-și schimbaseră stăpînul, satelor înfloritoare care secerau pentru alții grîiele de aur, nu puteau să răsară decît păreri de rău, porniri răzbunătoare, amintiri de mînie. Și, iarăși, dacă era un drum pe care Ștefan n'ar fi voit să-î treacă prietenul cu cele 50—80.000 de oameni, cu carele fără de număr, care se socotiau cu miile, cu tunurile zguduitoare ale căror guri largi făgăduiau sfărîmarea zidurilor vrăjmașe, — apoi acel drum era drumul Pocuției. Ce căuta prin Pocuția omul acesta pe care Ștefan îl cunoscuse în 1487 ca ușuratec și trufaș, gata să urmărească oricînd ceia ce nu putea să ajungă? Era poate un dușman, ale cărui asigurări, a cărui frăție

războinică, a cărui iubire pentru Creștinătatea ce suferă nu erau decît minciuni, vicleșuguri ticăloase, momeli de trădător care vrea să răpească o țară, vrednică de cinste și recunoștință, fără a cheltui sînge și a înfrunta primejdii? Era tînărul leu leșesc numai o sălbatecă vulpe litvană, ca strămoșii săi păgîni? Dacă era așa, Moldova știa lațurile prin care se prind astfel de vietățî făcătoare de rău!

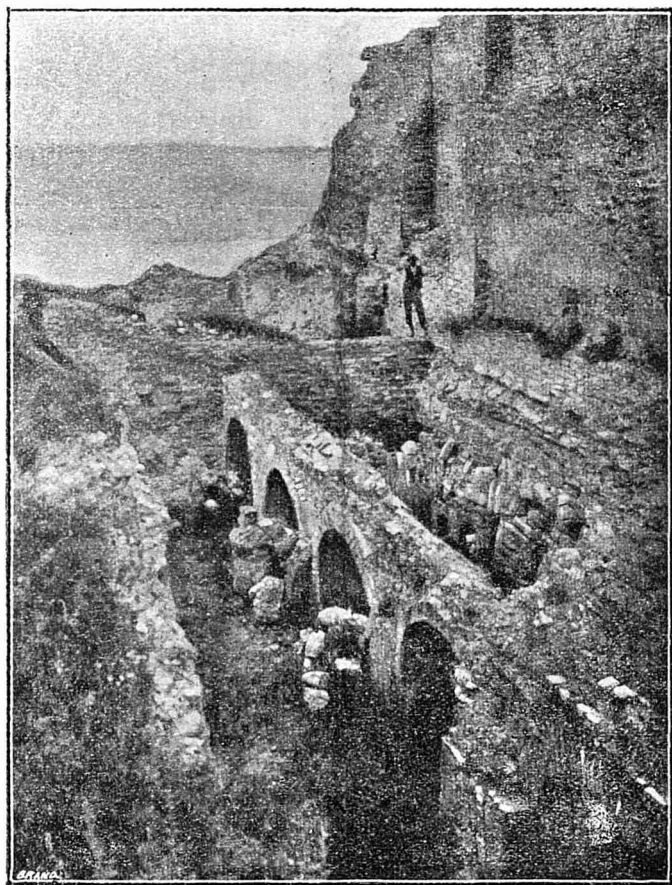
Răspunsul îl dădu Măria *Sa Craiul, apărător și răzbunător al Crucii. Cînd ajunse la Coțmani, de unde începea Ținutul Sepenicului, alipit de mai multă vreme la Moldova, el puse în lanțuri pe soli și-i trimese înapoi la Lemberg. Aceasta însemna războiul.

Ștefan îi află rostul de la prietenul său din Ardeal, Voevodul Bartolomeiș, sau Birtoc, ruda sa, precum și de la oameni cu priință din Polonia însăși, din Lituania, unde Alexandru era prea încurcat cu Tătarii și se temea prea mult de Muscal, ca să-și poată trimete la timp ostașii în tabăra regală. Taina era aceasta: Sigismund din Zips vedea pe un frate al său rege de două ori, în Boemia și în Ungaria, pe un al doilea, rege polon, pe un al treilea, cneaz litvan, pe un al patrulea căpetenie a Bisericii din Polonia, și i se părea că lui i se face o nedreptate. Dacă ar fi fost el la Dunărea-de-jos, ce strălucite slujbe n'ar fi putut aduce tuturor vecinilor săi și ce frumoasă n'ar fi fost această mare Împărăție iagellonică, legată

prin jurăminte, care s'ar fi întins fără nici-o întrerupere de la hotarul Veneției până la granițele Moscoviei, zid de fier înaintea Turcilor, Tatarilor, Muscalilor, înaintea tuturor păgînilor și necredincioșilor? Decî, înainte, pentru întemeierea Scaunului lui «Sigismund Voevod, prin mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei», — Domn străin pentru scopuri străine!

Domnul cel adevărat și legiuit, Domnul românesc al Moldovei, era în Suceava cînd îi sosi vestea. Decî nu era de ajuns că Leșii aceștia-î smulsese un jurămint după altul, că-î plecase genunchii spre închinare în cortul de la Colomeia, că-l lăsase singur în mijlocul Turcilor, că-l uitase, că se gîlceviau cu dînsul pentru o țară a căreia răscumpărare din datorie n'o puteau plăti, că-l pîriau pretutindenî ca prieten al păgînilor, că-î aruncau în sarcină orice jaf, orice pagubă făcută în țara lor, — acum voiau să-î răstoarne Scaunul Domniei, să-î ia în stăpînire țara, să-î dezrădăcineze legea, să sfarme viitorul neamului său și să-î arunce bătrînețele pe drumurile mari ale pribegiei? Se hotări decî la o luptă fără cruțare, care să rămîie ca o pildă veșnică pentru oricine s'ar încumeta să atingă neatîrnarea, să batjocurească mîndria Moldovei, să caute stîngerea neamului românesc.

La vadul Prutului, lîngă Cernăuți, de unde plecase starostele, Poloniî primiră de la o strajă, tri-

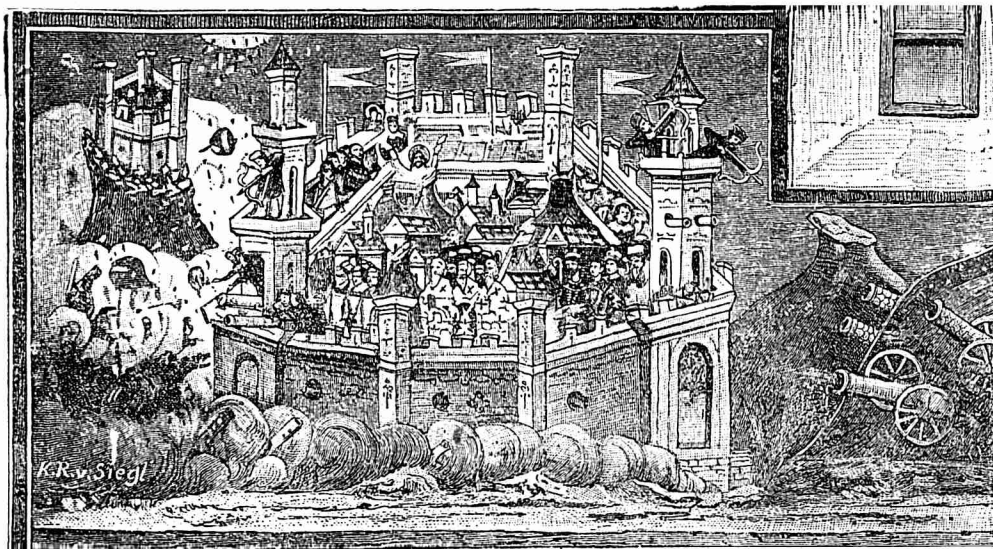

RUINELE CURȚII DOMNEȘTI DIN SUCEAVA.

measă anume pentru aceasta, o salutare de săgeți. Dar, cînd se trecu apa, nici un dușman nu stătea în față ca să taie drumul. Ștefan primi încă în Suceava, la 27 August, pe cei d'întăiū prinși căzuți în mîna străjerilor de la Prut; erau șese: trei plecară la Constantinopol, de unde se putea cere cu toată dreptatea un ajutor, acum cînd creștinii ȳeniaū cu astfel de gînduri în Moldova, — căci, mai presus de orice este și va fi totdeauna neamul! Ceilalți trei se suiră în spînzurători, căroră de acum innainte, zi de zi, li aduseră hrană pîndarii din codru, vînătorii oaspeților celor răi. Apoi, în aceeași zi, lăsînd grija Sucevei lui Luca Arbore, Ștefan călări în grabă spre Roman. Aici era mai aproape de munți, prin pasurile căroră aștepta șă-ı vie Secuii, de cari nu se despărțise nici-odată, si Voevodul Birtoc însuși, cu toate puterile lui. Aici își chemă în tabără țeranii. Aici fură poftiți să alerge Turcii din cetățile dunărene, despre mîntuirea căroră prin Poloni fuseșe vorba pănă mai ieri ³¹⁰.

Într'o Duminecă, la 24 Septembre, Leșii ajunseră la Suceava. Ce drum frumos în răcoarea munților, în blîndeța zimbitoare a celor d'întăiū zile de toamnă, în margenea satelor albe, care se înroșiau de flacări și a bisericilor sfînte, din care se dădeaū jos icoanele și se prădaū odoarele; supt dealurile încă verzi, pe potecile codrilor plini de susur, de zuzăt, de șoapte! Sigismund Voevod venia cu noroc în țara roditoare, pașnică și proastă a Moldovei.

După două zile, cînd se orînduiră cele patru

ASEDIU DE CETATE DUPĂ O FRESCĂ LA MĂNĂSTIREA MOLDAVIȚA, ÎNFĂȚIȘIND
LUPȚA GRECILOR DIN CONSTANTINOPOL CU TURCII.

tabere și se așezară carele în jurul corturilor, tunurile începură să bată în cetate, tunuri cum nu se mai văzuse prin aceste părți, căci unul cerea patruzeci, iar altul cincizeci de cai ca să fie mișcate din loc. Cîteva ghiulele de-ale acestora să lovească în porțile de stejar, și ele se vor deschide pentru intrarea mîndră a noului stăpînitor de neam bun și de vestită viță! Dar zidurile se arătară mai tari decît cum se credea, și ele ținură bine la probă; «Valachii» cari săgetau din dosul lor sau trăgeau cu sinețele, ba chiar improșcau și ei din tunuri, mai mici, dar bine întrebuințate, erau oameni neînfrinți și foarte ageri, cu adevărat neadormiți, căci ei dregeau în ceasurile jerfite ale nopților pagubele pe care dușmanul le putea face ziua. În zădar deschidea Poloniă poartă de intrare pentru Sigismund; Moldovenii o zidiau înapoi pînă în revărsatul zorilor, grămădind pietre, cărămizi și lemne.

Așa trecură două săptămîni, și în tabăra așa de bucuroasă la început, așa de îmbătată de jafuri, foametea începu să-și arate chipul supt și sarbăd. În sus și în jos, dincoace și dincolo de Siretiu, țara era pustie; grînele secerate stătea la loc bun, iar oamenii, afară de nevolnici, se aflau la Roman, între două ape, a Moldovei și a Siretiului, în apropierea muntelui, în jurul lui Vodă. Suceava nu se putea lua fără să se înfrunte zilele reci care se grăbiau; drumul înnainte era închis și de primejdia Moldovenilor și de a Turcilor. Înapoi însă, cu toată

rușinea, putea să se întoarcă cineva, bătut, fără să se lupte. Da, — însă numai cu voia lui Ștefan.

Această voie o ceru Birtoc Ardeleanul, care sosisse cu cîteva mii de oameni, ca să împiedece o luare a Moldovei de către Poloni, pe care avea cine s'îi oprească. Poate că el nici nu ceruse voia Craiului său, care totuși se luptase și el odată cu acest frate fără astîmpăr, fără măsură și statornicie care era Ioan-Albert. Dar Voevodul Ardealului nu doria să verse sînge creștinesc, căci între Ungaria și Polonia se făcuse în 1492 o legătură mai ales împotriva Turcilor³¹¹, ci sosisse ca să împiedece și pe alții de a-l vărsa.

El se înțelese de-a dreptul cu Regele polon: acesta trebuia să se ridice d'innaintea Sucevei fără nici-o întăzriere și să se întoarcă înapoi pe unde venise. Cererea se primi cu bucurie, și se spune că Ștefan, căruia-i plăcea batjocura care umilește pe cei prea încrezuți, ar fi dat dușmanului său sfatul cel bun de a merge tot pe drumul mare și de a nu se încurca prin pădurile, vestit de rele, ale Moldovei, unde i s'ar putea întîmpla ceva neplăcut din partea atitor oameni fără căpătăiū ce locuiesc mai bine decît acasă în desișul fagilor Bucovinei.

Ioan-Albert nu fusese învățat îndestul prin isprava sa de până acum. Era zorit să ajungă în sfîrșit în țara sa primitoare, unde sînt petreceri potrivite pentru un om de vîrsta sa, unde e hrană și băutură din bielșug și cîntecele plutesc prin

aierul greu de mirezme al odăilor de ospăț. Apucă de-a dreptul prin codri, ale căror poteci se suiau pe înălțimi, care se rupeau apoi în coaste prăpăstuite. Se înainta încet, cu atîta mulțime obosită și sigură de pace. Până în codrul Cozminului, dincoace de Cernăuți, lingă rîpa Derehluului, se cheltui o săptămînă în capăt⁸¹².

Miercuri sara, oastea ajunsese, cu Craiul bolnav, zguduit de frigurile muștrării de cuget și ale mîndriei rănite, în marginea dumbrăvii pe care el venia s'o hoteze cu sîngele ostașilor săi: Dumbrava Roșie. Copacii fremătau în noapte ca o amenințare și trunchiurile prin care trecuse limba fierăstraielor se clătinau că, odată, la Crasna sau la Sepenic, în zile de mare nenorocire pe care le uitaseră bătrîni și nu le pomeniseră tinerii. Cărările erau înguste și gloata multă: până la căderea nopții se putură strecura numai călării din Ținuturile Poloniei apusene, cari fură lăsați a străbate cele două leghî de pădure și a-și face iarăși tabără de cealaltă parte, la Cozmin, în vale. Regele, cu cei mai mulți dintre ai săi, petrecu noaptea — ultima noapte pentru multe mii de oameni și pentru atîția fruntași cari aveau acasă curți domnești, supuși și bogății de tot felul — în tabăra cea veche.

A doua zi, cînd Moldova serba pe Sfîntul Dumitru, trîmbițele dădură semnalul de plecare. Pe rînd intrară în codrul cuprins de neguri și înfiorat de un vînt rece ca fiorii morții tunurile greoaie, carele, straja, Craiul bolnav, dus într'un *leagăn*,

călăreții Poloniei Răsăritene, cari știaū mai bine ce sînt Moldoveniī, oastea cu plată și gloata.

Ioan-Albert ajunsese acum la mijlocul drumului, cînd chiotul obișnuit al Moldovenilor se înălță pe neprevestite, încremenind rîndurile polone. Un vînt de primejdie zgudui codrul, și în urma Regelui zidul de arbori căzu la pămînt, tăind poteca. În zborul nebun al săgeților, țerănimea, Curteniī, boierii, în frunte cu Domnul însuși, se aruncară asupra drumeților din coadă. Ei nu încercară măcar să se lupte, ci se închiseră în lagăr, ca într'un staul, pe care-l împresură lupii. Măcelul se săvîrși aici, fără învierșunare, cu rînduiala unei pedepse ce se îndeplinește.

Regele smulse atunci cea mai frumoasă parte din călărimea sa ca să scape pe cei cari muriau. Înaintea călăreților greoi, în legăturile de oțel ale cărora se rupeau, scînteietoare, razele soarelui de amiazi, Moldoveniī se dădură în lături, umplînd văzduhul limpede cu nenumărate săgeți. Nenoro-ciții închiși în tabără se răpéziră atunci în pădure, unde găsiră alți nimicitori de vieți. Împlinindu-și sarcina lor mîntuitoare, călăreții intrară înapoi în codru, care era singura cale spre tabăra cea nouă, spre șes, spre lumină și siguranță. Din toate părțile însă pîndia primejdia: mulțimile înnebunite părăsiră tunurile, carele, armele mai grele, cei din urmă călcau în picioare pe cei d'intăiū, pe cînd sprinteniī luptători romîni, strecurîndu-se printre trunchiuri, aruncau lațurile și învîrtiau securile și

topoarele, fără cruțare. Codrul își pierduse drumul, innăbușit de morți, de uriașe sfărîmături stropite cu sînge, și soarele, apuind asupra acestei grozăvii, părea că aprinde un rug din vechile vremuri sălbatece.

Regele se odihni — de o jalnică odihnă — la Cozmin, satul de lângă pădure, și mai trecură cîteva zile până putu să ajungă iarăși la vadul Prutului de la Cernăuți, pe unde venise așa de fălos cu cîteva săptămîni în urmă. Polonii nu mai știaū de unde să se păzească, atîtea brațe avea moartea pentru a-î ajunge. Ziua și noaptea, cete de călăreți se aruncaū, chiuind de bucurie, ca vînătorul cînd descopere fiara, asupra bieților fugari, cari se dădeaū în dosul carelor ce mai păstrasera. Întunerecul nopții era spintecat de miile de limbî de flacără ale buruienilor și miriștilor aprinse pe care vîntul le zoria din urmă, făcîndu-le să alerge spre dușmanul țerii, — al pămîntului și al oamenilor, — ca niște uriași șerpî roșii. Trecerea Prutului se făcu la 30 ale lui Octombore cu multă greutate, căci Moldovenii nu părăsiseră o clipă pe învinși, și rîul își primi și el partea lui de morți. Cu o zi înainte, pe celalalt mal, puțin mai sus, Vornicul Boldur nimicise la Lențești pe toți Mazoviții, ce veniaū să primească pe Regele lor învins, și muriră până la unul fără să-l vadă în toată strălucirea rușinii sale. Străbătînd Pocuția ca un fulger, Ioan-Albert ajunse la 12 Novembre în Lemberg ³¹³.

Așa ieșiră Polonii din Moldova, și o astfel de

ieșire ticăloasă să o aibă în vecii vecilor toți oamenii nedrepti și lacomi cari vor călca pământul muncit al țerii noastre ca să ni stingă neamul! Adâncurile codrilor și rîpelor să nu ajungă pentru a li cuprinde trupurile sfărîmate, și buruienile pustiuului să se ridice pe mormintele lor! Căci pământul e al celui care l-a lucrat din neam în neam, și a se atinge de dînsul, e cea mai neiertată faptă de hoție ce se poate săvîrși într'un ceas blestemat.

Polonia trăise un timp în liniște, nu numai fiindcă-și avea pacea cu Turcii, ci fiindcă Moldovenii îi erau prieteni. Dușmănia cu Moldovenii era un foc nestîns pentru Rusia și Podolia, Ținuturile mărginașe, și ea deschidea Turcilor și Tatarilor trecătoarea până în adîncul Regatului.

Așa se întîmplă după lupta din 1497, după încercarea nesocotită de a ucide pe bunul străjer de la hotare.

Malcocî-beg sosi în Maiu 1498, ca un strașnic oaspete, și în ziua de 13 Maiu orașenii din Lemberg, ale căror nopți erau luminate de focul ce înghiția satele și tîrgurile neîntărite, văzură cu ochi îngroziți raitele sălbatece ale celor 40.000 de Turci cari încunjurau cu poftele lor bogata cetate. Ca unii ce erau grăbiți să prade aiurea, ei se făcură nevăzuți chiar a doua zi ⁸¹⁴.

Ștefan veni la sfîrșitul lui Iunie, pe o cale unde Turcii nu făcuseră încă pustiu. Liovenii îl văzură și pe dînsul sosind de spre Podhaecz și Buczacz.

Și amenințările lui se ridicară către dînșii. Apoi el se îndreptă spre Nistru, îl trecu iute, cu boierii și ceilalți călăreți ai săi, străbătu prădînd Ținutul Haliciului, se înfățișă iarăși ca stăpîn în Pocuția, unde în zădar venise Craiul în anul trecut, și se întoarse acasă fără nici-o pierdere. Oamenii de-ai săi ajunseseră și la marginea Litvaniei, unde arseră cetatea Braclaw ³¹⁵.

Polonia era așa de jos căzută cum nu se mai pomenise poate de două veacuri, din vremurile de mai înaintea lui Casimir cel d'întăiu. Regele stătea în Cracovia și se încunjura de ziduri nouă, pe cînd de jur împrejur îi ardea țara și robii mergeau în șiruri nenorocite după caii jefuitorilor. În Litvania, care nu îndrăznise să se lupte în 1497, o parte din magnați se ridicase asupra cneazului Alexandru, și întreaga țară era în fierbere și risipă ³¹⁶.

Atunci iată că la sfîrșitul lui Iulie veniră Tatarii în Podolia, ca un puhoiu de foc. Ioan-Albert ieși împotriva lor la 7 August abia, dar înaintă așa de încet, cu ostași cari sfărmau ce mai rămăsese, încît năvălitorii se întoarseră cu prada întreagă ³¹⁷.

Iulie fusese al Tatarilor. Novembre aduse pe Turci, al căror număr fu crescut de nemărgenita groază până la 70.000. Ei apucară drumul Haliciului și cuprinseseră toate părțile vecine într'o lungă îmbrățișare de moarte. Gerul singur putu să-î gonească și să-î pedepsească pentru fărădelegile lor, — un ger grozav, care el însuși era pentru țară o mare nenorocire ³¹⁸.

Ioan-Albert trebui să se coboare la pace.

Ștefan i-o dădu bucuros. În sufletul său el rămăsese tot omul de la 1475, prietenul și apărătorul Creștinătății, mai presus de folosul căreia el punea numai nevoile de viață ale neamului său. În 1492, el nu voise să lase pe Tatarî a-î străbate țara pentru a merge asupra Ungurilor și, după sfaturile său de frica lui, Vlad Călugărul nu se înduplecâ să plece, spuind că se teme de dușmanii de peste munți ³¹⁹. Cu inima frîntă numai, chemase el, în 1497, 2.000 de Turcî, pe cari-î întrebuiță foarte puțin și-î trimese cît mai răpede îndărăt. În Maiu 1498 nu fusese el acela care trimesese pe Malcoci, ci acesta venise singur din cuibul Cetății-Albe, bucuros că dușmănia dintre Moldovenî și Polonî îi deschide drumul spre îmbogățirea prin jaf. Dacă Ștefan însuși înaintase în Polonia, el înțelegea să-și răstoarcă astfel numai păguba ce i se făcuse în 1497, și trebuie să se ție în samă că el nu s'a mai întors înapoi să prade; el voiă apoi să se arate ca stăpin în Pocuția, pe care Regele căutase a i-o smulge în anul trecut. De prădăciuni tatărești prea aproape de dînsul, firește că nu era bucuros de loc. Iar cu ce ochi privise deprinderea ce părea că-și făcuse Turcii de la Dunăre de a lovi într'una Polonia, dovedește cursa pe care o întinse celor din Novembre, cari, străbătînd Moldova în mijlocul iernii albe, fură ajunși din urmă de Leși neobișnuiți, cari aveau iuțea Tatarilor și o vitejie ageră ce nu se

înțilnia pe această vreme la supușii lui Ioan-Albert. Urmăritorii nu cruțară pe păgîni. Ei erau Moldovenii lui Ștefan, cari, puind pe dînșii haine străine, păstrasera toată hărnicia lor războinică ³²⁰.

Trei soli unguri, Trimeși ai Craiului Vladislav, sosiră în Polonia chiar din vara anului 1498, cînd Ștefan se afla încă pe pămîntul prădat al dușmanului, pentru ca să aducă o pace de obște, prin care s'ar fi putut pregăti viitoarele lupte împotriva păgînilor, de care în Apus se vorbea tot mai mult, cu cît corăbiile Turcilor turburau mai tare mările și amenințau porturile. Ungurii se speriaseră și ei de învierșunarea loviturilor pe care Turcii și Tatarii le îndreptau asupra Poloniei și, fără a se mai gîndi la înnăsprirea legăturilor cu această țară în 1497, și ei cerură ajutor Germanilor, la dieta de la Friburg, pentru toată Creștinătatea răsăriteană amenințată de o cumplită și grabnică peire ³²¹.

Încă de la 20 Iulie se încheiau înțelegeri între Polonia și Moldova, pe care rămînea acum ca Ștefan să le întărească, apoi altele între Polonia și Ungaria, și tot așa între Litvania și Ungaria, — care țintiau deopotrivă la o luptă puternică și unită împotriva Turcilor, dușmaniî tuturoră ³²².

În primăvara următoare veni pentru iscălirea învoielii hotărîtoare o altă solie ungurească, în fruntea căreia stătea Dominic, episcop de Oradea-Mare, poate acel care venise la Ștefan în 1475, atunci cînd era numai preposit de Alba, și Căpitanul Bosniei. Ștefan însuși, care nu răsپinsese

împăcarea ce nu fusese cerută de dînsul, alesese pentru a merge la Craiū și la Cneaz pe bătrînul pîrcălab Hărman și pe Ivanco Pisariul ⁸²³.

Pacea se făcu la 19 April 1499, — cu Ioan-Albert, ca și cu Alexandru Litvanul și cu Sigismund care se visase Domn în Moldova; ea trebuia să se întindă și asupra urmașilor tuturor părților. De o atîrnare a Moldovei față de Polonia ca pe vremea lui Casimir, nu se vorbește nimic, și nici-odată Ștefan n'a făcut o altă învoială de acest fel cu Ungaria. El era acum — afară de birul ce dădea Turcilor — un stăpînitor cu totul neatîrnat ⁸²⁴.

Pagubele se vor uita și de unii și de alții, spunea mai departe învoiala aceasta hotărîtoare. Prietenii și dușmăniile se vor împărtași. Unul va apăra pe cellalt. Fugarii și *Domnișorii* moldoveni nu se vor opoși în Polonia, dar Domnul poate intra oricînd în această țară, cu voia de a se întoarce cînd va crede de cuviință. Negoțul va fi slobod — cum îngăduise, de altminteri, Regele încă de la 4 Ianuar, cînd pacea era pregătită în destul ⁸²⁵. Afacerile de hotare se vor judeca de căpitanii din Camenița, Hotin și Cernăuți. Polonii vor ajuta încă de pe acum pe Ștefan, dacă Turcii se vor ridica asupra lui. Iar, cînd va da Dumnezeu și vor porni creștinii asupra lor,—regele Ungariei pe Dunăre, cu Muntenii, regele Poloniei pe la Oblucița,—el, Ștefan, saū, fiind dînsul bolnav, fiul Bogdan ori vre-un boier de frunte își vor scoate oștile pentru același scop mare și sfînt. Peste cîteva săptămîni,

la 12 Iulie, Ștefan întăria această pace din Hirilău, unde serbase în 1497 biruința lui asupra lui Ioan-Albert ³²⁶.

III.

Lupta din urmă pentru Pocuția.

După pacea cu Moldova și unirea cu Vladislav, urmă, în Maiu 1499, întărirea legăturii cu Litvania. În Ungaria se aștepta să sosească solii ai Veneției, ai Papei, ai regelui Franciei pentru a face un singur mănunchiu al tuturor creștinilor împotriva păgîntății. Ioan al Moscovei vorbi și el, tot în 1499, de o astfel de luptă pentru Cruce. Anul 1500, care prevestia un veac nou, părea menit să înceapă cu un mare război de isgonire a Turcilor ³²⁷.

În pacea sa de la 1499 Ștefan nu lua îndatoriri zădarnice, ca să înșele pe creștini, cum, bună oară, cu doi ani în urmă, aceștia îl înșelase pe dînsul. Goana din anul 1498 îi făcuse iarăși poftă a lupta cu păgîni, și înaintea ochilor săi se ivi din nou strălucitoarea ispită pe care i-o vrăjise și Ioan-Albert prin făgăduielile sale, a Chilie și Cetății-Albe, curate, tari, bogate, supt umbra ocrotitoare a steagurilor moldovenești. Scrisorile pe care i le trimise Papa, și lui și vecinului Radu, îndemnurile Venețienilor, siguranța că nu-l va împiedeca nimeni dintre vecinii de aceiași lege, că Pocuția, pe care o cere el la sfîrșitul anului de la Ioan-

Albert, nu va fi lovită în lipsa lui, că Litvania, pe care umbla să o împace cu Muscalii, îi va fi cu prietenie în războiul cel nou, — toate acestea întăriau avîntul sufletului său, cel din urmă avînt de lupte pentru Creștinătate.

Turcii nu socotiau totdeauna bine cînd era vorba ca ei să iea bani. Un Trimes împărătesc veni la Ștefan ca să-i ceară birul cu două luni și jumătate înainte; în loc de a i se da sacii de aspri, cari să facă «rămășița de 500 de galbeni», i se tăie nasul și i se scoaseră ochii,—un mijloc cumplit, dar nu tocmai rar, de a răspinge o cerere nedreaptă. Pe aceiași vreme, o ceată de Moldoveni, călăuzită de viteazul cel mare din acele zile, de învingătorul de la Lențești, Vornicul Boldur, se ivi supt zidurile cetăților de la Dunărea de jos, aruncînd săgeți aprinse. Focul nu se lipi de piatra întăriturilor, dar Moldovenii se întoarseră cu o pradă bogată din încercarea lor îndrăzneată.

Îndată Ștefan trimese doi Frînci de la Curtea sa ca solî la Venețieni și la Papa. Alți doi oameni domnești, boieri de frunte, avînd un frumos alaiu de șeptzeci de călăreți, împreună cu un însoțitor din partea Voievodului ardelean, veniră la Craiul unguresc în Ianuar 1500; ei stătură la el până în luna următoare, cerînd ajutor pentru primăvară ³²⁸. Un nou sol moldovean sosi în Veneția în Mart 1502 ³²⁹, dar încă din Septembrie 1501 Ștefan, lăsat numai cu puterile sale, făcuse pace cu Sultanul ³³⁰, și, cînd, în Decembre 1503, solî turcești veniau în Polonia

pentru întărirea unei păci, care, precum ei singuri spuneau, se încheiase mai mult de frica Moldovenilor, ei apucară drumul prin Suceava. Cei patruzeci de oameni în haine de postav aurit, urmași de slujitori îmbrăcați în mătasă, se înfățișară, avînd în fruntea lor pe un Sinan-bei, văr cu Pașa Herțegovinei, a doua zi după Sfîntul Ștefan, înaintea Ștefanului moldovean.

Prin astfel de priveriști de cînte rămînea ca acesta să se mîngîie pentru cetățile ce nu mai erau să se întoarcă la dînsul, nici la urmașii din sîngele său ³³¹. Birul, urcat la 4.000 de galbeni — al Țerii-Românești era de 8.000 și fiul de călugăr de acolo, evlaviosul întemeietor de biserică, Radu ³³², trebuia să [meargă la Constantinopol la fiecare trei ani ca să sărute mîna Împăratului păgîn ³³³, — nu mai suferi nici o întrerupere. Ba încă, Ștefan stătu la mijloc, împreună cu Munteanul acesta Radu, ca să se facă pacea din 1503 între creștinii din Răsărit și Sultan ³³⁴.

Din altă parte, pe cînd corăbiile Sultanului luaă Veneției Coronul și Modonul și Apusul se pierdea în lupte lăuntrice, Ioan-Albert trimetea un sol la Turci și alt sol venia de la Baiazid: el stătu în Cracovia din Februar pînă în April 1500 ³³⁵. Apoi, în Iunie și în August, două iurușuri tătărăști, mai nimicitoare decît cele ce fusese săvîrșite pînă atunci, luară bietului Rege orî ce gust de a-și cerca norocul împotriva Craiului-Noû al lui Mohammed ³³⁶.

Bătut, umilit, ținut de rău de toată lumea, el plăti mai scump decît orice vinovat, greșala sa din 1497. Omul puternic de odinioară, uriașul războinic, se coborî fără de vreme în mormînt, omorît de o rușine pe care n'o putea suferi. El muri în Prusia, unde plecase pentru a sili pe noul Mare-Maiestru, ales în locul celui ce murise la Lemberg în 1497, să i se închine, — la 17 Iunie 1501. Cu cîteva săptămîni înainte, Ștefan, care nu dăduse Pocuția îndărăt și nu înțelegea să o deie, rămînînd să se judece pentru dînsa, — izbutise a face să se taie la Czichow, înaintea oamenilor săi, capul lui Ilie fiul lui Petru Aron³⁹⁷. Această faptă, fără păreche pînă atuncî, era o nouă și strălucită dovadă despre puterea Domnului Moldovei, despre frica pe care o coborîse el în inimile unor vecinî cari nuse coboriau ușor la măsuri ca acestea.

Urmașul lui Ioan-Albert fu Cneazul Alexandru. Acestuia îi era, ca rege polon, tot așa de dragă Pocuția, «bucata de pămînt» de care vorbește cu atîta dragoste Ștefan, ca și fratelui său. Cu tot amestecul de mijlocire al Ungurilor cari trimsesese pentru aceasta, în 1500, pe Emeric Csobor, el ar fi pus pe Ștefan înaintea unui război, dacă războiul cu Moscova nu l-ar fi oprit în loc cît mai trăi Moldoveanul.

Precum făcuse și la alegerea sa în Litvania, noul Crai leșesc trimese la Ștefan un sol de cinste ca să-i vestească suirea sa în Scaunul părintesc.

Ștefan făcu daruri omului regal și-l întovărăși la întoarcere cu un boier al său, care cerea și voia de trecere pentru diacul Șandru, ce mergea la Muscali, la cuscrul Ivan.

Regele nu îngădui pe Șandru să se ducă la Moscova. Prin alți Trimeși ai săi, Nicolae de Camenița, castelanul de Sandomir și căpitanul Cracoviei, el făcu aspre muștrări unui om care nu era deprins să le asculte și obișnuia a răspunde altfel decât prin solii la dîsele. După cuvintele Regelui, Ștefan ar fi întrebuințat timpul de nesiguranță ce se strecurase între moartea lui Ioan-Albert (17 Iunie) și alegerea, sosirea și încoronarea, abia târziu, la 12 Decembre 1501, a lui Alexandru, pentru a face la hotare prădăciuni vrednice de un dușman și de un păgîn. I se mai spuse că el, Domnul, ține fără drept în mîinile sale Pocuția, atunci cînd pămîntul adevărat al Moldovei se oprește la Colacin; că el nu-și îndeplinește îndatoririle luate, atunci cînd de hatirul lui s'a tăiat fără vinovăție capul lui Ilie-Vodă, că el ar cere în zădar să i se dea pribegii Ivașco și Ioan, cari nu fac rău nimănu și sînt pașnici locuitori ai Regatului. Mai departe, se făcu plîngerea că el smomește la dînsul oameni de pe pămînturile Craiului, că nu cere de la negustori numai vămile convenite, și mai ales că nu se gîndește la bătrîneța lui înnaintată și la folosul ce ar avea fiul lui, Bogdan, începîndu-și, mîne-poimîne, Domnia ca un prieten al Polonilor, cari aũ fost totdeauna ocrotitorii siguri și de folos ai Moldovei³⁸⁸.

Nu știm ce va fi răspuns Ștefan la aceste tînguirî aprige. În unele lucruri el va fi fost gata să îndrepte, dar de Pocuția nici nu voi să audă. El se arată însă gata să se judece, așa cum se judecau în Moldova oamenii pentru cîte o moșie: să-și «puie zi» amîndouă părțile înaintea cuiva pe care Ștefan îl privia ca mai mare decît dînsul și decît Alexandru, înaintea Craiului unguresc Vladislav; atunci să-și arăte fiecare «cărțile», documentele ce are, și oamenii lui Vladislav, în numele stăpînului lor, vor face judecata dreaptă și vor întări pentru totdeauna «bucata de pămînt» aceluia cu care se va găsi dreptatea. El alese sorocul de 29 Septembrie, ziua Sfintului Mihaï la catolici. Apoi trimese știre la Buda despre cele întîmplate, cerînd ca mijlocitorii să vie la timp, de la Craiul care rîvnise și el moștenirea lui Ioan-Albert și cu care Moldova urmă să fie în legăturile cele mai strînse.

Una din părți lipsi la judecată, aceia care se aștepta să piardă. Ștefan privi pe Leși, după dătina pîrilor pentru pămînt în Moldova, ca «rămași de judecată». Va să zică Pocuția îi era întărită lui. El se hotărî să o iea cu adevărat în stăpînire, să-și așeze căpitanii în cetăți, să puie pietre cu bou-rul moldovenesc, «hotare neclătite», de-a lungul hotarelor și să strîngă veniturile. Căci pînă atunci el lucrase cu sfială în această țară nouă a sa, făcîndu-se că «o lasă pustie», pănă ce se va hotărî într'un chip statornic asupra drepturilor fiecăruia ³³⁹.

Împrejurările erau din cele mai potrivite pentru această măsură de asigurare. De mult încă Țarul Ivan pîndia Ținuturile mărginașe ale Litvaniei, pe care ar fi voit să le adauge la stăpînirile sale. El era un Domn drept-credincios, ortodox, și mulți dintre puternicii Litvaniei, cei mai mulți dintre locuitorii acestei țeri erau și ei de această lege, și simțiau aceasta cu atît mai tare, cu cît Alexandru prinsese a prigoni pentru ortodoxie, căutînd să cîștige țara sa pentru Scaunul din Roma. Nicî soția lui, Elena, fata lui Ivan, nu scăpă de îndemnurile, une ori amenințătoare, al Regelui, care, între atîtea greutăți de pe lumea aceasta, mai găsia vreme pentru a urmări mîntuirea sufletului supușilor și familiei sale pe lumea cealaltă. Ivan se umplu de mînie cînd auzi ce-î suferă fata la Curtea ginerelui catolic. Ciocniri începură să se întîmple la hotare, vestind un război crîncen.

Ștefan ținea întăi cu Ivan, care era de legea sa și care ridicase încă din 1498 pe Dimitrie, fiul fiului său și al Elenei din Moldova, la rangul de moștenitor al său. Soliile curgeau și acum neconținut de la Suceava la Moscova și de la Moscova la Suceava. În 1498—9, Țarul mijlocise, prin oamenii săi Bersen și Balița, ca să se încheie pacea, care ținea de atunci între cuscrul și ginerele său. Cînd dușmănia între Ruși și Litvanî începu să se cunoască, și Ivan și Alexandru, unul în puterea înrudirii, cellalt în puterea legăturii din 1499, cerură ajutorul puternic al Moldoveanului, Ștefan

încercă, la rîndul său, să împace pe cei doi prietenî cari nu se înțelegeau; diacul Șandru merse în 1502, împreună cu boierul Toader feciorul Isaii, la Moscova. I se răspunse aici că Alexandru e vinovatul, fiindcă nu lasă pe soția lui, Elena, și pe atîția alții să creadă și să se închine așa cum au apucat. Încercarea de împăciuire nu izbutise³⁴⁰.

Mulți vor fi crezut că Ștefan se va da de partea lui Ivan, care începu peste puțin războiul, încă pe timpul verii. Cumintelui Domn i se va fi părut însă că toate aceste lucruri se petrec prea departe și că nu-l privesc de-a dreptul pe dînsul. Pe urmă, dacă interesul său cerea să se unească mai bine cu Muscalii, se întîmplă la Curtea lui Ioan, un om pornit și sălbatec, ceva care împiedecă pentru totdeauna orice prietenie din inimă. Țarul avea o soție tînără, Sofia, din neamul împărațesc al Paleologilor din Constantinopol, și din această a doua căsătorie i se născuse un fiu, Vasile, pe care fi-rește că mamă-sa doria să-l vadă Țar în locul lui Dimitrie, fiul fiului vitreg și al Moldovencii. Încă din 1499, Sofia izbutise a face pe soțul ei să-î ierte greșala de răzvrătire și planuri viclene de care se făcuse vinovată. Peste trei ani, tocmai în 1502, în luna lui April, mînia lui Ivan căzu de o dată asupra surorii și nepotului, cari pierdură în acea zi nenorocită, și pentru totdeauna, și iubirea Țarului, și libertatea, și viitorul de stăpînire pe care-l visaseră până atunci. Ei fură zdrobiți de această cădere neașteptată, și muriră înnainte de vreme:

mama în 1505, iar fiul în 1509, — cîțiva ani abia după moartea părintelui și bunicului din Suceava, a cărui inimă sîngerase de durerea copiilor pe cari nu-î putuse apăra, nici ajuta ³⁴¹.

Într'o nouă solie, de prin Maiu-Iunie 1502, a diacului Bohusz, Alexandru arătă lui Ștefan, ca să-l întoarcă spre dînsul, ce cinste se face la Moscova, Elenei și lui Dimitrie, și-î ceru cu stăruință ajutorul împotriva Muscalilor, fără să mai pomenească acum de acea Pocuție, începătoare de vrajbă ³⁴². Dar Ștefan nu era omul care să-și încurce țara în lungi și grele războaie ca să răzbune jignirile ce i s'ar fi adus lui ca om. Pe de o parte, el îndemnă încă odată la pace pe Alexandru, iar, pe de alta, prin același diac Constantin, el aminti Țarului datoria cea mare către Creștinătate, care e mai sfîntă decît aceia către legea pravoslavnică.

Pe atunci, după luarea de către Turci a cetăților venețiene din Morea, Apusul se îndemna iarăși pentru lupta de răscumpărare, și în Răsărit se primiau scrisori lungi, cu făgăduieli de toată frumuseța, de la Venețieni, de la Papa și de la Împăratul din Germania. Unguriî bătuseră pe Turci în Bosnia, și în același an, la 12 Maiu 1501, se vestia în adunarea din Pesta începerea războiului sfînt cu învinșii. În primăvara lui 1502, noiî apărătorî ai graniței de miazăzi, Ioan Corvinul, fiul Craiului. Matiaș, Căpitanul din Banat, Ioja de Som, care înlocuia pe Pavel Chinezul, și urmașul lui Birtoc Drágffy

în Voevodatul Ardealului, Petru de Pösing, luaă Vidinul — o mare biruință, care avu un răsunet pretutindenă —, apoi Cladova, în fața Severinului, care și acesta se afla pe atunci în mîna Ungurilor, și flacăările aprinse de călăreții lor se prelinseră pe zidurile Nicopolei: vechile cuiburi de pradă turcești plătiră astfel paguba pe care o făcuseră, atunci cînd din ele stăpîniau; amenințau și prădau frații Mihalogli și Balibeg fiul lui Malcoci, dușii aiurea saă trecuți din această lume ³⁴³.

Ștefan scrisese astfel lui Ivan, care-și strîngea toate puterile asupra Litvaniei, că «toți Craii și toți domnii creștini și toate țerile frîncești ale Apusului se unesc și se gătesc a sta împotriva păgînului, și ar fi bine ca și tu, în loc să te cerți cu creștinii, să te ridici cu dinșii asupra păgînimii ³⁴⁴».

Cuvintele acestea nu fură ascultate. În cursul verii, Muscalii loviră Smolenscul. Toate puterile Poloniei erau strînse la această graniță, și Regele însuși plecase în Litvania, din Maiu încă, lăsînd Regatul în sama fratelui saă, cardinalul Frederic, un om slab de suflet și bolnav, care avea numai cîteva luni de trăit. Abia se încleștase războiul cu Ivan, și vechiul prieten al acestuia, Hanul din Crîm, Mengli-Ghiraî, care nimicise cu totul puterile Hanului de la Volga, prietenul lui Alexandru, Seid-Ahmed, silindu-l a căuta un adăpost în Cetatea-Albă, apoi în Chiev, — se aruncă asupra Poloniei. Într'un singur avînt, Mengli-Ghiraî pătrunse în Septembrie până la Sandomir, fără să întîmpine

un singur dușman, și se întoarse înapoi tîrînd după dînsul la 40.000 de robi³⁴⁵.

În Polonia era o nespusă groază. De jur împrejur stăteau numai dușmani, și mijloacele pentru a-i răspinge, pentru a-i împiedeca de a năvăli și păgubi lipsiau cu totul. Frica de Ștefan nu era cea mai slabă în sufletul acestor bieți oameni îngroziți. După Muscal, după Tatar, ei așteptau acum pe strașnicul Moldovean, ca să desăvîrșească peirea țerii lor. Încercarea cu Ivan în Litvania îi incredințase că Rutenii, de limbă rusească și de lege ortodoxă, nu sînt bucuroși de stăpînirea polonă și catolică. Ei vedeau numai trădători între aceștia, și bănuiele de același fel cădeau și asupra unor dregători de margene, despre cari se zvoniau lucruri rele. Se credea astfel, în Septembrie 1502, că Ștefan are înțelegeri la Camenița și până la Lemberg, care și-ar deschide bucuros porțile înaintea lui, și se lua ce măsuri se puteau lua, împiedecîndu-se, între altele, negustorii moldoveni de a veni în număr prea mare.

În sfîrșit, lucrul de care se temuseră, se întîmplă. În Octombrie Moldovenii se revărsară asupra Poțuției. Dintru întăiu se auzi că Ștefan a întetit numai niște «dușmani» — erau acum așa de mulți, încît nu li se mai dădea de capăt și de nume! — asupra Regatului. Se vesti pe urmă că Ștefan însuși, cu Turci și Ruși, adecă Ruteni, vrea să puie mîna pe Haliciu, pe Buczacz, prădat de dînsul în

1498, pe Czerwona, pe Iaszlowiec și pe o cetate care i-ar fi fost în adevăr de mare folos, Camenița cea puternică. Regele era chemat să vie răpede înapoi, lăsînd grija Muscalilor din Litvania, căci altfel el va pierde Podolia toată, malul cellalt al Nistrului, care se va preface și el în pămînt moldovenesc.

Dar aceste știri nu erau adevărate. Ștefan nu era, nici în tinereța sa, dintre aceia cari fac cuceriri ca să le dea apoi îndărăt. Era să pornească oare acum, în zilele sale albe, zboruri nebune asupra pămînturilor străine? Nu, el venise numai să-și iea toată țara sa a Pocuției: el așeză aici ca staroste pe Clucerul Hrinovicî și ca vameș pe Chiracola, poate, Vistierul de odinioară. Granița o însemnă, cum știa el că-i scrie în zapise, mai jos de Haliciu, la o milă și jumătate depărtare. Vămile i se plătiră lui de acum înnainte. Țeraniî de aici, Romîni și Ruși, fură poftiți, după obiceiul din Moldova, să-i vie în tabără la Colomea, unde stătea orînduind,—fiecare cu calul și armele sale; și îndată el avu numai din această cucerire a sa trei mii de ostași. La 2 Novembre 1502 sosi la Lemberg Trimesul domnesc Ilie Steclea ca să poftască pe negustori a-i veni iarăși în țară, în cea nouă ca și în cea veche, fără nici-o teamă și fără nici-o grijă, căci «el nu vrea să aibă războiul cu Craiul, ci și-a luat numai țara bunicului său; care i se smulsese mai de mult cu puterea» ³⁴⁶.

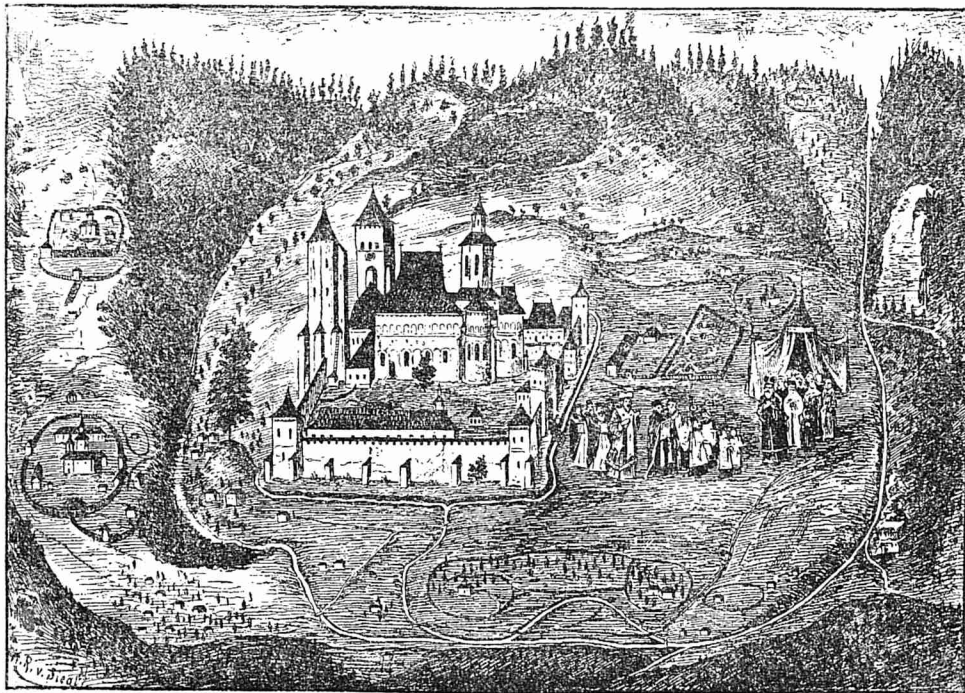
Însă, iarăși, el era gata să se judece, dacă,

precum se zicea în Moldova, Alexandru n'ar fi fost mulțămît cu «legea» d'intăiū, ci ar fi cerut «lege peste lege», care trebuia să se deie orîcînd, după datină. Iarăși el trimese un sol la regele Vladislav ca să-î arăte că «și-a pus oamenii în acea țară», în «bucata de pămînt» de supt Haliciū. De la Unguri, cari nu ținură de rău pe prietenul lor, mai bun și mai folositor decît Poloniū, sosi iarăși un judecător, anume Marcu Firtat. Sorocul asupra căruia se învoi Ștefan cu dînsul fu acela de 2 Novembre 1503, cînd trebuiaū să vie din Polonia, de la Cardinal, care se plînsese amar luī Ștefan pentru călcarea păcii, Iacob de Buczacz, iar, de la Vladislav, Ștefan Telegdy, Francisc Balassa și Emeric Csohor. Însă iarăși, Trimesul polon nu sosi la vreme ⁸⁴⁷.

IV.

Moartea lui Ștefan-cel-Mare.

Ștefan era bolnav pe această vreme, de boala pe care i-o dăduse ostenele sale războinice, nopțile de iarnă nedormite în lagăr, petrecerea îndelungată în umbra umedă a codrilor prieteni, goana peste cîmpii în bătaia furtunilor și supt căderea ploilor de primăvară și de toamnă și a zăpezilor moi. Încă din Februar 1501 veniseră la Veneția doi oameni de-ai lui, Frînci, ca să cumpere niște stofă scutpă de aur și să tocmească un medic, căci

MĂNĂSTIREA PUTNA, DUPĂ O ZUGRĂVEALĂ DIN VEACUL AL XVIII-lea.

medicii venețieni erau pe atunci vestiți în lumea întreagă. În August 1502 abia, ajunse la dînsul Matei din Murano, medicul dorit, care-l găsi chinuit de podagră, dar, altfel, «voinic pentru vrîsta sa», și în stare să mai călăuzească ostași, cum făcu peste cîteva luni. Matei, care se îmbolnăvisese pe drum, boli într'una și muri în Moldova, iar, cînd Ștefan trimisese după alt medic, în Octombrie 1503, mînile și picioarele-î erau înțepenite; solul său, întrebat asupra boalei, arată că «numai mînile și picioarele nu poate să le miște, dar, altfel, n'are nimic». Ieronim de Cesena plecă spre Moldova, unde mai venise pe rînd, pentru ca să încerce mîntuirea bolnavului, un medic din depărtatul oraș german Nürnberg, Ioan Klingensporn, un Evreu de la Hanul Tatarilor și un bărbier unguresc din Buda⁸⁴⁸.

În 1503 murise, de o boală urîță, care nu era a unui viteaz, nici a unui preot, cardinalul Frederic. În toamnă regele Alexandru, care oprise războiul cu Moscova printr'o pace foarte puțin aducătoare de cinste, se întoarse în Polonia și, în loc să stea la vorbă cu Ștefan, precum făgăduise la 17 Octombrie, el chemă o dietă la Lublin, în cele din urmă zile ale lunii. Aceasta luă măsuri pentru ca să smulgă îndărăt Pocuția, tocmind luptători pentru primăvara următoare⁸⁴⁹.

Dar, cu toate laudele Polonilor, nu se făcu nici-o ispravă decît poate aceia, foarte ieftină, a prădăciunilor de hotare, care nu speriau pe nimeni. Un război cu Ștefan, supt steagurile crăiești, un răz-

boiū mărturisit, nu se putea face acum și pentru aceia că amîndoi Iagelloni, și cel din Ungaria și cel din Polonia, care trimese la Turci pe vechiul cunoscător al lor, Nicolae Firley, făcuseră pace cu Sultanul, întărind-o în vara anului 1503. Și apoi ar fi îndrăznit slăbănogul Alexandru să încerce o luptă care ieșise așa de nenorocit unui viteaz ca Ioan-Albert? Doar nu trecuse nici zece ani de la măcelul din codrii Cozminului, și oasele morților înălbiau încă poienele Dumbrăvi-Roșii. La sfîrșitul lui Novembre 1503, solii ai lui Ștefan veniau la Craiul polon; în Decembre oamenii de-ai lui Alexandru se duceau la Vladislav în afacerea Pocuției. Se spune lămurit că pe atunci se așteptau și boieri din partea Domnului Moldovei. În Februar 1504, un Trimes unguresc venia spre Suceava unde se zvonise de oarecare mișcări tătărăști³⁵⁰. Cît de puțin se gîndia Craiul la o luptă cu Ștefan, dovedește și plecarea lui în 1504 ca să ia jurămîntul în Prusia. Cît trăi Ștefan, Pocuția, «bucata de pămînt», rămase țară moldovenească.

Mărețul patriarch își petrecu decî în liniște cele din urmă zile ale vieții sale, pregătindu-se prin odihna de aici pentru odihna cea mare. Cineva care l-a văzut pe acest timp, ni-l înfățișează ca «un om foarte cuminte, pe care nu-l poți lăuda în de ajuns, foarte iubit de supușii săi, fiindcă e plin de îndurare și judecător drept; e foarte ager și darnic și, dacă n'ar fi boala lui, pentru vrîsta

PAGINĂ DINTR'O EVANGHELIE DIN VREMEA LUI
 ȘTEFAN-CEL-MARE. (MÂN. HONOR).

ce are, e încă puternic». Lîngă dînsul stătea în Suceava, gîndindu-se cum să asigure moștenirea fiului ei, Doamna Maria, a căreia mamă se stînsese de curînd, în 1500 ³⁵¹. Bogdan, fiul ei, trecuse de douăzeci de ani: el era «orb», fiindcă pierduse un ochiîu luptîndu-se; «era sfios ca o fată mare și om viteaz, cu purtări bune și avînd în jurul lui tot oameni ca dînsul».

În boierime se schimbase puțin: la Hotin, după Mușat ³⁵², erau Toader și Negrilă, Ieremia și Dragoș păziau la Neamț, Ivenco și Alexa la Orhei, Costea în cetatea cea nouă de la Soroca, altă piedecă pentru Tatarî, Ion Grumază la Cernăuți, și la Roman era Șandru. Tăutul trăia, și poate tot așa bătrînul Hrăman, bătrînul Șteful, foști pîrcălabi amîndoi, bătrîniî Duma fiul lui Vlaicu și văr al Domnului și Duma zis Brudur. Dar Jurj era Vornic în locul lui Boldur, care trecuse în rîndul tovarășilor pe cari Ștefan îi mai vedea numai în amintirile sale. Cozma Șerpe se adăugise la sfetniciî din anul Cozminului. Grija Sucevei o avea tot Luca Arbure ³⁵³. Toți, spuné un străin, un Venețian, bun judecător de oameni, care i-a văzut, «viteji și harnici, nu să stea pe saltea, ci să lupte în tabără». Mitropolitul era Gheorghe, Vasile păstoriă la Roman, iar în Rădăuți ținea cîrja tot Ioanichie, cel d'întăiî episcop al acestui Scaun, întemeiat de Ștefan ³⁵⁴.

Țara se întremase cu totul: an de an se înnălțau falnicele lanuri, și miî de miî de oi și vite străbăteau pășunile grase ale Moldovei. Orașele fusese împo-

dobite pe rînd cu frumoasele biserici de piatră săpată, înflorite cu fluturi de smalt verde și galben, de maieștrii lui Ștefan, cari totdeauna aveau de lucru undeva. În ele se întilniau Nemții, Armeniî din Lemberg, Sașii din Ardeal, Grecii și Turcii cari veniau de la miazăzi, lăsînd bogăție în urma lor.

Noul Domn muntean — care înlocuise în 1497 pe Vlad Călugărul, mort, — Radu, privia pe Ștefan ca pe un părinte. În Ardeal pîrcălabii moldovenești stăteau în Ciceu și în Cetatea-de-Baltă, pe care Domnul o căpătase pe la 1478 ⁸⁵⁵. Nimic nu tulbura de la moartea lui Matiaș legăturile bune cu Unguriî. Turcii din cetățile de la Dunărea-de-jos se stîmpărase; Mengli-Ghiraî, Hanul Crîmului, socrul lui Selim, fiul cel mai mare al Sultanului, care stătea la Caffa, uitase drumul Moldovei. Numele «Moldoveanului» era cunoscut cu cinste în lumea întreagă, și Poloniî înșiși, dușmanii bătrînețelor sale, recunoșteau fățiș ce putere cuminte pleacă din sufletul acestui om cum nu se găsește ușor un altul ⁸⁵⁶.

Căldurile verii deschiseră rana de la Chilia, și fierul ars al medicilor nu folosi la nimic. Ștefan simți că moare, dar gîndul său nu se întunecă și voința lui de fier nu suferi nici-o slăbire. Ca și înaintea, toți stăteau încă supt farmecul lui.

Auzise că boierii nu se înțeleg asupra urmașului său, că unii voiesc pe Bogdan, iar alții socot că ar fi mai drept să domnească Ștefan, fiul lui Alexandru, — nepotul domnesc din Constantinopol, ca unul ce

venia în locul fiului celui mai mare; înțețitori ar fi sămănat vrajbă între cei d'întăiu și cești din urmă. Lui Ștefan i se va fi părut că vede luptele nemernice de după Alexandru-cel-Bun, frămîntarea sălbatecă și nelegiuită pe mormîntul părintelui, bunicului adormit. El nu voia însă ca mormîntul să-i fie stropit cu sîngele său și al neamului său, ca țara pe care o ridicase așa de sus, să se prăvale iarăși în prăpastia păcatelor ³⁵⁷.

Boierii se zbăteau în lupta alegerii noului Domn,—cînd Domnul cel vechi se ivi înaintea lor pe cîmpul de adunare. De pe patul de moarte, el stăpîni ca de pe Scaunul său de poruncă. Înțețitorii își pierdură capetele în clipă. Împăcați prin frică și prin înduioșare, ceilalți aleseră pe Bogdan Voevod, și el fu înălțat în Scaun supt ochii umezi ai părintelui său, care asigurase astfel și viitorul țerii.

Peste două zile, la 2 Iulie 1504 ³⁵⁸, Ștefan muria, după ce domnise «patruzeci și șapte de ani, două luni și trei săptămîni», Domn adevărat, viteaz, cumințe și iubitor de țară și de neam, din clipa întăiu până în cea din urmă. El fu îngropat la Putna, supt piatra de marmură ce-și pregătise și care se vede până astăzi.

Într'însul găsisese poporul românesc cea mai curată și mai deplină icoană a sufletului său: cinstit și harnic, răbdător fără să uite și viteaz fără cruzime, strașnic în minie și senin în iertare, răspicat și cu măsură în grai, gospodar și iubitor al lucru-

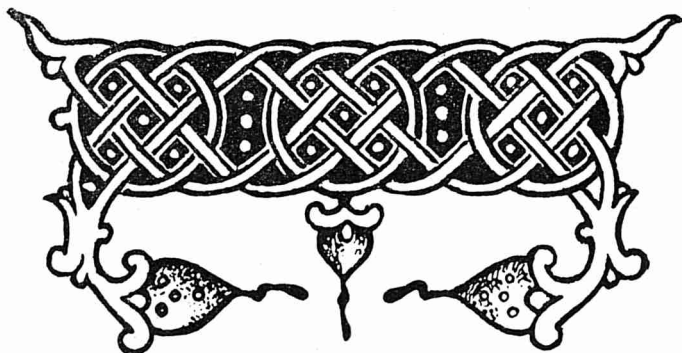

PIATRA DE PE MORMÎNTUL LUI ȘTEFAN-CEL-MARE.

rilor frumoase, fără nici-o trufie în faptele sale, care i se par că vin printr'însul de aiurea și de mai sus. Și cu cît se vede această icoană mai limpede, cu cît se înțelege mai desăvîrșit și se iubește mai mult, cu atîta și viitorul se vestește mai bun, — căci atunci neamul merge pe drumul strămoșului cuminte.

CARTEA VI.

MOȘTENIREA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE.

Moștenitorii lui Ștefan risipiră una câte una scumpele pietre din coroana pe care o adunase vrednicia vitează și înțeleaptă a părintelui, bunicului și străbunului lor, și prin vina lor Moldova se prăbuși răpede de pe sigura culme de glorie unde o înălțase acest domn al vremurilor sale. Nedestoinici din fire unii dintre dînșii, aceiași sau alții roși de păcate, ei uitară trecutul și primejduiră viitorul. Dintre dînșii toți, nici-unul nu s'a arătat vrednic de a fi pus alături în recunoștința noastră cu vechiul biruitor cuminte, cuceritor și întemeietor, meșter de biruințe, de așezăminte și de biserici. Ceî micî se zgribuliră în cîte un colț din purpura uriașului Voevod, ai căruia strănepoți fură până la o vreme sau cutezară a se zice până ceva mai tîrziu, cînd se îngropă pe ascuns, ca un

trup sîngerat de mînile tîlharilor, amintirea drepturilor din timpurile bune.

Sfiosul tînăr Bogdan, cu fața de voinic scrijelat de războaie și cu sufletul «de copilă», părăsi Pocuția, momit de gîndul trufaș de a se încuscri cu Craiul, de a așeza lîngă dînsul în Scaunul țerii pe însăși sora regelui Poloniei, care era și sora lui Ioan-Albert învinsul din codrii Cozminului, și nu se putea gîndi cu dragoste nici la Moldova uci-gătoare pentru neamul ei, nici la legea «grecească», oropsită, din aceste meleaguri, nici la uritul soț care voiă să-î cumpere frumuseța prin înstrăinarea unei părți din stăpînirea părintească. Răspins, într'un chip care-l acoperia de batjocură și rușine, ca Domn și ca om, el aprinse, pețind tot înnainte, o strașnică făclie de nuntă în năvăliri de pradă și nimicire care amintiau anul de după lupta lui Ștefan cu Polonii. Nici cu acestea el nu folosi nimic, și Bogdan-Vodă trebui să se mîngîie cu o căsătorie în țară, fără nici-o altă strălucire decît a farmecului miresei și cu o Moldovă din care el însuși desfăcuse Pocuția, întinsă principesei polone Elisabeta ca un dar de logodnă.

Odată el își duse oștile la Munteni, pe drumul Rimnicului ca și tatăl său care știa totdeauna de ce pornește cu steagurile, dar se întoarse pocăit după cuvintele de înfruntare ale călugărului sîrbesc, de foarte mare neam, care ajunsese Mitropolit al Țerii-Românești supt bisericosul Radu-Vodă.

Acesta putu să-și încheie zilele în liniște, și singele frățesc, cheltuit supt Ștefan numai pentru înalte scopuri românești și creștine, nu se vărsă în deșert cu acest prilej de ceartă trecătoare.

Cu Turcii, Bogdan înnoi vechile legături, asigurat ca și tatăl său că pe credința lor, cinstit ținută, se poate răzima viitorul nostru, atît cît ni-l îngăduiașă împrejurările măcar.

Bogdan muri încă tînăr, lăsînd ca urmaș al Scaunului care fusese prea larg pentru dinsul, și de unde el zburase fără țintă către două hotare, pe un copil, căruia înțelesese să-i prezică viața dîndu-i numele de Ștefan. Une ori, dacă fiul e mai puțin vrednic, nepotul calcă pe urmele bunicului. Așa va fi fost, se putea crede, cu fiul lui Ștefan-cel-Mare și tatăl lui Ștefan-cel-Tînăr.

Acesta trăi întăișă supt aripele părintești ale unui bătrîn boier ce purta numele de Arbure, și pe care el îl răsplăti apoi tăindu-l și stingîndu-i și neamul prin uciderea, în același ceas, a celor doi copii ce avea. Țara întreagă se mișcă de durere și de mînie la această veste, și pentru cea d'întăia oară după anul de întemeiere din 1457 un Domn al Moldovei așă în față un steag al țerii îndreptat împotriva lui.

El învinse, și atîția sfetnici ai părintelui său, ai bunicului chiar, își pierdură capetele ca și Arbure pe care voiseră să-l răzbune într'o zi fără noroc, sașă se împrăștiară prin străinătatea care nu mai

primise de mult pribegî, nemulțămîți din Moldova. Ștefan domni singur de acum înnainte, fără să-și poată găsi o țintă pentru netăgăduita vitejie și hărnicie ce moștenise, fără să poată descoperi un drum pentru avîntul pornit al tinerețelor sale. Lovi odată pe niște Turci cari se întorceau din Polonia, dar lăsă ca Ungaria să se prăbușească, acoperind și vecinătatea supt dărîmăturile ei, în marea luptă de la Mohács, în care Soliman-cel-Mare, Sultanul Răsăritului păgîn și creștin, înecă în baltă, cu tînărul Ludovic al II-lea, tronul de mărire al lui Matiaș Corvinul. Ca și tatăl său, el făcu războaie pentru nuntă, și ca și dinsul el trecu hotarul Milcovului pentru o biată gîlceavă fără însemnătate, încercînd să zguduie puterea nouă a viteazului Radu-Vodă de la Afumați, fiu al Radului din 1507, — numai pentru a-î putea lua nevasta, pe care o voia mai bucuros decît pe nevasta sa, sora aceleia. Doamna și-ar fi răzbunat otrăvindu-l, și astfel peri, fără să fi ajuns la vîrsta bărbăției, Ștefăniță copilul, cel d'întăiîu Domn al Moldovei care după 1504 purtase numele glorios de Ștefan-Vodă.

Boierii înțeleși cu otrăvitoarea chemară un stăpînitor dintre pribegî, căci fratele mai mic al lui Ștefăniță, Petru, murise cu cîteva luni înnainte de acesta. Și pe pribeg il chema tot Petru; mamăsa era o tîrgoveață din Hirălău, în casa căreia poposise une ori ca oaspete iubit Ștefan-cel-Mare, care însemnase pe copil cu semne de recunoaștere ce-l

îndreptăția să rîvnească Domnia. Până atunci i se zisese Rareș, după numele soțului mamei sale, dar erau destui cari să știe ce scump e sîngele său pentru ca el să vadă nevoia de a-și cruța viața fugind în Polonia, de unde se întoarse abia acum ca să stea unde stătuse părintele său.

Petru-Vodă Rareș sămăna cu Ștefan la gînd și faptă : gîndul îi era înalt și cuprinzător, iar fapta fulgerătoare. Mari însușiri, pe lîngă care nu se întîlnia însă și aceia, și mai neobișnuită, care dă, mai ales, între oameni izbînda neconținută și roditoare, bătrînețele senine și recunoștința urmașilor : anume măsura, judecata dreaptă și cumpănită. De aceia viața lui Petru, Domnia lui de vre-o douăzeci de ani — timp în care pot încăpea multe fapte mari ! — n'a fost o tragedie zguduitoare și măreață care se încheie prin împăcarea sufletelor, ci un zbucium de fiecare zi, plin de groază și duioșie, și mîntuit prin umilința unor lanțuri care împiedecă mîinile și strivesc inima.

El s'a amestecat întăiu în Ardeal, unde se luptău doi puternici pentru Coroana Ungariei, culeasă pătată din mocirla roșie a înfrîngerii de la Mohács. Ar fi putut să lege de dînsul, ca Ștefan-cel-Mare, pe Secuii deprinși să asculte de porunci venite din Moldova, ar fi putut să cîștige pe Romîni din Ardeal, coboriți de stăpînitorii străini ai țerii în rîndul dobitoacelor de muncă, povară și petrecere, pe acei Romîni ardeleni pentru cari Ștefan întemeiasă episcopia Vadului în unghiul

de spre Baia al Ținutului. Lui i se păru că e mai folositor să puie mîna pe bogata și tarea cetate de hotar a Bistriței, care se înfiora de mîndrie săsească supt stăpînirea Moldovenilor și scăpă la cel d'întăiū prilej, blăstămînd zilele nenorocite ale robiei. În zădar zdrobi vrednicul fiū al mareluī tată pe Sașii regelui Ferdinand în lupta de lîngă Feldioara — ale cărei ziduri amintesc și astăzi această ispravă străbună —, în zădar împresură Brașovul, în zădar străbătu el, prădînd și amenințînd, Ardealul. Lipsia din aceste fapte îndrăznețe, zgomotoase și scînteietoare, socoteala cea bună, rostul cuminte, «mîntea Moldoveanului cea de pe urmă». Stăpînirea lui în colțul ardelean vecin cu pasurile prin care trecuseră întemeietoriī țerii sale, se risipi în fum peste cîtăva vreme, și însuși trăi în de ajuns pentru ca să-ī vadă sfârîmarea.

De la Polonī Rareș avea să ceară Pocuția. El urmă față de dînșii purtarea lui Ștefan. Ceru dreptate, judecată și, în așteptarea ei, luă în stăpînire cu arma Ținutul pentru care era cearta. Și el prin hotărîrea lui răpede aruncă pe vecinii de la Răsărit și Miazănoapte în nedumerire și încurcătură față de mijloacele ce trebuiau întrebuințate. Petru-Vodă făcu însă marea greșeală de a înnainta prea mult pe pămînt străin, de a merge pe drumuri deschise, de a primi o luptă *învățată*, în cîmpia netedă, cu pedestri împotriva pedestrilor, cu călărime împotriva călărilor, cu tunuri împotriva tunurilor. El fu

bătut astfel în 1531 la Obertyn, pierdu Pocuția, pierdu cinstea și încrederea boierilor, dar nu lăasă nici după aceasta, îndărătnic cum n'a mai fost altul, nădejdea stăpînirii în Pocuția.

Pentru ca să se încerce și mai departe, i-ar fi trebuit o deplină siguranță despre Turci. Aceștia însă erau obosiți de plîngerile ce veniau neconținut la Poartă pentru purtările Moldoveanului, și, văzîndu-l așa de neastîmpărat, așa de harnic în căutarea dușmanilor, ei se temeau să nu se întoarcă într'o bună zi și asupra lor, urmînd și întru aceasta faptele părintelui său. Marele Sultan Soliman, cuceritorul Ungariei, veni în 1538 ca să cucerească și Moldova.

I-ar fi stat bine fiului lui Ștefan-cel-Mare să lase neamului românesc măcar amintirea unui al doilea Războieni, pentru ca să se mîndrească pe urmă. Ca să se poată bucura însă de cinstea învinsului fără fugă și închinare, i-ar fi trebuit lui Petru iubirea boierilor, cari să moară în numele său, precum părinții lor muriseră în numele iubit al lui Ștefan-cel-Mare. Dar el n'avea această iubire, și boierimea-l părăsi, primind la Suceava cu pace și cu umilință pe Împăratul din Țarigrad, care li dădu ca obla-duitor pe un Ștefan-Vodă de batjocură.

Lumea-l știa că e fiul rămas la Constantinopol și crescut în obiceiurile de acolo, — până într'atîta încît era bănuir că-și schimbase și legea, — al lui Alexandru fiul lui Ștefan-cel-Mare. El însă, un slăbănog și un nerușinat, socoti că-și înnalță nemer-

nicia numindu-se în hrisoavele sale *fiu* al marelui Domn. Aceiași boieri cari își plecase frunțile de trădători înaintea lui Soliman, cerură lui «Ștefan-Vodă fiul lui Ștefan» să dea înapoi Moldovei pământurile hrăpîte de Turci la suirea lui în Scaun: toată țara dintre Prut și Nistru în apropierea Dunării-de-jos, și, în sus, până la Tighinea, din care Turcii făcură marea lor cetate a Benderului. Bietul om nu putu săvârși această minune, pentru care ar fi trebuit altfel de Ștefan-Vodă, și el fu măcelărit în odăile sale domnești. Deci, după Ștefan-cel-Mare mort la Suceava în glorie, în ascultare și iubire, veniseră pe rînd Ștefan cel Tânăr care perise de otravă și Ștefan Lăcustă (numit așa după încă un biciu dumnezeesc din zilele sale), care perise de sabie. Cel d'întăiu fusese dus din Hotin la Putna, unde mormîntul său se ridică lîngă al bunicului; acestălalt Ștefan, nepot de fiu și el al aceluiași bunic, fu îngropat în pripă într'un loc ascuns, a cărui amintire se pierdu. Abia trecuse treizeci de ani de la moartea apărătorului Moldovei.

Uciagașii bietului Lăcustă făcură Domn pentru toate placurile și poftele lor pe boierinașul Cornea, care-și aduse aminte deodată că e fiul lui Bogdan Orbul, și se numi în hrisoave și legături cu străinătate cu numele lui Alexandru-cel-Bun.

Peste cîteva luni însă, capul său ușuratec, care se încununase pentru o moarte înaintea de vreme, cădea din porunca lui Rareș, care plecase din ascunzătoarea sa ardeleană și căpătase din nou, ca

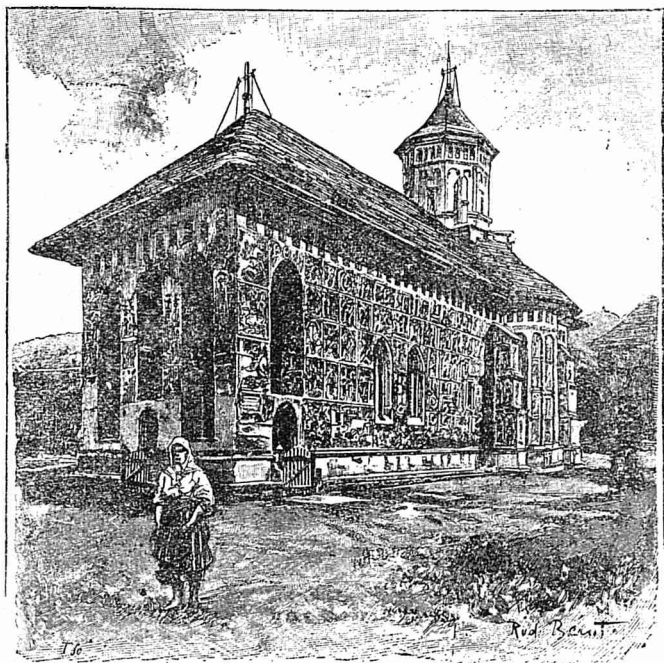
o desprețuită pomană turcească, cerșită de dînsul în genunchi, cu cenușa pocăitului pe creștet, Domnia moldovenească pe care o dobîndise întâiî din partea țerii, în numele sfînt al părintelui său Ștefan-cel-Mare.

Era cel d'întăiî Domn al Moldovei venit de la Turci, cu oaste turcească, împotriva boierilor și fără știrea țeranilor. De sigur cea mai mare înjosire petrecută după moartea învingătorului păgînilor.

Domnia lui de-a doua ținu numai opt ani. Petru nu mai era el însuși, vînătorul neobosit de cuceriri la toate hotarele, ci o unealtă supusă a Sultanului. Sufletul său mîndru perise în ziua cînd el trebuise să iea drumul Ardealului, ca fugar, rătăcind zile de spaimă și nopți nedormite prin pădurile muntelui. Sabia sa nu se mai înălță nici odată pentru el și pentru țara și neamul său.

Avuse mai mulți fii, dintre cari doi ajunseră să domnească. Cel mare se chema Ilie, ca și orbul fiu al lui Alexandru-cel-Bun. El crescuse mai mult la Constantinopol, unde tatăl său fusese silit a-l trimete ca zălog. Se întoarse mai turc decît Ștefan Lăcustă, și peste cîțiva ani el se coborî din Scaunul Moldovei pentru a pune pe capul său nebulă — rușine a rușinilor pentru el și seminția sa ! — cealmaua lepădaților de lege. Cu mai puțin de cincizeci de ani în urmă, Moldova o stăpînia Ștefan-cel-Mare, apărătorul credinței.

Pe fratele mai mic și urmașul lui Ilie îl chema

MĂNĂSTIREA MOLDAVIȚA, FĂCUTĂ DE
ALEXANDRU-CEL-BUN.

Ștefan, după numele străbunului. Acest nou Ștefan-Vodă era un stricat, care-și făcea râs de casele boierilor săi : ei îl uciseră, prăbușind asupra-î cortul în care se găsia la Țuțora, în cîmp, din jos de Iași, într'o zi caldă de Septembrie. După Ștefan otrăvitul după Ștefan înjunghiatul venia acest al treilea Ștefan, strivitul, Și de departe lumină asupra acestor priveliști de ticăloșie și nelegiuire, cu raze ca niște lacrimi, chipul de sfînt al lui Ștefan-cel-Mare.

Elena, fată de Despot sîrbesc, văduva lui Petru Rareș, își logodi în grabă fata cea mai mică, Ruxanda, după boierinașul Joldea, care va fi simțit și el că sîngele lui e acum al lui Ștefan-cel-Mare, și nu al unui părinte de rînd. Peste cîteva zile îl gonia într'o mănăstire, însemnîndu-l la nas — pe acest Ioan-Vodă —, un fiu din florî al lui Bogdan Orbul, născut cu o femeie din Lăpușna, peste Prut.

Lăpușneanul își zise Alexandru-Vodă, după Alexandru-cel-Bun, iar pe fiul său cu Ruxanda, smulsă de la bărbatul ei călugărit, îl numi Bogdan, după bunicul acestuia. Alexandru se luptă cu un vîntură-țară Grec, Vasilic Heraclide, care izbuti, bătîndu-și joc de toate drepturile și de toate datinile, pe care nu le putea înțelege, să iea Moldova, unde fu al doilea Ioan-Vodă. Peirea străinului de neamul domnesc, de neamul românesc și de lege veni de la boierî, cari se deprinsese a ucide Domniî, pe cei legiuîți ca și pe ceilalți. Tomșa Hatmanul se făcu el stăpînitor în locul Grecului de lege pro-

testantă, nemțească, și i se păru că numele lui Ștefan-Vodă s'ar potrivi pentru dînsul. Dar Turcii ce veniaū cu Alexandru, îl goniră în Polonia, unde totuși el prădase. Aici i se tăie capul în închi-soare. Al patrulea Ștefan-Vodă, cel descăpăținat.

Alexandru-Vodă se scăldă în sînge, orbi ca o pedeapsă a lui Dumnezeu și peri în durerea lui și în blestemele altora: se zice că Doamna lui l-ar fi otrăvit, precum otrăvise pe bărbatul ei Doamna lui Ștefăniță.

Bogdan-Vodă, urmașul, se dădu petrecerilor, peți în Polonia cu zgomot și ceartă, fu rînit și oprit în prinsoare acolo.

Atunci Turcii dădură Moldova, fără să intrebe pe nimeni, cuiva care nici nu domnise nici-odată, lui Ioan giuvaergiul din Constantinopol, fecior de Armeancă din țară. El își zise fiū al lui Ștefăniță, și a lăsat amintirea unor lupte cu aceiași Turci, așa cum nu se mai pomenise de mult în istoria țerii. Ajutat de Cazaci, el prădă Bugeacul și Țara-Românească. Muri ca un viteaz, vînzîndu-și scump viața. Oasele sale, sfărîmate de goana cămilelor, de care-î fusese legate mîinile și picioarele, rămaseră pe cîmpul măcelului celei din urmă din oștirile sale, iar capul său crunt se bătu pe poarta Curții domnești a Bucureștilor. Dar ca să se ajungă acest scop, nu venise în țara, de unde un Sultan ca Mohammed al II-lea nu putuse dezrădăcina pe Ștefan-cel-Mare, nici măcar beglerbegul Rumeliei.

Și, fiindcă războaiele se judecă după scopul căruia i s'a închinat jertfa de vieți, nu trebuie să se uite că Turcii nu avuse înaintea lor pe un apărător. al țerii, neamului și legii, de care Ioan era pe jumătate străin, ci pe un Domn dorit de stăpânire îndelungată, care-și apăra cuca împotriva acelor ce i-o dăduseră și voiaă acum să i-o smulgă.

Ioan, zis cel Cumplit, fiindcă se înfruptase prea mult din sîngele boierilor, fusese mazilit, bătut și spîrcuit pentru a se face un loc de Domnie lui Petru-Vodă, fost Domn al Țerii-Românești. Și acesta era un trimes de-a dreptul din Țarigradul Împăratului. Dar ceia ce era și mai înjositor, ceia ce însemna încă o treaptă de umilință pe care o coboria țara, era faptul că Petru nu se putea numi fiul unui Domn moldovenesc, cum fusese saă stăruise că sînt cîți veniseră înaintea de dînsul în vechea Suceavă saă în Capitala cea nouă a Iașilor. Numai mamă-sa, Chiajna, soția lui Mircea-Vodă Ciobanul, Domn muntean, fusese din neamul lui Ștefan-cel-Mare, și Petru, căruia i s'a zis Șchiopul, om be-teag și bun, purta numele lui Petru Rareș, tatăl Chiajnei. Dar, după judecata acelor vremuri, țara privia pe acest nou Petru-Vodă ca pe un străin, pus cu de-a sila de alți străini într'un loc ce nu i se cuvenia după dreptul cel vechi. Și de-aceia în Domnia lui d'intăiă veniră necurmat de la Cazacii Niprului, amestec de luptători strînși din lumea largă, tot flăcăi frumoși cari ziceaă că sînt Ioan-Vodă, dreptul moștenitor, care n'ar fi perit pe

sîngerosul cîmp al ultimei sale înfrîngerî ; ba odată veni și un «Alexandru-Vodă», fratele lui Ioan, pe cînd se mai ațineaŭ de peste hotar fii de-aî lui Lăcustă și de-aî lui Alexandru Lăpușneanu, — alți «drepti moștenitori».

După cîtiva ani, iarăși Turcii singuri, și fără să întrebe țara, trimeseră un Domn nou al Moldovei, pe un fiu al lui Rareș cu o Săsoaică din Brașov, care cîștigase pe vremea împresurării acestei cetăți de către Moldoveni inima, lacomă și de altfel de cuceriri, a lui Petru-Vodă. El se numi și ca Domn cu numele său din copilărie de Iancu: un ciudat Iancu-Vodă, cum încă n'a mai fost vre-o-dată în Moldova. La rîndul lui, el fu schimbat în folosul lui Petru, căruia i se ceru îndată un bir mai mare și decît acela ce crescuse nespus de mult în veacul de la moartea lui Ștefan-cel-Mare; sârmanul creștin era milos pentru suferințele săracilor, așa încît fugi la Nemți, sătul de atîta cinste, și muri la dînșii, de dorul țerii.

Avuse un fiu Vlad, numit ca la Munteni, dar pe al doilea copil al său, un copil de dragoste tîrzie și neiertată, cu o roabă, îl numi Ștefan, binecuvîntîndu-l astfel pentru un mare viitor domnesc. Copilul întovărăși pe tatăl său în pribegie: o minune de băiețaș cu ochii mari albaștri, gura mică și lungile plete de aur. El muri la optsprezece ani, într'o rece zi de primăvară din Alpi, de oftică și de podagră, într'o țară și într'o lege care nu erau ale lui. După Ștefaniî perii de morți straș-

nice, un Ștefan de suferințe blinde, cosit de o moarte zîmbitoare înaintea de vîrsta bărbăției. Era al cincilea după Ștefan-cel-Mare și domnise și el cîțiva ani, întărit de Turci pe lingă tatăl său bătrînul.

Noul Domn, la sfîrșitul veacului, fu Aron, copil nerecunoscut al lui Alexandru Lăpușeanu, căruia-i sămăna, fiind rău și lacom. Acest Aron-Vodă se făcu, de groaza cererilor turcești, tovarășul de luptă al lui Mihaï Viteazul, mîntuitorul prin sabie, răsărit în Țara-Românească. Dar nici așa, ca luptător pentru cruce, el nu plăcu boierilor, și aceștia ajutară pe Hatmanul Răzvan, un om de ispravă în războaie, să se facă Domn. Răzvan se gîndi că e cu adevăraț fiul lui Petru Șchiopul, care și-ar fi încălzit inima de slăbănog la ochii de foc ai Țigancei ce născu în Răzvan un prunc domnesc. El își zise, ca unul ce ridicase arma pentru neatîrnarea de păgîni și ajutorul creștinătății, Ștefan-Vodă. Peste cîteva luni Polonii îl goniră, puind — pentru întăiași dată, ceia ce însemna o nouă înjosire — un Domn al lor, care nu era, nici după tată, nici după mamă, coborîtor al vre unui Voevod din Moldova sau din cealaltă țară cu stăpînire românească, pe boierul Movilă: Ieremia-Vodă. Răzvan cercă să-și capete înapoi Scaunul, dar fu învins și căzu în mîinile unui dușman care nu era plecat să-l ierte. Al șeselea Ștefan-Vodă peri zvîrcolindu-se în vîrfurile țepii.

Neamul Moveștilor, închinat și Turcilor și Polonilor, plătind bir și pocloane în două părți, în-

chinându-se umil la doi Dumnezei, neam turcit și leșit, dădu pe Ieremia-Vodă, pe Simion, pe Constantin, pe Mihăilaș și Alexandru, pe Moise și pe Miron Barnovschi Movilă. Odată Turcii aduseră pe un nou stăpînitor, care se făcea fiu al lui Ștefan-Vodă Tomșa, și-si zicea și el Ștefan. Acest al șeptelea Ștefan-Vodă era un bătrîn viteaz, crud și temut. El domni de două ori, fu mazilit pentru totdeauna și muri la Constantinopol.

Pe rînd se strecurară în Moldova Radu Mihnea, fiul nepotului de văr al lui Petru Șchiopol, Alexandru fiul lui Iliăș și nepotul de fiu al lui Lăpușneanu bătrînul, și, pe lîngă acești «moștenitori legiuiriți», un Croat catolic, care slujise pe Turci la pacea cu Germanii: Gașpar-Vodă Gratiani. Pentru întăia oară după Despot, întărit de Turci după ce se așezase prin arme însă, Moldova primia de Domn pe cineva care n'avea nici legea nici neamul locuitorilor ei. Ca și Ioan-Vodă el se ridică asupra Turcilor, sprijinit de Poloni, fu învins, și doi boieri îl uciseră în fugă.

Un străin, un Grec, cel d'întăiū Grec în Scaunul țerii, Grec după tată și după mamă, de și botezat cu un nume românesc, fu Lupul, care-si zise ca Domn Vasile-Vodă. El domni mult și cu strălucire, purtînd și războaie, pentru lăcomia sa,—căci voiă încă un Scaun domnesc, — cu Muntenii. În trufia lui, el visă că și urmașii săi, din neam în neam, stăpînesc în Suceava și Iași. Astfel el boteză pe fiul său din căsătoria a doua cu o foarte frumoasă

Cerchesă, rudă a Hanului, Ștefan. Ștefăniță și ajunse Domn. Boala lîngorii, de care murise Ștefan al lui Petru-Vodă, stîNSE și pe Ștefan fiul lui Vasile Lupu, pe acest tinerel Ștefan-Vodă al optulea.

După el și înainte de dînsul veniră boieri de țară, ca Istrati-Vodă Dabija, un bun bătrîn bețiv, a Vodă Petriceicu, care se chema Ștefan poate după numele lui Ștefan Lupu, un om vioi, războinic, iubitor de creștini, — al noulea Ștefan-Vodă, care peri în pribegie fără nădejde, la Poloni. Apoi Cantemir-Vodă bătrînul, un ostaș cumpănit în hotărîrile sale, și fiii lui, Antioh și Dumitru, care chemă pe Ruși în 1711 împotriva Turcilor și fugi odată cu dinșii, fără să mai vadă Moldova, căreia-i făcu cea mai mare cinste cu scrierile sale; Mihai Racoviță, care dădu celui de-al doilea fiu al său numele mare de Ștefan : Ștefan Racoviță nu ajunse a domni în Moldova și muri, încă tînăr, de beție, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, ca Domn muntean.

Între ei se vede o clipă Iiaș fiul lui Alexandru Iiaș și ultimul coborîtor al lui Ștefan-cel-Mare. Trăit între Greci, dintre cari a fost de sigur și mama și bunica sa, el știa abia românește și a murit bătrîn, sărac, uitat, între Grecii din Constantinopol.

Grecii aceștia, oameni siguri pentru Turci, ajung a stăpîni moștenirea lui Ștefan-cel-Mare. Mavrocordăteștii, cari se coboriau dintr'o fată a lui Ale-

xandru Iliaş, Casandra, mama Sultanei, soția lui Alexandru Mavrocordat, Tâlmaciul Porții; Ghiculeștii, al căror bunic, Grigorașcu, ținuse pe Maria Sturdza. Și unul și altul din aceste neamuri aveau o obârșie românească în parte. Callimachiï, cari începură a domni pe la 1750, erau coborâtorii Orheianului Calmășul și ai unei Cîmpulungence.

Numai pe urmă, după 1774, veniră Grecii curați, printre vlăstarele nouă din cele trei neamuri înrudite cu poporul românesc sau pornind de-a dreptul din el. E vremea când se înalță asupra noastră familiile: Ipsilanti, Moruzi, Suțu, Caragea, Hangerli. Vremi grele, în care toată povara Împărăției turcești slăbite, scăzute, putrezite, dar din ce în ce mai lacome, apasă pe umerii țeranului român. Țara fu ruptă în bucăți, ca trupul lui Ion-Vodă: Austria luă în 1775 Bucovina, cu Scaunul sfânt al Sucevei și mormîntul sfânt al Putnei, iar Rusia, în 1812, Basarabia, cu Hotinul, cu Soroca, cu pădurile din Lipnic, marture ale luptei lui Ștefan-cel-Mare cu Tatarii, cu cetatea din Orhei, cu vadul din Tighinea, cu zidurile din Chilia și Cetatea Albă, — care nu s'au mai întors nici-odată la noi.

De la 1822 avurăm iarăși Domni de țară, cari se păstrară până la Unirea Principatelor în 1859, când din Moldova și Țara-Românească, două țeri din Romînime, se făcu România.

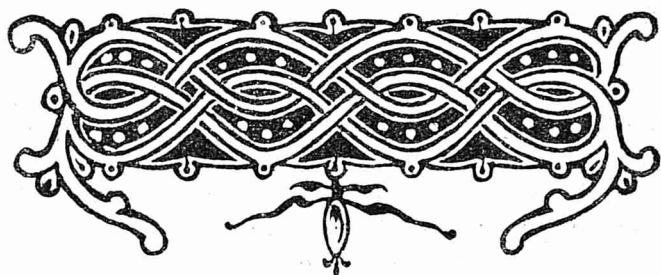
La 1877, patru sute de ani după luptele de la Podul-Înnalt și Războieni, Romîniï, supt Principele

Carol, smulseră neatîrnarea lor, într'o nouă luptă biruitoare cu Turcii. În 1875, se pomenia un veac de la înstrăinarea Bucovinei, și Romînimea venită din toate unghiurile locuite de dînsa îngenunchiase în 1871, cu toată cuviința tristă a celui ce se închină strămoșilor pe pămînt străin, înaintea mormîntului lui Ștefan-cel-Mare, la împlinirea de patru sute de ani de la clădirea Putnei.

În 1881 se proclamă Regatul românesc. O conștiință nouă străbătea întreg poporul nostru, și de atunci ea se întărește neconținut. Și această conștiință, uimită de focul orbitor al lui Mihaï Viteazul, cere sfaturi de întemeiere înțeleaptă de la celalalt străbun, de la Ștefan-cel-Mare.

CARTEA VII.

AMINTIREA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE

I.

Ștefan-cel-Mare la cronicari.

Cărturarii n'au știut să vorbească după cuviință despre faptele lui Ștefan, căruia-i datoriau însă puținta de a scrie în țara lor și pe limba lor. În puținul pe care l-au scris ei, cronicari ce înseamnă anii Domnilor, scriitori bisericești și, tîrziu de tot, cîntăreți, se află foarte puțin despre marele Voevod. Sufletele rătăciau aproape de pămînt în vremuri de întunec și de neîncredere, în vremuri nerecunoscătoare și obosite, și scrisul nostru nu se putea ridica până la înălțimea Lui.

Cînd, pe vremea lui Vasile Lupu, Vornicul Grigore Ureche prefăcu în românește spusa săracă a vechilor letopisețe slavonești, el se pricepu numai să înădească pe lîngă dînsa unele din veștile ce se cuprindeau în povestirile bogate și amănunțite ale trecutului altor neamuri. Despre locurile unde s'au fost dat luptele, despre cetățile de Scaun, despre

bisericile înălțate din porunca lui Ștefan aproape în fiecare oraș al Moldovei, el nu poate să spuie nimic. Ce pune el în scris, nu-l încălzește decît foarte rar și foarte slab, și cugetările lui sînt mai mult gînduri de morală bisericească. Abia la sfîrșit dă el drumul condeiului său greoiu și stîngaciū ca să spuie că Ștefan — al cărui chip adevărat îl putem deșlūși numai foarte neguros din zugrăveli de cărți sfinte, care dau totdeauna oameni frumoși cu ochii mari și plete lungi bălane —, că Ștefan era «om nu mare de stat», că era «mînios și degrabă vărsa sînge nevinovat», trimețînd din căldura ospețelor de-a dreptul la moarte fără nici-o judecată, el, bunul judecător. Încolo Ureche nu mai mărturisește despre eroul de la moartea căruia trecuseră ceva mai mult de o sută de ani, decît că avea acea vitejie măiestrită și îndărătnică pé care o vedem de alminterea și din desfășurarea războaielor lui.

Ciți aū mai scris povestea trecutului moldovenesc s'aū mulțămit să întregească după scriitorii străini : Leși și Unguri, izvodul bătrîn al lui Ureche. Numai Ioan Neculcè, înjghebînd după alți cincizeci și mai bine de ani o istorie bătrînească a Moldovei mergînd până în zilele sale, culege cîte ceva din gura poporului despre cel mai mare dintre vechii Domni neatîrnați și mai lămurește cîte ceva și din partea lui : precum, despre darea Bugeacului de către Ștefan în mîna Turcilor (ceia ce s'a întîmplat numai în 1538), despre păharul de iasp și arcul cu vîrtej ce le-a dat mănăstiri

Putna, unde aș stat, în turnul de de-asupra porții, până la Cazacii prădalnici de supt Domnia lui Constantin Cantemir și până la egumenul doritor de petreceri, care, la o benchetuială cu oamenii domnești, a stricat la beție minunea de păhar, «ce era în chipul marmurei albe și a farfuriei». Tot el se face a ști că Regele Casimir ar fi dat lui Tăutu cîndva Ținutul pentru care Ștefan se lupta cu Polonii.

Dimitrie Cantemir, marele învățat de pe acest timp, nu înțelege și nu iubește pe acela către care trebuia să se îndrepte cu deosebire ochii unui Domn moldovean ca dînsul, care doria să înnoiască pentru țara sa trecutul de liniște și de mîndrie. Istoricii din Ardeal, cari se iviră în a doua jumătate a veacului, nu coborîră nici-unul din ei asupra lui mai ales dragostea ce o avea pentru neamul românesc întreg, pe care voia să-l înnalte strălucitor, curățit de rugina trecătoare a clevetitorilor, în lumina prețuirii tuturor. Poeții de pe atunci erau deprinși a scrie, după modeluri franțuzești mai ales, mici flecării sunătoare și bine gătite, asupra iubirilor ușoare și legăturilor puțin trainice și adevărate dintre oameni. Trecutul nostru a fost mai totdeauna închis acestor cavaleri de ietac, mai lungi în bărbî decît în gînduri, și unul dintre dînșii, Matei Milo, a cutezat — în nepriceperea și ușurința lui — să apropie pe Alexandru-Vodă Moruzi, un Fanariot cu anul al Turçilor, de mareața umbră argintie a lui Ștefan străbunul.

II.

Panegiricul lui Ștefan-cel-Mare.

Dar în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea duhul sfânt al iubirii pentru trecutul mare se coborî asupra unui călugăr care a fost cel d'întăiu cîntăreț al lui Ștefan-cel-Mare.

El trăia în Putna chiar, în ctitoria lui Ștefan, care-și dormia somnul cel veșnic între zidurile ei. Aceste ziduri suferiseră multe, din anii îndepărtați cînd le înălțase spre nestînsă pomenire voința cucernică a biruitorului. Pe vremea lui chiar, frumoasa clădire arsesese odată până la pămînt, în 1484, în primăvara anului cînd Sultanul răpi Moldovei — Ștefan va fi văzut în acest pojar nimicitor, care alesese mănăstirea lui printre toate celelalte, o prevestire — Chilia și Cetatea-Albă ³⁵⁹. Ea se înălță însă peste cîtăva vreme tot așa de falnică, și daniile o împodobiră și o îmbogățiră până la moartea întemeietorului, care se odihni în cuprinsul ei. Peste ceva mai mult de un veac, cînd Moldova era supusă Turcilor și rău apărată de Domni cari se strecurau ca niște umbre trecătoare, hoști din Birgău, în Ardeal — să credem mai curînd Unguri decît Romîni —, se năpustiră asupra Putnei, din care luară tot ce se putea lua și încărcă pe caii ce adusesse cu dinșii: «argintul și sculele mănăstirei toate, carile aũ fost făcute de cei Domni bătrîni», scrie cu tînguire Domnul de atunci, tot un Ștefan, Tomșa al doilea ³⁶⁰. Venind cu Cazacii

săi sălbateci în ajutorul lui Vasile Lupu, aruncat din Scaun de Logofătul său, — fiorosul tânăr Timuș Hmilnițchi, ginerele Domnului Moldovei, se întări în Suceava, și ostașii săi nesățioși se răpeziră până la Putna, pe care o stricară cu totul, după ce o despoiaseră: Logofătul învingător, Gheorghe-Vodă Ștefan, începu din nou lucrul bisericii, pe care n'avu însă mulțămirea de a o vedea isprăvită, căci ea se sfinți abia supt Istrati Dabija, în 1661 ³⁶¹. Când, la sfirșitul acestui veac, se începu pentru zeci de ani lupta cea mare dintre Turci și Leși, aceștia din urmă se așezară în mănăstiri, în care ei vedeau numai cetăți de apărare și stăpînire: un Român trecut, de dorul Domniei, la Poloni, Davidel, porunci din mănăstirea Putnei, care avu să sufere nespus de mult pe urma unor astfel de oaspeți necredincioși și lacomi, pentru cari și crucea răsăriteană și mormîntul lui Ștefan-cel Mare erau de o potrivă un lucru de batjocură ³⁶². Poate atunci se scormoni mormîntul lui Ștefan, care fu găsit mai tirziu fără nici o podoabă pe fărîmăturile oaselor sale: Romîni și creștini de legea răsăriteană n'ar fi cutezat de sigur să tulbure, fie și pentru a căuta podoabe nouă icoanelor, pacea unui mormînt ca acestă.

Egumeni prea bucuroși de mese mari, ca Misail Chisăliță, cel ce strică la petreceri păharul lăsat de Ștefan-cel-Mare, scăpîndu-l din degetele sale slăbite de băutură, grăbiră pustiirea minunatului lăcaș de odinioară ³⁶³. Pe la 1750, turnul de la poartă

se pleca spre pămînt, străbătut de crăpături adînci, zidul de prin prejur nu mai îndeapărta pe nimeni, peste trapezăriile dărîmate și pivnițele umplute cu țerna părăsirii creșteaŭ copaci vînjoși; biserica n'avea acoperămînt și rănî de moarte îi creșteaŭ părății; călugării se risipiseră mai toți, căutînd adăposturi mai sigure.

Atunci norocul aduse pe Scaunul de Mitropolit al Moldovei pĕ călugărul Iacov din Putna, un om sfînt. El cheltui pentru înnoirea desăvîrșită a Putnei toată agonisita vieții sale, și se făcu astfel al treilea ctitor al ei. Cînd un Domn care voia să aibă lîngă sine pe fratele său ca Mitropolit, îl sili să plece, Iacov se întoarse la Putna, de unde pornise, și fu îngropat, peste mulți ani de zile, aici.

Ajutorul de căpetenie al lui Iacov era un învățat călugăr, cunoscător și de slavonește, Vartolomei Măzăreanu. Îi plăceaŭ de o potrivă cărțile bisericesti și povestirea întîmplărilor viforoase ale Domnilor de de mult. Mai ales de cînd Iacov îl trimisese în Rusia ca să aducă de acolo tipărituri pentru mănăstirea amîndurora, Vartolomei își cheltuia vremea cu tălmăcirea unor tipărituri ca acestea, cu prescrierea de letopisefe și alcătuirea de condici ale hrisoavelor de danie și întărire păstrate prin deosebitele mănăstiri. Astfel ajunsese el să stăpînească pe deplin limba înflorită a laudei sfinților și cunoștința unui timp pe care toate îl aminteaŭ în Putna, cu toate dărîmăturile și înnoirile.

Pe la 1762, Arhimandritul Vartolomei ajunse și egumen al Putnei, în locul lui Pahomie ³⁶⁴. În Rusia el auzise preoți și călugări meșteri în cuvîntare lăudînd înnaintea mulțimilor smerite, în ziua hramului, viața ctitorilor vrednici de pomenire. Astfel lăudă și el într'o zi de 2 Iulie, între 1762 și începerea războiului apropiat dintre Ruși, spre cari mergea inima lui de călugăr, și Turci, în cari vedea niște păgîni făcători de rău, — pe Ștefan-cel-Mare.

Cuvîntul, de o mare frumuseță, e foarte întins, și se împarte în trei părți, care laudă pe rînd vitejia, dreptatea și iubirea de Dumnezeu a lui Ștefan în vorbe ce se înșiră ca o cunună de mărgăritare pentru fruntea străbunului. El zugrăvește pe Sfîntul Moldovei așa cum a fost în adevăr, ca pe un viteaz fără trufie, «cu picioarele de-apururi pe piatra ajutorului de sus», ca pe un întemeietor, căci «însuși și până astăzi țara aceasta cu dreptele lui așezări se ține», ca pe un cinstitor al clerului, care «pleca armele petrahilului». Înfierînd mîndria zădarnică a neamurilor mari, suciturile de șarpe ale lingușitorilor opoșiți pe lîngă Domniile nouă, și alte păcate ale timpului, Vartolomei ajunge să se întrebe, cum se vor fi întrebat atîția cari auziau povestirile poporului despre Ștefan sau rămîneau gînditori asupra slovei letopisețelor: «Oare ne vom mai învrednici și noi a vă avè», voi, vremi ca acelea ³⁶⁵?

Lauda lui Ștefan-cel-Mare nu se potrivea cu simțirea sfioasă și cugetarea umilă a unor timpuri în-genunchiate, care cutează să nădăjduiască mult mai

puțin decît atîta. Ca tot ce nu era de nevoie în biserică saŭ pe lingă biserică, ea nu s'a tipărit, și ea se află numai în două manuscrise — dacă ele nu sînt chiar unul și același —, așa încît n'a avut nici-o răspîndire ³⁶⁶.

III.

Ștefan-cel-Mare și școala literară nouă.

A trecut apoi mai bine de jumătate de veac, și numele lui Ștefan-Vodă nu s'a mai pomenit în scrise românești. Bucovina intrase în stăpînirea Austriei, și măsurile de orînduire a mănăstirilor luate de Împăratul Iosif hotărîseră că în mănăstirea Putnei vor locui numai douăzeci și cinci de călugări, romîni și, de-acuma 'nnainte, firește și ruteni ³⁶⁷.

La 1812 se'întorcea însă în Moldova Gheorghe fiul protopopului Lazăr Asachi, după ce învățase în Roma multe lucruri și se încălzise de un foc patriotic pe care nu-l aveaŭ mulți pe această vreme. Gheorghe Asachi era și un poet, un puternic și mîndru poet, care vorbi în versuri de lucruri pe care cetitorii le găsiseră pînă atunci numai în cărțile de istorie și de limbă ale Ardelenilor, din care se trăgea neamul mamei lui.

Dar din avîntul tinerețelor lui Asachi nu rămase decît hărnicia. El tipări un chip al lui Ștefan-cel-Mare după acela de la Putna, făcut din nou în zile tîrziu; el înfățișă într'un tablou pe Ștefan dînd în clipa morții sfaturi înțelepte fiului său; el cîntă și

în românește și în franțuzește — și foarte slab în amîndouă limbile — întîlnirea viteazului învins cu mamă-sa, neînvinsă, la Cetatea Neamțului, și atinse în Nuvelele sale istorice anumite împrejurări din viața Voevodului. Dar nu-l înțelese și nu-l înfățișă nici-odată după cuviință ³⁶⁸.

Tablourile lui Asachi sînt din 1833, poesia despre tîria de suflet a «Doamnei Elena» a fost tipărită în 1841 în revista lui Asachi, *Spicuitorul*, care ieșea în românește și în franțuzește pentru ca să răspîndească și în străinătate numele întemeietorului ei. La 1837, Mihaï Kogălniceanu, un om de o înaltă și largă înțelegere, tipăria la Berlin o parte din *Istoria Romînilor* în franțuzește, care a fost însă cetită și de ai noștri. Peste trei ani, întors în țară, el începea să scoată la lumină izvoarele trecutului moldovenesc, în a sa *Arhivă românească*. După alți trei ani, Kogălniceanu se dovedea un mare cuvîntător, vestind de pe catedra sa de la Academia Mihăileană, — de unde fu aruncat jos îndată, de o Cîrmuire care nu putea face altfel —, evanghelia cea nouă de credință în neam. «Inima mi se bate cînd aud rostindu-se numele lui Alexandru-cel-Bun, lui Ștefan-cel-Mare, lui Mihaï Viteazul... Pentru mine bătălia de la Războieni are mai mare interes decît lupta de la Termopile, și izbînzile de la Racova și de la Călugăreni îmi par mai strălucite decît acele de la Maraton și Salamina, pentru că sînt cîștigate de către Romîni... Baia, un sat ca toate satele pentru

străini, pentru Romîni are mai mult preț decît Corintul, pentru că în Baia, avanul rigă al Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vitejilor, Craiul Crailor, cum zicea Sixt al IV-lea [Papa], rînit de sabia moldoveană, fu pus în fugă și uită drumul patriei noastre!»³⁶⁹.

În asemenea cuvinte nu se mai vorbise de zilele vechi ale Romînilor, și, ținîndu-se samă de deosebirea timpurilor, ele pot fi puse alături, întru mărirea lui Ștefan, cu laudele bisericești ale călugărului Vartolomei din Putna. La 1845 începeau să se împartă cele d'întăiū colî din marea și, pentru acea epocă, marea culegere a *Letopisețelor*, din care se alcătua, de la un bătrîn povestitor la altul, povestea Moldovei luptătoare, chinuite și umilite: Ștefan părea că iese din mormînt, buciimîndu-și isprăvile pentru a-și îndemna urmașii, din rîndurile cumpănite ale Vornicului Ureche, înainte-mergătorul marturilor trecutului.

Atunci Moldova văzu ce a fost, și fu cuprinsă de rușine și de jale. Pe cît îngăduia censura într'o țară stăpînită de Domn și de consulul rusesc, mai mare decît dînsul, toți cei ce-și simțiau chemarea de a împărtăși prin scris frumos gînduri sănătoase și folositoare, se închinară înaintea strălucirii moarte a veacurilor voinice: și Alecu Russo, care nu uită pe «voinicii ce dorm la Valea-Albă» și nu doria ca Ștefan să se întoarcă pe pămînt căci s'ar da înapoi de minie înaintea celor ce nu

mai aveaŭ sufletul lui și nu-î mai vorbiaŭ limba lucie ca un ascuțiș de sabie încercată ; și Costachi Negruț (Negruzzi), și poetul tinerimii vioaie, încrezătoare și setoase de luptă, Vasile Alecsandri ³⁷⁰.

Într'un calendar din 1845—după ce ieșise în parte *Letopisițile*—Kogălniceanu sau Russo ³⁷¹ scrie, zugrăvind lupta lui Ștefan la Baia : «Romînul îi atribuie tot ce-î pare curios, mare, vitejesc și chiar neînțeleș. Orice cetate, orice zid, orice val, orice șanț, întrebă-l cine l-a făcut : el îți va răspunde : Ștefan-cel-Mare. Orice pod, orice biserică, orice fântină, orice curte sau palat vechiŭ, el le va raporta eroului său. Orice bunătate, orice așezămînt ale căruia rămășițe mai trăgănează pînă astăzi, orice legiuire omenească, orice puneri la cale înțelepte, Ștefan-Vodă le-a urzit. În sfîrșit, acest Domn pentru Moldoveni resumă toate isprăvile și instituțiunile făcute în cinci veacuri, de atîția stăpînitori».

IV.

Ștefan-cel-Mare în literatura poporului. Pomenirea lui în timpurile din urmă.

Poporul era întreat decî și el despre Ștefan-Vodă, după ce vorbiseră despre dînsul însemnările cărturarilor mai apropiați de dînsul. Țeranul din munți și văi, din păduri și de pe malul apelor nu știa nici ziua luptelor, nici anii și nici veacul, căci mai marii lui cuprind mai multe veacuri,

nesfârșit de multe, cu trupul lor de uriaș; el nu știa nici numele boierilor, sfetnicilor, Doamnelor și iubitelor care nu luaseră loc lângă dînsul înaintea lumii; el nu putea să deosebească o luptă de alta, ba nici-un dușman de cellalt; el nu văzuse nici-un hrisov de la marele judecător, nu ajungea să-și însemne nici-una din datinele la începutul cărora stătuse voința lui; nu cetise măcar una din pisaniile ce stăteau în fruntea bisericilor durate în cei patruzeci și șapte de ani de Domnie.

El știa atît, în marea lui nenorocire și în adîncul lui întunec, pînă la care ajungea însă, cu mîngiere și făgăduieli, o rază bună din acel veac mare, că neamul său a dat cîndva, — dăunăzi, peste trei sute de ani sau cu o mie alții în urmă, — un om minunat, un sfînt cum nu mai poate răsări altul: el era izvorul a toată vitejia, el era fîntîna tuturor dreptăților, el era marea bunătăților. Pămîntul Moldovei nu fusese al lui numai atunci cînd oamenii de de mult îl putuse vedea; el rămăsese al lui în vecii vecilor, cu toți oamenii ce se îngropau pe rînd, și, în clipe grele, suspinul și rugăciunea se suiau la dînsul ca la Dumnezeu: «Săracul Ștefan-Vodă, unde-î să vadă?!³⁷²».

Poporul, înaintea căruia stătuseră largi deschise ușile lui, îl chemase la dînsul prin povestea lui iubitoare, care născocia înlocuind adevărul de care n'avea nici-o știință: Ștefan nu fusese fecior de Domn, ci copilărise între băiețașii și băietaniș satelor, și se arătau la Borzești, în Ținutul Bacăului, unde i

se înălța frumoasa biserică, locurile care-î văzuseră jocul de vitejie. Învîrtise în mîni ca ale Făt-Frumosului care glumește cu armele grele ale zmeilor, un buzdugan ieften, tăiat din trunchiurile străvechi ale codrului. El străbătuse în peșteri ca să ucidă urși, așa precum alții de vrîsta lui prindeau fluturii strălucitori de-asupra florilor pajiștei. Meșteșugul luptelor cu oamenii răi îl învățase de la arhanghelii trimeși de Dumnezeu ce plînge de suferințele săracilor, și, ca să nu sperie pe copil cu penele lor de aur orbitor, ei se făcuseră a fi doi moșnegi, adevărați doi moșnegi de la țară, cu căciulile nalte și drepte, cu pletele și barba căzînd în valuri de argint, cu ochi cari văd adînc în amintirile zilelor moarte, cu vorba cuminte și înceată, venind totdeauna de foarte departe, — așa niște moșnegi cum va fi fost sus pe Scaunul de aur în hainele-î de mătăasă încheiate cu pietre scumpe Vodă Alexandru-cel-Bun.

Cînd s'a făcut mare și a început luptele lui drepte și bune, nici-un colț de țară n'a rămas nesfințit de biruințele lui sau de suferințele cu care le plătia. În scorburile acelea mari de lîngă Baia s'a adăpostit el, singur-singurel în codru, pîndind pe Ungurii meniți peirii. Scările acelea tăiate în stîncă aș fost făcute pentru dînsul, care căuta vîrful muntelui. Colo la Voronețul din Bucovina, la Dobrovățul din Vaslui, a stat el la ușa sihastrului ce se ruga pentru toți oamenii și de la care voia sfatul cel mai bun ca să mîntuie țara, ai cărei apă-

rători periseră : sihastrul l-a primit în chilie, i-a dat învățătura dorită și i-a arătat prin luminile minunate ce se iviau în paltinii pădurii, în ce loc trebuie să se ridice mănăstirea de mulțămită. La Podul-Înnalt se arată cetatea lui, fundătura unde s'aună grămădit Turcii bătuți, beciul lui săpat în pământ; podul de colo se zice al Harapului pentru că un Pașă din Arabia depărtată a căzut în acel loc, mușcînd de durere pământul străin. Lîngă Bozienii Neamțului, pădurea ce a dăinuit până dăunăzi a fost aceia în care s'a odihnit Ștefan după nenorocirea fără umilință de la Războieni. La Cozmin se știe unde s'a risipit codrul asupra dușmanilor, cari nu mai sînt Leșii, ci Turci adevărați, aceia de cari Ștefan a scăpat țara. Dincoace a fost vrăjiți Tatarii cu fuioare fermecate și nori de fum, și tăiați până la unul. Cazacii aș fost nimiciți la gîrla Cazacului. La Ciortărei, de unde era poate boierul său Andreico Ciortorovschi sau Ciortoreanul, a dat Dumnezeu o pîclă de a putut să răpuie Ștefan pe păgîni. Ceș șapte munți din Vrancea aș fost dăruiți de Ștefan la șapte voinici, pe cari mama lor bătrînă îi dăduse pentru luptele cele nouă, și numele lor era scris în slovele de pe masa de piatră «a lui Bucur». Cutare cruce de la fîntîna din același Ținut al Putnei mărturisește că acolo și-a dat sufletul, la picioarele stăpînului său, ciobanul care colindase țara întregă culegînd ostași pentru Vodă, rămas fără tovarăși. Dincoace Ștefan a învins pe strașnicii Căpcăuni, cu cari se putea pune numai unul

ca dînsul. Aceasta-î, lîngă Cotnari, saū în Bucovina, Dumbrava-Roșie, unde Leșii aū asodat sudoare de sînge supt bice și strămurări arînd pentru codrul de stejari cu frunza roșie și răsunetele de gemăt. Oasele acelea înfipte în măruntaiele rîpei pe care o spală apele mînioase ale Siretiului de primăvară, sînt oase de dușmani, pe cari i-a răpus brațul lui Ștefan. Valea Groazei a văzut spaima Turcilor strînși de arma lui răzbunătoare. La Poiana Dealului-Mare se vād cetatea și șanțurile prin care aū crezut în zădar Tatarii că se pot apăra de același ascuțiș de sabie. La Singeri el a vărsat, pe dreptate, acel sînge mult ce se pomenește în numele locului. Din *cerdacul* de lîngă Huși, el a pîndit în zare, peste Prut, mersul Tătării pustiului. În stîncile de la Ștefănești, care ar fi întemeiat fără îndoială de dînsul, Ștefan și-a ascuns mama, care se pomenește la Cetatea Neamțului, și Domnița, în cămări închise cu uși de fier. În Cotnari ca și în Dobrogea se povestesc luptele lui cu Doamna Catalina, care a pus să se facă fintîni pentru drumeti în marginea drumului mare. Movila aceia din Vasluiū care se zice a lui Burcel, a fost dată de prietenul săracilor unui biet om nevoiaș care chiuia în auzul lui arînd Dumineca, pe vremea slujbei, cu boi de împrumut. Toate satele vreaū să se tragă din strămoși dăruiți de Ștefan pentru vitejie. Unde n'a măritat el fete fără avere, unde n'a făcut el biserici și cetăți și fintîni răcoritoare? În care Ținuturi nu se cîntă vre-o

iubire a frumosului Vodă Ștefăniță care coboară pe neștiute inelul său de aur în cofița fetelor ce dau să beie străinului frumos?

Tot ce a fost pe acest pământ se topește în lumina lui.

Se știe că el a murit și că pe mormîntul lui a ars trei zile și trei nopți o lumină pe care n'o aprinsese nimeni. Dar moartea nu i-a luat simțirea, și, cînd neamul lui suferă, strămoșul plînge în mormîntul său. Plînge, căci nu se poate mișca, dînd la o parte povara grea a marmurii albe. Dar odată și odată el va învinge prin puterea strașnică a durerii sale nemărgenite. Întăiū sabia-i va răsări din groapă, floare de oțel, vestind «războiul cel mare», care va da dreptate neamului românesc. Apoi însuși va ieși în vederea dușmanilor îngroziți, călare, înarmat, săgetînd ucigător din ochii săi strașnici, limpeziți de ceța morții îndelungate. Oastea lui, va fi el. Și singele se va sui până la coamele cailor, și poporul lui Ștefan-cel-Mare va avea atunci pretutindenă pace și fericire. Iar el se va culca iarăși în mormîntul lui de la Putna, dormind acum cu dreptii.

Cărturarii aveaū de unde culege fapte și poezii pentru a slăvi numele lui Ștefan : *Letopisițele* li stăteaū înaintea, și de pe la 1850 se tipăriaū tot mai multe cîntece ale poporului, se cercetaū tot mai mult spusele lui despre timpurile bătrîne.

Dar ei n'aveaū nici puterea de simțire, nici bo-

găția de închipuire, nici învățătura și nici adevărata dragoste de țară care ar fi trebuit pentru ca un vrednic prinos să vie și din partea lor. Aceasta trebuie s'o spunem.

Se vede și din următoarea împrejurare :

În 1856, Archimandritul de la Putna, care și el va fi cetit *Letopisețele*, căpătă de la Cîrmuirea austriacă voia a deschide mormintele din Putna pentru a da în sfîrșit lui Ștefan cinstea ce i se cuvenia, pentru a ridica din adîncurile mucedde ale pămîntului scormonit de tâlharî din alte neamuri, rămășițele lui sfinte.

Ceremonia se începu în ziua de 12 Novembre din acel an.

După ce se descoperiră pe rînd oasele Mariei, fata a doua a lui Ștefan, ale Mariei soția lui Petru Rareș, ale lui Bogdan Orbul, ale lui Ștefan-cel-Tînăr și ale unui mort domnesc necunoscut, se ajunse peste patru zile la mormîntul ctitorului, așezat în mijlocul bisericii, la dreapta, în locul de cinste.

O lespede groasă, lucrată cu dalta, fu găsită întăiu de săpătorii cari se lăsaū și ei stăpîniți de evlavia ce cuprindea pe toți cei de față, chiar și pe străini. Mormîntul se boltia dedesupt. Opt țeranî ridicară lespede, pe cînd soborul își innălța cîntările, rugîndu-se pentru strălucitul mort.

Se găsi ce lasă în urmă o strecurare de patru sute de anî aproape: capul păstrat în cea mai mare parte și fărîmături de oase între surcelele sicriului și petecile mantiei; odoarele: cununa,

nasturii, inelele, sabia le luaseră hoții. Atîta se păstrează astăzi în mausoleul ce s'a ridicat pe urmă lui Ștefan ³⁷³.

Răsunetul fu foarte slab în Bucovina, în Moldova și nu răzbătu în alte părți ale Romîniimii. Se vorbi totuși încă în Octombree de ridicarea unei statuî în Iași, dar îndemnătorul, Caimacamul de atunci al Moldovei, Toderiță Balș, era un dușman al Unirii, și el vorbea de Ștefan-cel-Mare pentru a înteți patriotismul *moldovenesc* al Moldovenilor, în paguba patriotismului romănesc. Se găsiră mai tîrziu ziare mai deslușite, care lăudară între toate faptele lui Ștefan luptele lui cu Radu-cel-Frumos și cei doi Basarabi, din care făcură războaie cu Muntenii, ceia ce n'aũ fost ³⁷⁴.

Iar literatura tăcu.

Numai cînd studenții din Viena, membrii Junimii de acolo, îndemnară, cu Eminescu și Slavici în frunte, la o sărbătorire a lui Ștefan la Putna, cu prilejul hramului al patru-sutelea de la întemeierea mănăstirii, numai atunci amintirea eroului stoarse lui Alecsandri două poesi slabe, cu desăvîrșire reci, care fură cîntate înnaintea mormîntului acoperit cu panglică tricolore și cu flori din partea Romînilor din toate părțile. Cu un an înnainte, Alecsandri povestise într'un poem lupta de la Dumbrava-Roșie, o lucrare din cele mai bune ale sale, plină de versuri răsunătoare, pe care din nenorocire le

tot întrerup altele, mai puțin îngrijite. În ea se vorbește, fără cunoștința adevărului faptelor, de luptele ce s'aŭ putut încleșta între boierii noștri și fruntașii Polonilor. Țeraniî sînt uitați cu totul, fii codrilor cari cîștigară marea biruință din codru. Poemul s'a vîndut pentru ajutarea rîniților din Franța, unde învățase și trăise mulți ani din viața sa cîntărețul lui Ștefan-cel-Mare ³⁷⁵.

De baladele, mai vechi, ale lui Bolintineanu aproape nu mai e nevoie să se vorbească: nimeni n'a iubit mai mult pe Ștefan prin ele ³⁷⁶.

Ce-a fost mai bun în serbarea de la Putna rămîne discursul, de o mare înălțare de cuget, bogat în icoane nouă și în gînduri adînci și cuminți, al studentului A. D. Xenopol. Istoricul de mai tîrziu al Romînilor a scos din viața lui Ștefan învățături folositoare, ca acelea de a face «unirea prin gînd și inimă» înainte de a urmări visuri mari, de a întemeia o cultură adevărat românească, și cît se poate de neatirnată, în care să se înfrățescă toți Romîniî, de a nu pripri lucruri mari cari vin de la sine altfel și care, dacă li se face silă, pier ca iubitul Psichei, picurat de untdelemnul candelii ce se apropiase fără îngăduire de fața lui cînd dormia; de a «nu ne înșela asupra stării în care ne aflăm, de a nu ne orbi noi înșine prin lingușiri și înălțări peste aceia ce sîntem în adevăr» ³⁷⁷. Sfaturi a căror nevoie se simte din nenorocire și astăzi, după aproape patruzeci de ani!

O statuie a lui Ștefan-cel-Mare s'a înălțat la Iași abia în 1883. O făcuse un meșter străin, și a făcut-o rău, cum nici nu se putea altfel, căci numai cine face parte dintr'un popor îi poate înțelege în adevăr eroi, îi poate iubi și li poate da viața bronzului, a marmurii, a picturii sau a cîntecului. Între cuvîntările rostite atunci aũ fost și de acele care n'aũ ținut seamă de sfaturile înțelepte pe care le dăduse studentul Alexandru Xenopol celor mai bătrîni decît dînsul la 1871.

Iar în literatura romînească a fost o tăcere....

Afară de marele poet Eminescu: cunoscător desăvirșit al poporului, al trecutului, minte adîncă și bogată, inimă cuprinzătoare, de la care pornise și gîndul serbării din 1871. Dar în Iași înstrăinați, în mijlocul marii serbări oficiale, el s'a lăsat furat de gînduri țfiste, și, unde era să se înnalte imnul mîndru către ceruri, de pe buzele-ı îngălbenite zbură duioșia deznădăjduită a unei doine de plîngere și răzbunare ⁸⁷⁸.

Vor ști poeții, scriitorii de astăzi să dea glas iubirii nemărgenite cu care, de patru veacuri, miile de miı ale poporului aũ încunjurat, și mai departe decît hotarele Moldovei, chipul de viteaz bun, cuminte și sfînt al celui mai mare om ce s'a ridicat dintre Romîni? Se vor înfrăți ei înaintea acestui altar, măcar pentru clipa în care se în-

nalță liturghia recunoștinții de marile mulțimi care nu pot nici să vorbească, nici să cînte?

Nu prin silinți răzlețe, ci prin buna înțelegere la lucrul harnic, se întemeiază învățătura, cultura unui popor, care e vitejia de astăzi, și la această muncă locul cărturarilor e în frunte, — ca să îndemne și să îndrepte.

NOTE

1 V. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 168.

2 Pentru care, Cneajna, Cheajna, v. *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, VII, pp. 377-9.

3 Pentru căsătoriile și copiii lui Alexandru, v. *Studii și doc.*, VI, pp. 625-6.

4 V. actul din *Rev. p. ist., arch. și fil.*, VII, pp. 370-2, care nu poate fi însă din 1432 (6940), ci din 1433 (6940). Cf. *Studii și doc.*, VI, pp. 651-3.

5 V. *Studii și doc.*, III, p. XIV; Bogdan, *Documente și regeste*, p. 25 și urm.

6 Pentru moșia Tulova, v. *Studii și doc.*, VII, p. 181.

7 V. numele lor în actul din 16 Septembre 6944.

8 1442-3. *Archiva istorică*, I, 123; Ulianicki, *Materiale*, p. 61.

Actul din 29 Novembre 6951, Suceava, al lui Ștefan, e din 1443, nu din 1442 (Ulianicki, p. 60, n° 53_b).

9 Cîteva luni după orbirea lui Ilie, Ștefan, care se afla în Roman la acea dată de 25 August 1443, împreună cu fratele său Petru, poate aduce înaintea numai mărturia boierilor Neagoe, Hudică, Duma Vornicul, Negrilă, Coste Vistiernicul, Sima Logofătul (Bibl. Ac. Rom., 1/LI). În asigurările date de Ștefan Brașovenilor la 1-iū Mart 1444 (copie în Bibl. Ac. Rom.), el spune că aceștia «usque modo audacter non estis ausi cum bonis vestris Moldaviam subintrare».

10 Ulianicki, p. 70, n° 64.

11 Între documentele latine de la Braşov e şi unul din 28 Mai, Vaslui, fără an, prin care «Ştefan-Vodă» asigură pe Braşoveni că vor putea merge de acum în pace prin Moldova, căci el a încheiat lupta cu «fratele său Petru Voevod», care se aruncase asupra lui.

12 *Arch. ist.*, I¹, p. 123.

13 *Arch. ist.*, I¹, pp. 113, 153 (April 1448, Pobrata: începutul Domniei lui); Ulianicki, p. 70 şi urm.; Bogdan, *Doc. slavo-rom.*, pp. 51-2. Din compararea acestor acte se vede că acel din Octombrie 6956 are mai puţini boieri decît cel din April 6956, aşa că-î pare anterior: decî ar trebui scăzut din prima dată 5509, nu 5508. Numele Vornicului Duma, care nu apare în April 1448 şi se află în August, hotăreşte însă (Giurescu, în *Conv. lit.* pe 1900, p. 744).

14 Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 599.

15 Fëssler, *Gesch. v. Ungarn*, II, p. 515; Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă* (la care trebuie să se adreseze cetitorul totdeauna cînd nu i se dau aici alte izvoare). Documentul Pec. 7 al Ac. Rom., datat Suceava, 23 Iulie 6956 (1448), dă boierii ce se află şi în actul de închinare, cu Neagoe Logofătul în frunte, şi, pe lîngă ei, pe Nicoman, Cristea Spătarul, Sîrbul Postelnicul, Danciul Vistierul (e o întărire pentru Ioan Porca).

16 V. *Studii şi doc.*, VII, p. 141, n° 7. Oltea-î zice Pomelnicul de la Bistriţa (Melchisedek, în *Analele Academiei Romîne*, VII, p. 184). Un document necatalogat de la Ac. Rom. (întărire pentru uricariul Eremia Băseanul, Vel Vătav de Vaslui) pomeneşte pe «părintele său [mamă, cred] Oltea», ce trăise supt «Pătru-Vodă bătrănul» (Rareş).—Numele de Maria în *Arch. ist.*, I¹, p. 115.—Vlaicul e pomenit ca «unchi» al Domnului în-

tr'un document din 467 (*Studii și doc.*, VI, p. 173, n° 1). Ca pîrcălab în cele două cetăți până la 1480, *Uricariul*, XVIII, pp. 1479-80. În 1480, fiul; *ibid.*

17 *Uricariul*, l. c., pp. 465-6, 481.

18 Neculce, *O samă de cuvinte*, p. 180.

19 Klaic, *Gesch. Bosniens*, p. 379.

20 Ulianicki, pp. 76-7. Cf. documentul inedit din 26 Maiu, în *Bibl. Ac. Rom.*, 118/LXVII. El dă ca marturii pe: Duma Braievici, Stanciul, Manoil, Mircea, Dulcescul, Coste Vornicul și fratele său Petru, pîrcălabi de Cetatea-Albă, Costea Andronic, Ivan Bălcian, Șandrica Aprod, Petru Vistier. Scrie Vulpaș. Logofătul e Mihail (Mihul).

21 Cf. *Cron. de la Bistrița*, în Bogdan, *Cron. inedite*, și Ulianicki, pp. 69, 72.

22 Lewicki, *Codex epistolaris saeculi XV*, II, pp. 40-1, n° 34.

23. E deosebit de Costea Danovici. Pe Costea îl găsim «pîrcălab» prin eselență între 6956 și 6961 (*Uricariul*, XVIII, p. 478). Avea un frate, Petru. În 1449 el se judecă cu Gherghe Heregariul (Bănarul) (Ulianicki, pp. 75-6).

24 Cf. Dlugosz, ed. în 8°, XIV, cu Lewicki, II, pp. 51-3; Rykaczewski, *Inventarium, cracoviense*, p. 258. Cf. de același *Index actorum* n° 2687: la 6 Iulie 1450 se scria despre pregătiri războinice în Polonia.—Bogdan se coborîse încă de pe la 24 Martie la Iași («Forum Silistrorum» = «Filistinorum»), de unde stăruise pe lângă Brașoveni pentru doi locuitori din Ardeal. El pomește pe tatăl său Alexandru: «Alexander Wayvoda, pater noster»; Szabó, *Székelv. Oklevéltár*, III, pp. 62-3, n° 454.—Jurămîntul lui către Iancu-Vodă s'a tipărit de d. I. Bogdan, în *An. Ac. Rom.*, XI, pp. 53-4.—V. și anexa 1.

25 Dlugosz, *l. c.*, singur izvor. Pentru omorul lui Bogdan-Vodă, v. același cronicar și cronicile moldovenești, în Bogdan, *Vechile cronice și Cron. inedite.*

26 Ulianicki, pp. 78-9, n° 71. Cf. pp. 77-8, n° 70. Documentul cel d'întăiū, datat de la Facerea Lumii 6960, nu poate fi din 1451, pentru că Dlugosz spune lămurit că, după săvîrșirea crimei, Petru goni pe Alexandru, care nu căpătă până la sfîrșitul anului Suceava.

27 Dlugosz, ed. in 8°, XIV; pp. 112-3.

28 *Ibid.*, pp. 117-8.

29 Cf. *An. Ac. Rom.*, VIII, p. 239 și urm. Originalul în *Bibl. Ac. Rom.*, Pec. 8. Pe dos stă scris: «Alexandri Wayde... norum 1479 (*sic*) fuit act... norum. Petri Wayde, continens quod in nullo loco partis Moldavie tributum Czuczchavie exigatur nisi in loco Czuchavie, et non exigatur de tributo plus quam secundum consuetudinem observatam tempore Alexandri Wayde». Apoi, slavonește: «Brașoveanî».

30 Bogdan, *Cinci documente*, pp. 58-60; Hurmuzaki, II¹, n° 1.

31 Dlugosz, XIV, pp. 133-4.

32 Hurmuzaki, II², pp. 656-7, n° DVII. Că Septembrie 6961 înseamnă aici 1453, se vede dintr'un act latin dat de aceiași Trimeșii, în aceiași zi, cu data de la Hristos (Ulianicki, pp. 79-80, p. 82, n° 74).

33 Cronica de la Bistrița îi zice însă Aron, nu Petru.

34 Orest Popescul, *Cîteva documente moldovene*, I, Cernăuți, 1895, pp. 8-9; Ulianicki, la același an.

35 Tratatul din Bănila, «6963...», se află în Hurmuzaki, II², pp. 659-60, n° DIX. Alexandru făgăduia ajutor contra Tatarilor, și se îndatoria ca la întîmplare să nu fugă aiurea decît în Polonia. Fiecare cu nevoile lui!

36 V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 535.

37 Cel din Suceava, 18 Februar 6964 (1456) (Bibl. Ac. Rom., Pec. 179), pentru protopopul Ioil și un grămătic, înșiră pe Bratul, Manoil, Hotco Vornicul, Stanciul, Mihail Logofătul, Oană al lui Julea, Ioan Baiceanul, Petru pîrcălabul (fratele lui Costea), Cozman al lui Șandru, Danciul, Sin de Hotin, Dragoslav, Duma Micaci, Radul Spătarul, Micul Postelnicul, Ili Vistierul, Dragoș Ceașnicul, Mihul Stolnicul, Petru Comisul. Tot așa cele din 23 și 29 August 6963 (1455), ultimul pentru Duma Micaci, cel d'întăiu pentru Todor Limbădulce (*ibid.*, doc. 123/LXXVI; Pec. 158), ambele din Suceava. La 5 Februar 1445 (lipsește locul), Alexandru enumeră pe Duma Braevici, Manoil de Hotin, Stanciul, Petru pîrcălabul, Oană al lui Julea, Danciul pîrcălabul, Cozma al lui Șandru, Fedor Vornicul, Albu Spătarul, Petrica Postelnicul (*ibid.*, doc. 87/xxx).

38 «Quendam Lithuanum»; Dlugosz, XIV, p. 216.

39 *Ibid.*, pp. 234-5.

40 Hurmuzaki, II^a, pp. 667-8, n^o DXII.

41 *Ibid.*, pp. 672-3, n^o DXV.

42 *Ibid.*, pp. 64-7.

43 *Ibid.*, p. 670 și urm.; Ulianicki, p. 88.

44 Bogdan, *Vlad Țepeș*, București, 1896; Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*, în *Convorbiri literare* pe 1901; Bogdan, *Documente și regeste*, p. 62 și urm.

45 Hurmuzaki, II^a, pp. 675-7, n^o DXVI (1-iū April 1457).

46 Știrile despre acest război le dau numai Croniclele slavone ale țerii, publicate de d. I. Bogdan, în *Vechile Cronice și Cronice inedite*.

47 Ureche, p. 152.

48 Raport venețian din 1502, în Hurmuzaki, VIII, p. 36.

49 V. documentul din 12 April 6966 (1458), tipărit în *Cronica Romanului*, I, pp. 118-9, și documentul inedit din 13—6966 (?6967), în Bibl. Ac. Rom., Pec. 172. Boierii nu sînt aceiași în amîndouă actele. Un act din 31 April 1458, fără boieri, în Ulianicki, p. 95, n° 84. Un document din Suceava, 11 Novembre 6966 (1458), în Bibl. Ac. Rom., 237/XLVII.

50 Lewicki, II, p. 98, n° 79 (1458).

51 Hurmuzaki, II³, pp. 111-2.

52 *Ibid.*, pp. 126-7, n° CVI (4 April 1459).

53 *Uricariul*, XVIII, tabla.

54 *Arch. ist.*, I², p. 7.

55 *Uricariul*, XVIII, p. 465.

56 Ulianicki, p. 99.

57 Hurmuzaki, II³, pp. 685-6, n^{le} DXVIII, DXIX. Ultimul n^r e, de sigur, nu din «Iunie» 6968, ci din Ianuar-April, căci lipsesc boierii raliați. Cf. Ulianicki, pp. 92, 95 (n° 84), 95-6 (n° 85), 96-9.

58 V. scrisorile lui Dan în Bogdan, *Documente și regeste*, n° 1.

59 Teleky, X, pp. 582-3.

60 V. Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*, în *Convorbiri literare* pe 1901.

61 Chalkokondylas și povestirea venețiană din Iorga, *Acte și fragm.*, III¹, p. 13.

62 *Acte și fragm.*, III¹, p. 12.

63 *Studii și doc.*, III¹, p. xxv.

64 Ele fură găsite la cucerirea din 1596 a Ismailului vecin de către creștini. V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 210.

65 *Studii și doc.*, III¹, p. xxx.

66 Scrisoarea și lista lui Vlad, în Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 78 și urm.

- 67 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 377.
- 68 Dlugosz, XIV, la anul 1460.
- 69 Bianu, în *Col. l. Traian*, 1883, pp. 34-5.
- 70 Hurmuzaki, II², pp. 135-6, n¹^e cxv-vi.
- 71 *Ibid.*, p. 695 și urm.
- 72 Anonimul Ragusan de supt Baiazid al II-lea; manuscris în Biblioteca Imperială din Viena, lat. 3522, fol. 144-54.
- 73 Dlugosz, XIV, p. 495.
- 74 *Studii și doc.*, III, p. xiii, nota 2.
- 75 *Uricariul*, X, pp. 146-7.
- 76 Anonimul ragusan.
- 76^a (p. 97). Pentru rînirea lui Ștefan, v. cronicile moldovenești.
- 77 Cf. *Studii și doc.*, III, pp. xxx-ii. V. *Monumenta Hungariae historica, Acta extera*, IV, pp. 171-3. Pentru întreaga luptă, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 121 și urm. Documentele care stabilesc itinerariul în Ardeal al Regelui, în Hurmuzaki, II².
- 78 V. povestirile germane și rusești tipărite de I. Bogdan în lucrarea sa *Vlad Țepeș* și de Gr. C. Conduratu, în *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul*, București, 1903.
- 79 Că Alexandru e fiul Maruștei (Măruștei) și că aceasta nu e o Doamnă, se vede din pomelnicul de la Bistrița (Melchisedek, în *Analele Academiei Romîne*, VII, p. 187, nota 3). El apare însă întâia oară în Septembrie 6972 (1464): v. *Studii și doc.*, V, pp. 385-6, n° 1. Pentru căsătoria lui Ștefan, v. cronicile moldovene.
- 80 Dlugosz, XIV, p. 547.
- 81 Pentru acest negoț, v. Hurmuzaki, II², pp. 699-700, n^o dxxiv. E tocmai o întărire de privilegii pentru unii dintre acești negustori: cei din Lemberg.

82 Numele lor într'un act din 12 Septembre 1463 ; *Studii și doc.*, V, pp. 385-6, n° 1.

83 Melchisedek, în *An. Ac. Rom.*, VII, p. 185.

84 Wickenhauser, *Putna*, p. 161 ; *Arch. ist.*, I, p. 124.

85 Elena apare, lângă Alexandru, în 1466 (*Arch. ist.*, I¹, p. 114).

86 Hurmuzaki, II₂, pp. 701-2, n° DXXV.

87 Melchisedek, *Cron. Hușilor*, Apendice, p. 10.

88 *Acta extera*, IV, p. 307.

89 *Acte și fragm.*, III¹, p. 43.

90 Hurmuzaki, II², p. 137, n° CXVII.

91 *Acta extera*, V, p. 69, n° 41.

92 De sigur nu pe Berendei Litvanul (v. p. 60), cum crede Dlugosz.

93 V. *Acta extera*, V, pp. 341-2.

94 Un act din Trotuș, 29 Novembre, al Regelui în Hurmuzaki, II², p. 177, n° CLVI.

95 S'a răspindit chiar zgomotul că Regele ar fi fost omorît. Pomenindu-l, regele Boemieî felicită pe Matias că a primit rana sa în față (*sic*). V. Teleky, XI, p. 306. În Teleky se poate urmări itinerariul lui.

96 Bonfiniu, ed. din 1690, pp. 396-7.

97 Hurmuzaki, II², pp. 703-6. Cf. Dlugosz, XIV, pp. 510-1.

98 Cronica moldovenească și Dlugosz, XIV, p. 525.

98^a (la p. 117). Cneajna face o danie Neamțului, pomenind pe Alexandru și pe Marina, mama ei, la 1470 (*Rev. p. ist., arch. și fil.*, VII, pp. 378-9).

99 *Studii și doc.*, III, p. xxxiv. Voevodul Ardealului scrie la 10 Mart că «Vaivodas partium Moldaviae et Transalpinarum se approntuare». La 4 Februar Radu era însă în București. La 8 Novembre Vornicul Neagu scrie Brașovenilor pentru un Gașpar Italianul, fără a

pomeni războiul. — E neînțeleasă scrisoarea din «opido nostro Repcz» (Cohalm) a lui Radu: «ego Radul genitor Vaivoda domini nostri partium Transalpinarum ac alii iudices de praedicta Repcz, vestri amici et fratres toti» (20 Iulie 1468). Afară numai dacă e vorba de tatăl, adăpostit și el în Ardeal, al unui pretendent. Cf. și A. Lăpădatu, în *Transilvania* pe 1902.

100 Ulianicki, p. 50.

101 Lupta e povestită în Dlugosz, XIV, pp. 530-2, la anul 1469, în vară. Din versiunile Cronicii moldovenești, numai Cronica putneană o pomenește pe scurt, dînd ziua de 20 August 6978, ceia ce ar corespunde ca an lui 1470. E de fapt o încurcătură. Îndată după această însemnare, vine a sfințirii Putnei, aceia în adevăr din 6978, Septembrie, adecă, după socoteala care începe anul la 1-iu Septembrie: 1469. Să se mai ție samă că a treia mențiune privește luarea Brăilei, iarăși în adevăr din 6978 (Februar). Această potrivire a știrilor a făcut să se scrie anul 6978 și înaintea zilei de 20 August, cînd s'a dat lupta de la Lipnic. Mai adaug că pîrcălabul cetății Orhei, innălțate în urma acestei năvăliri a Tatarilor, apare încă din Octombrie 1469 (*Uricariul*, XVIII, p. 33). — Solia către Brașoveni trimeasă de boieri la 27 Iulie nu poate privi decît asigurarea lor printr'un tratat de negoț (ei ajutate mult pe Matiaș, care-i răsplăti cu tot felul de drepturi; v. Teleky, *l. c.*, p. 291 și urm.), iar nu o încercare de împăcaciune cu Regele chiar. V. *Studii și doc.*, III, p. xxxiv.

102 Pentru închisoarea lui Eminec, v. ale mele *Acte și fragmente*, III¹, pp. 50-1. Dacă, precum bănuiesc, Eminec fratele Hanului (un Han de răscoală) e «fiul»

de care vorbește Dlugosz, atunci trebuie înlăturată spusa acestuia că principele tatar a fost omorât cu o moarte grozavă. Și după lupta de la Podul Înnalt Ștefan n'a voit să răscumpere robii și a ucis pe cei cari-i cereau în numele Sultanului.

103 *Acte și fragmente*, III¹, p. 46. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 131 și urm.

104 *Uricariul*, XVIII, pp. 32-4.

105 *Ibid.*, p. 58 și urm.

106 Melchisedek, *Notițe istorice și archeologice*, București, 1885, pp. 150-1.

107 Neculce, *O samă de cuvinte*, p. 179.

108 Mențiunea în Cronica putneană. Dacă Ștefan a făcut sfințirea Putnei îndată după lupta de la Lipnic, ea trebuie așezată în 1469, nu în 1470. Dovadă despre aceasta avem și faptul că încă din *Maui* 1470, egumen la Neamț e Silvan, *înlocuitorul* lui Ioasaf, trecut aici, la Putna (Wickenhauser, *Putna*, pp. 156-8).

109 Data în Cron. bistrițeană. Pentru scrisoarea din Buzău a lui Radu către Brașoveni, cu muștrări pentru ajutorul dat lui Ștefan, v. *Studii și doc.*, III, p. xxxiv.

110 Numele de Iușco din Dlugosz, XIV, p. 542, trebuie îndreptat sau înțeles așa. V. *Uricariul*, XVIII, p. 508. V. *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 701.

111 V. Cronica bistrițeană și cea moldo-polonă (sau Ureche).

112 Pentru Smeredova, v. Bogdan, pp. 262-4.

113 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 275-6. Cf. Ulianic, p. 108, unde s'ar vedea, altfel, cu socoteala anului de la 1-iă Septembrie, Divanul din August și cel din Septembrie ale aceluiași an.

114 V. și noul Divan în documentul din 13 August 6979 din Suceava; Bibl. Ac. Rom., Pec. 136. Cf. Uli-

nicki, p. 108, n^{le} 97, 97^a, și Wickenhauser, *Putna*, pp. 158-9. Și aici e evident că anul începe cu Ianuar și că Divanul din Septembrie 6979 e pentru anul 1471.

115 Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 70-1, n° LXXIII. Pentru luptă, toate versiunile cronicii moldovenești.

116 Còpiii de documente ardelene la Bibl. Ac. Rom.

117 Pentru ruinele ei, v. Lăpèdatu, *Vlad Călugărul*, București, 1903, p. 33, nota 1. Pentru înălțarea cetății, Jablonowski, *Sprawy woloskie za Jagellonow*, în *Zródla dziejowe*, X (Varșovia, 1878), pp. 28-9.

118 Dlugosz, XIV, p. 557.

119 Jablonowski, pp. 28-30.

120 Teleky, XI, pp. 408-9, n^o DVIII; p. 444.

121 Scrisoarea lui Radu, din «1472», către Brașoveni (copie la Bibl. Ac. Rom.): «frater noster Pongracz Vaidoda transilvanus». Cf. Teleky, XI, p. 458.

122 *Acta extera*, V, p. 93.

123 Cf. Dlugosz, XIV, p. 569 și *Acta extera*, V, p. 212, n° 149; pp. 214, 217. V. și *Chilia și Cetatea-Albă*, pp 132-4.

124 *Acta extera*, V, pp. 240-4. Cf. Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell' Asia*, Viena, 1856, in 8°.

125 *Studiū și doc.*, III¹, p. xxix.

126 La Ac. Rom., se află în copie o scrisoare a amîndurora, «senior et iunior», către Brașoveni (fără dată), din satul de lîngă Sighișoara, la «21 Ianuar», fără an. Că ea a fost scrisă pe vremea prădăciunilor lui Vlad în Ținutul Bîrsei (v. mai sus, pp. 79-80), dovedește pomenirea celor suferite de Brașoveni, cari n'au mai fost jefuiți în toată această epocă: «pradati (*sic*) et percruciati»; se vorbește și de «vestri malefactores et interdictus (*sic*) vestri». Ura ce a izbucnit mai pe urmă între ei (Orășanu, în *Convorbirile literare* pe 1903) și faptul

că Basarab-cel-Tînăr pomenește în 1478 pe «cel întru sfintă odihnă răposat părintele Domnii Mele», atunci cînd Laiot trăia încă (Lăpădatu, *Vlad Călugărul*, p. 15, nota 5) aŭ fost aduse înnainte pentru a înlătura legătura de tată la fiu a celor doi Basarabi. Însă sentimentele de familie ale Domnilor noștri de atunci erau une orî foarte slabe; apoi documentul din 1478 e păstrat numai în traducere. Trebuie să ținem de sigur în samă viața împreună la Sighișoara a celor doi Basarabi, identitatea numelui lor, foarte rar, siguranța că al patrulea Basarab (Neagoe) se dădea drept fiul lui Basarab-cel-Tînăr. Dar acestea nu sînt încă motive îndestulătoare pentru a păstra părerea veche, pe care o împărtășesc și eu. Însă Basarab Tînărul își zice în documente «fiul prea-bunului Basarab» la 1478, «fiul lui Basarab Voevod» la 1474 (cf. Venelin, *Vlaho-bolgarscaia gramată*, p. 111; Bogdan, *Doc. și reg.*, p. 86), fără a spune vre-odată după obicei, că acest Basarab e mort. «Bun» se întrebuița la pomenirea unui Domn în sensul de «gratiosus» iar, cînd Domnul nu mai era în viață, se adăugea «și răposatul», — și chiar în actul din Pitești, 1481 al lui Basarab-cel-Tînăr (Bibl. Ac. Rom.) nu se adauge acest calificativ, ci se păstrează vechea deprindere de cancelarie, pe un timp cînd Laiotă era acum mort. Mai facem următoarea observație: e neîndoielnic că Basarab-cel-Bătrîn (Laiotă) era fiul lui Dan al II-lea, și iată că într'un act din 1480 Basarab-cel-Tînăr pomenește pe moșul său (*dead*) Dan-Vodă (Venelin, pp. 121-3; Ștefulescu, *Mînăstirea Tismana*, ed. a 2^a, p. 170). Privilegiul, citat de Basarab, al lui Dan-Vodă pentru Tismana e însă cel din 1424, tipărit în *Arch. ist.*, I¹, pp. 19-20. — Laiotă (Basarab-Vodă) e de sigur același cu Basaraba pomenit ca fost

Domn într'un act din 2 August 1453, fără a se zice că a murit («din zilele lui Basaraba», «și dete lui Basaraba un cal»). V. Onciul, în *Conv. literare* pe 1903, p. 711. — Basarab-cel-Bătrîn se însură probabil în Domnie cu fata lui Sinadinos («din Sinai»). fiu el însuși al unui «Căpitan» (de Mare; *capetano, capudan*) al Turcilor, de neam grecesc. V., pentru el, Bogdan, tabla, și Lăpădatu, p. 19 și notele 5-6. Fata lui Laiotă pe care o prinse Basarab-cel-Tînăr, era cu această femeie; bunica Tînărului, prinsă de Bătrîn, era mama soției d'întăiū a acestui din urmă.

127 Scrisoarea din 1460, citată în nota precedentă.

128 V. tot nota 126.

129 Scrisoarea «din tabără», 1472. *Studii și doc.*, III, p. xxxv, nota 3.

130 Bogdan, *Doc. și reg.*, p. 74.

131 Jablonowski, p. 31, n° 8. Aceasta face pe Dlugosz (XIV, p. 621) să scrie: «Siculi, quorum terram, ab Hungariae regno abstractam, in suam ditionem redegerat». Dar, cum vom vedea, această stare de lucruri nu dăinuia și în 1475, cînd o pomenește cronicarul polon.

132 Scrisoarea citată a lui Radu către Brașoveni.

133 *Studii și doc.*, III¹, p. 47.

134 Pentru Mangup, v. tabla cărților mele *Chilia și Cetatea-Albă și Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*. Se spune despre Maria că era sora lui Alexandru, și știm că acesta era frate cu Isac. Cu toții par fiii lui Olobei.

135 Wickenhauser, *Putna*, p. 162.

136 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 146, nota 1.

137 Melchisedek, în *Rev. pentru istorie, archeologie și filologie*, I, pp. 257, 259-60 și planșele; cf. *Cronica*

țerii; Kozak, *Inscripfen aus der Bukowina*, I, Viena, 1903, pp. 80-2 (cf. a mea *Ist. lit. rom.*, II, p. 567).

138 Dlugosz, XIV, p. 583.

139 *Ibid.*, p. 587.

140 *Ibid.*, p. 590.

141 Hurmuzaki, II², pp. 124-5, n^o ciii. Scrisoarea, pomenind înfrîngerea din Iulie 1473 ca întîmplată «anul trecut» (anul *musulman* însă), e din 1473-4. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 133, nota 1. Una tocmai ca aceasta, către regele Ungariei, în *Acta extera*, VII, pp. 293-5.

142 Dlugosz, XIV, pp. 589-90.

143 *Acta extera*, V, pp. 222, 247 și urm. Cf. cu povestirea din Hammer, *Gesch. des osmanischen Reiches*. V. și Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, II, — mai ales p. 355, nota 1.

144 V. nota 141.

145 *Acta extera*, V, p. 250, n° 174.

146 «Potocū vodna» din Cronicile originale, tradus de Ureche cu «Cursul Apeî», nu poate avea alt înțeles decît *vad*.

147 Cronica țerii și Dlugosz, XIV, pp. 600-1.

148 Gelcich, *Diplomatarium ragusanum*, pp. 630-1.

149 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 76, n° LXXVII: «Ștefan Voevod vine cu toate oștile sale în ajutorul nostru».

150 Dlugosz, XIV, pp. 601-2. În Februar 1474 se afla Ștefan la Vaslui și după documentele slavone din Brașov (comunicație a d-lui I. Bogdan).

151 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 132, nota 3.

152 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 78, n° LXXX.

153 Dlugosz, XIV, pp. 608-10.

154 Numai așa se pot lămuri știrile, singure pentru aceste fapte, ale Cronicii moldovenești. Cf. *Studii și*

doc., III, p. xxxvii. Dlugosz spune că Ștefan ar fi bătut el pe Vlasie Magyar, venit cu 6.000 de oameni în Moldova (XIV, p. 623). Împrejurările timpului, închinarea lui Laiotă către Turci, prezența lui Țepeluș în tabăra lui Ștefan în 1475, ajutorul de Secuî în lupta de la Podul Înnalt, nehungia ce ar fi fost o luptă între Ardeleni și Moldoveni cînd Turcii îi amenințau de-o potrivă, fac să nu se poată primi explicația lui Dlugosz.

155 Hurmuzaki, II², pp. 224-5, n^o cccii. Și la 26 August Ștefan era la Vaslui (Ulianicki, p. 109, n° 97^e).

156 De «arcus eorum manuales, quos pro defensione ipsorum in latus eorum deferunt», se vorbește într-o scrisoare cu privire la Munteni (copie la Ac. Rom.).

157 Podul a fost refăcut din piatră de Gavril Hatmanul, fratele lui Vasile-Vodă Lupu, care Gavril avea moșii în Ținutul Vasluiului. V. Burada, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 429. Cf. și Xenopol, *Istoria Romînilor*, II, pp. 323-4.

158 V. scrisoarea din Turda, 24 Ianuar, în *Columna lui Traian*, VII, pp. 423-4 și *Acta extera*, VII, pp. 299-30. Țepeluș se afla lângă Ștefan în Mart 1475 (Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 86-7).

159 Cronica lui Unrest spune că Laiotă («Wasser-Weyda» = Basarab-Vodă) ar fi fost înțeles cu Ștefan (*Acte și fragm.*, III¹, pp. 96-7). Scrisoarea din Turda pretinde că «Basarab-cel-Bătrîn» a ieșit dintr'o cetate unde era împresurat de Turci și s'ar fi luptat contra lor. Tot Unrest spune că Laiotă a trimes trofee în Ungaria, după o luptă de la 20 Ianuar.

160 Scrisoarea s'a tipărit în nemțește, în *Acte și fragm.*, III, pp. 91-2, în italienește (două versiuni), în *Col. lui Traian*, VII, pp. 420-2 și *Acta extera*, V, pp.

301-2. Izvoarele povestirii noastre sînt însemnate toate în capitolul corespunzător din *Chilia și Cetatea-Albă*.

161 *Columna lui Traian* pe 1883, p. 43.

162 *Acte și fragm.*, III¹, p. 84.

163 Dlugosz, XIV, pp. 621-2.

164 *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 141-2.

165 Dlugosz, XIV, pp. 628-9.

166 Hurmuzaki, II¹, p. 2, n° II.

167 *Ibid.*, p. 11. Sau Hurmuzaki, II², la data de 1474.

168 Scrisoarea lui Ștefan către solii săi în Ungaria, Iași, 20 Iunie 1475; în *Acta extera*, VII, pp. 308-9, n° 13. Cf. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, III, Genova, 1879, pp. 195-6, 203, 211.

169 Astăzi mi se pare că la atîta se pot reduce știrile despre luptele din Maiu la Chilia (izvoarele, în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 143).

170 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 291, n° xxiii.

171 Aceasta o spune cronica venețiană a lui Magno; în *Acte și fragm.*, III¹, p. 89.

172 Alb. Berger, în *Programm des evangelischen Obergymnasiums A. B. zu Bistritz*, Bistrița, 1893, p. 45, n° 257.

173 Lewicki, II, pp. 219-20, n° 199. Cf. și Dlugosz, XIV, p. 632.

174. Bogdan, *Vlad Țepeș*, pp. 32-3.

175 Hurmuzaki, II¹, pp. 12-3, n° xv. Pentru numirea lui Vlad, *Acta extera*, VII, p. 307. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 270-2.

176 Dlugosz, XIV, p. 630.

177 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 144.

178 Dlugosz, l. c., p. 632.

179 *Ibid.*, p. 637.

180 Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Tepeș*, în *Conv. lit.* pe 1901. Cf. *Acte și fragm.*, III¹, pp. 101-2.

181 *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 146-7.

182 Hurmuzaki, VIII, p. 10, n^o xvii.

183 *Uricariul*, XIV, p. 72.

184 *Acte și fragm.*, III¹, p. 55.

185 *Acta extera*, V, p. 308.

186 *Ibid.*, pp. 316-8.

187 Dlugosz, XIV, p. 643; Lewicki, II, pp. 243-4, n° 222.

188 Hurmuzaki, VIII, p. 26.

189 *Ibid.*, p. 26, n^o xx.

190 *Ibid.*, p. 15, n^o xix.

191 Dlugosz, XIV, p. 646-7.

192 *Acta extera*, V, p. 316.

193 Còpii de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom. Dăta e «Quatember», ceia ce, cu privire la starea de lucruri arătată în scrisoare, pare a însemna 5-8 Iunie.

194 «Castrum novum» nu înseamnă cetate reînnoită, ci, ca Gherla în Ardeal (Ujvár), ca Smeredova, în Moldova (Novograd), o cetate făcută din nou. Dar în 1476 pentru întâiași dată găsim un Domn, pe Laiotă, stînd obișnuit în Gherghița, sat din care Radu-cel-Frumos dase și el un document, la 1472 (*Studii și doc.*, VII, cap. III, I, n° 1): trei scrisori ale lui (15 April, 9 Mai, 14 Iunie) sînt din «Castrum Novum», «Novum Castrum»; una, din «die dominica in Carnis previa» (3 Mart), poartă ca loc Gherghița, și tot din Gherghița e o ultimă scrisoare din acest an, de la 1-iu August.

195 Mărturisirea omului lui Tepeș, în *Acta extera*, V, p. 319.

196 Relația Genovesilor prinși în Suceava; *Col. lui Traian*, 1876, p. 378 și urm. Pentru Șendrea, v. *Uricariul*, XVI, p. 284.

196^a (p. 179). Pentru spusele lui Ștefan, v. Hurmuzaki, VIII, p. 24.

196^b (p. 179). Afirmăția fugii la Sniatyn a lui Ștefan vine de la cineva care l-ar fi văzut și raportează aceasta lui Baltazar de Piscia, Trimesul Papei la Buda (*Col. lui Traian*, 1876, p. 379). Piscia dă mai ales știri căpătate de la Genovesii prinși în Suceava, cari puteau cunoaște bine numai unele lucruri.

197 Pentru luptă, v. izvoarele arătate în *Chilia și Cetatea-Albă*. Cuvintele lui Ștefan, în expunerea din 1478 a solului său la Veneția; Hurmuzaki, VIII, p. 24.

198 Relația lui Vlad, Trimesul lui Țepeș. Asprii erau încă pe atunci bani curați de argint.

199 *Ibid.*

200 Scrisoarea de convocare din 21 Iulie; în copie la Bibl. Ac. Rom.

201 Scrisoarea din 16 August a lui Ștefan Báthory către Rege, în *Acta extera*, V, pp. 321-3. V. și o scrisoare inedită a lui Laiotă, la Bibl. Ac. Rom.

202 Scrisoarea lui Báthory citată. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 150.

203 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 150.

204 Hurmuzaki, VIII, p. 15, n^o xx.

205 Teleky, XI, p. 563.

206 *Ibid.*, pp. 570-1, n^o dxc. La 7 ale lunii, Vlad asigură pe aceiași orășeni că în Domnia lui cea nouă nu vor plăti vămi mai mari decât în cea veche.

Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 64-6.

207 Scrisoare din «Iwwo», Joi 1476; copie în Bibl. Ac. Rom.

208 Crîstian pîrcălabul de Tîrgoviște al lui Vlad arată că Bucureștii s'aū luat într'o Sîmbătă: Sîmbăta urmă-

toare după 11 Novembre e 16 ale lunii. Scrisoarea lui Cristian, în copie la Bibl. Ac. Rom.

209 Teleky, XI, pp. 570-3; Bogdan, *l. c.*, pp. 66-7; Hurmuzaki, VIII, pp. 22-3, n° xxvi = *Acta extera*, V, pp. 335-6, n° 231.

210 Hurmuzaki, VIII, p. 24.

211 *Studii și doc.*, III, p. xxxvii; Hurmuzaki, VIII, p. 24; Dlugosz, XIV, p. 651; *Acta extera*, V, p. 340, n° 234. Cf. Bogdan, *Vlad Țepeș*, pp. 35-6. La plecarea lui Gerardo, în ziua de 10 Ianuar, Ștefan avea siguranța morții lui Vlad (Hurmuzaki, VIII, p. 24). El scrie din nou Brașovenilor la 26, tot din Hîrlău (copie la Bibl. Ac. Rom.).

212 Scrisorile lui Laiotă din April și Maiu. Pentru Horga («Choriya»), v. Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 243, n° II. Cf. Lăpădatu, *l. c.*, p. 15, nota 3.

213 Bogdan, *l. c.*, p. 87. În 1475 Ștefan nu avea de ce să fie la Vasluiu pe acest timp, și Laiotă căuta să se împace cu dînsul. În 1476, Domnul fiind în Maiu la Iași, e puțin probabil că fusese cu cîteva săptămîni în urmă în Țara-de-jos.

214 Cîpii de documente ardelene în Bibl. Ac. Rom. Tot din Florești scrie Laiotă la 15 Iulie.

215 Document din 20 Septembrie 1479, în Wickenhauser, *Putna*, pp. 162-4.

216 Dlugosz menționează la Novembre 1477 acest război, cu o mulțime de amănunte greșite și pîind în locul numelui lui Laiotă pe acela al lui Radu. Nu putem strămuta mențiunea la 1473, cînd a fost bătut ultima oară Radu, pentru că: Dlugosz nu poate face o așa de mare încurcatură de cronologie în partea scrierii sale care e contemporană cu faptele, pentru că el povestise odată campania de înlăturare a lui

Radu, pentru că știrile din mențiunea pe care o discutăm nu se pot aplica la luptele din 1473, pentru că în sfârșit Basarab-cel-Tînăr era Domn încă din primăvara lui 1478 și Laiotă găsise adăpost în Ardeal, așa încît nu se poate să-l fi scos decît Ștefan.

217 Pentru acestea se plîngea noul Domn Brașovenilor încă din 1478 (Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 94-5, n° xcvi).

218 Còpii de documente ardelene, în Bibl. Ac. Rom.

219 *Studii și doc.*, VII, pp. 21-2, n° 1. Cf. Lăpădatu, *l. c.*, p. 17 și urm.

220 Lăpădatu, p. 17, nota 4. Pentru solie, Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 95-6, n° xcvii.

221 Cronicile Moldovei. V. și mai sus, p. 140.

222 Hurmuzaki, VIII, pp. 23-5. I se zice Caloiani și «Io Zuam Zamblacho». În ce fel putea să fie «unchiul» (italienește: barba) al lui Ștefan, nu putem ști. Pentru solia lui, v. și *Arch. societății științifice și literare din Iași*, IV, pp. 203-4.

223 Hurmuzaki, II², pp. 709-10, n° dxxix.

224 Còpii de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom.

225 Cronica bistrițeană, în Bogdan, *Cronice inedite*, p. 56. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 152.

226 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 153.

227 *Ibid.*

228 Strykowski, în *Arch. istorică*, II, p. 11.

229 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 100 și urm. Cf. Lăpădatu, pp. 16-8. De aici ura lui Basarab-cel-Tînăr asupra oamenilor din cele două sate (Bogdan, *l. c.*, p. 247, n° xvi).

230 *Ibid.*, p. 208 și urm. În lagăr era el la 17 Noiembrie, cînd dă o întărire fără a pomeni locul unde se află (Ștefulescu, *Tismana*, p. 169).

231 Còpiii. de documente ardelene, la Bibl. Àc. Rom. (24 Februar). V. Lăpědatu, p. 17.

232 Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 97-9, 101-2. În legătură cu a doua din aceste scrisori e n^l ccviii, p. 216 (scrisoare, către Doamna Maria, a Logofătului Vintilă, după întoarcerea omului domnesc trimes la Brașov). N^l ccv, p. 214, e expediat odată cu acest om, Petru.

233 Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 100-1, n^o cxii. Scrisoarea e din Novembre, și la această dată se vede că Laiotă, «dușmanul» prin excelență al lui Țepeluș, singurul «dușman» care se știe că ęra la Brașov, se afla încă în viață.

234 Scrisoare din 22 Decembre, în copiile de documente ardelene la Bibl. Ac. Rom.

235 Scrisoare din 21 Iulie, *ibid.* Se vorbește și de pribegii ce sînt la Brașov.

236 Scrisorile Regelui, în *Acta extera*, VII, pp. 337-43.

237 Lewicki, II, p. 316, n° 289.

238 Mircea pomenește pe tatăl său Vlad și pe frațele său Radu (cel Frumos). Precum Vlad Dracul avu pe fiul legiuit Vlad Țepeș și pe fiul din florii Vlad Călugărul, așa i se născu din căsătorie Mircea cel ucis odată cu el și dintr'o legătură neîntărită de Biserică *acest* Mircea.

239 Scrisoare cu această dată a lui Báthory, copie în Bibl. Ac. Rom.

240 Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 215-6, n° 207. Cf. și scrisoarea precedentă, tot de la Cazan.

241 Scrisori ale lui Báthory, 9 Februar și 11 Mart 1481; copie la Bibl. Ac. Rom. Cf. Lăpědatu, p. 23, nota 3.

242 Scrisoarea lui Basarab, Argeș, «Duminecă», și

scrisorile lui Báthory, 1475, Februar; còpii de documente ardelenene, la Bibl. Ac. Rom. Cf. întrebarea și-reată a lui Țepeluș, dacă să oprească pe Turci său ba; Bogdan, *l. c.*, pp. 245-6, n° VIII. Scrisoarea lui din 14 April, București (*ibid.*, p. 249, n° XX), trebuie pusă în 1481.

243 Teleky, XII, pp. 165-6, 173-4.

244 *Acta extera*, VII, pp. 352-3, n° 37.

245 Scrisoarea lui Báthory, din 27 April, în copiile de documente ardelenene, la Bibl. Ac. Rom.

246 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 107 și urm. O scrisoare a lui Ștefan, în care vorbește, la 2-9 Februar («inter octavas Purificationis Beatae Virginis gloriosae»), Brașovenilor de «Bozorab vester Cypelus», între copiile de documente ardelenene la Ac. Rom. La 1-iu Februar, el era în Suceava (*Arch. ist.*, I¹, p. 75).

247 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 105, n^o CVII; *Arch. ist.*, I¹, p. 116. Documentul e din Octombre 1481 și nu 1480 (se scade 5508, nu 5509, — ca de regulă în epoca lui Ștefan-cel-Mare). Reclamația lui Ștefan către Bistrițeni, pentru un argintar ce fugise când cu prada turcească (Moisil, *Douăsprezece scrisori domnești*, pp. 7-8), fiind din Mart încă, nu poate privi aceste întâmplări.

248 Scrisorile Reginei Beatricea pomeneșc în rîndul întâiu pe «Căpitaniî» ardeleni ai soțului ei (*Acta extera*, V, p. 438 și urm.). Matiaș însuși zice numai că aũ fost și Ardeleni (*ibid.*, VII, pp. 360-3, n° 41). Ștefan în inscripția sa (*Arch. soc. șt. și lit.*, VI, p. 476; cf. Kozak, *Inscripfen*, pp. 45-6), nu spunș nimic despre un ajutor străin. Matiaș pomenește la sfîrșitul scrisorii lui pe cei trei capi ai Ardealului, Báthory, Chinezul și

Vuc, pe cari i-ar fi trimes în Bosnia, după vestea biruinții, la care nu arată ca ei să se fi împărțait.

249 Cronica țerii (cf. Ureche, care dă și numele lui Costea, într'o legătură falsă).

250 Bogdan, *l. c.*

251 *Sbornicul* din Sofia, IX, p. 340 (greșit: 16 August). Scrisoarea lui Basarab prin care recomandă Brașovenilor, din București, 16 Novembre 1481 (copie la Bibl. Ac. Rom.), pe Trimesul său «Schoder» (Hadir; Lăpădatu, p. 29), nu poate fi din acest an, ci din 1480, crescut, ca dată de la Facerea Lumii, cu o unitate la 1-iū Septembrie. Înziua de 20 Novembre (Bogdan, *l. c.*, p. 112, n° cxi), Vlad era liniștit în Tîrgoviște, ceia ce nu s'ar fi întimplat dacă la București i-ar fi stat dușmanul.

252 Bogdan, *l. c.*, p. 113, n° cxii.

253 *Ibid.*, pp. 111-2, n° cx-xi.

253^a (p. 199). El își zice: «Allexander filius domini Stephani, Dei gracia Wayvode regni Moldavie». Szabó, *Szekély Oklevéltár*, III, pp. 103-4, n° 489.

254 Cronica Moldovei.

255 Pentru actul din Gherghița, v. Lăpădatu, *l. c.*, p. 21, nota 1; pp. 30-1. Mitropolitul Macarie scrie și el la începutul anului 1480 către Ștefan Báthory, cerîndu-î liberarea Doamnei (Bogdan, *l. c.*, p. 235).

256 Bogdan, *l. c.*, p. 113, n° cxiii.

257 Cf. Lăpădatu, *o. c.*, *passim*; mai ales regestele de la sfîrșit și copiile de documente ardelenene la Ac. Rom, pe anul 1483.

258 Data morții, în epitaful de la Putna (Kozak, *o. c.*, p. 83). Cronica putneană dă: 16 Iunie, Cronica bis-trițeană: 25 Iulie. Un document din 20 Septembrie 6987 nu poartă numele lui Bogdan (decî și de aici

se vede că anul începea la 1-iū Ianuar); Wickenhauser, *Putna*, p. 163.

259 Cron. bistrițeană. Pentru mătușa aceasta a lui Ștefan, v. mai sus, p. 60. Pentru Stanciul, nota d-lui Bogdan din *Cronice inedite*, pp. 74-5.

260 Data morții lui Petru-Vodă e aceeași în epitaf și în Cronica putneană (în cea bistrițeană, lipsește). La 27 Maiū 1480 îl mai găsim ca martur într'un document (*Uricariul*, XIV, pp. 71-2). El lipsește însă în actul din 1-iū Februar 1481 (*Arch. ist.*, I¹, pp. 75-6).

261 Întăia oară găsim pe Bogdan-Vlad ca martur în documente la 1-iū Februar 6989=1481 (*Arch. ist.*, I¹, pp. 75-6). Căci acel din 5 Octombore (*ibid.*, p. 116) trebuie de pus la anul 1481, nu la 1480.

262 *Acta extera*, VII, p. 363 și urm., n° 42.

263 Cron. bistrițeană, p. 58.

264 Papadopul-Calimah, în *An. Ac. Rom.*, XVII, pp. 121-3.

265 Cf. și Ulianicki, pp. 111-2.

266 *Ibid.*, p. 112.

266^a (la p. 204). Pentru reședința lui Ștefan în Maiū 1484, v. *Uricariul*, XVIII, pp. 39-41.

267 Izvoarele sînt arătate și criticate în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 156 și urm.

268 *Ibid.*, pp. 165-6.

269 *Acta extera*, VI, p. 123.

270 *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 687; *Uricariul*, III, p. 87 și urm.

271 Hurmuzaki, II^a, pp. 288-9, n^o CCLIX; Lewicki, II, p. 332 și urm.; Cronicile polone contemporane.

272 *Ibid.*

273 Cronicile Moldovei și cele turcești traduse în latinește și tipărite de Leunclavius (*Historiae musul-*

mannae Turcorum... libri XVIII; Frankfurt-pe-Main, 1591, în 4°; *Annales Sultanorum otmanidarum, ibid.*, 1596; *Neuwe Chronica türckischer Nation, ibid.*, 1595), traduse în ungurește de Thúry (*Török történetirök*, Budapesta, 1893 și urm., 2 vol. în 8°), Cronicile prusiene în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, pp. 687, 754, 756. Cf. povestirea lui Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Cracovia, 1874, pp. 4-5.

274 Cronica țerii. Că lupta nu s'a dat la Șcheia de lângă Suceava, la Șcheii Sucevei (v. Miron Costin, p. 250), dovedește lămurirea: «la Siretiu».

275 Cronicarii prusieni știu de lupte în Moldova (v. nota penultimă), dar ei se înșală. Scrisori din Polonia (Lewicki, II, pp. 341-2; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 280, n° III) spun limpede că în ziua aceea a fost luptă cu Tatarii peste Nistru. Tot așa se povestește războiul și în Wapowski, *l. c.*, pp. 6-7. Cf. Hurmuzaki, II^a, p. 316, n^o CCLXXXI. Pentru sosirea lui Albert la Lemberg, v. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 284. În iarna acestui an, cu grijă de spre Tatarî, Ștefan stătu la Huși, unde se afla la 17 Decembre (côpii de documente ardelene, la Ac. Rom.).—Cf. Fryd. Papée, *Polska i Litwa na przelomie wieków srednich*, I, Lemberg, 1903, p. 189 și urm.

276 *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 169-71, 296-7; Lewicki, II, pp. 348-9, 368; Hurmuzaki, II^a, pp. 315-7.

277 Hurmuzaki, II^a, p. 310, pp. 316-7, n^o CCLXXXI. Plîngerile lui Casimir fură trimese în Iulie 1489, și el făcuse pacea cu Turcii în Mart !

278 Còpii de documente ardelene, la Ac. Rom.

279 *Acte și fragm.*, III¹, p. 65, n° 2.

280 Data morții, în Cronica bistrițeană. Însă în inscripția de la Războieni, pusă de Ștefan la 8 Novem-

bre 7004, e pomenit (Melchisedek, în *An. Ac. Rom.*, VII, p. 172) și Alexandru, ca fiind în viață. Pe de altă parte, în documentul din 10 Mart 7005 (1497) (*Uricariul*, XVIII, p. 77), Alexandru lipsește, — deci nu se poate îndrepta data morții în : 26 Iulie 1497. Rămîne că în inscripție Novembre 7004 înseamnă 1495. Se poate ca obiceiul de a se începe anul la Septembre să fi fost introdus (întăiū numai sporadic) cu începutul veacului și mileniului nou. Cf. Hurmuzaki, XI, p. 37, nota 1.

281 Cronica lui Caspar Weinreich, în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, pp. 776, 778-9.

282 Instrucțiile solilor lui Ștefan (indicția e greșită), în Jablonowski, *l. c.*, pp. 59-60. Instrucțiile Regelui către solii săi, *ibid.*, pp. 32-3, n° 10. Răspunsul către boierii, p. 32, n° 9. Cele două din urmă și în Hurmuzaki, II². Data de 1491 e falsă.

283-4 Wickenhauser, *Putna*, pp. 175, 178, 181; *Raddutz*, p. 134. Cf. *Uricariul*, XVIII, p. 466; *Rev. p. ist., arch. și filologie*, I, p. 369 și urm., 379-80.

285 Lewicki, II, pp. 368-9.

286 *Ibid.*, pp. 387-8, n° 368; *Scriptores rerum prussicarum*, IV, *l. c.*

287 *Ibid.*

288 Izvoarele citate.

289 Lewicki, II, pp. 400-1, n° 385.

290 *Caspar Weinreichs Danziger Chronik*, în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 791.

291 Instrucțiile de soli dintr'o parte și din alta s'au tipărit în Jablonowski, *o. c.*, p. 60 și urm. (cu date conjecturale care nu sînt toate bune). Cf. Ulianicki, p. 121 și urm. Traduceri, în *Arch. ist.*, I¹, pp. 82-3; *Uricariul*, III, p. 79 și urm. Năvălirea lui Ștefan la

Braclaw trebuie de pus numai în 1498 (cum face, de altmintrelea, și Caramzin, *Istoria Rusiei*; trad. franceză, VI, 1820, pp. 361-2).

292 El e numit în tratatul din 1499 cu Polonia (confirmarea lui Ștefan).

293 Lewicki, II, p. 409, n° 394; p. 413, n° 398.

294 Bonfinius, pp. 512-3; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, bearbeitet v. E. Klein; III, 1874, pp. 248-9; Gelcich, pp. 652-3, n° 403.

295 *Studii și doc.*, III, pp. XL-I, LXXIV; Lăpădatu, pp. 43-4, după Hurmuzaki, II^a, p. 332, n° CCXCVI; documente ardelenene, în copie la Ac. Rom.; Fessler, III, pp. 252-3; Bonfinius, p. 514; *Quellen der Stadt Brassó*, IV, p. 4. Scrisoarea de biruință a lui Matiaș e cuprinsă în ziarul roman al lui Burcard (ed. Thuasne, Paris, 1883-5; 3 vol.).

296 Lewicki, II, pp. 416-8, 421-2. Cf. Ulianicki, pp. 124-5.

297 *Ibid.*; p. 433 și urm.

298 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 174; Zeissberg, *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Leipzig, 1873, p. 373 și urm.

299 Lewicki, II, pp. 436-7, n° 421.

300 Bonfinius, la acest an.

301 *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 794; Miechowski, în *Scriptores rerum poloniarum*, II, Cracovia, 1874, pp. 16-7.

302 La 17 Mai 1494, Ragusani, cari primiseră o scrisoare a Regelui din ultima zi a lui Mart (după congres), îl laudă pentru «tractatus necessarii et saluber-rima consilia», încheiate acolo (Gelcich, pp. 653-4, n° 404). La 9 Iunie, după alte scrisori, ei se bucură de *apriinderea din nou a stelei creștine (ibid., p. 654, n° 405).*

303 Bonfinius, la acest an.

304 Același, pp. 512-3. Vlad muri în vara anului 1497 (Lăpădatu, *Vlad Călugărul*, p. 50). Scrisoarea din Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 130, n^o cxxxiii, privește anul 1498.

305 *Uricariul*, XIV, pp. 72-4; XVIII, p. 77.

306 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 285; Naker, în *Scriptores rerum prussicarum*, V, p. 290.

307 *Cronica de la Bistrița*, pentru solul moldovean; Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, p. 22, pentru Poloni.

308 Numele solilor moldoveni în *Cronica de la Bistrița*. Pentru sosirea lor la Rege, Naker, *l. c.*, p. 298. Pentru solul polon la Poartă, *Chilia și Cetatea-Albă*, *l. c.* Cf. lămuririle lui Ioan-Albert către fratele său Vladislav, în Lewicki, II, p. 444.

309 Pentru drumul până la Suceava, izvorul e *Cronica de la Bistrița*. O hartă în E. Fischer, *Kozmin, Ein Beitrag zur Geschichte des polnisch-moldauischen Konfliktes im Jahre 1497*, Cernăuți, 1903 (din «Jahrbuch des bukowiner Landesmuseums» pe 1902). De curînd, un ofițer român a dat o traducere românească a acestei cărți, făcută cu muncă și intenții bune, de un dietant.

310 *Cronica de la Bistrița*. Pentru Secuî, Wapowski. Ei nu luară parte la luptă, — Turcii însă (2.000), da. Ștefan trimese și la Țarul Ivan, în August, pe Ioan Pitarul (Pisariul?) (Ulianicki, p. 130).

311 Ulianicki, p. 121 (5 Decembre 1492). Ștefan nici nu fusese de la început prietenul lui Vladislav, ci ajutase o clipă pe Maximilian din Germania, care voia și el moștenirea lui Matiaș Corvin (*Archiv für österreichische Geschichte*, III, pp. 410-1, 441, 458) — Pen-

tru trecerea oștilor ardelen, Szabó, *Székely Oklevéltár*, III, pp. 130-1, n° 506. — Din Brașov, la 9 Septembrie, Voievodul Ardealului cere Sibiiienilor tunuri și muniții, pentru că «en, iam magnificus d. Stephanus Vaivoda moldaviensis nos cum omnibus gentibus nobiscum existentibus ad ipsum moldaviense regnum advocat, et hodie homo suus, per quem vocari fecit, apud nos est» (copie la Bibl. Ac. Rom.). Și alte două scrisori privitoare la ajutorul ardelean dat lui Ștefan se află în copie la Bibl. Ac. Rom.

312 Pentru localitate, v. E. Fischer, *o. c.* Toate știrile, în *Cronica de la Bistrița* (cf. notița din *Rev. p. ist., arch. și filologie*, III, pp. 485-8), în Wapowski, Miechowski, în scrisoarea lui Ioan-Albert către Vladislav.

313 Data, în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 286. Povestirea e mai mult după Wapowski. Cf. actele prusiene din *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 303 și urm.

314 Wapowski, p. 33; Miechowski, p. 262; *Cronica de la Bistrița; Acte și fragmente*, III¹, p. 66 și urm.; *Archiv für österreichische Geschichte*, XLIX, p. 297 și urm.; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 294, n° XLII.

315 Aceleași izvoare. Pentru Braclaw, v. Wapowski, p. 70 și instrucțiile rusești din Ulianicki, p. 129.

316 *Acte și fragmente*, III¹, p. 71, n° 1.

317 Izvoarele din nota antepenultimă.

318 *Ibid.*

319 Hurmuzaki, VIII, p. 28, n° XXXII.

320 Wapowski, p. 36. Știrea e întărită prin raportul venețian din 26 Mart 1499 (Hurmuzaki, VIII, p. 30, n° xxxv). Cf. Sanudo, *Diarii*, II, p. 420.

321 Instrucțiile solului polon la dietă, în *Acte și fragm.*, III¹, pp. 66-8. Instrucțiile aceluiași din partea lui Vladislav, în Lewicki, II, p. 449 și urm.

322 Ulianicki, p. 149 și urm.; Hurmuzaki, II², p. 402 și urm.

323 Ivanco e întrebuintat ca sol în Polonia și de Bogdan fiul lui Ștefan, la suirea lui în Scaun (Hurmuzaki, II², p. 724, no. DXXXIII).

324 Ulianicki, p. 157 și urm.; Hurmuzaki, II², p. 421 și urm.

325 *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 294-5, n° XLIII.

326 Ulianicki, p. 170 și urm.; Hurmuzaki, II², p. 714 și urm. La Hîrlău e Ștefan și în Novembre al aceluiasi an (cf. Wickenhauser, *Moldawitza*, p. 72 și *Revista p. istorie, archeologie și filologie*, V, p. 393). La începutul anului următor, în Mart, el stă în Iași (*Uricariul*, XVIII, p. 438).

327 Cf. Lewicki, II, p. 481 și urm.; *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 174-6.

328 Pentru toate aceste lucruri, v. Sanudo, *Diarii*, III, pp. 288, 567, 635, 684, 879, 1163 (scrisorile Papei), 1178 (mediația la Muscali), 1465, 1468 (solii la Veneția și Roma), 1453, 1478-9 (solii la Vladislav), 1550 (reclamarea Pocuției), 927 (zvon de cucerire, a «trei cetăți»), 1627-8 (corespondența turcească cu privire la atacul Chilieii și Cetății-Albe).

329 *Ibid.*, IV, p. 248.

330 *Ibid.*, p. 105.

331 *Ibid.*, pp. 804-6.

332 Dar și de Ștefan se zicea că e ocrotitorul Sfințului Munte Atos (Sanudo, IV, p. 311).

333 *Ibid.*, V, p. 464.

334 *Ibid.*, V, p. 450. Cf. și *Chilia și Cetatea-Albă*.

335 Lewicki, II, pp. 469-70; Miechowski, pp. 263-4.

336 Miechowski, p. 264; Wapowski, pp. 37-8.

337 Wapowski, p. 41; Miechowski, p. 265. Cf. Lewicki, II, pp. 489-90, n° 465.

338 Ulianicki, p. 185 și urm.; Hurmuzaki, II², p. 488 și urm.

339 Expunerea din 1503-4 a lui Ștefan, în Jablonowski, *o. c.*, pp. 79-83.

340 *Arch. istorică*, I¹, pp. 82-3; *Uricariul*, III, p. 79 și urm. O solie a lui Sandu și Costea la Mengli-Ghirai pentru Țarul Ivan (1493), Ulianicki, p. 123.

341 V. expunerea lui Caramzin sau a lui Al. Papadopul-Calimah, în *Analele Academiei Române*, XVII.

342 V. nota penultimă.

343 Fessler, III, pp. 270-2. Cf. și Wapowski, pp. 49-50.

344 V. nota penultimă.

345 Ambele cronică polone povestesc pe larg aceste împrejurări. Le amintește și medicul lui Ștefan, Matei de Murano (Hurmuzaki, VIII, p. 36).

346 Ulianicki și Hurmuzaki, II² (multe scrisori cu date conjecturale greșite). Trebuie să se orînduiască după expunerea din 1503-4, citată și mai sus, a lui Ștefan (la 22 Novembre 1503 vine un sol moldovenesc în Polonia; *Kwartalnyk historyczny*, 1902, pp. 448-51). Data năvălirii o dă și Matei de Murano, *l. c.* Numele lui Chiracola e dat așa: «Kyrlichahn Myewnik» (Ulianicki, p. 225). Pentru misiunea lui Steclea, v. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 287, n° XI și nota 1.

347 Expunerea lui Ștefan, în 1503-4. Cărțile de liberă trecere pentru soli, în Jablonowski, pp. 40-1 sau Hurmuzaki, II², pp. 518-9. Sol moldovean în Polonia la începutul anului 1503; Sanudo, IV, p. 629. Cf. *ibid.*, p. 806. Sol unguresc la Ștefan prin Februar, *ibid.*, p. 230. Soli ai lui Ștefan în Ungaria, Octombrie; *ibid.*,

p. 241. La 24 Iulie, Domnul era în «Temes» (*Nemes*, Neamț); *ibid.*, V, p. 150. La 30 Octombrie, el scrie din Suceava; *ibid.*, pp. 579-81.

348 Cf. Hurmuzaki, VIII, an. 1503; Sanudo, *Diarii*, III, p. 1465; IV, pp. 150, 577, 579-82, 616-7, 639. Cf. *Arch. societății științifice și literare din Iași*, IX, pp. 66-9. Apoi *Acte și fragm.*, III¹, pp. 73-4 (pentru medicul german). Bărbierul din Buda e cerut în Decembrie 1503 (Sanudo, V, p. 473).—Între anii 1500 și 1503 se întâmplă mai multe negocieri între Unguri și Moldoveni, din pricina prădăciunii făcute de cei din urmă celor d'întăiu la un bilciu din Cetatea-de-Baltă.—Cum se vede dintr'o scrisoare din 15 Septembrie 1504, Sibienii țineau la dînșii pe un «*filii ipsius Vaivodae Moldaviae*» (copie în *Bibl. Ac. Rom.*).

349 Wapowski, p. 52; Miechowski, p. 276.

350 V. nota 346 și Sanudo, V, pp. 740-1, 953.

351 La 11 Maiu, după *Cronica bistrițeană*.

352 O solie a lui la Țar, în *Ulianicki*, p. 121.

353 Numele sînt luate după actele înșirate în listele din *Uricariul*, XVIII, și după întărirea tratatului din 1499.

354 Ei se află în întărirea tratatului citat.

355 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 272-3.

356 Unele din știri și citațiile sînt luate din raportul lui Matei de Murano.

357 Raport al lui Leonard de Massari, din Buda, în Hurmuzaki, VIII, pp. 40-1.

358 Data morții, în *Cronicile moldovenești și în cele polone*. V. Wapowski, p. 53; *Kwartalnyk historyczny*, 1902, pp. 448-51.

359 Bogdan, *Cronicile moldovenești*, p. 147.

360 Iorga, *Documentele Bistriței*, I, pp. 40-1, no. 54. Cf. *ibid.*, pp. 38-9, no. 129.

361 Kozak, *Inscripții aus der Bukowina*, I, cap. Putna, pp. 72-3.

362 *Doc. Bistriței*, II, p. 70, no. 291.

363 V. pentru el și *Doc. Callimachi*, tabla.

364 Cf. *Scrierile lui Iraclie Porumbescu*, adunate de Leonida Bodnărescu, I, Cernăuți, 1898, pp. 54-5.

365 V. *Doc. Callimachi*, I, p. 454, n-le 85 și 88; II, p. 184, n° 53.

366 V. *Istoria literaturii române*, I, p. 530 și urm. Cuvîntul, zis obișnuit Panegiricul lui Ștefan-cel-Mare, s'a tipărit de M. Kogălniceanu, în *Arch. românească*, I, p. 29 și urm. Titlul de «Cuvînt de îngropare», ce se află înaintea acestei ediții, nu e potrivit; el va fi fost adaus de copist, care credea, în simplitatea lui, că aceste cuvinte s'aū spus la coborîrea chiar în mormînt a lui Ștefan.

367 Iraclie Porumbescu, *l. c.*, pp. 85-6.

368 *Descriere a doî cadre din Istoria Moldoviî*, Eși, 1833. Cf. *Spicuitorul moldo-romîn*, Iași, 1841, II, p. 74 : «tabloane istorice a Moldovei».

369 Discursul lui Kogălniceanu, tipărit ca Introducere a *Letopisișelor*. Cf. Iorga, în *Prinosul Sturdza*, p. 16 și urm.

370 *România literară* a lui Alecsandri (1855), p. 84 V. și no. 20 al acestei reviste.

371 Articolul e atribuit de d. D. Olinescu (*Mormîntul lui Ștefan-cel-Mare*, Slatina, 1898) lui Vasile Alecsandri, dar el arată cunoștinți și o judecată istorică cum nu le-a avut poetul, și e scris într'o prosă măsurată și armonioasă pe care acesta n'a scris-o nici-o dată.

372 Locuția aceasta populară, în Russo, *l. c.* Pentru credințele și legendele poporului cu privire la Ștefan, v. *Ștefan-Vodă cel Mare și Sfânt*, istorisirii și cîntece populare, strînse la un loc de S. Teodorescu-Kiriileanu; Focșani, 1904. Adauge și Elena Nicolică-Voronca, în *Sămănătorul*, anul III, n° 11.

373 V. descrierea scenei dezgropării, în Iraclie Porumbescu, p. 46 și urm. și Wickenhauser, *Putna*, Cernăuți, 1886, p. 80 și urm.

374 Xenopol, *Istoria Romînilor*, VI, pp. 561, 594-5.

375. Vezi Slavici, *Serbarea de la Putna*, în *Conv. Literare*, pe 1903—904; Alecsandri, *Opere complete*, ed. Socec, *Poesii*, II, p. 110-4.

376. V. Iorga, *Schițe din literatura romîna*, II: Bolintineanu.

377. *Cuvîntare festivă rostită la serbarea națională pe mormîntul lui Ștefan-cel-Mare în 15 (27) August 1871*, de A. D. Xenopol; Iași, 1871.

378. Poesia compusă cu acest prilej de Alecsandri, iarăși rece, de și cu cîteva icoane frumoase, în vol. citat al *Opereilor complete*, pp. 566—8.

Notă. — Titlurile complete ale scrierilor citate se pot afla în bibliografia scrierii mele *Chilia și Cetatea-Albă*, București, 1899.

CÎTEVA DOCUMENTE PRIVITOARE LA ȘTEFAN-CEL-MARE.

I.

Anexă la scrisoarea lui «Kompthur zcu Thorn» către Marele Maestru teutonic (Lewen, 30 August 1451).

Czeithunge.

...Item, als Euwern Gnoden wir ouch vormols, durch denselbigen Kuntschefter, hatten geschriben daz der Konig myt allen séynen Landen eyne gemeyne Vorsampnuge uff Nativitatem Marie neest komende ken Parsczaw hatte vorromet, den Tag haben sy uv vorlenget, und vorczogen bas uff Michaelis, umb deswille, wen dy Boten dy der Konig czcu dem Vorwesser der Walachen umb Werbunge Willé eyns Beifrides gesand hatte, dy hoth derselbige Vorwesser obik ufgenommen und ere Werbunge nicht wol entphangen. Also haben dy selbigen Boten sunder Seumen dem Konigen widder entpoten das her sich ee besser schieke in dy Podolie myt ganczer Macht; — daz her auch gethan hot, und ist iczczund do, und seynn Manschaft, dy her bey em. hoth, den volget er Harnischs und Gewer, uff daz her sich vor den Walachen moge beschuczzen, und man kan noch nicht gewissen ab sich der Konig myt den Walachen hoth geeyniget adder nicht; daz ist noch gancz unkundig in der Cronne zcu Polen; sunder der Kuntschefter meynet wol daz her habe vornomen und ist underrichtet, beide durch geistliche

und wertliche Heren, und czufurderste dy Besten, daz der Konig sich myt den Walachen werde freden..

Item hoth der Ysgra¹ Botschaft gesand zcu dem Konigen und hoth sich erboten dem Konige den Czipcz und alle Slosser dy her hoth in Ungern, ufczutragen, also ferre als em der Konig dy Podolie welle uftragen, und dy welle her vor den Tatern und den Walachen myt des Konigen Hulfe wol beschirmen; und das were auch gehandelt werden zcu Parsczaw, und der Konig were dem Ysgra do eyn Antwort geben....

(Königsberg, *Ordensarchiv*, Schublade LXXVII, 5.)

II.

Anexă la scrisoarea lui Nicolae episcop de Brunsberg (Ermeland) către Marele-Maiestru (Heilsberg, Lună după Sf. Urban = 28 Ianuar sau 8 April 1476).

Apparatus terrestris Serenissimi domini regis Ungarie, Bohemie, etc., contra Turcas.

...Item ex Transsilvania sunt Walachi duo milia, qui laudantur ultra omnes alios contra Turcas; qui sunt de hereditate genitoris domini regis, et qui semper pugnauerunt cum genitore domini regis, et etiam cum Maiestate Sua et suorum...

Item Waywoda Moldaviensis in hoc exercitu equites duodecim milia et pedites viginti milia, et certas bombardas satis in bona copia.

Item Woywoda Minoris Walachie habet equites octo milia et pedites triginta milia, qui semper steterunt, et modostant, in confinibus cum Turco, et iam sunt centum anni postquam Turci contra illam patriam semper pugnauerunt, et adhuc eis minime nocuerunt, et non aliud quam Danubius mediat eos....

(Königsberg, *Ordensarchiv*, Schublade VII-a, n° 47. Cf.

1 Șef de bande din Ungaria. E acel ce a prins în 1462 pe Vlad Țepeș-

Lucruri nouă despre Vlad Țepeș, în Conv. lit., 1901; Acte și fragm., III¹, pp. 101-2.)

[Raport din Creta către căpitanul galerelor venețiene.]

III.

...Adì XVII del instante [... fino a marzo 1474] con la galia Cocha giunse el circonspecto... [Zuan] Dario, secretario vostro; per le lettere del qual non dubite[mo]... [sape]te plu, ne sirà particolarmente advisata la Exc. V.; luj più... assazo, partì de Alexandria adì XV, a hore 2 de zorno, niente da... [mo]mento, salvo che el Signor turcho havea deliberato mandar [esercito contra 'l] Caraman, etiam in la Valachia....

(Veneția, *Arch. di Stato, Arch. del duca di Candia, Missive e lettere ricevute, 1472-4.*)

CUPRINSUL.

PREFAȚĂ. pag. 1

CARTEA I. ȚARA MOLDOVEI PÂNĂ LA ȘTEFAN-CEL-MARE.

I. Țara Romînilor, Țara-Românească pag. 7

Pămîntul locuit de Romîni e numit de ei Țara-Românească, 7. Hotarele Țerii-Românești a tuturor Romînilor, 8. Numele date de străini părților Țerii-Românești, 8-9. Împărțirea de Romîni a Țerii-Românești după văile rîurilor, 9. Cîrmuirea satelor din Țara-Românească, 9. Voevoziî Romînilor în cele d'întăiü timpuri, 10. Întemeierea, din Maramureș, a Țerii Moldovei, că țară de rîu a Țerii-Românești, 11-2. Starea pe atunci a principatului, mai vechiü, al Țerii-Românești muntene, a Basarabilor, 12. Întemeierea orașelor și tîrgurilor din amîndouă principatele, 12-3. Coloniștiî germani și armeni din Moldova, 13-4.

II. Moldova până la Alexandru-cel-Bun pag. 14

Bogdan Voevod, din Maramureș, face neatîrnată de Unguri Țara Moldovei și întemeiază o dinastie, 14-5. Întinderea principatului său la Miazăzi și Răsărit, 16.

Lațco-Vodă, fiul lui Bogdan, 16-7. Episcopatul catolic al Siretiului, întemeiat de Lațco, 17. Boierimea moldovenească împotriva propagandei catolice, 18. Familia lui Lațco-Vodă: Teodor, fratele, și fata, Anastasia, 18. Aducerea lui Iurg Coriatovicî ca Domn al Moldovei, 19. Ștefan-Vodă cel d'întăiu și lupta pentru tron a fiilor săi Ștefan al II-lea și Petru, 19. Mama acestor din urmă: Marghita sau Mușata, 19. Înfrîngerea Polonilor aduși în ajutor de Ștefan al II-lea, 19-20. Petru-Vodă, învingătorul, se supune Polonilor, 20-1. El iea, pentru un împrumut făcut acestora, ca zălog Ținutul Sepenicului, 21. Roman-Vodă, fratele lui Petru: cetatea Romanului, întinderea țerii până la Mare, 21. Lipsa de norme pentru urmarea la tron, 22. Ștefan-Vodă urmează lui Roman, prins de Poloni, 22. Lupta de la Hîrlău a lui Ștefan cu regele unguresc Sigismund, 22-3. Lupta dintre Roman, Ivașcu, Iuga, Alexandru și Bogdan pentru tronul lui Ștefan-Vodă al II-lea, mort, 23-4.

III. Alexandru-cel-Bun pag. 24

Caracteristica lui Alexandru, 24. Închinarea către Poloni: lupta cu Teutoniî, tratatul din Lublau pentru împărțirea Moldovei, zălogirea Pocuției către Alexandru, căsătoria cu principesa litvană Ryngalla, 25-6. Cucerirea graniților de la miazăzi: Chilia, Cetatea-Albă; lupte cu Dan al II-lea, Domnul Țerii-Românești, și cu Turcii, 26. Întemeierea de mănăstiri, organizarea Mitropoliei Moldovei, 26-7. Soțiile și copiii lui Alexandru-cel-Bun, 28-9. Ilie-Vodă, urmașul lui Alexandru, 29. Bogdan, fratele acestuia și tatăl lui Ștefan-cel-Mare, 30.

CARTEA II. TATĂL LUI ȘTEFAN-VODĂ.
TINEREȚA LUI ȘTEFAN.

I. Lupta pentru Scaunul lui Alexandru-cel-Bun. pag. 31

Ilie-Vodă și Polonii; Doamna Marinka, 31. Gonirea lui Ilie de către fratele său Ștefan (al III-lea), 31-2. Împăcarea fraților, 34-5. Boierii lor, arătați anume, 35. Orbirea lui Ilie de către Ștefan, 36. Uciderea lui Ștefan de către Roman; fiul lui Ilie, 36-7. Roman Domn în Moldova-de-sus, 37-8. Fugări în Ardeal aduc Domnia lui Petru-Vodă, fiu al lui Alexandru și dușmanul lui Roman, 38. Puterea și luptele lui Ioan Corvin din Uniedoara (Hunyady), 38-41. Domnia lui Petru-Vodă, sprijinit de Corvin, 41-2. Închinarea lui Petru către Poloni, 42-3.

II. Bogdan-Vodă, tatăl lui Ștefan-cel-Mare. . pag. 43

Bogdan-Vodă pribeag în Țara-Românească. Soția sa Oltea (Maria), fratele ei Vlaicul și fiul acestuia, Duma, 44. Legenda despre mama lui Ștefan-cel-Mare, 44-5. Legăturile lui Bogdan cu Ioan Corvin, 45-6. Năvălirea în Moldova a lui Alexandrel, fiul lui Ilie, cu Polonii, 45-6. Bogdan sosește împotriva lui Alexandrel cu Ungurii, 46. Bogdan cată a se înțelege cu Polonii, 46-7. Învoiala lui cu Corvin, 47. Oștirea polonă vine asupra lui Bogdan și e bătută la Crasna, 47-52. Ștefan fiul lui Bogdan-Vodă, 52. Legătura cea nouă a lui Bogdan-Vodă cu Corvin, 53. Prada Tatarilor în Rusia, 53. Dezbaterea păcii cu Polonii, 53. Aron ucide pe Bogdan, și-și iea titlul de Petru-Vodă (al III-lea; Petru Aron), 53-4.

III. Domnia lui Petru-Vodă Aron, ucigașul lui Bogdan-Vodă pag. 55

Fuga lui Ștefan, fiul lui Bogdan-Vodă, în Țara-Românească, 55. Petru Aron gonește pe Alexandrel, 55-6. Apoi el e scos din Scaun, 56. Alexandrel e Domn; legăturile lui cu Poloniă, 57-8. Nouă ivire a lui Petru Aron, 58-9. Lupta de la Movile și moartea la Cetatea-Albă a lui Alexandrel, 59. Petru-Vodă Aron strânge țara în jurul său, 59. Poloniă se gîndesc să aducă pe Berindei Litvanul, 60. Împăcarea lor cu Petru Aron, 60-1. Petru Aron închină țara Turcilor, 61.

IV. Luptele dintre Ștefan și Petru Aron. . . pag. 62

Corvin înlocuiește pe Vladislav Dan, Domnul Țerii-Românești, cu Vlad Dracul, fiul lui Vlad Dracul, zis mai apoi Țepeș, 62-3. Moartea lui Corvin, 62-3. Vlad se închină din nou Ungurilor, 63. El se hotărăște a sprijini pe Ștefan în urmărirea Domniei Moldovei, 63-4. Înțelegerea lui Petru Aron cu Poloniă, 65. Lupta dintre el și Ștefan-Vodă: Doljești, Orbic; fuga lui Petru în Polonia, 65-6. Ungerea lui Ștefan de către Mitropolitul Teoctist, 66. Drepturile lui la Domnie, și întâiele lui măsuri, 66.

**CARTEA III. DOMNIA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE PÂNĂ LA
LUPTELE CU TURCII (1457—75).**

I. Cele d'întăiu legături cu Poloniă. Impăcarea boierilor pag. 69

Părerea falsă a lui Ureche despre începutul Domniei lui Ștefan, 69. Adevăratul caracter al acestei eoce, 70. Boierii ce încunjuraū pe Ștefan în 1458, 70-1.

Boierii de pribegie ai lui Petru Aron în 1459, 71. Sentimentele Polonilor față de Ștefan, 71-2. Tratatul dintre Ștefan și Poloni, încheiat la Overchelăuți, 72-3. Noi boieri cîștigați de Ștefan, 74. Ștefan caută să se împace cu Logofătul pribeag Mihul, 74-5.

II. Luptele lui Vlad Țepeș cu Turcii. Încercarea lui Ștefan de a-i lua Chilia. pag. 75

Caracterul sîngeros al lui Vlad al II-lea Dracul; porecla de Țepeș, care i se dă pentru aceasta, 75—6. Domnișori munteni adăpostiți în Ardeal: Dan cel Tânăr și Vlad Călugărul, 76. Năvălirea și moartea lui Dan, 77. Vlad Țepeș pradă Ținuturile Brașovului și Sibiiului, 77. Noua lui îndreptare împotriva Turcilor și pricinile ei, 78. Nemulțămirea lui Ștefan cu războiul deschis astfel, 78—9. Încercarea Turcilor de a prinde pe Vlad, 79—80. Arderea Giurgiului, 80—1. Prădăciunile lui Vlad în Bulgaria, 81—2. El cere ajutor Ungurilor, 82—3. Pricinile de dușmănie dintre Vlad și Ștefan-Vodă, 83—4. Petru Aron trece în Ardeal, 84. Ungurii ieaă măsuri pentru ajutarea lui Vlad, 84. Învoiala lui Ștefan cu Poloni, 84—5. Lupta se deschide între Ștefan și Vlad, 85. Alcătuirea oștirii turcești venite asupra lui Vlad, 86. Plecarea fotei, 86—7. Oastea lui Ștefan, 87. El se coboară împotriva Țerii-Românești, 88. *Chipul lui Vlad*, 89. Trecerea Turcilor peste Dunăre, 90—1. Vlad lovește noaptea lagărul Sultanului, 91—3. Turcii la Tîrgoviște, 95. Ștefan lovește Chilia: Vlad vine s'o apere, 95—6. Ștefan, rînit, părăsește împresurarea, 96—7. Lupta căpitanilor lui Vlad cu Turcii, 97—8. Plecarea Sultanului, 98, Radu, zis cel Frumos, fratele lui Vlad, lăsat în urmă de Sultan, cîștigă pe boieri, 98. Sosirea în Ardeal a regelui

Ungariei, Matiaș Corvin, 98—9. Planul acestuia de a pune în Țara-Românească și Moldova pe Vlad și pe Petru Aron, 99—100. Trădarea și prinderea lui Vlad, 100—1. Radu Domn, 101.

III. Căsătoria lui Ștefan. Luarea Hotinului și a Chihieii. Luptele cu Matiaș Corvinul . . . pag. 102

Alexandru, fiul din flori al lui Ștefan, 102. Căsătoria lui cu Evdochia de la Chiev, 102—3. Alți copii din flori ai lui Ștefan, 103. Elena fata Evdochiei și a lui Ștefan, 103. Ștefan câștigă Hotinul, 103—5. El dezbate cu Polonia stăpânirea asupra acestei cetăți, 104. Luarea cetății Chilia de Ștefan, 104—5. Răscoala Ardealului împotriva lui Matiaș Corvin, 105—6. Matiaș potolește mișcarea, 109—10. El pornește asupra lui Ștefan-cel-Mare, 110—2. Regele la Baia, 112. *Chipul lui Matiaș*, 113. Lupta de la Baia, 114. Noua legătură a lui Ștefan cu Polonia, în anul 1468, 116-7. Năvălirea lui Ștefan în Secuime, prinderea prin vicleșug și uciderea lui Petru Aron, 117-8. Vechea dinastie se întrunește în Ștefan, pe lângă care mai trăiește numai Cneajna, fata lui Alexandru-cel-Bun, 118.

IV. Luptele lui Ștefan cu Tatarii. Amenințări turcești. Clădirea mănăstirii Putna. Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Radu-cel-Frumos și cu Basarab Laiotă. Căsătoria cu Doamna Maria din Mangup pag. 118

Turcii capătă puțința de a răzbuina pe Radu-cel-Frumos, Domnul muntean, împotriva lui Ștefan, care-i luase Chilia, 118-9. Pregătirile de război între cei doi Domni la 1469, 119. Tatarii: firea lor, 119-20. Tatarii Hordei de aur și ai Hanatului Crimeii, 120-1.

Mamac, Hanul Tatarilor de peste râul Volga, și întreita sa lovitură la Âpus, 121. Tatarii în Moldova și înfrîngerea lor în dumbrava de la Lipnic, 121-2. Prinderea lui Eminec fratele Hanului și poate a fiului lui Mamac: Ștefan răspinge cu cruzime cererile Hanului de a da drumul acestor prinși, 122-3. Corăbii turcești pe Dunăre până la Saline, lângă Chilia, 124. Așezarea lui Gangur ca pîrcălab în cetatea nouă de la Orhei, 124-5. Mănăstirile mai vechi ale Moldovei, 125. Ștefan face o nouă mănăstire la Putna, 125. Legenda întemeierii Putnei, 125-6. Sfințirea bisericii, 126-7. Ștefan arde Brăila, 127. Radu nu poate veni la timp ca s'o mîntuie, 127-8. Boierii Stanciu și Iuga merg la regele Poloniei; înțelegere cu regele Casimir în privința jurămîntului de credință, cerut de acesta de la Ștefan, 128-9. Radu năvălește în Moldova, 129. Ștefan taie pe Isaia, Negriță și Alexa Stolnicul, boieri moldoveni înțeleși cu dușmanul, 129. El schimbă Sfatul boieresc, 130. El bate pe Radu la Soci, 130. Ucide pe boierii munteni afară de Mircea Comisul și Stan Logofătul, 131. Radu pătrunde în Ținutul Putnei și înalță cetatea Crăciuna; el durează o cetate la Teleajin și alta în București, 131. Ștefan fură apa Siretiului de la Crăciuna, 132. Greutăți în Ungaria, care împiedecă pe Radu: Vladislav fiul lui Casimir e rege în Boemia; tînărul Casimir, fratele lui Vladislav, e proclamat în Ungaria; se cere ajutor lui Ștefan pentru acesta, 132-3. Răspunsul lui Ștefan, 133-4. Altă solie a regelui Poloniei, 134. Casimir cel tînăr e gonit din Ungaria, 134. Totuși Matiaș Corvinul nu lasă să se ajute Radu, 134. Voievozii ardeleni de pe acel timp, 134-5. Turcii sînt ținuți în loc de lupta cu Uzun-Hasan, Șahul turcoman al Persiei, 135-6. Laiotă, fost și viitor Basarab-

Vodă (al II-lea) și rîvnitor al Scaunului muntean, 136-7. Fiul lui, Basarab-cel-Tînăr, zis mai tîrziu Țepeluș, 137-8. Ștefan sprijine pe Laiotă, 138. Secuții se închină, prin Ștefan, lui Casimir cel Tînăr; ei dau dajde și ajutor de ostași Voevodului Moldovei, 138. Căsătoria lui Ștefan cu Maria din Mangup, 138-9. Mangupul, cetate în Crimeia, 138-9. Maria n'are copii; copiii lui Ștefan în 1472, 139. Soarta nenorocită și moartea Mariei din Mangup, 139-40. În 1473, se cere de Poloni ajutorul lui Ștefan împotriva lui Matiaș; plan de împăcare între acesta și Casimir pe socoteala Moldovei, 140. Mari lupte în Asia între Mohammed al II-lea și Uzun-Hasan, 141-2. Isac-beg, solul lui Uzun la principii Europei, vine pe la Ștefan, 141-2. Lupta hotărîtoare a lui Ștefan cu Radu: înfrîngerea acestuia la vadul de la Rîmnicul-Sărat («Cursul Apei»), 142-3. Ștefan și Laiotă înaintea Bucureștilor; Radu fuge; familia lui e prinsă; cetatea de Scaun cucerită, 143-4. Steaguri muntene se trimet regelui Casimir, 144. Scurta Domnie a lui Basarab, gonit de Turci; porunca Sultanului de a se pedepsi Ștefan, 144-5. Turcii, cari au gonit pe Basarab, pradă în Moldova, 145. Ștefan păzește la Vaslui, 145. Moartea lui Radu-cel-Frumos, 146. Împăcarea lui Laiotă cu Turcii și așezarea lui trainică în Scaun, 146. Prada Tatarilor la Nistru, 147. Cererile Turcilor față de Ștefan, 147. Răspingerea lor, 147. Înțelegere cu Ardelenii împotriva lui Laiotă și aducerea lui Basarab-cel-Tînăr ca Domn muntean, 147-8. Planul Sultanului împotriva Moldovei și celor două regate vecine, 148. Pregătirile lui Ștefan: lagărul de la Vaslui; ajutoare secuiești și ungurești, 148-9.

CARTEA IV. LUPTELE CU TURCII.

I. Lupta de la Podul Înalt pag. 151

Soliman beglerbegul Rumeliei vine asupra lui Ștefan, 153-4. E ajutat de Laiotă, 154. Trecerea Dunării, calea urmată, 154-5. Ștefan în pădurile Vasluiului, 156. Lupta de la Podul Înalt, 156-8. Fuga Turcilor, schimbarea la față a lui Laiotă, 158-9. Soarta prinșilor turci, 159. Înștiințarea Creștinătății despre biruința câștigată, 159-60. Măsurile luate de Sultan, 160-1. Nouăle pregătiri turcești: plecarea flotei și a Sultanului, 161. Ștefan cere ajutor de la Poloni, 161-2. Zăbava regelui Casimir, 162. Ștefan trimete la Matiaș Corvinul pe boierii Stanciul, Duma și Mihaï, 162-3. Măsurî de apărare: cumnatul Alexandru e trimes la Mangup, 163-4. Lupte cu Turci prădalnici la Chilia și Cetatea-Albă, 163-4. Luarea Caffei, 164. Sultanul părăsește gîndul de a lupta, 164-5. Pregătiri la Chilia și Cetatea-Albă; grăbirea solilor în Ungaria; frica de un atac al Turcilor asupra celor două cetăți, 164-5. Învoiala din 1475 cu Matiaș, 165-6. Vlad Țepeș e trimes de acesta în Ardeal, 166-7. Matiaș întărește învoiala cu Ștefan, 167. Cetățile atacate de flota turcească la întoarcere, 167-8. Întărirea legăturilor cu Polonia, 168. Matiaș Corvinul la Șabaț, 168. Luptele în Bosnia ale lui Țepeș și ale Despotului Vuc, 169.

II. Lupta de la Războieni (Valea-Albă) . . . pag. 169

Ștefan luptă cu singurele sale mijloace și afirmă că e năatîrnat, 169-70. Regii vecini aŭ grijă de afaceri casnice, 170. Ștefan se coboară la Iași în 1476, 170. Nouă solie turcească cu cereri la Ștefan, 170-1. Gă-

tirea unei flote ; Sultanul însuși pleacă la oaste, 171. O parte din Turci spre Apus, 171-2. Mohammed primește la Varna un sol polon, 172. Purtarea Apusenilor (Papa, Veneția) față de Ștefan, 172-3. Ceii doi regi vecini și primejdia Moldovei, 173-4. Pregătiri la Chilia și Cetatea-Albă, 174. Ștefan la Birlad, 174-5. Sosirea Turcilor, ajutați și de Laiotă, prin Dobrogea, 175. Apărarea Dunării de Șendrea și Iuga, 175. Turcii merg spre Suceava, 175. Năvălirea Tatarilor, 175-6. Țeranii sînt lăsați a se întoarce acasă, 176-7. Lupta de la Războieni, 177-9. *Chipul lui Mohammed al II-lea Sultanul*, 178. E falș că Ștefan a fugit în Polonia, 179-80. Adunarea țeranilor în jurul lui, 180. Ciurma între dușmani, 181. Turcii nu pot lua nicăiri cetățile, 181. Corăbiile lor se înneacă, 182. Năvălirea lui Laiotă în Ardeal e oprită de Ungurii ce vin, 182. Înnaintarea lui Ștefan Báthory, Voievodul ardelean, și întoarcerea Sultanului, 182-3. Ștefan iese din munte, 183. Planuri de mare război creștin împotriva Turcilor, 184. Măsurii pentru aducerea îndărăt a lui Țepeș, 184-5. A doua Domnie a acestuia, 185. Moartea lui în luptă cu Turcii, 185-6.

III. Imprejurările muntene până la așezarea în Scaun a lui Vlad Călugărul pag. 186

Gătirea lui Ștefan împotriva lui Laiotă, 186-7. Lupta e oprită de nepăsarea lui Báthory, 187. Boierii cei noi ai lui Ștefan, 187-8. Gonirea lui Laiotă în Ardeal, 188. Noul Domn, Basarab-cel-Tînăr, trimete soli la Unguri, 179-80. Moartea Mariei din Mangup, 189. Soliile lui Ștefan în Apus, 189. El făgăduiește închinare regelui Casimir, 189. Pregătiri turcești la Dunăre, 189-90. Flota turcească ia Matrega, 190. Oastea de

uscăt e învinsă în Ardeal la Cîmpul-Pinii, 190-1. Urmărirea învinșilor, 191. Laiotă prinde o parte din familia lui Basarab-cel-Tînăr, 191. Acesta lipsia din Scaun, 191-2. Întoarcerea lui, 192. Moartea lui Laiotă în Brașov, 192-3. Biruinți ungurești în Bosnia și Serbia, 193. Ștefan nu dă Turcilor trecere în Polonia, 193. El ține pe Domnișorul muntean Mircea-Vodă, 193. Țepeluș merge la Poartă, 193-4. Muntenii întăresc cetatea Crăciuna, 194. Zvon că Turcii vin asupra Ardealului, 194. Ei lovesc Orșova; Ardelenii se strîng la Cohalm, 195. Țepeluș prieten al acestora, 195. Mircea-Vodă în tabăra lui Ștefan, 195. Turcii vin în Moldova până la Lunca-Mare, 196. Moartea lui Mohammed al II-lea, 196. Lupta între fiii lui, 196. A doua luptă de la Rîmnicul-Sărat (întăia la 1473), 197. Cad boierii Șendrea și Costea, 197. Fuga lui Basarab; Mircea, Domn; steaguri la regele Matiaș, 197. Boierii ce ajută pe Basarab fugar, 197-8. Vlad Călugărul, trimis din Ardeal, rămîne Domn, 198. Acesta se înțelege cu Turcii dunăreni (Ali-beg), 198. Basarab se întoarce în iarnă, 199. Alexandru, fiul lui Ștefan, vine asupra lui și ia Crăciuna, 199. Basarab în Gherghița; e ucis la Glogova, 199. Vlad adună în jurul său pe toți boierii munteni, 199-200. *Foaie din evanghelia dată de Ștefan mănăstirii Putna la 1488*, 200. Vlad trăiește în pace cu Ștefan, 201. Moartea lui Bogdan, fiul lui Ștefan, al Cneajnei, fata lui Alexandru-cel-Bun, și a Vornicului Stanciul, 201. Moartea lui Petru fiul lui Ștefan, 201. Rudele lui Ștefan rămase în viață la 1481, p. 202. Căsătoria lui cu Maria fata Radului-Vodă și nașterea lui Bogdan-Vlad, fiul lor, 202.

IV. Căderea Chillei și Cetății-Albe . . . pag. 203

Pacea dintre Unguri și Turci, 203. Moldova are granițele pașnice, 203. Se întăresc cetățile ei, 203. Elena, fata lui Ștefan-cel-Mare, iea pe fiul Țarului Ivan, 204. Nașterea lui Dimitrie, fiul lor, 204. Pregătiri de război ale Sultanului Baiazid al II-lea, 204. Ienicerii cer să se lupte, 204-5. Oastea turcească, 205. Vlad-Vodă se unește și el cu ea, 206. Luarea Chillei și a Cetății-Albe, 206-7. Întoarcerea Sultanului, 207. Purtarea Ungurilor cu acest prilej, 208. Polonii ajută pe Ștefan fiindcă și ei văd drumurile lor de negoț închise de Turci, 209-10. Dieta de la Thorn pentru ajutorul Moldovei, 210. Țarul nu vrea să trimeată oșteni lui Ștefan, 210. Jurământul de credință făcut de Ștefan lui Casimir, la Colomea, 210-1. Sosirea Turcilor cu Domnișorul Hromot și arderea Sucevei, 211. Ștefan se întoarce cu călăreți poloni, 211. Lupta lui cu Turcii la Cătlăbuga, 211-2. Întoarcerea lui Hromot cu Turcii: el e învins și ucis la Șcheia, 212. Ioan-Albert, fiul regelui Casimir, vine la Lemberg, dar se bate numai cu Tatarii de peste Nistră, 212-3. Polonii încheie la rîndul lor pace cu Turcii, 213. Ștefan însuși dă bir Turcilor și ca zălog pe fiul său Alexandru, 213.

CARTEA V. CEI DIN URMĂ ANI DIN VIAȚA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE.

V. Luptele cele d'întăi cu Polonii . . . pag. 217

Schimbarea îndreptării politice a lui Ștefan, 217. Matiaș Corvin îl părăsește; moartea lui Matiaș, cînd Turcii amenințau Ardealul, 217-8. Lipsa de tragere de

inimă a Polonilor pentru Ștefan, 218-9. Hotărîrea acestuia de a-și aduna birul pentru Turci prădînd Polonia, 219. Prada din 1489 a Tatarilor în Polonia, 219-20. Ștefan pune mîna pe Pocuția, 220. Casimir i-o cere îndărăt, 220. Felul cum s'a făcut lovitura: boierii cei noi ai lui Ștefan, 221. Cucerirea, 221. Neputința Polonilor de a goni pe Moldoveni, 222. Luptele pentru Coroana Ungariei între Vladislav și Ioan-Albert, 222. Moartea lui Casimir, 222. Nouă pradă a Tatarilor, 223. Fiii lui Casimir, 223. Alegerea ca rege a lui Ioan-Albert, 223. Negocierile lui Ștefan cu Alexandru, cneazul litvan, frate al lui Ioan-Albert, 223-5. Păstrarea Pocuției de către Ștefan: Ioan Grumază staroste românesc al Cernăuților, 225. Măsurî ale lui Ioan-Albert contra lui Ștefan, 225-6. Pacea încheiată de Rege cu Turcii. 226. Prădăciuni turcești pe la Severin și în Ardeal, 226. Nouă pradă a Tatarilor în Polonia, 226-7.

II. Lupta de la Dumbrava-Roșie pag. 227

Planurile de cucerire a Moldovei înfățișate lui Ioan-Albert de Callimachus și de cneazul Alexandru, 227. Îndemnuri către un război al Polonilor cu Turcii, 227-8. Înțelegerea de la Leutschau între toți Iagelonizii pentru lupta împotriva păgînilor, 228-9. Ultimele biruinți ale Romînului bănățean Pavel Chinezul, 229. Vlad Călugărul se înțelege împotriva Turcilor cu Ștefan, 229-30. Gătirea unei mari oștiri polone pentru scoaterea Turcilor din Chilia și Cetatea-Albă, 230. Ștefan se învoiește cu Ioan-Albert, 230. Înnaintarea Polonilor, 230-1. Soli între Ioan-Albert și Ștefan, 231-2. Regele pleacă dușmănește asupra Sucevei, 232-3. Planul de a face Domn în Moldova pe

Sigismund, fratele lui, 233-4. Cele d'întăiū ciocniri cu straja moldovenească, 234. *Ruinele Curții domnești din Suceava*, 235. Ștefan se coboară la Roman. Leșii bat Suceava, 236. *Aseciu de cețate după o frescă la mănăstirea Moldavița, înfățișînd lupta Grecilor din Constantinopol cu Turcii*, 237. Suceava se împotrivește cu izbîndă Polonilor, 238-9. Sosirea ca mijlocitor a lui Birtoc Drágffy, Voevodul Ardealului, 239. Plecarea îndărăt a Regelui, 239-40. Codrii Cozminului: trecerea unei părți din oștire prin ei, 240. Lupta din ziua următoare cu Moldovenii, 240-2. Vornicul Böldur bate pe Mazoviți la Lențești, 242. Prada lui Mălcoci-beg în Polonia, la 1498, 243. Sosirea prădalnică a lui Ștefan în aceiași țară, 243-4. Anarchie în Polonia și Lituania, 244. Pradă tătărească, 245. Năvălirea de toamnă a Turcilor, 244. Ștefan e totuși bucuros de pace cu creștinii: dovezile iubirii sale pentru dînșii, 245. El bate pe Turcii ce se întorc din Polonia, 245-6. Ungurii mijlocesc pacea în 1498, 246. Întăia învoială, din acest an, 246. A doua solie ungurească în Polonia; Ștefan trimete acolo pe Hatman și un pisariu, 246-7. Pacea din 1499 cu Polonia, 247-8.

III. Lupta din urmă pentru Pocuția . . . pag. 248

Plan de războiū al tuturor creștinilor cu Turcii, 248. Îndemnuri din Apus către Ștefan, 248-9. Vornicul Böldur lovește în 1499 Chilia și Cetatea-Albă, 249. Solii moldoveni în Apus și la regele Vladislav, 249. Ștefan, nefiind ajutat, e silit a face pace cu Turcii, 249. Solia turcească, din 1503, la Suceava, 249-50. Birul țeriilor românești către Poartă, 250. Ele aduc pacea din 1503 între regiū vecini și Sultan, 250. Negocieri ale Polonilor cu Turcii și prăzi tătărești în țara lor, 250.

Moartea lui Ioan-Albert, 251. Ștefan face să se taie capul, în Polonia, lui Ilie, fiul lui Petru Aron, 251. Cele d'întăiu soliî între noul rege Alexandru și Ștefan, 251-2. Acesta se arată gata să se judece pentru Pocuția, 253. Polonii nu trimet oamenii lor la sorocul hotărît, 253-4. Cearta dintre Țar și ginerele său, regele polon, care căuta să răspîndească legea catolică, 254. Încercări de împăciuire între ei, din partea lui Ștefan, 255. Țarul se mînie împotriva Elenei, fata lui Ștefan, și împotriva lui Dimitrie, fiul Elenei, 255-6. Moartea, peste puțin timp, a acestora, 256. Polonii caută să ațîțe pe Ștefan asupra Țarului, 256. Planuri de luptă creștină cu Turcii, 256-7. Luarea Vidinului și Cladovei de Unguri, 257. Ei lovesc Nicopolea, 257. Ștefan chiamă pe Țar la luptă cu Turcii, 257. Războiul între Polonia și Moscovia, 257. Tatarii din Crimeia pradă în țerile Regelui, 257-8. Groaza în Polonia, 258. Frica de o răscoală a Rutenilor, de trădarea dregătorilor de la hotare, 258. Vești despre năvălirea lui Ștefan, 258-9. Ștefan în Pocuția, 259. El vorbește de pace negustorilor din Lemberg, 259. El cere judecată: mijlocire a Ungurilor, 260.

IV. Moartea lui Ștefan-cel-Mare pag. 260

Boala lui Ștefan: medicii chemați de dînsul, 260. *Mănăstirea Putna, după o zugrăveală din veacul al XVIII-lea*, 261. Moartea cardinalului Frederic, fratele regelui Poloniei, 262. Regele Alexandru iea măsuri pentru a smulge Pocuția din minile lui Ștefan, 262. Aceasta nu se face; frică de Turci, cu cari se făcuse pace, 263. Nouă dezbateri supt mijlocirea Ungurilor, 263. Regele pleacă în Prusia, 263. Descrierea lui Ștefan la bătrîneță, 264. *Pagină dintr'o evanghelie din*

vremea lui Ștefan-cel-Mare (de la Homor), 264. Doamna Maria; fiul ei, Bogdan, 265. Boierii de la sfârșitul Domniei lui Ștefan, 265. Clerul moldovenesc pe acea vreme, 265. Starea țerii atunci, 265-6. Legăturile cu străinătatea, 266. Ceartă între boieri pentru urmașul ce trebuie să se dea lui Ștefan, 266-7. Acesta împacă lucrurile, 267. Moartea și îngroparea lui Ștefan, 267. Caracterizarea lui, 267. *Piatra de pe mormântul lui Ștefan*, 268.

CARTEA VI. MOȘTENIREA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE.

Nedestoinicia urmașilor lui Ștefan, 273. Bogdan-Vodă fiul lui Ștefan, 274-5. Ștefăniță, fiul lui Bogdan, 275-6. Petru Rareș, fiul din flori al lui Ștefan-cel-Mare, 277-8. Gonirea lui de către Sultanul Soliman-cel-Mare, 279. Ștefan, zis Lăcustă, fiu al lui Alexandru și nepot de fiu al lui Ștefan-cel-Mare, 279-80. Alexandru-Vodă Cornea, fiul lui Bogdan Orbul, 280. A doua Domnie a lui Petru Rareș, 281. Ilie Rareș 281. Ștefan Rareș, fiul lui Petru-Vodă, 281-2. *Mănăstirea Moldavița, făcută de Alexandru-cel-Bun*, 282. Alexandru Lăpușneanu, fiul lui Bogdan-Vodă, 283. Despot-Vodă, 283. Tomșa Hatmanul își zice Ștefan Vodă, 283-4. A doua Domnie a lui Alexandru Lăpușneanu și fiul acestuia, Bogdan, 284. Turcii trimet Domn pe Ioan, fiul lui Ștefăniță: el luptă însă cu dinșii, 284-5. -Numirea ca Domn moldovean a lui Petru Șchiopul, fost Domn muntean, nepot de fică al lui Petru Rareș, 285. Falșii Ioan-Vodă, 285-6. Iancu-Vodă Sasul, fiul lui Petru Rareș, 286. Ștefan-Vodă, fiul lui Petru Șchiopul, 286-7. Aron-Vodă, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, 287. Hatmanul Răzvan își zice Ștefan-Vodă, 287. Polonii în-

temeiază dinastia de obîrșie boierească a Movileștilor, 287-8. Al doilea Ștefan Tomșa, 288. Radu Mihnea, nepotul de văr al lui Petru Șchiopul, 288. Domni străini, 288. Vasile Lupu, 288-9. Ștefăniță, fiul acestuia, 289. Domni din boieri de țară, 289. Ștefan Petriceicu, 289. Ștefan Racoviță, 289. Domni dintre Greci înrudiți cu Domni său boieri romîni, 289-90. Familia Callimachi (Calmășul), 290. Domni curat greci, 290. Pierderea Bucovinei și Basarabiei, 290. Noi Domni de țară, 290. Războiul din 1877 și pomenirea lui Ștefan-cel-Mare în 1871, 290-1.

CARTEA VII. AMINTIREA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE.

I. Ștefan-cel-Mare la cronicari pag. 295

Ștefan în cronica lui Ureche, 295-6. Legenda despre el în cronica lui Ureche, 296-7. Ceilalți cărturari nu se încălzesc la aducerea aminte despre dînsul, 297.

II. Panegiricul lui Ștefan-cel-Mare pag. 298

Soarta Putnei în războaiele veacului al XVII-lea, 298-9. Ruinarea ei, 299-300. Mitropolitul Iacov I-iu o înnoiește, 300. Archimandritul Vartolomei Măzăreanu, 300-1. Cuvîntul său despre Ștefan (Panegiricul), 301-2.

III. Ștefan-cel-Mare și școala literară nouă . pag. 302

Putna e organizată prin legea austriacă asupra mănăstirilor, 302. Tablourile și poeziile lui Gheorghe Asachi despre Ștefan, 302-3. Pomenirea lui Ștefan în cuvîntul de deschidere al cursului lui Mihaï Kogălniceanu, 303-4. Cunoașterea lui Ștefan prin tipărirea Letopisiștelor Moldovei, 304. Ștefan la Alecu Russo, Costachi Negruzzi și Vasile Alecsandri, 304-5.

IV. Ștefan-cel-Mare în literatura poporului. Pomenirea lui în timpurile din urmă pag. 305

Copilăria lui Ștefan, 306-7. Legende locale despre dînsul, 307-10. Legenda despre învierea lui Ștefan, 310. Cărturarii nu pot scoate inspirație nici din cronici, nici din legende, 310-1. Dezgroparea rămășițelor lui Ștefan, 311-2. Slab răsunset al ceremoniei. 312. Serbarea de la Putna, în 1871, 312-3. Statuia lui Ștefan-Vodă în Iași: .poesiile lui Eminescu și Alecsandri, 313-4. Datoria scriitorilor de astăzi, 314-5.

DE UNDE SÎNT LUATE ILUSTRĂȚIILE

Ștefan-cel-Mare, după pictura din Voroneț, în Onciul, *Geschichte der Bukowina vor der Vereinigung mit Österreich*, din «Die Österreichische Monarchie in Wort und Bild»; Viena, 1899, p. 29.

Vlad Țepeș, după pictura din Ambrăș (sfârșitul veacului al XV-lea), fototipie în Iorga, *Acte și fragmente*, II. Fototipie după o copie, în I. Bogdan, *Vlad Țepeș*.

Matiaș Corvinul, după un baso-relief, în *Monumenta Vaticana historiam Hungariae illustrantia*, seria I, VI: *Matthiae Corvini, Hungariae regis, epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae*; Budapesta, 1891, în 4°.

Sultanul Mohammed, după o medalie contemporană, de «Constantius», în Hertzberg, *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches*; în Colecția Oncken; Berlin, 1883, în 8° (la p. 618).

Foaie din evanghelia de la Putna, 1488, după reproducerea fotolitografică, în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, I, tabla 16.

Ruinele Curții domnești din Suceava, după Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, II, Cernăuți, 1903, pp. 8-9.

Asediu de cetate, după Kaindl, *l. c.*, p. 85.

Mănăstirea Putna, după același, pp. 88-9.

Foaie din evanghelia de la Homor, după Onciul, *l. c.*, p. 19.

Piatra de pe mormîntul lui Ștefan-cel-Mare, după E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903, p. 84.

Mănăstirea Moldavița, după Kaindl, *l. c.*, p. 84¹.

¹ Afară de ruinele Curții din Suceava, Kaindl însuși și-a luat ilustrațiile din «Die Österr. Monarchie in Wort und Bild».

GREȘELI DE TIPAR ȘI ADĂUGIRI

Aș crede astăzi că moartea lui Alexandru-cel-Bun s'a întâmplat în iarna saŭ, mai degrabă, în primăvara anului 1433, fiindcă privilegiul dat de Ilie Sibiienilor, în April (Bibl. Ac. Rom., în copie), pomenește pe toată familia lui, dar nu și pe bătrîn.

P. 57, r. 7 de sus, a se adăugi după «însă»: «în Maiü».

P. 71. Actul lui Petru Aron e din 1458.

P. 122, r. 12 de sus, cetește «Lipnic», în loc de «Lipia».

P. 188, r. 4 de jos, cetește «lor», în loc de «lui».

P. 197, r. 1 de sus, cetește «1473», în loc de «1472».

P. 199, r. 5 de sus, cetește «cumnați» în loc de «cunoscuții», iar 6 de sus, cetește «Crăciuna», în loc de «Crăciun».
